
BIBLIOTECA NAZIONALE
6
38 A
19
VITTORIO EMANUELE

ca

om.

M. T. CIC.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

*

Eiusdem

DE INVENTIONE LIBRI DVO.

Ex Petri Victorij, ac Pauli Manutij castigationibus.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI,

1555.

Col. Rom. Soc. Iesu. Cat. Inscrip.

PETRVS VICTORIVS NICOLAO ARDINGHELLO S. D.

I cùm tu nobiscum adhuc in patria uiueres, Ardinghelle, suauissime, nec ego suspicarer fore ut aliquò diu à nobis absuturus his temporibus proficiscerer, neminem potiorem habui, cui duas partes librorũ Ciceronis, quæ tunc editæ sunt, mitterem: quanto magis nunc debeo tertiam hanc, quæ prima habetur (tertio autem loco non seruato ordine formis excusa est) nomini tuo dicare? Cùm enim hic esses, mihi semper licebat aliquam partem diei tecum familiarissimo sermone consumere, ac de communibus literis, studijsq; meis aliquid conferre. Nunc autẽ cum hoc sublatum sit, nihilq; aliud restet, quo desiderium tui leniam, nisi sæpius ad te scribere: cur non crebrò & quacunq; occasione orta faciam? Sic enim & multum de te cogito, quo nihil mihi, cum à te absum, accidere iucundius potest: amantissimas prudentissimasq; literas tuas elicio, quæ & me ualde delectant, & cùm opus est consilio iuuant. Ac consilium quidem tuũ in urbem migrandi laudo: non possum tamen non dolere, quòd iucũdissima tua consuetudine careo. Cùm enim

Romæ omnium, qui aut ingenio, aut doctrina aut aliqua excellenti uirtute commendantur, commune domicilium sit: sacerdotum tamen propria & quasi germana patria existimanda est: eamq; præcipuè sedem habere debent, quicunq; ueſtræ nationis uitæ integritate, laudatiſsimis ſtudijs præditi ſunt: non negarim iſtuc etiam morum ac temporum uitio plurimos confluere, qui prauis artibus inſtructi ſint, & hos quoq; non in poſtremis ſæpe haberi. Veruntamen non adeò hæc uirtuti ſecula inimica ſunt, ut non uideamus etiam Romæ probitati, innocentiæ, ſapientiæ locum eſſe. nam & ſanctiſsimos & ſapientiſsimos uiros, ſponte ſua aduentantes, illa comiter excipit, atque aliunde etiam præmijs, & honoribus ad ſe allicit: quantoq; magis antiqua inſtitutio & diſciplina diſſoluitur, tanto magis debēt, qui hoc facere poſſunt, & quorum maxime intereſt, labentem, & iam ruentem molem ſuis humeris ſuſtinere, ac regere: atq; iſtic præcipuè operam ſuam nauare, ubi Chriſtianæ Reipub. ſedes collocata eſt. Nam illi, quorum ingenium in foro, & curia elucere poteſt: quem locum induſtriæ ſuæ exercendæ aptiorem, aut clariorem habeant, quàm eum, quò undique ex omnibus regionibus, quæ CHRISTI *legibus parent, cauſæ deferuntur, & ubi ampla iudicia exercentur: aut unde ſuorum laborum*

borum maiora præmia expectare possunt? nullo enim tempore uestri ordinis hominibus in quibus optimæ artes, & præclara studia apparuerint, altißimi honorum gradus, & amplißimæ dignitates defuerunt. Recte igitur & tu fecisti, qui maximis tuis laboribus acquisitas scientias & artes in ista potißimum luce explicare uolueris: atque ea ratione uiam tibi ad laudem & gloriam aperire cogitaris, qua optimum quenque & studiosißimum iuuenem uti decet: & qua si plures uterentur, commodius profectò nobiscum ageretur, meliusq; Christiano nomini consuleretur. neque enim locus esset nequißimis quibusdam atque improbißimis hominibus, qui languentibus studijs iuuentutis, per facinora, ac scelera ad honores obrepunt, eósque statim uitæ suæ turpitudine commaculant: quæ res non paruam quoque inurit sanctißimæ atque optimæ religioni infamiam. Quod autem mihi in hoc tuo consilio maxima laude dignum uidetur, de eo silere non possum, quòd cùm satis amplas fortunas haberes, ut posses domi copiosè ac lautè uiuere, non ea te res tenuit, quò minus ad laudem & decus, posthabitis omnibus commodis, tenderes: anteponerésque solicitam & laboriosam uitam tranquillæ & otiosæ. Multos enim cognoui acutißimis in-

genijs præditos, optimisq; artibus à pueritia institutos, quibus rei familiaris copia obfuerit: siquidem deliniti, captiq; illecebris uoluptatum, quas nimia rerum abundantia procreat, eum conficere cursum, quem ingreßi erant, suo ipsi uitio non potuerunt. Neq; enim tu quòd dignitatem tuam patrimonij angustijs tueri non posses, honesteq; inter æquales, uersari, ad parandas tibi tua industria & labore opes exire coactus es: nam quemadmodum natura copiosè tibi & amplè cuncta sua bona largita est, ita etiam fortuna tecum ualde benigne se geßit. Istuc uerò cum uenisti (nulla autem res actioq; tua nobis ignota & obscura esse potest) subitò omnium oculi in te conuersi: nec enim illæ penitus tuæ uirtutes inauditæ erant, & uigebat adhuc apud eos patris tui nobilißimi ac prudentißimi uiri memoria, qui Leoni X. uere maximo Pontifici ita gratus & probatus extitit, ut semper in maximis rebus ipsius iudicio ac sapientia ille uteretur, atq; ei omnia sua arcana consilia crederet, ac denique cuncta maiora negotia procuranda daret: sed tamẽ citò, quod difficillimum est, expectationem, quæ de tè incredibilis excitata erat, superasti: ac, quod paucis qui Romam accedunt, contingere solet, ut maior fama euaderes, consecutus es. nam & liberalium studiorum cultores maiorem esse te in harum

rum

rum ingenuarum literarum doctrinam, quam unquam existimassent, experti sunt: & qui te olim iuris ac legum cognitioni operam dedisse non ignorarent, quantum in eo studio profeceris, facilè animaduerterunt: ac omnes tandem uno consensu neminem multis annis tot tantisq; naturis bonis cumulatum, tamq; præclaris artibus instructum & ornatum Romam uenisse pronuntiauerunt. Fruere igitur isthic, Ardinghelle optime, tuis egregijs animi & ingenij dotibus, ac gaude his amplißimis de te hominum iudicijs: ego autem domi arctioribus uinculis detentus quàm honestißimè potuero, hoc otium, quo nunc abundo, traducam: & cum maiora adhuc nequeam, sæpe te (cuius cogitatione solum recreor) literis meis compellabo. Quòd si rectè duo illa uolumina ad te misi (quòd aptißimè & appositißimè mihi uideor fecisse: nam & mirum quoddã scribendarum epistolarum artificium tenes, ac Ciceronẽ maxime in eo genere imitaris, & exprimis: nec non Philosophiæ studijs à prima ætate semper deditus fuisti, & in omni doctrinarum exercitatione uersatus) multo rectius hoc ad te mitto, in quo cuncta eloquentiæ præcepta non sine maxima eloquentiæ ui explicata & tradita continentur. hoc enim tuorum laborũ curriculum futurum est, hæc ingenij tui in ista urbe palæstra. Magna autem pars eruditorum

libenter hos de arte dicendi libros in manus sumit. quòd eorum lectione mirifice delectetur: tanto enim lepôre, tantáque elegantia scripti sunt, ut nullus in eis seu uerborum, seu sententiarum ornatus desideretur. praecepta autem aut non ualde curant: aut si in eis quoque attentius commorentur, ad pernoscendam potius uim naturamq; orationum Ciceronis sibi illa seponant: aut siquando accidat, ad fictam aliquam orationem, quam summo otio scribant, ornamentis quibusdam illustrandam, quàm quòd ipsis extra sua umbracula usuri sint. Tu uerò & in solem processurus, & tanquam in acie manus cum aduersario saepe collaturus: quomodo igitur ad te id non maxime pertinet? Frigent quidem hodie pluribus locis studia dicendi, sine omnis potius eloquentia muta est: nam antiqua ratio iudiciorum penè amissa (scriptis enim autoritatibus quibusdam clarorum iurisconsultorum, prolatisque priuatas causas tuentur) sed non solum ex foro, uerumetiam ex curia senatuq; ferè cunctis deletis rebus publicis, omne eloquentiae munus sublatum est. Isthic uero prisci in hoc moris, ut in multis etiam praeclaris rebus, non parua uestigia remanent, nanq; & eloquentiae suus tribuitur honos, & paruae magnaeq; causae uoce disertorum, atque eloquentium uirorum defenduntur.

tur.

tur. Vbi igitur potius quàm Romæ Romanæ eloquentiæ pater in quotidiano usu uersari debet? qua in urbe maxima cum ingenij gloria floruit, & in qua simulacrum adhuc est, & quasi umbra quædam illius eloquentiæ; quam ipse plurimis ornamentis expoliuerat atque perfecerat. aut cui magis quàm tibi, tuiq; similibus, qui eam retinetis, ac cotidie in discrimen adducitis, Cicero amandus, atque eius semper in manibus est habenda? Nam & ille quæ alios docere instituit, non ex Græcorum rhetorum libris corrogauit, sed longo usu, ac cotidiana in caussis exercitatione perdidicit atque probauit. multum ipsa ualere, magnamq; uim ad animos eorum qui audiunt, permouendos persuadendósque habere, documento esse possunt ea, quæ à Cicerone in dicendo admirabiliter effecta sunt: quæ & multa traduntur, & ab omnibus celebrantur. Quem enim potius aliquis in omni scientia & arte doctorem ac magistrum habere uelit, quàm eum qui se egregium quoddam eius rei artificium tenere, agendo, atque experiendo sæpius declarauerit? De laudibus uero eloquentiæ nihil est quod agam: nam si eam laudare oportet, à præstantißimis ingenijs accurate commendata est, & in cælum summis laudibus elata: si autem non oportet, cur uelim

me nunc ostentare, omnia ambitiosè argumenta colligendo, probationésque adferendo in re perspicua & confessa, ut incerta & obscura confirmanda? Quare hanc partem omittam, & ne te longius detineamus, finem dicendi faciam.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER PRIMVS.

TSI negotijs familiaribus impediti, uix satis otiũ studio suppeditare possumus, & id ipsum quod datur otij, libentius in philosophia cõsumere consueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus: ne aut tua causa noluisse, aut fugisse nos laborem putares: & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quòd te non sine causa uelle cognoscere Rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi & cõmoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res, illa, quæ Græci scriptores inanis arrogãtiæ causa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderẽtur, ea conquisiuerunt, quæ nihil ad propositum attinebãt, ut ars difficilior cognitu putaretur, nos autẽ ea quæ uidebãtur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut gloria cõmoti uenimus ad scribendum, quemadmodũ cæteri: sed ut industria nostra

ſtratuæ morem geramus uoluntati. Nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus: ſed, ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſsiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS *officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum ciuilem moribus, ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere, debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale.*

Demonſtratiuum eſt, quod attribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem, & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut uериſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo, & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem

accom

accommodatio. Memoria, est firma animi rerum, & uerborum dispositionis perceptio. Pronuntiatio, est uocis, & uultus, & gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, est præceptio, quæ dat certam uiam, rationemq; dicendi. Imitatio, est qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo esse ualeamus. Exercitatio, est aßiduus usus, consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere oporteat, quasq; res habere conueniat; nunc, quemadmodum ad orationem poßint officia oratoris accommodari, dicendum uidetur.

INVENTIO in sex parteis orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium, est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio, est per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio, est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio.

Conclusio, est artificiosus terminus orationis.

nis. Nunc quoniam unà cum oratorijs officijs, quo res cognitu facilior esset, producti sumus ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus: de exordio primum dicendum uidetur. CAVSA *posita, quo commodius exordiri poßimus, genus causæ est considerandum. Genera causarum sunt quatuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus quod ab omnibus uidetur oppugnari debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis, & turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod Græcè προοίμιον appellatur: & insinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus causæ dubiū habebimus, à beneuolentia principium constituemus, nequid illa turpitudinis pars nobis obesse poßit. Sin humile genus erit causæ, faciemus*

ciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utemur: de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus quare aduersarios criminando beneuolentiam captare poßimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti principio. Si uti principio uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti uolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmißimo nostræ causæ adiumento principiũ capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorẽ uolumus, quo modo quidq; eorum confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus quæ ad Rempub. pertineant, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem, aut ad pietatem nos esse dicturos. & si rogabimus ut attente audiant, & si numero exponemus res de quibus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis possum: à nostra ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahimus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in Remp. quales fuerimus,

rimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos qui audiunt, aliquid referemus: dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: & si orabimus ut nobis sint auxilio, & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinẽtiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorũ proferemus: & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorũ fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de his existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorũ per cõtemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. TRIA *sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt considera-*

ſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris perſuaſus eſſe uidetur ab ijs, qui antè contradixerunt: aut cũ defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem: aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde, cũ diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum eſſe oſtendemus. aut aliquorũ iudicium de ſimili cauſa, aut de eadẽ, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinẽ conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos: & tamen occulte dicemus, interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorũ auditoribus fidem fecerit (neq; enim non facilè ſcire poterimus quoniam non ſumus neſcij quibus rebus fides fieri ſoleat.) Ergo ſi fidẽ factã putabimus, his rebus nos inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmißimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur, aut ab aduerſarij dicto exordiemur: & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potißimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admira-

tione. Si defeßi erunt audiendo, ab aliqua re, qua risum mouere poßit, exordiemur: ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collatione, adiectione, abiectione, literarum mutatione, præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu, aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos: nos non eodem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus.

Inter insinuationem, & principium hoc interest: Principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus quibus præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. At insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dißimulationem eadem illa omnia cōficiamus, ut ad eandem commoditatē in dicendi opere uenire poßimus. Verum hæ tres utilitates, tametsi in tota oratione sunt cōparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, nequando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sint, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, ut usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio uideatur esse. VITIOSVM exordium est,

quod

quod in pluris causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilominus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit uti ex contrario. Item uitiosum est, quod nimium apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est: & quod non ex ipsa causa natum uidetur, quod separatum uocatur: in quo etiam translatum concluditur, ut propriè cohæreat cum narratione: & quod neq; beneuolum, neq; docilem, neq; attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodq; trahimus ad utilitatē nostram uincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurū est. Alterū genus est, narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare poßimus. Eius narrationis duo sunt genera: unū quod in negotijs, alterū quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, treis habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque

uerisimiles continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est gesta res, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis quod in personis positum est, deberi habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, errorem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigetur: illud quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit: & si non ab ultimo initio repetere uolemus: & si summatim nō particulatim narrabimus: & si non ad extremum, sed usq; eò quò opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis utemur: & si non deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere: & si exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta sint, sciri poßint, tametsi nos reticuerimus. quod genus est, si dicam, me ex prouincia redisse, profectum quoque in prouinciam

intell

intelligatur: & omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neq; obest, neq; iuuat, satius est praterire: & ne bis, aut sæpius idem dicamus: cauendum est etiam ne id quod semel suprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo, Athenis Megaram uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si ut quicq; primū gestum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conseruabimus: ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur.

Hic erit considerandum, nequid perturbate, nequid contórte, nequid ambigue, nequid noue dicamus: nequam in aliam rem transeamus: ne ab ultimo repetamus: ne longe prosequamur: nequid, quod ad rem pertineat, prætereamus: & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio, ut natura postulat dicemus: si spatia temporum, personarū dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli posßit aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locū idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conseruanda sunt, nā sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem non potest

facere. Sin erunt ficta, eo magis erunt conseruanda. De his rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam, & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quòd reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium: dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsisse uideamur, si prius pauca de caussarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM *diuisio in duas parteis distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs: si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licueritne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur. cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas parteis, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero,*

quot

quot de rebus dicturi sumus. eam plusquã trium partium numero esse non oportet: nam & periculosum est, nequando plus, minusq; dicamus, & suspicionem affert auditori meditationis, & artificij: quæ res fidem abrogat orationi. Expositio est, cùm res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

TOTA *spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione, & confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunq; igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt: noster doctor Hermetes treis putauit esse: non ut de illorum quicquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet id quod oportuisset, simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, & bipartito.*

Constitutio, est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaq;, ut diximus, tres sunt: Coniecturalis, Legitima, Iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit: occisum conspicatur: è corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit, cum

ſtratuæ morem geramus uoluntati. Nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus: ſed, ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſsiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS *officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum ciuilem moribus, ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere, debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale.*

Demonſtratiuum eſt, quod attribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem, & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo, & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem

accom

accommodatio. Memoria, est firma animi rerum, & uerborum dispositionis perceptio. Pronunciatio, est uocis, & uultus, & gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, est præceptio, quæ dat certam uiam, rationemq; dicendi. Imitatio, est qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo esse ualeamus. Exercitatio, est aßiduus usus, consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere oporteat, quasq; res habere conueniat; nunc, quemadmodum ad orationem poßint officia oratoris accommodari, dicendum uidetur.

INVENTIO *in sex parteis orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium, est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio, est per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio, est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio.*

Conclusio, est artificiosus terminus orationis.

nis. Nunc quoniam unà cum oratoriis officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus: de exordio primum dicendum uidetur. CAVSA posita, quo commodius exordiri possimus, genus causæ est considerandum. Genera causarum sunt quatuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus quod ab omnibus uidetur oppugnari debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis, & turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod Græcè προοίμιον appellatur: & insinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubiũ habebimus, à beneuolentia principium constituemus, nequid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causæ, faciemus

ciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utemur: de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus quare aduersarios criminando beneuolentiam captare poßimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti principio. Si uti principio uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti uolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmißimo nostræ causæ adiumento principiũ capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorẽ uolumus, quo modo quidq; eorum confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus quæ ad Rempub. pertineant, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem, aut ad pietatem nos esse dicturos. & si rogabimus ut attente audiant, & si numero exponemus res de quibus dicturi sumus, Beneuolos auditores facere quatuor modis possum: à nostra ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahimus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in Remp. quales fuerimus,

rimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos qui audiunt, aliquid referemus: dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: & si orabimus ut nobis sint auxilio, & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinẽtiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorũ proferemus: & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorũ fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de his existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorũ per cõtemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. TRIA *sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt considera-*

sidera-

ſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cū animus auditoris perſuaſus eſſe uidetur ab ijs, qui antè contradixerunt: aut cū deſeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem: aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde, cū diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum eſſe oſtendemus, aut aliquorū iudicium de ſimili cauſa, aut de eadē, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinē conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos: & tamen occulte dicemus, interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorū auditoribus fidem fecerit (neq; enim non facilè ſcire poterimus quoniam non ſumus neſcij quibus rebus fides fieri ſoleat.) Ergo ſi fidē factā putabimus, his rebus nos inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſsimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur, aut ab aduerſarij dicto exordiemur: & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſsimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admira-

tione. Si defeßi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere poßit, exordiemur: ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collatione, adiectione, abiectione, literarum mutatione, præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu, aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos: nos non eodem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus.

Inter insinuationem, & principium hoc interest: Principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus quibus præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. At insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dißimulationem eadem illa omnia cõficiamus, ut ad eandem commoditatẽ in dicendi opere uenire poßimus. Verum hæ tres utilitates, tametsi in tota oratione sunt cõparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, nequando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sint, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, ut usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio uideatur esse. VITIOSUM *exordium est,*

quod

quod in pluris causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilominus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit uti ex contrario. Item uitiosum est, quod nimium apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est: & quod non ex ipsa causa natum uidetur, quod separatum uocatur: in quo etiam translatum concluditur, ut propriè cohæreat cum narratione: & quod neq; beneuolum, neq; docilem, neq; attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodq; trahimus ad utilitatē nostram uincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurū est. Alterū genus est, narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera: unū quod in negotiis, alterū quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, treis habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque

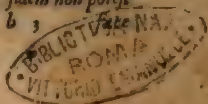
uerisimiles continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est gesta res, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis quod in personis positum est, deberi habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, errorem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigetur: illud quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere: narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit: & si non ab ultimo initio repetere uolemus: & si summatim nō particulatim narrabimus: & si non ad extremum, sed usq; eò quò opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis utemur: & si non deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere: & si exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus est, si dicam, me ex prouincia redisse, profectum quoque in prouinciam

intell

intelligatur: & omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neq; obest, neq; iuuat, satius est praeterire: & ne bis, aut saepius idem dicamus: cauendum est etiam ne id quod semel suprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo, Athenis Megaram uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si ut quicq; primũ gestum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conseruabimus: ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur.

Hic erit considerandum, nequid perturbate, nequid contorte, nequid ambigue, nequid noue dicamus: nequam in aliam rem transeamus: ne ab ultimo repetamus: ne longe prosequamur: nequid, quod ad rem pertineat, praetereamus: & si persequemur ea, quae de breuitate praecepta sunt. nam quo breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio, ut natura postulat dicemus: si spatia temporum, personarũ dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli posit aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locũ idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilominus haec omnia narrando conseruanda sunt, nã saepe ueritas, nisi haec seruata sint, fidem non potest

facere. Sin erunt ficta, eo magis erunt conseruanda. De his rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam, & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium: dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM diuisio in duas parteis distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs: si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licueritne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur. cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas parteis, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero,

quot

quot de rebus dicturi sumus. eam plusquã trium partium numero esse non oportet: nam & periculosum est, nequando plus, minusq; dicamus, & suspicionem affert auditori meditationis, & artificij: quæ res fidem abrogat orationi. Expositio est, cùm res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

TOTA *spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione, & confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunq; igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt: noster doctor Hermetes treis putauit esse: non ut de illorum quicquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet id quod oportuisset, simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, & bipartito.*

Constitutio, est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaq;, ut diximus, tres sunt: Coniecturalis, Legitima, Iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit: occisum conspicatur: è corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit, cum

fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic quoniam coniectura uerum quaeritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causae coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto, aut scriptis aliquid controuersiae nascitur. Ea diuiditur in parteis sex, scriptum, & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cùm uidetur scriptoris uolũtas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quae iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim, caeteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserint in naui. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in scapham conscenderunt, praeter unum aegrotum: is propter morbum exire, & fugere non potuit. casu & fortuitu nauis in portum incolumis delata est: illam aegrotus possidet: nauim petit ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cùm alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetund

tundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cùm scriptum duas, aut plureis res significat, hoc modo: Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, testamento uasa argẽtea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ x.x x. pondo uasorum argenteorum dato, quæ uolet. Post mortem eius uasa pretiosa & cælata magnificè, illa petit: Tullius se quæ uelit ipse x x x. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione causa constat, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cùm Lucius Saturninus legem frumentariam de semißibus, & trientibus laturus esset: Cepio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium non posse pati largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus Rempublicam uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere: ille nihilominus cistellam deferre. Cepio, ut illum contra senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus Remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quò secius feratur lex: accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. uocabulum enim definitur ipsum, cùm quæritur, quid sit minuere maiestatem. Ex

 trans

translatione controuersia nascitur, cùm aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut Iudices mutãdos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit: in iudicijs tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse, poßit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hac partitio legitimæ constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut antè, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat excusare nécne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cùm res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum, gentiliumq;: in eo, pecuniaq; eius potestas esto. & Lex. Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus corio, deijciatur in profluentem. & Lex, Paterfamilias, uti super familia, pecuniaue sua legauerit, ita ius esto. & Lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniaq; eius agnatorum

torum

torum gentiliumq; esto. Malleolus indicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, & solea lignea pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt: testamentũ ipso præsente conscribunt: testes rite affuerũt: de illo supplicium paulò pòst sumitur. ij qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat, in eius periculo suam uocat hæreditatẽ lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima, est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali cõstitutione dicamus. IVRIDICIALIS constitutio est, cùm factum conuenit, sed iure, an iniuria factũ sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cùm id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, rectè factum esse dicemus. ea est huiusmodi: Mimus quidã nominatim Accium poëtam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit: nisi licere nominare eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cùm per se defensio infirmata est, sed assumpta extranea re compro-

proba

probatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus postulat sibi ignosci: ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem, Fortunam, ut Cepio ad tribunos ple. de amißione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit: cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse & consulto fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc in iudicio non ferè potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta esse constant. Hoc modo, in loco communi per amplificationem inijciemus, Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret: uerum nihil postulat ignosci. ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in concilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cùm fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cùm à nobis non

crimen

crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut si accusetur is, qui Publium Sulpitium se fateatur occidisse, & id iussu consulum defendat: & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoq; ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut siquis ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cùm dicimus necesse fuisse alterutrum facere: & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: Caius Pompilius, cum à Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in collocutionem: ita decesßit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta quàm exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit, arcesßitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potisßimum causa consistamus: Orestes, cùm confiteatur se occidisse ma-

trem,

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN PRIMO *libro Herenni, breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potißimum scriberemus.* CAVSARVM *tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale, multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cùm de oratoris officijs tractaremus, quorum inuentio & prima, & difficillima est: ea quoq; nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incœpimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit: nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & cõfutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum, & earum parteis aperuimus*

ruimus

ruimus, ex quo simul ostendebatur quomodo constitutionem, & parteis constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrūq; pertinet ad confirmationem, & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodum quanq; causam tractari conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est potißimum consideremus.

IN CAVSA *coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet: ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitu-*

ruimus, ex quo simul ostendebatur quomodo constitutionem, & parteis constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrūq; pertinet ad confirmationem, & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodum quanq; causam tractari conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est potissimum consideremus.

IN CAVSA *coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet: ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitu-*

tionis ratio in sex parteis est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionẽ, approbationem. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam absuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquisierit. num honorem, num pecuniã, num dominationem, num aliquam cupiditatem aut amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere. Aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulò antè exposuerit, uita hominis poßit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causa fecisse,

osten

oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. deniq; aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus & integer exiſtimabitur aduerſarius, dicet, facta, non famam ſpectari oportere, illum antè occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor, primum demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, uim, perſuaſionem: quibus de rebus, uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aſsignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam ut falſos rumores diſsipatos eſſe dicat de innocente: & utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Si nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere. Collatio eſt, cum accuſator id, quod aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo bonum

 fuiſſe

fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium: aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æquè commode potuisse: aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita, id diuiditur in parteis sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus, quæritur, celebris, an desertus: semper desertus, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer, an profanus: publicus, an priuatus fuerit. cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse poßit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facilè quiuis causa posita, posset iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cætera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satisne longum fuerit ad eam rem transigendam: & potueritne scire satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id antè sciri, & ratione prouideri non potuit. Occasio

casio

casio quaeritur, idoneáne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi, quae fuerit spectabitur, hoc modo: si quae supradicta sunt signa, concurrent: si praeterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse. quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis, aut seruis, aut utrisq;. Argumentum, est per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. id diuiditur in tempora tria: praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, quócum uisus sit, num quid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis, num quid in eo loco praeter consuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quaeritur num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit: aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta,

fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuersia. & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto, aut scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in parteis sex, scriptum, & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cùm uidetur scriptoris uolũtas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim, cæteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserint in naui. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum: is propter morbum exire, & fugere non potuit. casu & fortuitu nauis in portum incolumis delata est: illam ægrotus possidet: nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cùm alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetund

tundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cùm scriptum duas, aut plureis res significat, hoc modo: Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, testamento uasa argẽtea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ x x x. pondo uasorum argenteorum dato, quæ uolet. Post mortem eius uasa pretiosa & cælata magnificè, illa petit: Tullius se quæ uelit ipse x x x. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione causa constat, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cùm Lucius Saturninus legem frumentariam de semißibus, & trientibus laturus esset: Cepio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium non posse pati largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus Rempublicam uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere: ille nihilominus cistellam deferre. Cepio, ut illum contra senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus Remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quò secius feratur lex: accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. uocabulum enim definitur ipsum, cùm quæritur, quid sit minuere maiestatem. Ex

 trans

translatione controuersia nascitur, cùm aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut Iudices mutãdos reus dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit: in iudicijs tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse, poßit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hac partitio legitimae constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione praetoriae exceptiones sunt, & causa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quaestionibus cauetur legibus, ut antè, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat excusare néene. Ex ratiocinatione controuersia constat, cùm res sine propria lege uenit in iudicium, quae tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum, gentiliumq;: in eo, pecuniaq; eius potestas esto. & Lex. Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus corio, deijciatur in profluentem. & Lex, Paterfamilias, uti super familia, pecuniáue sua legauerit, ita ius esto. & Lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniaq; eius agnatorum

torum gentiliumq́; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, & soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt: testamentũ ipso præsente conscribunt: testes rite affuerũt: de illo supplicium paulò pòst sumitur. ij qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat, in eius periculo suam uocat hæreditatẽ lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multa afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima, est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali cõstitutione dicamus. IVRIDICIALIS constitutio est, cùm factum conuenit, sed iure, an iniuria factũ sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cùm id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. ea est huiusmodi: Mimus quidã nominatim Accium poëtam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit: nisi licere nominare eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cùm per se defensio infirmata est, sed assumpta extranea re compro-

proba

probatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus postulat sibi ignosci: ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem, Fortunam, ut Cepio ad tribunos ple. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit: cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse & consulto fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc in iudicio non ferè potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta esse constant. Hoc modo, in loco communi per amplificationem iniiciemus, Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret: uerum nihil postulat ignosci. ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in concilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cùm fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cùm à nobis non

crimen

crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut si accusetur is, qui Publium Sulpitium se fateatur occidisse, & id iussu consulum defendat: & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoq; ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut siquis ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cùm dicimus necesse fuisse alterutrum facere: & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: Caius Pompilius, cum à Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in collocutionem: ita decesßit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta quàm exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit, arcesßitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potißimum causa consistamus: Orestes, cùm confiteatur se occidisse matrem,

trem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem. ergo affert eam: quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidẽ dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendum est: id est, quod accusationem continet, quodq; affertur contra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo: Cùm usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, Iure occidi. illa enim patrem meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatum pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis, iudicij quæstio nascatur oportet: quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea cõstituitur ex coniunctione firmamenti & rationis defensione, hoc modo: Cùm dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectúmne fuerit à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inuenire conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus, & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione: nam in ea nec ratio, quare fecerit quæritur, fecisse enim negatur: nec firmamentum

tum exquiritur: quoniam non subest ratio. Quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, occiderit'ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoq; plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulò dedimus operam, ut breuiter, & dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere. nequa propter multitudinem literarum poßit animum tuum defatigatio retardare. sed, si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluentur, cùm rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus aßignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria: ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatißimè tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

N PRIMO *libro Herenni, breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potißimum scriberemus.* CAVSARVM *tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale, multo difficilimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cùm de oratoris officijs tractaremus, quorum inuentio & prima, & difficillima est: ea quoq; nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incœpimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit: nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & cōfutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum, & earum parteis aperuimus*

ruimus

ruimus, ex quo simul ostendebatur quomodo constitutionem, & parteis constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα *appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrūq; pertinet ad confirmationem, & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodum quanq; causam tractari conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est potißimum consideremus.*

IN CAVSA *coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet: ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitu-*

 tionis

tionis ratio in sex partcis est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionē, approbationem. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam absuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquisierit. num honorem, num pecuniā, num dominationem, num aliquam cupiditatem aut amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere. Aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulò antè exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causa fecisse, osten

ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi uitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demonstret corruptorem, uel perfidiosum, si quo modo poterit. deniq; aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta, non famam spectari oportere, illum antè occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor, primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus, uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat asignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam ut falsos rumores dißipatos esse dicat de innocente: & utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Si nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est, cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo bonum

 fuisse

fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium: aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æquè commode potuisse: aut cum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita, id diuiditur in parteis sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus, quæritur, celebris, an desertus: semper desertus, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer, an profanus: publicus, an priuatus fuerit. cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse posit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facilè quiuis causa posita, posset iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cætera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satisne longum fuerit ad eam rem transigendam: & potueritne scire satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id antè sciri, & ratione prouideri non potuit. Oc-

casio

casio quæritur, idoneáne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi, quæ fuerit spectabitur, hoc modo: si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse. quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis, aut seruis, aut utrisq;. Argumentum, est per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. id diuiditur in tempora tria: præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, quócum uisus sit, num quid apparauerit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis, num quid in eo loco præter consuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit: aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta,

relictum sit quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo factum sit. Factum esse, hoc modo: si tumore, aut liuore decoloratum est corpus mortui. significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis: si aut in eo loco comprehensus, aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quæritur, quæ signa nocentis, & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihl fecerit, accusator dicet, eum usqueadeo præmeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quæ signa, confidentiæ, non innocentiæ sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios, atq; communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator, nemo potest uti: & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, quæ alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusat

cusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cùm accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes, à quaestionibus, contra quaestiones, ab argumentis, contra argumentum, à rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus, secundum autoritatem, & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores nostros ueri inueniendi causa tormētis, & cruciatu uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erunt argumentando, iisdē uiis, quibus omnis cōiectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspicionem, idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus, primum, maiores uoluisse certis in rebus interponi quaestiones: cùm quæ uere dicerentur, sciri: quæ falsò in quaestione pronuntiarentur, refelli possent. hoc modo: Quo in

loco quid positum sit, & siquid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendum, quòd deniq; sæpe scire, aut suspicari posit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus coniecturæ, quas antè exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, & signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa concurrant argumenta, & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. item plus oportere signis, & argumentis credi quàm testibus. hæc enim eo modo exponi, quo modo reuera sunt gesta: testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quiuis posit criminari, deindè, unamquanq; suspicionem extenuabimus, & dabimus operam ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum esse facinus sine testibus, coniecturam, & suspicionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus: si negabimus

gabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid, & si dicemus causam non fuisse quare quispiam confingeret & comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse: argumentabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxisse dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo poßit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dißipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpißime tractanda est, eò diligentius omneis eius partes perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione, aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis aßiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis parteis transeamus.

CVM *uoluntas scriptoris cum scripto dißidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis*

utemur secundum narrationem. Primum scriptoris collaudatione. Deinde scripti recitatione. Deinde percunctatione, sciréntne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat? Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant: quid iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acutè sit excogitatum? deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, et causa proferetur quare id scriptor senserit, quod perscripsit, & demonstrabitur scriptum esse illud dilucide, breuiter, commode. perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius indicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quærat defensionem. A sententia sic dicemus: Primùm laudabimus scriptoris commoditatem, atque breuitatem, quòd tantum scripserit quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi

telligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, uerba & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono & æquo posse fieri: quæ omnia uoluisse scriptorem quàm rectißime fieri nemo dubitet, at ea quæ à nobis facta sint, iustißime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum, & stipulationum breuiter exceptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas, & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & uoluntatem scriptoris non interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepant, uidendum est primum, num quæ abrogatio, aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensió, qui negabit se fecisse, quòd cogeretur, cũ altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio permißione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factũ esse quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum,

gatum, uel derogatum sit : id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectū. Cùm hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde, contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat : de qua parte posterius differemus. Si ambiguum esse scriptū putabitur, quod in duas aut plureis sententias trahi poßit, hoc modo tractandum est : Primum, sit'ne ambiguum, quærendum est. Deinde quomodo scriptum esset si id quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostēdendum est. Deinde id quod nos interpretemur & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, bono, & æquo fieri posse, quod aduersarij interpretantur è contrario: nec esse ambiguè scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam, uehementer pertinere cognitionem amphilogiarum eam, quæ à dialecticis profertur. Nos uerò arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphilogias aucupantur, eas etiam quæ ex altera parte sententiam nullā possunt interpretari. Itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt: & dū cau

tè, exp

tè, expediteq; loqui uolunt, infantißimi reperiuntur. Ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguũ dicant, nomẽ suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones, rectißimis rationibus cum uoles, refellemus. In præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinã contemneremus. Cùm definitione utemur, primum afferèmus breuem uocabuli definitionem, hoc modò: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi, & magistratus consilium. Nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex cõtrario, Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento affecit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primũ igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem causæ accommodata describetur. Deinde, factũ nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde, cõtrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoq; ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus, primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, possessionem, aut execu-

tionem

tionem habeat, quem non oporteat, num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, & moribus æquo, & bono reperiëtur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum, aut iudicatum sit. deinde, utrum ea res similis sit rei, de qua agitur, an dissimilis: deinde utrum consulto de ea re scriptum nõ sit, quod noluerit cauere, an quod satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorũ similitudinem. De partibus legitimæ cõstitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem reuertamur. ABSOLVTA *iuridiciali cõstitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. in ea conuenit quæri, iurene factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis, aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est, quod genus, Vt in ius eas, cum uoceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege æque, ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id: Quod argentario obtuleris expensum.*

pensum, à socio eius rectè repetere poßit. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. quod genus, M. Drusus Prætor urbanus, quòd cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit: Sextus Iulius non reddidit. Item Caius Cælius iudex absoluit iniuriarum eum qui Lucilium poëtam in scena nominatim læserat: Publius Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dißimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit: iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius cōstat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX. & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tēpore, et hominis dignitate. Ex pacto ius est siquid inter se pepigerint, siquid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt: in comitio, aut in foro ante meridiem causam conijcito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu: quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam

demonst

demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur. CVM *ex comparatione quæretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse: an id quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quæri conuenit utrum fuerit utilius ex contentione: hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius, deinde oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare: utrum fuerit utilius: an aliorum fuerit statuendi potestas. deinde interponetur ab accusatore suspicio ex coniecturali constitutione, quare putetur nō ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur: sed dolo malo negotium gestū. deinde quæretur potueritne uitari, ne in eum locū ueniretur. Ab defensore cōtra refelletur argumentatio cōiecturalis aliqua probabili causa, de qua antè dictū est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præposuerit, cùm statuendi non habuerit potestatem. Defensor, contra eos qui æquum censeant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem, & simul quæret ab accusatoribus & ab indicibus ipsis quid facturi essent, si in eo loco fuissent: & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, cùm ab reo facti causa in aliorum peccatū transfertur, in qua primum quærendum est, iuréne in alium crimen transferatur.*

feratur. deinde spectandũ est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atq; illud quod reus suscepisse fateatur. deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit, deinde oportueritne iudicium antè fieri. deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteátne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat uim, quam iudicia ualere oportere. & ab aduersarijs percontabitur accusator quid futurum sit, si idem cæteri faciant: ut de indemnatis supplicium sumant, quòd eos idẽ fecisse dicat. quid si ipse accusator idem facere uoluisset: Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur. rẽ, locũ, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudiciũ uenire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus, ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto à nobis factũ negamus. ea diuiditur in necessitudinẽ, fortunã, imprudentiã. De his primum partibus ostendendum est: deinde ad deprecationẽ reuertendum uidetur. Primum, considerandũ est, utrum per culpam uentũ sit in necessitudinẽ: num culpam ueniendi necessitudo fecerit. deinde quærẽdum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit, ac leuari. dein-

ri. deinde is qui in necessitudinem causam conferet, expertúsne sit quid contra facere, aut excogitare posset. deinde, num quæ suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significent id consulto factũ esse quod necessario accidisse dicitur. deinde, si maxime necessitudo quæpiam fuerit, conueniátne eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quæretur, utrũ potuerit scire, an non potuerit. deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. deinde, coniecturali constitutione quæretur utrum scierit, aut ignorauerit: & considerabitur, satisne imprudentia præsidij debeat esse, cũ factum esse constet. Cum in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere: eadem omnia uidentur consideranda quæ de necessitudine præscripta sunt. etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omnes eadem ferè possint accommodari. Loci cõmunes in his causis: Accusatoris contra eũ, qui cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices moretur. Defensoris, de humanitate, misericordia uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire: & quæ

quæ consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus: & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura, aut maiora officia, quàm maleficia uidebuntur cōstare: si qua uirtus, aut nobilitas erit in eo qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurū si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mãsuetus, & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio, & recto studio cōmotus fecit: si tali de causa alijs quoq; ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur: si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum cōmutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui cōtradicet, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri nõ potest, ut in primo libro ostendimus, se quòd potest uel ad senatum, uel ad conciliũ uenire, non uisa est supersedenda. Cum à nobis crimē remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominē conferetur, quærendum erit primum potueritne tantum, quantum reus demonstrabit is, in quem causa

conferetur : & ecquonam modo aut honestè, aut sine periculo potuerit obsisti, si maxime ita sit: num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quaretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de necessitudine praecepimus, consideranda erunt. QVONIAM *satis ostendisse uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti conueniret. consequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipsas argumentationes ornatè, & absolutè tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire quid sit causæ adiumento: difficillimũ uero est, inuentum expolire, & expedite pronuntiare. hæc enim res facit ut neq; diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur: neq; eôdem identidem reuoluamur : neq; inchoatam argumentationem relinquamus : neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaq; hac ratione & ipsi meminisse poterimus quid quoquo loco dixerimus : & auditor cum totius causæ, tum uniuscuiusq; argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinq; parteis est distributa: propositionem, rationẽ, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam*

ostend

ostendimus summatim quid sit quod probare uolumus. Ratio est, causa, quæ demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositã rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinq; partibus ut absolutißime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostẽdemus Vlyßi fuisse quare interfecerit Aiacem, inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi comparare, consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitiũ machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo suppliciũ uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum uero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude

maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumẽ esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras bestias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri bestiæ noceant: non est incredibile putandum, istius quoq; animum ferum, crudelem, atq; inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cũ in bestijs nullam neq; bonam, neq; malam rationem uideamus: in isto plurimas, & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium, & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metũ intercessisse demonstraui: non est dubium quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinq; partibus constat: sed ea nõ semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendũ est, si res breuis est, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumẽtatio, & res tenuis, aut humilis, tum & exornatione & com

plexione

plexione superſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, hac, quã expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſsima eſt argumẽtatio quinquepartita: breuiſsima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione aut complexione quadripartita. GENERA duo ſunt uitioſarum argumentationum: unum, quod ab aduerſario reprehẽdi poteſt, idq; pertinet ad cauſam: alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehenſione. Quæ ſunt quæ reprehenſione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atq; uitari ſine reprehenſione, ſi exempla ſubiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſunt conſideremus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poßimus. Expoſitio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſario eſt omnibus attributum: ut ſiquis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare

diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit: ipsam facilè reprehendemus expositionem, cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cùm id quod raro fit, fieri omnino negatur: hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere. nam cùm non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omneis res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco nunquam sunt uisi: inimicum nullum habebat: relinquitur, si neq; à prædonibus, neq; ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione, reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium, ostenderimus: uelut in hoc exemplo, cùm dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse: dicemus potuisse uel à familia,

milia, uel à cohæredibus nostris. Cùm hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoq; uitandum est in expositione, nequando, cùm omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cùm plura sunt, pauciora dicamus, hoc modò: Duæ res sunt, Iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor, inquit quispiam: quid ambitio, quid religio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res sunt, quæ omneis homines solicitant: metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum, & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraq; re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit. igitur auaritia inducti aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. Hic id quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Ex euripide. *Vtinam'ne in nemore Pelio securibus*
Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes,
Neue inde nauis inchoandæ exordium
Cœpisset, quæ nunc nominatur nomine
Argó, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hîc satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poëta)

Vtinã, ne hera errans mea, domo efferret pedẽ
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione eget, sicut aliæ complures, sed sua sponte uitiosa est.

Vitiosa ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.

Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est, uelut apud Plautum,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune *Immane est facinus, uerum in ætate utile,*
Et conducibile-

Hæc expositio est. Videam⁹ quæ ratio afferatur,
Nam ego amicum hodie meum

Non

Non castigabo pro commerita noxia. Con gastigabo.

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerißima nascitur amicitia, aut hoc modo, Philosophia uitanda est: affert enim socordiam, atque desidiam. Nam hæ rationes, nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis, uelut Pacuuius,

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam perhibent philosophi,
Saxoq; instare globoso prædicant uolubili.
Ideo quò saxum impulerit, eò cadere fortunam autumant,
Cæcam, ob eam rem iterant, quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit.
Brutam, quia dignum, atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alij philosophi, qui contrà, fortunam negent
Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi. id magis
Verisimile aiunt, quod usus reipsa experiundo edocet,
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus

cus factus est.

Naufragio res contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit,

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cùm ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraq; opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, iccirco quòd homines magnis, & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo: Vtilis est sapientia, propterea quòd qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim quibus cum iocari poßis. nam huiusmodi in rationibus non uniuersali, neq; absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui cãdem affert rationem quare cæca, eandem quare bruta fortuna dicatur. IN confirmatione rationis multa & uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, propterea q́; diligentius consideranda sunt, quòd accurata con

firmat

firmatio rationis totam uehementißime comprobat argumentationem. Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater:
Nam, si improbum Thresponte existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ ex modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria:
Si probus est, bene locaui: sin est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbũ Threspontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, pòst cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cùm ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse: aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoq; similia concurrant: quòd si concurrerint, nonnihil huiusmodi signa adaugent

susp

ſuſpicionem. Item uitioſum eſt, cũ uel in alium, uel in eum ipſum, qui dicit id, quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo:

Miſeri ſunt, qui uxores ducunt: at tu duxiſti alteram.

Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitioſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omneis non conſtat: quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:

Eho tu, Dij, quibus eſt poteſtas, motus ſuperum, atq; inferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure, hoc exemplo uſum Threſpontem Ennius induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſero, atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, non commiſiſſem ut hunc in locum res ueniret. nam hoc, aut hoc feciſſem: ſed me tum hac ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum id quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno reliqui, nunc deſertum ab omnibus,

Summ

Summo periculo solus, ut restituam paro.
Item uitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi: ut siquis potens, ac factiosus in concione dixerit: Satius est uti regibus, quàm malis legibus. nam hoc, tametsi rei augendæ causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, nõ dicitur sine atroci suspicione. Item uitiosum est, falsis, aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi: si quis dicat iniuriam nullam esse, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio constet. Vulgares sunt: quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut siquis dicat: quadruplator, ut breuiter describam, capitalis est. est enim improbus, & pestifer ciuis. nam nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quem sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est: ut siquis quam furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse quòd sibi furtum fecerit. Item uitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censores istum uobis satisfacere ex eo quod ait, se non potuisse adesse ita ut iuratus fuerat: quòd si ad exercitum non uenisset, id ne tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita, exempli

loco profertur. Item uitiosum est, cùm id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo.
Quæ ego profiteor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea quæ antè dixerit, dicere hoc modo:

Qua causa accusem hunc, nequeo exponendo euoluere.
Nā si ueretur quid eū accusē, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet.
Quid eum accusem, qui id parui auditum existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt: si aut partes quibus illi student, aut homines quos illi caros habent, lædantur: aut aliquo huiusmodi uitio læditur auditoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re

dicatur, cum alia de re cõtrouerſia ſit, inq; huiuſmodi uitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſa mutata, in aliã cauſam deriuetur. Vti apud Pacuuiũ Zethus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ rationẽ, & uirtutis utilitatẽ conſumitur. Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe cõſulto multi ab reo faciunt anguſtijs cauſæ coacti. Vti ſiquis cum accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitiũ donatũ eſſe dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorũ oratione obſeruauerimus, ſæpe deprehendemus, & in eiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos de ea re quid dicant, non habere. Item uitioſum eſt, artem, aut ſcientiam, aut ſtudium quodpiam uituperare propter eorũ uitia, qui in eo ſtudio ſunt: ueluti qui Rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitioſum eſt, ex eo quod perperam factum eſſe cõſtat, putare oſtendit à quo homine factum eſt, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditũ, corpore decoloratum conſtat fuiſſe. ergo ueneno necatus eſt. Deinde, ſi ſit uſqueadeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim factúmne ſit, quæritur, ſed à

quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare. ut si comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ cōmoda sint, in altera re curet enumerare, quæ in altera re incōmoda sint, uelut depressa prætereat: aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putari, alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quæratur, utris maior honor habendus sit Albensibus, an Vigentinis, quòd Reipu. & populo Romano profuerunt: & is qui dicat, alteris alteros lædat. Non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine, & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare: uelut Sulpitius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum cōmutationem. nam nō exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: proinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarētur à populo Roma. aut proinde quasi nō omnes, quibus aqua, & igni interdi-

ctum

ctum est, exules appellētur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligimus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem. QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exēplis, & amplificationibus: & iudicatis rebus, & caeteris quae pertinent ad exaggerandam, & collocupletandam argumentationē: quae sint his rebus uitia cōsideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dißimile est, nec habet parē rationē cōparationis: aut sibi ipsi obest qui affert. Exēplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dißimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia nō est: aut si improba, aut eiusmodi ut aut plures, aut magis idoneae res iudicatae ab aduersarijs proferri poßint. Item uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod cōuenit doceri hoc modo: Ut siquis, quē arguat hominē occidisse: & antè, quàm satis idoneas argumētationes attulerit, augeat peccatū, & dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. non enim utrum indignum sit, an nō, sed factúmne sit, quaeritur. Complexio uitiosa est, quae non ut quicq; primū

dictum est, ptimum complectitur: & quæ non breuiter concluditur: & quæ nõ enumeratione certum, & constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione, sit: quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominãtur, tripartitæ sunt, nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. Quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationẽ, secundum firmißimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus, & commonemus quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter: ut renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum est ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur esse, artificij significãdi, aut ingenij uenditandi, uel memoriæ ostentandæ causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione, deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erũt in confirmatione & confutatione. Amplificatio, est res quæ per locum commumem instigationis auditorum causa sumitur. Loci cõmunes ex decem præceptis commodiß*

modißime sumuntur adaugẽdi criminis causa. Primus locus sumitur ab autoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus nostris regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapiẽtißimis, Senatui. item maximè quomodo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineãt: utrum ad omnes, quod atrocißimum est: an ad superiores, (quod genus hi sunt, à quibus autoritatis locus cõmunis sumitur) an ad pares, hoc est in eisdẽ partibus animi, corporis, fortunarũ positos: an ad inferiores qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur quid sit euenturum, si omnibus idem cõcedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum, aut incõmodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut perperam factum, aut erratum iudicium corrigere poßit. quo in loco non incõmodum erit, uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei, aut leniundæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus

 est,

est, cum ostendemus ex consulto factū, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustā deprecationē paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicū esse: quod genus, iniuriæ mulierū, aut earū rerum aliquid, quarum rerū causa, bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus, non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcū, nefariū, inusitatū: quo maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorū comparatione, quasi cùm dicemus, maius esse maleficiū superare ingenuā, quàm sacrum lædere: quòd propter egestatem alterum, alterū propter intemperante superbiā fiat. Decimus locus est, per quē omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligēter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerū consequentiū enumeratione. Misericordia cōmouebitur auditoris animus, si uariā fortunarū commutationem dicemus: si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; incommodis simus comparatione: si quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus: si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit

propter

propter nostras calamitates, aperiemus: & simul ostendemus, illorum nos solicitudine, & miseria, non nostris incommodis dolere. si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: qua propter huic uolumini modus hic sit. reliquas praeceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita ut diligenter fueris consecutus: & nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione laetabere: tu scientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. Verum haec futura satis scio. te enim non ignoro. sed nos deinceps ad caetera praecepta transeamus, ut (quod libentißime facimus) tuae uoluntati rectißime morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

D OMNEM *iudicialem causam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad causas deliberatiuas, & demonstratiuas, in hunc librum transtulimus: ut omnis inueniendi præceptio tibi quàm primum persolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij, De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, & memoria. De elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quàm, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutũ mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. Interea prima quæq; & nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequêre, nequid impediare quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi poßis. Nunc tu fac ut attẽtum te præbeas, nos proficisci ad instituta pergemus.*

DELIBERATIONES *partim sunt huiusmodi, ut queratur, utrũ potius faciẽdum sit: partim huiusmodi, ut quid potißimum faciendum, consideretur. Vtrũ potius, hoc modo: Carthago*

thago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potißimum, hoc pacto: Vt si Annibal consulteet, cùm ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus, occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt: ut si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an nõ. partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem, & consultationem: ut si deliberet Senatus, bello Italico soluat'ne legibus Scipionẽ, ut eũ liceat ante tempus Cõsulẽ fieri partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam ueniunt in cõsultationem: ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationẽ, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur: in quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugenda, aut deprimenda. Omnem rationem eorum qui sententiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis ad eam totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur: tutam, & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis, aut cõsequentis periculi uitationẽ qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim, & dolũ: quorum aut alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniunctim. Vis secernitur per exerci-

tus, classes, arma, tormenta, reuocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus cõsumitur in pecunia, pollicitationes, dißimulationes, maturationes, mentiones, & certas res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione Reipub. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectũ, & laudabile. Rectũ est, quod cum uirtute, & officio fit id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadã potest delectum habere bonorum, & malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia est æquitas ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusq;. Fortitudo est rerum magnarũ appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeßio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatũ. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus: cum alterum sequi, uitare alterum cohortabimur: aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquã disciplinabilem scientiã poterimus habere, & quomodo: aut qua quidq; ratione fieri oporteat ostendemus. Aut si suadebimus quippiã, cuius rei gestæ aut præsentẽ, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod

uelimus

uelimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum misereri dicemus oportere: si ostendemus, bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus, ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges, & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societates, atq; amicitias studiose dicemus coli conuenire: si quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colẽdas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus æquabile ius statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitiæ si quam rem in cõcione, aut in consilio faciendum censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs, iniustam. ita fiet ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas, & excelsas sequi, & appeti oportere: & item res humiles, & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi, aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi ut ab officio

reced

recedatur: nullius pro rei ueritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus: si unamquanq; rem certo naturæ termino definiemus: si deniq; quod cuiq; satis sit, ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis, amplificandæ, si suadebimus: attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ suprà demonstraui. nam nemo erit qui censeat à uirtute recedendum: uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem poßimus egregiam experiri: aut in cõtrarijs potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contrà dicet, iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, ac prauam libertatem. Quam prudentiam appellarit, ineptã, & garrulam, & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiã dicet esse, eam nos inertiam, & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriã, & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod confecit honestam, & præsentem, & consequentem commemorationẽ: hoc nos eò à recto

separ

separauimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neq; enim solum laudis causa rectum sequi cõuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cũ igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demõstrabimus. aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cùm huiusmodi locorũ diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ijsdẽ rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atq; honestã: si utrunq; poterimus ostendere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demõstraturos esse. sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostrã rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus,

mus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, & confutatione utemur locis, quos antè ostendimus nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit: ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto nō collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittāt: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, si is timeatur: uel mortem, si ea formidetur, dedecore, & infamia leuiorem esse: considerare, quæ sit turpitudo consecutura. at non immortalitatem, neq; æternam incolumitatem consequi: nec esse exploratū illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute uel ultro ad mortem proficisci, esse præclarum, fortitudini fortunam quoq; esse adiumento solere. cum tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit, & eum, qui turpiter

piter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his, & iudicialibus causis uti solemus, nisi quòd his maximè conducit quamplurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

QVONIAM hæc causa diuiditur in laudem, & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sint ea, quæ casu, aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea quæ consilio, & cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc cōfirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere: quòd causa necessitudinis intercedat: aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle:

aut

aut quòd rectum ſit ex aliorum laude oſtendere, qualis noſter animus ſit. Si uituperabimus aut merito facere, quòd ita tractati ſumus: aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe ab omnibus unicam malitiam, atq; nequitiam cognoſci: aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat ex aliorum uituperatione. Ab eius perſona de quo loquemur, ſi laudabimus, dicemus, uereri nos ut illius facta uerbis conſequi non poßimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere: ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici poſſe, dicemus, ut paulo antè ſuprà exempli cauſa demonſtratum eſt. Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoſcere, petemus: quoniam in eodem uirtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, ſperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio quoniam norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quòd ſi ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poßint, quoniam dißimiles ſunt, qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos ſperare illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipſis, incertos eſſe quid potißimum laudemus:

uereri,

uereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus: & quæ similes sententias habebunt, quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antea commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed, si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. deinde ut quæque, quóue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut quid quamq; tute cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia: deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus sit, si bono genere, parem, aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude: bene & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse. in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis com-

moda.

moda. A natura in laude, si sit dignitas, atq; forma, laudi fuisse eam, quemadmodum cæteris detrimento, atq; dedecori, si uires, atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus cõparata, si ualetudo, ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæ corporis commoda, his male usum dicemus, quæ casu, & natura tanquam quilibet gladiator habuerit. si non erunt, præter formã omnia ipsius culpa, & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ, an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius causa susceperit inimicitias: qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus. Si uituperemus, è cõtrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita

partita diuisio laudis, & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omneis has partes in laudem, aut uituperationem transferre, propterea quòd sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu. Quapropter eas parteis, quæ firmißimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causa crebras, & breueis amplificationes interponemus per locos communes, Nec hoc genus causæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius considerandum est. neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatißime posse facere. Etsi separatim hæc causa minus sæpe tractatur: at in iudicialibus, & in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoq; genere causæ nonnihil industriæ conferendum putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atque ad omne causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras parteis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QVONIAM *dispositio est, per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: uidendum est cuiusmodi rationem in disponendo nos habere*

conueniat. Genera dispositionis sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus: hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem quemadmodum praeceptum est antè, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis nõ modo totas causas per orationem: sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accõmodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmißima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quã huiusmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersariis multitudine uerborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam

ſam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, ſi commodum erit, quia non ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiam reuerti licebit. Si cauſa noſtra magnam difficultatẽ uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poßit audire, à narratione cum inceperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium ſæpe uti neceſſe eſt: cũ ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſe commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis, & in poſtremis cauſæ partibus collocare: mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neq; neceſſarias ad probandum: quæ ſi ſeparatim, ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt: cum cæteris coniunctæ, firmæ, & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam & re narrata ſtatim expectat animus auditoris ex qua re cauſa cõfirmari poßit: quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationẽ. Et quoniam nuperrime dictum facilè memoriæ mandatur, utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum fa-

cillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uiStoriam.

PRONVNTIATIONEM *multi maxime oratori utilē dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. nos quid unum de quinq; rebus plurimum prosit, non facilè dixerimus: nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audaSter confirmauerimus. Nam commoda inuentiones, & concinna uerborum elocutiones, & partium causa artificiosa dispositiones, & horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione, non plus quàm sine his rebus pronuntiatio sola ualere poterit. Quare quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes uix putarunt posse de uoce, & uultu, geStu, dilucide scribi, cum hæ res ad sensus noStros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est: non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum ratione, & induStria paratum. Ea diuiditur in treis partes: magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura, nonnihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nōnihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut*

eam

eam torquere pro nostro commodo poßimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quàm maxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quàm maxime sedata, & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si antè, quàm leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Et interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet, (Commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus) & acutas uocis exclamationes uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta, atque attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere, in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur: & uox, quæ uarie tractata est, reducitur

in quendam sonum æquabilem, atq; constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam, quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem uocis sedata uox in principio. quid insuauius quàm clamor in exordio causæ? Interualla uocem confirmant: eadem sententias cōcinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remißio: & auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocē, & fauces uulnerat: eadem lædit auditorem: habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem, nónne animum uehementißime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eædem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitudini prosunt, de utraq; re simul erit in præsentia dictum: de firmitudine, quæ uisa sunt, & de suauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera suo loco paulò pòst dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius

nobis

nobis consideranda est. eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo, est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio, est oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accõmodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in parteis quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas, est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remißione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio, est oratio quæ ex aliqua re risum prudentem, & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ accelleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequẽs cum raris & breuibus interuallis acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in treis partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ: harum octo partium quæ cuiusq; idonea

pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cũ est in dignitate, plenis faucibus quàm sedatissima, & depressissima uoce uti conueniet: ita tamẽ ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cùm autem est in demonstratione, uoce paululũ attenuata, crebris interuallis, & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere, atq; intersecare uideamur in animis auditorum. Cùm autẽ sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est: ut quo quidq; pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose retardabimus. deinde modo acriter, tum clementer, mœste, hilariter in omneis partes commutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Siqua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, siquæ admirationes de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus ut omnium personarum sensus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua significatione risus, sine ulla suspicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cùm autem contendere oportebit, quoniam id, aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est: in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoq; adaugere oportebit, & tor

& torquere sonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi poßit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quamclarißima adhibere oportet: & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatißima, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est, nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus, est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ probabiliora reddit ea quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam esse. In gestu nec uenustatem cõspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq; corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dextræ motu loqui oportebit: hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paulum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, ut quã proxime tum uultum admoueamus

ad

ad auditores si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti: similibus cæteris rebus atq; in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam sedato, & constanti gestu mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nec si id fieri non posset, hoc quod feci, fore inutile putabam, propterea quòd hic admonere uoluimus quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc tamen scire oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorũ, atq; omnium partium

rhet

rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA *utrũ habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atq; constet in hac re multum ualere artem & preceptionẽ, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriæ: quare placeat, aliás ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ: una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam: ars porrò naturæ cõmoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, sicui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. Quare & illis qui natura memores sunt, ut lis hæc erit institutio, quod tute paulò pòst poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio, nostra præceptione non indigerent: tamen iusta causa daretur, quare ijs qui minus ingenij habent,*

habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria locis & imaginibus. Locos appellamus eos qui breuiter, perfecte, insigniter aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria cōprehendere & amplecti queamus: ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicē, & alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendimus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictum est, scribere & recitare quod scripserūt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronūtiare. Loci enim ceræ, aut chartæ simillimi sunt: imagines, literis: dispositio & collocatio imaginum, scripturæ: pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poßimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur quo secius quoto quoq; loco libebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel ab media parte imagines sequi, ea quæ

mand

mandata locis erũt, edere & proferre poßimus. Nam ut si ordine stantes notos cõplures uiderimus, nihil nostra intersit utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomine eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet ut in quamlibet partem quoto quoq; loco libebit, imaginibus commoniti dicere poßimus id quod locis mãdauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare: & locos quos aßumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere poßint. Nam imagines, sicut literæ delentur: ubi nihil illis utimur, loci tanquã cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli poßimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquẽ notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia, & obambulatio hominum cõturbat, & infirmat imaginum notas, solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Præterea dißimiles forma, atq; natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere poßint. nam siquis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit: & magnitudine modica: & mediocres locos habere oportet. nã & præter modum

amp

ampliuagas imagines reddũt, & nimis angusti sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationẽ. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria placet esse ferè paulo plus aut minus pedũ tricenûm. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquã facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quãuis multos & idoneos locos cõparare: tamen, siquis ad ista satis idoneos inuenire se nõ putabit, ipse sibi constituat, quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionẽ potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit si hac prompta copia contenti non erimus, nósmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodißimam distinctionem cõparare. De locis satis dictũ est. nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices igitur similitudines esse debent: unæ rerũ, alteræ uerborum. Rerũ similitudines exprimuntur, cùm summatim ipsorũ negotiorũ imagines comparamus. Verborũ similitudines constituuntur, cum uniuscuiusq; nominis,

&

& uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse, Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus, ipsum illum de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire poßit, & reum ad lectum eius adstituemus: dextra poculum, sinistra tabulas, medicũ testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus: & quotiescunq; rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginum diligẽti notatione utemur, facilè ea quæ uolemus, memoria cõsequemur. Cùm uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionem reges Atridæ parant. in loco constituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cum à regibus martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domuitionẽ reges. In-

 altero

altero loco Aesopum, & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione: ut uersu posito, ipsi nobiscum primum trāseamus bis, aut ter eum uersum: deinde cum imaginibus uerba exprimamus, hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nā utraq; altera separata minus erit firma: ita tamen ut multo plus in doctrina, atq; arte præsidij sit, quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab instituto nostro recessissemus, minus cōmode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc quoniam solet accidere ut imagines partim firmæ & ad monendū idoneæ sint: partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriā possint excitare: qua de causa utrunq; fiat, cōsiderandum est: ut cognita causa quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus. at si quid uidemus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatū, magnū, incredibile, ridiculum, id diu meminisse cōsueuimus. Itemq; quas res ante ora uidemus, aut audimus (obliuiscimur plerunq;

quæ

quæ acciderunt in pueritia) meminimus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facilè è memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiũt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo, se natura uulgari, & usitata re non exuscitari, nouitate uero, & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam: & quod ea desiderat, inueniet: quod ostẽdit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primũ, sed rerũ principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus in memoria manere diutißime potest: id accidet, si quàm maxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducimus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nã ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse poßimus. nam quas res

ueras facilè meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facile oportebit, ut idētidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosq; Græcos, qui de memoria scripserūt, fecisse ut multorum uerborum imagines conscriberent: uti qui eas ediscere uellēt, paratas haberēt, nequid in quærendo consumerent operæ: quorum rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille uerborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut nequid ipse quærat, cum nos illi omnia parata, quæsitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe formam siquam similem cuipiā dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. Quare sibi quenq; suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidq; conueniat, aut unum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli causa subijcere, quò res possit esse dilucidior, ut cum de proœmijs quærendis

rendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille prooemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc, ne fortè uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis: admonendus es quare uerborum memoria non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facilè meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse poßimus: sed ut hac exercitatione, illa rerū memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine, sine labore ad illam facilitatem transire poßimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa aßiduitate exercitationis: tum uero in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs, abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. nunquam est enim quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè, cum aliquo maiore negotio deti-

nemur. Quare cum sit utile facilè meminisse, non te fallit, quòd tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia: ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetorica deinceps dicemus: tu primas quasq; parteis in animo frequenta: &, quod maximè necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER IIII.

VONIAM *in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, & id fecimus præter consuetudinē Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. Atq; hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil neq; ante rē, neq; præter rē locuti sumus. Nūc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus: tibi id, quod reliquum est artis, ita, uti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius quid illi dicant cognoueris. Compluribus*

de cauſ

de causis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore, aut poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam non satis habere præcipere de artificio: sed ipsos etiam uideri uelle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, nō artē ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare: alios contemnere, & deridere uideamur. Etenim cū possimus ab Ennio sumptū, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Præterea, exempla, testimoniorū locum obtinent. id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo, sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi: ne, quod aliud cōfirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla quæ à probatissimis oratoribus, aut poëtis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia uti: si quos sibi præponant, & eorum exem-

*pla ſuis exemplis non putent præſtare, non poſ-
ſunt dicere quare ſibi illos anteponat. Quid igi
tur ipſa autoritas antiquorum? Nam tum res
probabiliores, tum hominum ſtudia ad imitan-
dum alacriora reddit, immo erigit omnium cu
piditates, & acuit induſtriam. cum ſpes iniecta
eſt poſſe imitando Gracchi, aut Craßi conſequi
facultatem. poſtremo hoc ipſum eſt ſummum
artificium, res uarias, & diſpares in tot poëma-
tibus, & orationibus ſparſas, & uage diſiectas,
ita diligenter eligere, ut unumquodq; genus
exemplorum ſub ſingulos artis locos ſubÿcere
poßis. Hoc ſi induſtria ſolum fieri poſſet, ta-
men eſſemus laudandi, cum talem laborem non
fugiſſemus, nunc uero ſine ſummo artificio non
poteſt fieri. Quis eſt enim qui non, cum ſumme
teneat artem, poßit ea, quæ iubeat ars, de tanta,
& tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare?
Cæteri cum legunt orationes bonas aut poëma-
ta, probant oratores, & poëtas, neque intelli-
gunt quare commoti probent, quòd ſcire non
poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec quomodo fa-
ctum ſit id, quod eos maxime delectet. At is
qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxi-
me eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda,
redigit in ſingulas rationes præceptionis, ne-
ceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur
ipſum maximum artificium eſt in arte ſua poſſe
& alienis exemplis uti, hæc illi cum dicunt, ma
gis*

gis nos autoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. Illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt. quòd si illorum autoritate remota, res omnes uolent cum re comparare: intelligent, non omnia esse cōcedenda antiquitati. Primum igitur quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quicquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad olympiacum uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs quomodo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs cursitarit: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo quod est artificij, elaborēt, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquū oratorem aut poëtā laudāt, aut scripturam, sicut in studium rhetoricæ artis prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamē uereor, ne qua in re laudem modestiæ uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis? aliquis inquiet, artem tuam scribis: gignis nobis nouas præceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui

tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suum quisq; de libris suis tulerint: nihil istis, quod suum uelint relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia ab hominibus probatißimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neq; testificandi causa, sed demōstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ uerbi causa constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, quod possumus, & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, & testimonium. Exemplo demonstratur id quod dicimus, cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire. aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? Quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferūt. ab iis plerunq;, qui artem nescierunt. tum quis est, qui posit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Cōtraq; faciunt, quam polliceri uidentur. nam cum scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios docerent: cum uerò scribunt, ostendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipsum est difficile, inquiunt, eligere

eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, nõ statim præclarum. sunt enim multa laboriosa: quæ si faciatis, non continuo gloriemini: nisi etiam, si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. sin autem istud artificium egregiũ dicitis: uidete, ne insueti rerum maiorum uideamini, si uos parua res, sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest: sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præsertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos, sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatißimum putes, ineptus sis: propterea quòd id facilè faciat quiuis mediocriter literatus. Item si cum ex orationibus, aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere poßit, artificiosißime te fecisse putes, erras: propterea quòd isto signo uidemus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta: multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, non

conti

continuo ipse cõmode scribit. & si est maxime artificiosum, alio tẽpore utantur ea facultate, non tum, cũ parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo num artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi quàm aliorum boni electores existimẽtur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. nunc quæ separatim dici poßint, consideremus. Dicimus ergo eos, omnes, ideo quod alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exẽpla sumant. sed de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerẽ unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poëtam, uel oratorem, cuius autoritate niterentur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoq; ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis etiam contentus erit: nec mirum, cùm ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq; : item sumptis alijs à poëtis, & histor

historiarum scriptoribus, necesse erit eum qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, non putare unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsissent, nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere: quoniam neq; sua protulerunt, neq; unius alicuius, aut deniq; duorum, sed ab omnibus oratoribus, & poëtis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omneis arteis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo indicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse: primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non, ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me: sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. Si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se di

se dicant tritici habere, & eorũ exemplum pugno non habeant quod ostendant: si Triptolemus, cum omnibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cũ mortalibus ignem diuidere uellet: ipse à uicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? Isti magistri omnium dicendi praeceptores non uidentur sibi ridicule facere, cum id quod alijs pollicentur, ab alijs quaerunt. Si, qui se fontes maximos penitus abscõditos aperuisse dicat, & haec sitiens quàmmaximè loquatur, neq; habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti, cum nõ modo dominos se fontiũ, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostẽderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coràm magistrum facientem uidebat, caeterorum opera, uel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos qui haec uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea, nec possunt quidem ea, quae sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria, propterea quòd in dicendo leuiter unusquisq; locus plerunq; tangitur, ne ars appareat. In praecipiendo, expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis

formam

formam conuenire poßint: & pòst in dicendo, ne poßit ars eminere, & ab omnibus uideri facultate oratoris occultatur. Ergo etiam, ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoq; res duxit nos ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc asperiora primò uideantur necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum esset, ut quod cõmodius esset in hoc libro, id nostrũ non esset: quod asperius, & inusitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoq; incommoditatem fugimus. His de causis, cùm artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus quas res semper habere debeat,

SVNT *igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna, &*

ornata

ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatißima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatißimam puri consuetudinem sermonis. In graui figura consumetur oratio, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatißima uerba reperiri, siue propria, siue translata ad unamquanq; rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione, & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòst dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrum, Iudices, qui satis idoneum poßit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamiliâs constuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentißimo, ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris, qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus, atrocißimas calamitates machinantur. O feros animos: O crudeles cogitationes: O derelictos

ab

ab humanitate homines: quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt? quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerunt in ciuitatẽ: quo modo deûm spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in seruitutem, matribusfamiliâs, & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbißimo concidat incendio conflagrata: qui se nõ putant id quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctißimæ patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis consequi, Iudices, indignitatem rei: sed negligentius id fero, quia uos mei non indigetis. Vester enim uos animus amantißimus Reip. facilè edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quàm iste spurcißimorũ hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut antè dixi, aliquãtulum demiserimus, neq; tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, Iudices, uidetis: cũ socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum, nobiscũ simul uirtute, & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiã necessariorum norunt: tum uerò nihilominus propter propinquitatẽ, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire, & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum

biſcum bellum gerere, quæſo, quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent: cum ſibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniā publicam præſto eſſe uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent, ſi totum certamen in uno prælio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores uenirent, ne dum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate conſenſerunt, cum aut armis, aut liberalitate a populo Romano ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis uiribus conarentur. Quæret aliquis, quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eo quidem minus iſti facile conarentur, quo illi, quemadmodum deſciſſent, uidebant. Nam rerum imperiti, qui uniuſcuiuſq; rei de rebus ante geſtis exempla petere non poſſunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij qui ſciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentis ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuiſſe, ut imperium populi Romani tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi

id

id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianũ sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi uisum ut in alueum descenderet, ecce ibi iste de transuerso. Heus, inquit adolescens, pueri tui modo me pulsauerunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinẽ appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem, & alia dicere cœpit. Hic uix tandem, inquit, Sine me considerare. Tum uero iste cœpit uoce clamare ista, quæ facile cuiuis rubores eijcere posset, Ita petulans es, atq; acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, sed penes scenã, & in eiusmodi locis exercitus sis? Conturbatus est adolescens, nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuitiorum. Vbi enim iste uidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum constructio quædam, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne dum hæc genera consectemur, in finitima, & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda

est, propinqua est ea, quæ fugienda est, quæ recte uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ita, ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe, ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget, & inflata est, cum aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus uenditat patriã, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus pleriq; cum declinassent, & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, & dissolutum: eo quòd sine neruis, & articulis fluctuat huc & illuc, nec potest confirmare, nec uiriliter sese expedire. id est huiusmodi: Socij nostri, cum belligerare nobiscum uellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum

tentum

tentum auditorem. diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetißima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum, & exangue genus orationis; quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ad balneas acceßit: ad hunc postea dixit, Hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, Considerabo. Pòst ille conuitium fecit, & magis, magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura puris uerbis, & electis compositam orationem.

Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus pòst loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus: si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata, Deinde identidem commutentur, ut facilè satietas uarietate uitetur.

QVONIAM *quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est: uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, treis res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem.* ELEGAN-

TIA *est, quæ facit ut unum quodq; pure & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, Solœcismus, & Barbarismus. Solœcismus est, cum uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare poßimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur.* COMPOSITIO *est uerborum constructio, quæ faciat omnes parteis orationis æqualiter perpolitas. ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam, atq; hiantem orationem reddunt, ut hoc est: Baccæ æneæ amœnißime impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam aßiduitatem: cui uitio uersus hic erit exemplo (nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti) O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. & hic eiusdem poetæ, Quicquam, quisquam, cuiquam quod conueniat, neget. Et si eiusdem uerbi aßiduitatem*

nimi

nimiam fugimus, ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna, qua de re posterius loquemur. quo in uitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro. Has res ad te scriptas Luci misimus Aeli. Item fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. DIGNITAS est, quæ reddit orbatam orationem uarietate distinguens. Hæc et in uerborum, & sentētiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est: quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. REPETITIO est, cum continenter ab uno atque eodem uerbo in rebus similibus, & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit. Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit. Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris? audes uerbū facere, audes

quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est quod poßis defendere? quid est quod audeas postulare? quid est quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non deniq; in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cùm multum uenustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem.

CONVERSIO *est, per quam non, ut antè, primum repetimus uerbum: sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos pop. Rom. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris, & studiosis amicus erat: ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cùm istos, ut absoluant te, rogas: ut peierent rogas: ut existimationem negligant rogas; ut leges po. Ro. tuæ libidini largiantur rogas.* COMPLEXIO *est, quæ utrãq; complectitur exornationẽ, & hanc, & quã ante exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebrò ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. qui sunt qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses, qui*

sunt,

sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. qui sunt qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem senatus damnarit, quem pop. Rom. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententiis uestris absoluetis? TRADVCTIO est, quæ facit, ut cùm idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: *Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petiisset. At erat inimicus: ergo inimicum sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item. Diuitias sine diuitum esse: tu uero uirtutem præfer diuitiis: nam si uoles diuitias cum uirtute comparare, uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedisequæ sint.* Ex eodem genere est exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: *Cur eam rem tam studiose curas quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur nequid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam.* In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc proposita sunt, non inopia uerborum fit ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari.

h 5

cari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quaeritas, in bello pacem desideras. In cõcione de uirtute loqueris, in praelio per ignauiam tubae sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus esse. Exclamatio, est quae conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori, ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiosae Fregellae, quàm facile scelere uestro contabuistis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiae maneant. Item bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusq; petistis: tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur,

bitur, ad quem uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis est, neq; cōcinna: sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab Republica remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

Ratiocinatio est, per quam nosipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem: ea est huiusmodi: Maiores nostri, si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoq; damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiā pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos; necesse est, ut quoquomodo poßit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati fecit timidam, intemperantiā audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam

quoq;

quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperãs libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquũ erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo antè in amplißimo statu collocarat. Quid quòd exercitum contraduxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare: qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut poßit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris reddit attentum, tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia, est oratio sumpta de uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper

semper secunda fortuna sit usus. Item, Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens aeque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item, Optima uiuendi ratio est eligenda, eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandae, propterea quòd sola uirtus in sua potestate est: omnia praeter eam subiecta sunt fortunae dominationi. Itẽ, Qui fortunis alicuius inducti, amicitiam eius secuti sunt: hi simul ac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cùm enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiae, quae duplices efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur: propterea quòd aetas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant: ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in aetate

matur

maturißima uelint comparare. Sententias interponi rarò conuenit, ut rei actores, non uiuendi praeceptores esse uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamēti. Nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrarium idem ferè est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item, Nam quem in amicitia perfidiosum esse cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit: eum commodum, & sui cognoscentem uideri in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & cōuentu amicorum uerum dixerit nunquā, eum sibi in concionibus credis, à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant: hi, postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu, propter breuem & absolutam conclusionem: tum uero uehementer id quod opus est oratori comprobat contraria re: & ex eo, quod dubium non

est,

est, expedit illud quod dubium est, ut aut dilui non poßit, aut multo difficillime poßit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas: id est unum, quod appellatur membrum. deinde hoc excipiatur oportet ab altero. Et amicum lædebas. Ex duobus membris his, hæc exornatio potest constare: sed commodißima, & absolutißima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec Reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis, & illius superioris uehementiam hoc interest: quòd illud tardius, & rarius uenit, hoc crebrius, & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij, & contorsione dexteræ gladius ad corpus afferri: in hoc autem crebro, & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa, & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodißime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum

potest:

potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quam in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam siquis spei non multum collocarit in casu, quid est quòd ei magnopere casus obesse poßit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimū fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt: non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus afferat uerbis. Sed & alias quoq; nonnunquam, non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum. Hoc non de enumeratione nostra fiet (nam id quidem puerile est) sed tantum affert usus, & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre poßimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest ut non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una, aut etiam

etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius, aut ſi eum in altero plures ſunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores ſyllabæ erunt: ut longitudo, aut plenitudo harum, multitudinem alterius aſſequatur, & exæquet. Similiter cadens exornatio dicitur, cum in eadem conſtructione uerborum, duo, aut plura ſunt uerba, quæ ſimiliter iiſdem caſibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem præ ſe ducit hominem. Similiter deſinens eſt, cum tametſi caſus nō inſunt in uerbis, tamen ſimiles exitus ſunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter ſtudes dicere. Viuis inuidiosè, delinquis ſtudiosè, loqueris odioſe. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in caſus ſimilitudine uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt: & ea re, qui his bene utuntur, plerunq; ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditiſsima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ caſus habent, ad caſus ſimiles: & illa quæ non habent, ad ſimiles exitus ueniunt. Annominatio eſt, cum ad

idem uerbum acceditur commutatione unius literæ, aut literarum: aut ad res dißimileis similia uerba accommodantur. Ea multis & uarijs rationibus cōficitur: attenuatione, aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic, qui se magnifice iactat atq; ostentat, uenijt à te antè quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincijt, eos ferro statim uincit. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset tēperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis sic: Si lenones tāquā leones uitasset, uitæ se tradidisset. Trāsferendis literis, sic: Videte, Iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum commutatione, breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dißimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi: Quid ueniam, quī sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in

est in quibusdam uerbis quadam similitudo non tam affectanda, quàm illa superiores: sed tamẽ adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omnino Patres conscripti, circunscripti putentur: Hac annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus quàm illa superiores: propterea quòd nõ solum addita, sed uno tempore dempta quoq; litera sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes, per orbem terra cum laude & gloria uulgata sunt. Alexandrum omnes maximè metuerũt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in cõmutatione casuum uolutatũ est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationẽ: Tiberiũ Gracchũ Rempu. administrantẽ indigna prohibuit nex diutius in ea cõmorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, qua uirum Reip. amantißimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum, malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus ô Druse sanguis domesticos parietes, & uultũ parẽtis aspersit. Sulpitio, cui paulo antè omnia cõcedebãt, cũ breui

ſpatio non modo uiuere, ſed etiam ſepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perrara ſumenda ſunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd nõ hæc uidentur reperiri poſſe ſine elaboratione, & operæ cõſumptione. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accõmodatiora. Quare fides & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur autoritas dicendi, ſed offenditur quoq; in eiuſmodi oratione auditor: propterea quòd eſt in his lepos, & feſtiuitas, nõ dignitas, neq; pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & concinna, cito ſatietate afficiunt auriũ ſenſum faſtidioſiſsimum. Quomodo igitur, ſi crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita, ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uarie diſpergemus, commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios: aut quærimus ipſi quid ab illis, aut quid contra nos dici poßit. deinde ſubijcimus id quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurũ ſit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quaro igitur

tur unde iste tam pecuniosus factus sit. amplū patrimoniū relictum est? at patris bona uenierunt: hæreditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiā à necessarijs omnibus exhæredatus est, præmium aliquod ex lite, aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum: aut unde licitum non est, pecunias accepit. Item, Sæpe, Iudices, animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quā ne inimici quidem criminari poßint, sibi præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquā uitam alicubi honeste tractatam? nam hic quidem ante oculos uestros quomodo uixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, cōmotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid, cum tibi pueri ad pedes uolutarētur, misericordia motus es? at eorū

patrem crudelißime sepultura quoq; prohibuisti. Multum inest acrimoniae, & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd, cum quaesitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum. quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodē genere, ut ad nostram quoq; personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cum à tanta multitudine Gallorum circunsiderer? an dimicarem? at cum parua manu cum prodiremus, locum quoq; inimicißimum habebamus. Sederem in castris? at neq; subsidium, quod expectarem, habebamus: neq; erat, quo uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitā militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse cōditione, ut quo id possem, incolumes patriae, & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorū. Huiusmodi cōsequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit faciundum fuisse. Gradatio est, in qua nō antè ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis, & quod libet licet, & quod licet possunt, & quod possunt, audent, & quod audent faciunt, & quod faciunt nobis molestum non est? Item, non sensi hoc, & non suasi: neq; suasi, & non ipse statim facere

coepi:

cœpi: neq; facere cœpi, & non perfeci: neq; perfeci & non probaui. Item, Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt: qui ad imperiũ Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolute, hoc modo: Maiestas Reipub. est, in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Item, Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata conseruatio suorũ: auaritia, iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum. Temeritas, est cum inconsiderata laborum perpeßione gladiatoria periculorũ susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim, & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut ne quæ pluribus uerbis oportuisse

dici uideatur: neq; lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res. nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est: & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imo innuisset modò, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerint, atque adeo uicti sunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunq;, atq; adeo insectaris! Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata tantummodo dicta uidetur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio (præsertim cum scribas) ad optimum, & electissimum uerbum deuenire? Est cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura eiusmodi rem esse: ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis: cum ad electius uerbum accedas,

das,

das, insigniorem rem facias. Quòd si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritiæ quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consultò relinquo, & illud prætereo, quòd rei militaris te infrequentē tradidisti. Deinde quòd iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto: horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest: aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi, ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quàm huiusmodi intendisse orationem quæ redarguatur. Disiunctio est, cum eorum de quibus dicimus, aut utrunq;, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, sic: Populus Romā. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt: nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit: nihil Corinthijs erudita

calliditas præsidij tulit: nihil Fregellanis morū, & sermonis societas opitulata est. Item, Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunq;, & in superiore exemplo unamquanq; rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio est, cum interpositione uerbi, & superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas, aut morbo deflorescit, aut uetustate. Adiunctio est, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus: sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut uetustate. Postremum sic: Aut morbo, aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatē disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Itē, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem cōmouet eiusdē redintegratio uerbi, et uulnus maius

efficit

efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandē partē corporis. Interpretatio est, quæ nō iterans idem reintegrat uerbum: sed id commutat quod positum est, alio uerbo quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti: ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie uerberasti: parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cū duæ sententiæ inter se discrepantes ex trāsiectione ita efferuntur, ut à priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet, ut uiuas: nō uiuere, ut edas. Item, Ea re poëmata non facio: quia cuiusmodi uolo nō possum, cuiusmodi possum nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, nō dicuntur. Item, Si poëma, loquens pictura est: pictura, tacitum poëma debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione, uerba quoq; conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut cum bene esset intellectū, facilius in dicendo inueniretur. Permißio est, cum ostendimus in dicendo non aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnibus rebus ereptis, solum

mihi

mihi superest animus, & corpus: haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, uobis, & uestrae condono potestati. Vos me quo pacto uobis uidetur, utamini atq; abutamini licebit impune, in me quicquid libet statuite, dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus, tametsi aliâs quoque, nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehemētissime est accommodatum. Dubitatio est, cum quaerere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum Reip. COSS. *siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrũq;. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quaero quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, caeterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intēdimus, hoc modo: Necesse est, cum constet istum nostrũ fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut haereditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti. Tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: haereditate tibi me uiuo mea pecunia uenire nō potuit. Relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Haec exornatio plurimũ iuuabit coniecturales argumētationes, sed non erit tanquã in plerisq;*

risq;, ut cum uelimus, ea poßimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio, est quæ coniunctionibus uerborum è medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem: noli quicquã recusare: da seruos in quæstionem: stude uerũ inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementißimũ est, & ad breuitatem accommodatũ. Præcisio est, cum dictis quibusdam reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum præcertatio non est, ideo quòd pop. Romae: nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear: te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nunc audes dicere? qui nuper alienæ domui: non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quippiã dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta sunt aut facta, conficit id quod necessario consequatur hoc modò: Quòd si Danais datum erat oraculũ, non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis: hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam. Restant etiam decem exornationes uerborum, quas iccirco non uagè dispersimus, sed à

sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis, hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerunt. Significandæ rei causa, sic: Postquam iste in Remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro est utendum, ne noui uerbi aßiduitatis odiũ pariat: sed si commode quis eo utatur, & raro, non modo non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cum loquatur de Gracchis, At nõ Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, Iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis, & finitimis

mis

mis rebus trahit orationem, qua pôßit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata. id aut ab inuentore conficitur: ut si quis de Tarpeio loquens, cum Capitolinum nominet. aut ab inuento: ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominũ: ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Nõ tam cito Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idẽ Gallos significãs dicat, Nec tam facilè ex Italia Materis transalpina depulsa est. Aut id quod fit, ab eo qui facit: ut si quis cũ bello uelit ostendere aliquid quempiã fecisse, dicat: Mars istud necessario te facere coëgit. Aut si quod facit, ab eo quod fit: ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrũ, quia pigros efficit. Ab eo quod cõtinet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis. nam hic pro Græcis, & Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: ut si quis aurum, uel argẽtum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quòd plena consuetudo est, non modo poëtarum, & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio, est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione, hoc pacto: Scipio-

nis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit, & Carthago simpliciter appellari. Transgreßio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione, aut transiectione. Peruersione, sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro ue∫tra. Transiectione, hoc modo, In∫tabilis in i∫tum plurimum fortuna ualuit, Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum est, in quibus oportet uerba sicut à poëtis in quendam extruere numerum, ut perfectè, & perpolitißimè poßint esse absolutæ. Superlatio est oratio superans ueritatem, alicuius augendi, minuendiue causa. hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu, atq; occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præ∫tantia superlatio sumitur. A similitudine, sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem aßequebatur. A præ∫tantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intellig

telligitur, Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum, aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat: Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoq; non nemo sensit idem togatus. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati. & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est, quæ uerbo simili, & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cũ uerbum in quãdam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Ob-

scœnitatis uitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augēdi causa, sic: Nullius mœror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatē potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficilimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando Reip. rationes, quæ malitia nocentū exaruerūt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat: ne sine delectu temere, & cupide uideatur in dißimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demōstrans. Ea diuiditur in treis parteis, similitudinem, argumētum, cōtrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes, una aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo, augendi, aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic: ut si quis hominem prodigum, & luxuriosum illudens, parcum, & diligentem appellet. Et in hoc postremo quod ex contrario sumitur: & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem sic: Quid ait

hic

hic rex, atq; Agamemnon noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem, & adulterum, Hippolytum nominemus. Haec sunt ferè quae dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

DISTRIBVTIO *est, cum in plures res, aut personas certa negotia quaedam dispertiuntur hoc modo: Qui uestrum, Iudices, nomen Senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnauit Senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas poenas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculae, atq; dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatae. Item, Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia cõsequi uoluntatem Senatus. Populi officium est, res optimas, & homines idoneos maxime suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere, & propulsare. Testis est dicere quae scierit, aut audierit, Quaesitoris est, unumquenq; horum in officio*

 suo

suo continere. Quare L. Craßi, si testem, preterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis: testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehendit enim breui multa, & suum cuiq; tribuens, officium separat, & res diuidit plures. Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus. tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quòd eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus uestræ rationes deserantur, quòd causam uestram nemo suscipiat, quòd se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestræ culpæ, atq; desinite istud mirari. quid enim est quare non omnes istam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores: studia eorum uobis ante oculos proponite. deinde omnium exitus considerate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplißimum locum peruenisse. Item, Nam quid fuit, Iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis? aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertißimæ res erant crimini datæ?

non

non omnes hæ testibus comprobata? non contra tenuiter, & nugatoria responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini: dum eam uitastis uituperationem, quæ longè à uobis erat absutura, eam inuenistis, ut timidi atq; ignaui putaremini. Maximas, & priuatas, & publicas calamitates accepistis: cùm etiam maiores impendere uideantur, sedetis & oscitamini. Luce noctē, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incommodi nuntiatur: & eum cuius opera nobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, ac Reip. perniciem retinetis, quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur. nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiã desidero, ueterem cõsuetudinem requiro, ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia, & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicēdo, si loco fit, maxime facit ut & illi, qui audient, à culpa absint: & nos, qui dicimus amici eorum, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cũ aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quo-

modo accipiant: sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo̊ secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijcimus. Prioris huiusmodi: Nimium Quirites animis istis simplicibus, & mansuetis, nimiū creditis unicuiq;, existimatis unumquenq; eniti ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, et frustra falsa spe iam diu detinemini, stultitia uestra est: quia quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto, Iudices fuit amicitia, sed ista tamen amicitia (tametsi uereor quomodo accepturi sitis) uos me priuastis. quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicū habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ, si nimiū fuerit aspera, mitigabitur laude, & aßimulatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiā, & sua sponte ad animū auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod nequa significetur arrogans ostentatio, diminuitur, et attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, Iudices, dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem.

Hic

Hic siquis dixisset, Vt optimè tenerem: tametsi uere dixisset, tamen arrogans uisus esset. nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Vtrum igitur auaritiæ causa, aut egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est ne magnum, aut maximum diceretur. hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsideratè tractes. Quare quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quòd si istum, Iudices, uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro: acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ad omnem familiam perfringens, Rempubl. funditus labefactans. Quare,

Iudices, eÿcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobis denique ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in uosmetipsos, mihi credite, feram, & truculentam bestiam, Iudices, immiseritis. Item, Nam si de hoc, Iudices, grauem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescētia posita est, quare uelit in uita manere, non habebit: filÿ parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelißima uictoria potiti, insultabunt in horum miserias: & superbia, re simul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelißime trucidantur: cæteri, qui possunt per ætatem, & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno deniq; , atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio: & quos natura, aut uoluntas neceßitudine, aut beneuolentia cōiunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremÿs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo, Iudices, est, qui poßit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exor-

natio

nationis, uel indignatio, uel misericordia potest commoueri: cum res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quæ rem, semouens à re utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est quod uerbis proficere possim? Item, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commouere: inopia, atque auaritia. te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq; egentem nunc uidemus: quî potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus, secundum narrationem, hoc interest: quòd illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus, subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur unum in locum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est, Iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator

alienæ: cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequẽtatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cùm suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea, quæ dixi separatim spectare, sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex morte illius ueniebat, & uita est turpißima hominis, animus auarissimus, fortunæ familiaris rei attenuatißimæ, & res ista bono nemini præter istum fuit: neq; alius quisquam æque commode, neq; iste alijs commodioribus rationibus facere potuit: neque præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit: ad maleficium neq; factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunißimum, spatium cõficiendi longißimum sumptum est, non sine maxima occultandi, & perficiendi maleficij spe: & præterea antè quàm occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulò pòst in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa

nocte

nocte domum rediisse constat: postera die titubanter, & inconstanter de occisione illius locutum. Hac partim testimoniis, partim quaestionibus & argumentis, omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse uerum: uestrum iudices est, his unum in locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid, aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hac exornatio, & in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria, & in caeteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atq; aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem planè dicemus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re semel dicta, iterum, aut saepius aliis uerbis, quae idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae uitandum arbitretur. Cùm augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum uitae discrimen sibi pro

pro fortunis Reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose, quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio, atq; alio genere uocis, atq; gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodissime scribi potest, neq; parum est apertum: quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem quod satis sit attingemus: in qua cõstituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo (ut quo facilius res cognosci poßit, ne ab eadem sententia recedamus): Sapiens, qui omnia Reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiã, atq; adeo multo potius natus sum patriæ: uita quæ fato debetur, saluti patriæ potißimum soluatur. Aluit hæc me, tutè, atq; honeste produxit usq; ad hanc ætatem: munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestißimis disciplinis. Quid est quod à me satis ei persolui poßit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis Reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur

res

res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commoueamus, sic: Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustijs inuidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet: qui pro salute patriae, pro incolumitate ciuitatis, pro Reipub. fortunis, quamuis magnum, atq; atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possim, idemq́; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re eum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subijcere. deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam deinde afferre contrarium. De quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exẽplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi: cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata

poter

poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus, & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur, sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire poßis quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Reipub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cum pro Republica perire noluerit, necessario cum Republ. pereat. & quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incõmodum pro patria graue putandum est: ergo qui fugiunt id periculum quod pro Republica subeundum est stulte faciunt. nam neq; effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetũt, hi sapientes putandi sunt: cum & eum, quem debent honorem Reipub. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cùm cogat, reddere: patriæ, cùm roget, non dare: & cum poßis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris necessarijs adire periculum uelis, pro Republ. in qua & hoc, & illud sanctißimũ nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire. Itaq; uti contemnendus est, qui in nauigando se quàm nauim mauult incolumen:

lumen: ita uituperandus, qui in Reipublicæ discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta, multi incolumes euaserunt: ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit. re enim uilißima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potius est gloria, quæ cum summa laude prodita, uetustate quotidie magis enitescit. Quòd si pro Republica debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum: ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur, de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modo cùm causam dicimus, adiuuat & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secũdo. Commoratio est, cum in loco firmißimo, quo tota causa continetur, manetur diutius: & eodem sæpius reditur. hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmißi

mißima dimouendi. huic exemplum satis idoneum subijci non potuit: propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste Reipublicae calamitate laetatur. Vos uestris fortunis diffiditis: iste solus suis eò magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet. Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornādi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanq; sumēdae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palaestra, qui tedas candentes accipit celerior est in cursu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitū, quàm ille qui decidit: propterea quòd defatigatus cursor

integ

integro facem: hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere: sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autē per contrarium. nam tunc similitudo sumetur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquā rem negamus esse similem, ut paulo antè, cum de cursoribus disserebamus. Per negationē dicetur probandi causa, hoc modo: Neq; equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile: nō posse uirtutē sine doctrina cōparari: quoniam nec equus quidē indomitus idoneus poßit esse. ergo sumptum est probādi causa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi causa similtudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut quoad necesse sit peruenire poßit: sed ut productus studio, & uiribus ultra facilè procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, Mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui (uerbi causa)

 post

post mortem amici, liberos eius custodiant: propterea quòd in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finẽ: in amico tantum beneuolẽtiæ studium, ut ultrà quã amicus sentire poßit, procurrat amicitiæ studio. Dictũ autem simile est per breuitatẽ. non enim ita, ut in cæteris rebus, res ab re separata est: sed utraq; res coniunctè & confusè pronuntiata. Ante oculos ponendi negotij causa, sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharœdus, cum prodierit optimè uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatißimam auro & ebore distinctam: ipse præterea forma, & specie sit, et statura apposita ad dignitatem: si cum magnam populo cõmouerit his rebus expectationem, repente silentio facto uocem emittat acerbißimam cum turpißimo corporis motu: quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis derisus, & contemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis, ac locupletibus copijs collocatus fortunæ muneribus, & naturæ cõmodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copiosus, & illustris & expectatus, eò uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorũ eijcietur. Hoc simile exornatione

utriusq;

utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectus omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quòd proposita similitudine, paria sunt relata omnia. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoq; ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines aestiuo tempore praestò sunt, frigore pulsae recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus: Ita falsi amici sereno uitae tempore praesto sunt: simulatq; hyemem fortunae uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, siquis sibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres & caelestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplum, est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi autoris nomine, propositio. Id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei, nisi dignitatis causa sumitur. Aper

tiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cum magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. Uniuscuiusq; generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset in expolitione demõstrassemus, & causas sumendi in similitudine aperuissemus. quare noluimus, neq; pauca, quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conscribere. Imago, est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur, aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibant in præliũ corpore tauri ualidißimi: impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odiũ, aut in inuidiã, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit, aspectu rabido circunspectans huc & illuc, siquem reperiat cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere poßit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat & deierat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste qui tanquam cochlea abscondens retentat sese tacitus, quo sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur. Effictio est, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuspiam

forma

forma, quoad satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico, Iudices, rubrum, breuem, incuruum, canum, subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix, siquo modo potest uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, siquem uelis ostendere: tum uenustatē, si breuiter & dilucide facta est. Notatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quæ sicuti notæ quædam, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere: Iste, inquies, iudices, qui se dici diuitem, putat esse præclarum: primum nunc uidete quo uultu nos intueatur, nonne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? Cum uero sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hūc unum quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio, Heus tu, inquit, ueni Sannio ne quid isti barbari perturbent. Vt ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat: aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ cōparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant, Videto ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer qui iā bene hominis naturam no-

uit. Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum, & Sosiam. Sane. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istũ splendide, dum peregrinaretur, receperũt: ex ea re homo hercle sanè cõturbatur, sed tamen à uitio natura non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domũ recta abijssetis. Id fecissemus, inquiũt illi, si domũ nouissemus. At istud quidem facilè fuit undelibet inuenire. uerũ ite mecum. Sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quærit in agris cuiusmodi frumenta sint. negat se quia uillæ incensæ sint, accedere posse: nec ædificare etiã nunc audere. Tametsi in Tusculano quidẽ cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurũ: quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus: Hic, inquit, habito. Perspicit argentum quod erat expositũ: uisit triclinium stratũ. probãt. accedit seruulus. dicit homini clare, dominum iam uenturum, si uelit exire. Itáne, inquit? eamus hospites, frater uenit ex Falerno. ego illi obuiam pergã: uos huc decima uenitote. Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conijcit: Illi decima, quo iusserat, ueniunt: quærunt hunc, reperiunt domus cuia sit: in diuersorium derisi conferũt sese. Videt hominẽ postera

die:

die: narrant, expostulant, accusant. Ait iste eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra ualetudinē suam se ad multā noctē expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret. Seruulus non inurbanus satis strenue, & concinne cōparat: iste hospites domū deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accōmodasse. Nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat) Apagete, inquit, ædes cōmodaui, familiam dedi: argentum quoq; uult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrē? Eiusmodi est hominis natura, ut quæ singulis diebus efficiat gloria atq; ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturæ, uehementer habent magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa cœperamus: aut inuidi, timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreßi domi continerentur, ue-

nit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iacu lum: quinq; adolescentes hominē simili ornatu subsequūtur, irrumpit in ædes subito: deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus, quin mihi præsto sit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicißimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese: Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulcißima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam: nos quoq; fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis? at uos auribus meis opplorare desinitis. non abibit. Illi nuntiatur interea uenisse istum, & clamore maximo mortē minari: quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedissequa puerorum, abscōde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus essem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi superari turpißimum est, superare pulcherrimū: interficere me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris: neq; ei, quē uides dominari, uis supplicare? Tum mulier, Immo quidem iste rogat & supplicat, sed tu

quæso

quæso commouere, Et tu per deos, inquit, hunc amplexare, dominus est: uicit hic te, uince tu nunc animũ. Cur non desinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non sunt? tace, & quæ curanda sunt, cura. tu cessas mihi uitã, tibi omnem bene uiuendi spem mea morte eripere? iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere, quid dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuiq; sermones ad dignitatem accõmodatos: id quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? nónne hac omnes utentur oratione? Deinde subijcere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest persona confingitur quasi adsit: aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata, certissimis, clarissimis locu pletata uictorijs, nunc uestris seditionibus, ô ciues uexor: quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homũculis deterrimis proteri atq; conculcari? Item, Quòd si nunc Lucius ille Bru-

tus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges ieci: uos tyrannos introducitis. ego libertatem, quæ nō erat, peperi: uos partem seruare non uultis. ego capitis mei periculo patriam liberaui: uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atq; inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & cōmiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit quàm positum est in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscißionem, similitudinē. Per exuperationem, cum plus dictum est quàm patitur ueritas, augēda suspicionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguū, cum uerbum potest in duas, plurésue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit: Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitāda sunt, quæ obscuram reddunt orationem: ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nouerimus, & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione: ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito

se emun

se emungere solebat. Per abscißionē, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus: & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma, & ætate nuper aliena domui: nolo plura dicere. Per similitudinem cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus esse, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimū festiuitatis habet interdū & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari. Breuitas, est res ipsis tantūmodo uerbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit: inde Tharsi præsidium reliquit: pòst urbem in Bithynia sustulit: inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo. Item, Modo consul, quondā tribunus, deinde primus erat ciuitatis. tū proficiscitur in Asiā: deinde exul, & hostis est dictus, pòst imperator, postremo cōsul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas multarū rerum expeditionem. Quare adhibenda sæpe est cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari. Demōstratio est, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. Id fieri poterit si quæ antè, & pòst, & in ipsa re facta erunt, cōprehendemus: aut à rebus consequentibus, aut à circunstantibus non recedemus, hoc modò: Quòd simul

atq;

atq; Gracchus prospexit fluctuare populum uerentem ne ipse autoritate Senatus commotus, à sententia desisteret: iubet aduocari cōcionem. Iste interea scelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam: hic subsellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet præcari: cursim isti impetum faciunt. ex alijs alijsq; partibus conuolant, atq; è populo unus, Fuge, inquit Tiberi, fuge: non uides? respice inquam. Deinde uaga multitudo subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium: & dubitanti Graccho quid esset, neq; tamen locum, in quo constiterat relinquenti percutit tempus. Ille nulla uoce delibans insitam uirtutem cōcidit tacitus. Iste uiri fortißimi miserādo sanguine aspersus, quasi facinus preclarißimum fecisset, circunspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda, & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem & propè ponit ante oculos. Omnes rationes honestandæ elocutionis studiose collegimus: in quibus

Heren

Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris: ne nuda atq; inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus: res enim communis agitur, ut frequenter & aßidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maximè faciunt: aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidunt: aut si nesciunt quã uiam sequi debẽt: quæ à nobis absunt omnes difficultates. Nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit: cætera philosophiæ ratio confirmauit. Et nobis nõ diffidimus: propterea quòd & aliquantulum proceßimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiã si non peruenerimus in dicendo quò uolumus, parua pars uitæ perfectißimæ desideretur. Et uiam, quam sequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim quo modò res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. præceptũ est, qua uia meminisse poßemus. demonstratũ est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperiemus, distincte

& ord

& ordinate disponemus, grauiter & uenuste pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. Has omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. T. CICERONIS RHETORICORVM

LIBER I.

SAEPE *& multum hoc mecum cogitaui, bonine an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studium. Nam cùm & nostrae Reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo calamitates colligo, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. Cum autem res ab nostra memoria propter uetustatem remotas ex literarum monimentis repetere instituo: multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo, cùm animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus: eloquentiam*

tiam uero sine sapientia nimium obesse plerunq;,prodesse nunquam. Quare siquis omißis rectißimis,atq; honestißimis studijs rationis & officij,consumit omnem operam in exercitatione dicendi,is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur. qui uero ita se armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare poßit: is mihi uir & suis & publicis rationibus utilißimus atque amicißimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdã, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestißimis causis natũ, atq; optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus,cũ in agris homines paßim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabant:nec ratione animi quicquam, sed pleraq; uiribus corporis administrabant. Nondum diuinæ religionis,non humani officij ratio colebatur:nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquã inspexerat liberos, nõ ius æquabile quid utilitatis haberet,acceperat. Ita propter errorem atq; inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosißimis satellitibus. Quo tẽpore quidam magnus uidelicet uir,& sapiens cognouit, quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas animis

mis inesset hominũ, siquis eam posset elicere, & præcipiendo meliorẽ reddere. Qui dispersos homines in agris & in tectis syluestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum, & congregauit: & eos in unãquãq; rẽ inducens utilem atq; honestã: primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atq; orationem studiosius audientes, ex feris, & immanibus mites reddidit & mansuetos. Ac mihi quidẽ uidetur hoc, nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à cõsuetudine subito conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero urbibus constitutis, ut fidẽ colere, & iustitiam retinere discerent, & aliis parere sua uolũtate consuescerent: ac non modo labores excipiendos cõmunis commodi causa, sed etiã uitam admittendam existimarent: quĩ tandẽ fieri potuit, nisi homines ea quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profectò nemo nisi graui, ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimũ posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cũ iis se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatẽ. Ac primo quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur: & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominũ utilitatibus esse uer-

sata

sata. Postquam uero commoditas quædam, praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principiũ boni diximus, explicemus. Verisimillimũ mihi uidebitur quodã tempore, neq; in publicis rebus infantes, & insipientes homines solitos esse uersari: nec uero ad priuatas causas magnos ac disertos homines accedere: sed cũ à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in cõtrouersijs cũ sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi aßiduitas aluit audaciam: ut necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogeretur. Itaq; cũ in dicendo sæpe par, nonnunquã etiam superior uisus esset is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset: fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui Remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula Reip. temerarij, atq; audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosißimi, quasi ex aliqua turbida tempestate

m in

in portum: sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietũ. Quare mihi uidentur postea cætera studia recta, atq; honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse: hoc uero à plerisq; eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinendũ, & studiosius adaugendũ. Nam quo indignius rem honestißimam, & rectißimam uiolabat stultorum & improborum temeritas, & audacia summo cum Reip. detrimento: eo studiosius & illis resistendum fuit, et Reipub. consulendum. Quod nostrũ illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; eorũ (ut uere dicam) discipulum Africanũ, neq; Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata autoritas: & quæ his rebus ornamẽto, & Reip. præsidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim & publice peruerse abutuntur: sed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum poßint: cum præsertim hoc unum sit quod ad omnes res, & priuatas, & publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia. hinc ad ipsos, qui eã adepti sunt,

sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certissimum, ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores, & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarū mihi quiddam uidetur adeptus is, qui qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si fortè non natura modo, neq; exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicēdum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS *quædā ratio est, quæ multis, & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentiæ, quam rhetoricam uocant. Nam neq; cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio cōtineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse dicere apposite ad persuasionem:*

Finis, persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest: quòd in officio quid fieri: in fine, quid officio conueniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum, apposite: finem, sanare curatione. Item oratoris, quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus cum id quod facere debet, officium esse dicemus: illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, qua conficitur ex arte, uersatur: ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit: hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit: demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum

situm in iudicio, habet in se accusationem, & defensionem: aut petitionem, & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, Oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere uidetur: qui oratoris materiam in causam & in quaestionem diuidat: Causam esse dicat, rem quae habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoq; oratori dicimus esse attributam. nam ei tres parteis, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hũc modum: ut, Quid sit bonum in uita praeter honestatem, Verine sint sensus, Quae sit mundi forma, Quae sit solis magnitudo. Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur, fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio: & non quid ars,

Finis, persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest: quòd in officio quid fieri: in fine, quid officio conueniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum, apposite: finem, sanare curatione. Item oratoris, quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus cum id quod facere debet, officium esse dicemus: illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur: ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit: hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit: demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum

situm in iudicio, habet in se accusationem, & defensionem: aut petitionem, & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, Oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere uidetur: qui oratoris materiam in causam & in quaestionem diuidat: Causam esse dicat, rem quae habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoq; oratori dicimus esse attributam. nam ei tres parteis, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hũc modum: ut, Quid sit bonum in uita praeter honestatem, Verine sint sensus, Quae sit mundi forma, Quae sit solis magnitudo. Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur, fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio: & non quid ars,

sed quid ipse posset, exposuisse. nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neq; eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta uideatur: (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniosè, & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuisse omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, Inuentio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum uerborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio.

Pronuntiatio, est ex rerum, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere poßimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem & præ-

cepta

cepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potißimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam cõtrouersiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur, quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci: aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur.

Cùm autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cùm uero qualis res sit quæritur, quia & de ui, & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere uidetur quẽ oportet, aut non cum eo, qui cũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis, & commutationis indigere uidetur. Atq; harum aliquam in omne

eas generalis constitutionis parteis esse dixit. Quod si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio, & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde, si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est: quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neq; constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa, & pars eius quælibet intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. placeat igitur oportet non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec defini-

tiua

tiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere, ideo quòd unaquaeque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalem, & generalem & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi, & recti natura, aut praemij, aut poenae ratio quaeritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & aequitate sit, consideratur: cui diligentiae praeesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur parteis: absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris, & iniuriae quaestionem. Assumptiua est, quae ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem: foris autem aliquid de-

fensio

mis inesset hominũ, siquis eam posset elicere, & præcipiendo meliorẽ reddere. Qui dispersos homines in agris & in tectis syluestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum, & congregauit: & eos in unãquanq; rẽ inducens utilem atq; honestã: primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atq; orationem studiosius audientes, ex feris, & immanibus mites reddidit & mansuetos. Ac mihi quidẽ uidetur hoc, nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à cõsuetudine subito conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero urbibus constitutis, ut fidẽ colere, & iustitiam retinere discerent, & aliis parere sua uolũtate consuescerent: ac non modo labores excipiendos cõmunis commodi causa, sed etiã uitam admittendam existimarent: qui tandẽ fieri potuit, nisi homines ea quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profectò nemo nisi graui, ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimũ posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cũ iis se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatẽ. Ac primo quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur: & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominũ utilitatibus esse uer-

sata. Postquam uero commoditas quædam, praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principiū boni diximus, explicemus. Verisimillimū mihi uidebitur quodā tempore, neq; in publicis rebus infantes, & insipientes homines solitos esse uersari: nec uero ad priuatas causas magnos ac disertos homines accedere: sed cū à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in cōtrouersijs cū sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam: ut necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogeretur. Itaq; cū in dicendo sæpe par, nonnunquā etiam superior uisus esset is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset: fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui Remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula Reip. temerarij, atq; audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebam. Quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate

in portum: sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietũ. Quare mihi uidentur postea cætera studia recta, atq; honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse: hoc uero à plerisq; eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinendũ, & studiosius adaugendũ. Nam quo indignius rem honestißimam, & rectißimam uiolabat stultorum & improborum temeritas, & audacia summo cum Reip. detrimento: eo studiosius & illis resistendum fuit, et Reipub. consulendum. Quod nostrũ illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; eorũ (ut uere dicam) discipulum Africanũ, neq; Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata autoritas: & quæ his rebus ornamẽto, & Reip. præsidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim & publice peruerse abutuntur: sed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum poßint: cum præsertim hoc unum sit quod ad omnes res, & priuatas, & publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia. hinc ad ipsos, qui eã adepti

sunt,

sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certißimum, ac tutißimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores, & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarū mihi quiddam uidetur adeptus is, qui qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si fortè non natura modo, neq; exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequàm de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicēdum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS *quædā ratio est, quæ multis, & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam uocant. Nam neq; cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio cōtineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse dicere apposite ad persuasionem:*

Finis, persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest: quòd in officio quid fieri: in fine, quid officio conueniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum, apposite: finem, sanare curatione. Item oratoris, quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus cum id quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur: ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit: hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit: demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum

situm in iudicio, habet in se accusationem, & defensionem: aut petitionem, & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, Oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere uidetur: qui oratoris materiam in causam & in quæstionem diuidat: Causam esse dicat, rem quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoq; oratori dicimus esse attributam. nam ei tres parteis, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hũc modum: ut, Quid sit bonum in uita præter honestatem, Verine sint sensus, Quæ sit mundi forma, Quæ sit solis magnitudo. Quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur, fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio: & non quid ars,

sed quid ipse posset, exposuisse. nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neq; eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta uideatur: (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniosè, & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuisse omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetorica uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, Inuentio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum uerborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio.

Pronuntiatio, est ex rerum, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere poßimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem & præ-

cepta

septa tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctè agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potißimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam cõtrouersiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur, quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci: aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur.

Cùm autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cùm uero qualis res sit quæritur, quia & de ui, & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere uidetur quẽ oportet, aut non cum eo, qui cũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis, & commutationis indigere uidetur. Atq; harum aliquam in omne

causæ genus incidere necesse est. nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. Quare eam nec causam quidem conuenit putari. At facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quæri hoc modo: Occideritne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bonóne animo sint erga pop. Rom. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad Remp. peruenturum. Nominis est controuersia, cum de facto conuenit, & quæritur id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, non quòd de facto non constet, sed quòd id, quòd factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda: ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. nam id cùm quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus: & sua descriptione ostendere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum & quid factum sit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat: & tamen quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæri

quaeritur, hoc modo: Iustum, an iniustum: utile, an inutile. et omnia in quibus quale sit id quod factum est, quaeritur, sine ulla nominis cōtrouersia. Huic generi Hermagoras parteis quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur: uerum breui, ne si aut taciti praeterierimus, sine causa non secuti eum putemur: aut si diutius in hoc constiterimus, moram atq; impedimentum reliquis praeceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest: eidem genus esse, & pars non potest. Deliberatio autem, & demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere esse causae genus, cum causas esse multas dicat, & in ea praecepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse quî potest, cum deliberatio, & demonstratio neq; ipsae similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quaeque finem habeat, quò referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, & demonstratio non possunt recte parteis alicuius generis causae putari. Male igitur

eas generalis constitutionis parteis esse dixit. Quod si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio, & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde, si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est: quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neq; constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa, & pars eius quælibet intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. placeat igitur oportet non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua

tiua

tiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere, ideo quòd unaquaeque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalem, & generalem & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hae causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi, & recti natura, aut praemij, aut poenae ratio quaeritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & aequitate sit, consideratur: cui diligentiae praeesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur parteis: absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris, & iniuriae quaestionem. Assumptiua est, quae ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem: foris autem aliquid de-

fensio

fensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat. Hæc in duas parteis diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cùm factum conceditur, culpa remouetur. Hæc parteis habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio criminis est, cùm id crimen quod infertur, ab se, & à sua culpa, ui, & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui & potestate factum. Factum autem cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quòd ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cùm aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis

Herm

Hermagoras inuẽtor esse existimatur: non quia non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi: sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Pòst autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tàm imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum parteis exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri uidemur, cum in unũquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari. Constitutione causæ reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non?

Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in

Italia,

Italia, ut quam maxima contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est an in ratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinq; sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dißidere, tum inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoq;, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi, quasi in definitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex cõtrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio est autem cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, & cognita constitutione, cùm simplex ne, an coniuncta sit, intellexeris, & scripti, an rationis habeat controuersiam uideris: deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo, Non iure fecisti; iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus,

mus, hoc modo: Iurene fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam: quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur, hoc modo (ut docendi causa in facili, & peruulgato exemplo consistamus): Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat: Iure feci. illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem, qua sublata, omnis quoq; controuersia sublata sit. Ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo antè exposuimus: Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum, est firmißima argumentatio defensoris, & aptißima ad indicationem. ut si uelit Orestes dicere: Eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis, & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potißimum petere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus, ad hũc modum indicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non

potest

potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem, & iudicationem: ut factum est, factum non est, factum'ne sit. Quot autem in causa cōstitutiones, aut earū partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tum denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam non ut quidq; dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur, ideo quòd illa quae prima dicuntur, si uehementer uelis congruere, & cohaerere cum causis, ex eis ducas oportet quae pòst dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea, quae ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc deniq; ordinandae sunt caeterae partes orationis.

Hae partes sex esse omnino nobis uidentur: Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehensio, Conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoq; primum in ratione exordiendi praecepta dabimus.

EXORDIUM, *est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suae causae diligenter antè cognoscere. Genera causarum sunt quinq; Honestū, admirabile, humile, anceps, obscurum.*

Honest

Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est: aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut & beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare cum tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoq; dispari ratione in unoquoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas parteis diuiditur, in principium, & insinuationem. Principium, est oratio perspicue, & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio, est oratio quadam dißimulatione, & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationē. Nam ab iratis, si perspicue pax & beneuolentia petitur, nō modo ea nō inuenitur, sed augetur atq; inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iu-

n dic

dicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. Cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit: uel, si cōmodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmißima ratione nostræ dictionis: uel, si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id quod est augeatur. In obscuro causæ genere per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est ut ostendatur quibus quæq; res rationibus confici poßit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur: ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, à causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum usus arrogans & intolerabilis: ut

his

his rebus magis uideantur, quàm causæ suæ cõfidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut nequa assentatio nimia significetur: & si de his, quàm honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij, & autoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, & aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam Reip. pertinere. & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte, & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maximè docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut antè di-

ximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maximè, si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo: aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur: aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defeßi sunt audiendo. Nam ex hac quoq; re nō minus, quàm ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur: & dißimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignentur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde cum lenieris eum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neq; hoc, neq; illud: ut neq; aperte lædas eos, qui diliguntur: & tamen id obscure facias, quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem: & aliquorum iudicium simili de re, aut autoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia

tia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, idq; ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maximè ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primũ dicas. aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor, cum eum, quẽ aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum, plerunq; se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuius, quàm paratus fueris esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, aut ridicula incipere, aut ex tempore, qua nata sit, quod genus strepitum, acclamationem: aut iam paratu, qua uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est iniicere. Nam ut cibi satietas, & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim

eas generalis constitutionis parteis esse dixit. Quod si generis causa partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causa partes putabuntur. Pars autem causa constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio, & deliberatio generis causa partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde, si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est: quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neq; constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa, & pars eius quælibet intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. placeat igitur oportet non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua

tiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere, ideo quòd unaquaque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalem, & generalem & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc causarum putanda sunt, non parteis alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur parteis: absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem: foris autem aliquid de-

fensio

fensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat. Hæc in duas parteis diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cùm factum conceditur, culpa remouetur. Hæc parteis habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio criminis est, cùm id crimen quod infertur, ab se, & à sua culpa, ui, & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui & potestate factum. Factum autem cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quòd ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cùm aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis

Herm

Hermagoras inuctor esse existimatur: non quia non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi: sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Pòst autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tàm imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum parteis exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri uidemur, cum in unumquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causa statim poterit accommodari. Constitutione causæ reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non?

Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in

Italia.

Italia, ut quam maxime contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est an in ratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinq; sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dißidere, tum inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoq;, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi, quasi in definitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex cōtrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio est autem cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ; & cognita constitutione, cùm simplex'ne, an coniuncta sit, intellexeris, & scripti, an rationis habeat controuersiam uideris: deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo, Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus,

mus, hoc modo: Iurene fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam: quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur, hoc modo (ut docendi causa in facili, & peruulgato exemplo consistamus): Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat: Iure feci. illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem, qua sublata, omnis quoq; controuersia sublata sit. Ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo antè exposuimus: Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controuersia, quam indicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum, est firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad indicationem. ut si uelit Orestes dicere: Eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in simam generis, & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus, ad hūc modum indicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non

potest

potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem, & iudicationem: ut factum est, factum non est, factum'ne sit. Quot autem in causa cõstitutiones, aut earũ partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tum denique singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. Nam non ut quidq; dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur, ideo quòd illa quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere, & cohærere cum causis, ex eis ducas oportet quæ pòst dicenda sunt. Quare cum indicatio, & ea, quæ ad indicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc deniq; ordinandæ sunt cæteræ partes orationis.

Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur: Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehensio, Conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoq; primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM, *est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter antè cognoscere. Genera causarum sunt quinq;, Honestũ, admirabile, humile, anceps, obscurum.*

Honest

Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est: aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut & beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare cum tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoq; dispari ratione in unoquoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas parteis diuiditur, in principium, & insinuationem. Principium, est oratio perspicue, & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio, est oratio quadam dißimulatione, & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationẽ. Nam ab iratis, si perspicue pax & beneuolentia petitur, nõ modo ea nõ inuenitur, sed augetur atq; inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iu-

n dic

his rebus magis uideantur, quàm causæ suæ cōfidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut nequa assentatio nimia significetur: & si de his, quàm honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij, & autoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, & aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam Reip. pertinere. & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus indicationem, aut indicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte, & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maximè docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut antè di-

ximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maximè, si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo: aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur: aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defeßi sunt audiendo. Nam ex hac quoq; re nō minus, quàm ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur: & dißimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignentur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde cum lenieris eum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neq; hoc, neq; illud: ut neq; aperte lædas eos, qui diliguntur: & tamen id obscure facias, quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem: & aliquorum iudicium simili de re, aut autoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsen-

tia

tia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, idq́; ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maximè ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primũ dicas. aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor, cum eum, quẽ aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum, plerunq; se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuius, quàm paratus fueris esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, aut ridicula incipere, aut ex tempore, quæ nata sit, quod genus strepitum, acclamationem: aut iam paratu, qua uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est inijcere. Nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim

quidem, quæ de principio, & insinuatione dicendà uidebantur, hæc ferè sunt: nunc quiddam breuiter & cõmuniter de utroq; præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem in se continere: propterea quòd id optimè faciendum est, quod oratorem auditori maximè commendat. Splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis atq; artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit autoritatem. Vitia uerò hæc sunt certißima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit: uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut cõuenire uideatur. Commune est, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententijs ultrà, quàm satis est, producitur. Separatum, quod nõ ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat: ut siquis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desideret: aut si principio utatur, cum insinuationem res postul

postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilem efficit, aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO, *est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digreßio aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non aliena ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertiũ genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarũm altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet parteis: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec uera, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est:*

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Historia, est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus: Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excesit ex ephebis Sosia.

Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspici poßint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitās, quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his reb⁹ sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimiū ipse durus es, præter æquū & bonū.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum dißimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dißimulatione, errore, misericordia, fortunæ cōmutatione, insperato incōmodo, subita lætitia, iucundo exitu rerū. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit. Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & nō ab ultimo repetetur: & si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur (nam sæpe satis est, quod factum sit dicere, non ut enarres, quemadmodum sit factum) & si nō longius, quàm quod situ opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur: & ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur, & si

& si non modo id, quod obest, uerum etiam id, quod nec obest, nec adiuuat, praeteribitur: & si semel unumquodq; dicetur, & si non ab eo in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis; ut cum se breues putẽt esse, longißimi sint: cũ dent operam, ut res multas breuiter dicant non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit, Accessi ad aedes, puerum euocaui, respondit. quaesiui dominũ: domi negauit esse: Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere: tamẽ quia satis fuit dixisse, Domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoq; in genere uitanda est breuitatis imitatio, & nõ minus rerum nõ necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, sit ut quoque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hîc considerandum erit, nequid perturbate, ne quid contorte dicatur; nequam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur: nequid, quod ad rẽ pertineat, praetereatur: & omnino quae praecepta de breuitate sunt, hoc quoq; in genere sunt conseruanda. nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac

uerbis quoq; dilucidis utendum est, quo de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quae solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causae factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audiunt, opinionem accomodabitur, ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit parteis rei gestae dispergere in causam: & ad unamquanq; confestim rationem accommodare, ut uulneri praesto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est.

Non

Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nã hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur: aut id quod ipsam adiuuat, obscure dicitur & negligenter. Quare ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo: quæ illius erunt, leuiter attingendo: sua diligenter & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur: deinceps ad partitionem transeamus.

RECTE *habita in causa partitio, illustrẽ & perspicuã totam efficit orationẽ. Eius partes duæ sunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam causam, & constituendã pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ quid cũ aduersarijs conueniat, & quid in cõtrouersia relinquatur, ostendit: ex qua certũ quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est in qua rerum earũ, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut*

aut quid non conueniat, ostendit: haec debet illud quod conuenit, inclinare ad suae causae commodum. hoc modo: Interfectam matrem esse à filio conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra: Interfectum esse à Clytamnestra Agamemnonem conuenit, nam hic uterq; & id posuit quod conueniebat, & tamen suae causae cōmodo consuluit. Deinde quid controuersiae sit, ponendum est in iudicationis expositione, quae quemadmodum inueniretur, antè dictum est. Quae autem partitio, rerum distributam continet expositionem, haec habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Haec in hoc genere iccirco utilis est, quòd rebus ipsis, & partibus causae, non uerbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectitur partitione. In qua uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut serò extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur si genera ipsa rerum ponuntur, neq; permiste cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alij genus, alij pars est. Nam homo animalis pars est, Thebani aut Troiani genus.

Hc

Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut apertè intellecta generali partitione, paucitas generũ in partitione seruari poßit. nam qui ita partitur: Ostendã propter cupiditatem, & audaciam; & auaritiam aduersariorum omnia incõmoda ad Remp. peruenisse: is non intellexit in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam diuersam & dißimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositũ, distribuetur eo tempore commodißime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatẽ, ne aut plura quàm satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse. nam fecisse ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, & quiddã simplex agatur, tamen utamur distributione: idq; perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus

tibus inueniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quaeq; pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur: & omnibus explicatis peroratum sit, hoc modo, (ut nequid posterius praeter conclusionem inferatur.) Partitur apud Terentium breuiter, & commode senex in Andria, quae cognoscere libertũ uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & cõsilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaq; quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia.

Deinde suum consilium: Et nunc id operam do. Deinde quid Sosiam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit: Nunc tuum est officium. Quemadmodum igitur hic & ad primam quanq; partem primum accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit: sic nobis placet & ad singulas parteis accedere, & omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione, deinceps ita, ut ordo ipse postulat, praecipiendum uidetur.

CONFIRMATIO *est, per quam argumentando nostrae causae fidem, & autoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur quandam syluam, atq; materiam*

teriam uniuersam antè permistā, & confusam exponere omnium argumentationum: pòst autem tradere quemadmodum unumquodq; genus causæ hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur aut ex eo, quod personis, aut ex eo quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus: nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuiq; personæ datur, quo suo quaq; proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturā ipsam definire difficile est: partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hāc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem, pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atq; hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit: & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an barbarus. Patria, Atheniensis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerātur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, patiens,

tiens, prudens ac contra: & omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinẽt: de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros: quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus: quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus an contra, quales liberos habeat. Ac si de non uiuo quæretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem hunc appellamus animi aut corporis constantem, & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio & industria comparatam. Affectio, est animi, aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas: & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est, animi aßidua, & uehemẽs ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poëtriæ, geometriæ,

tria, literarum. Consilium, est aliquid faciendi, aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. ac personis quidē hæc uidentur esse attributa. Negotijs autē quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestū negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neq; ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summā continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quæritur: deinde ante rem gestam quæ facta sunt, continentur usq; ad ipsum negotium: deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit: deinde quid postea factū sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat, de ijs quæ negotijs attributa sunt, quæritur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur in quo res gesta sit ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propin-

quitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer an prophanus, publicus an'ne priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis, cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturniue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt considerantur: & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iamdiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, uere tradita esse, quòd eorum monimenta certa in literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique poßint: & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, & quid serius futurũ sit. Et item cõmuniter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potueritne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem

tatem. Quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrunq; idem esse intelligitur: uerū in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur. In occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud quod quadam parte & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicū, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autē est, in quo quemadmodum, & quo animo factū sit, quæritur. Eius partes sunt prudentia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs quæ clàm, palàm, ui, persuasione feceris. Imprudentia autem in purgationem confertur: cuius partes sunt, inscientia, casus, necessitas: & in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem: & cætera quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio de quo agitur, &

quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus & pars, & euentus. Maius & minus, & æque magnum, ex ui & ex numero & ex figura negotij, sicut ex statura corporis cōsideratur. Simile autem ex specie comparabili: comparabile autem ex conferenda, atq; aßimulanda natura indicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrariū esse dicitur, plurimum distat: ut frigus calori, uitæ mors. Disparatū autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: Sapere, & non sapere. Genus est, quod parteis aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est, alicuius exitus negotij: in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere ut commodius, quid euenturum sit, ante animo colligi poßit, quid quaq; ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sint principes & inuentores: qui deniq; autoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, con-

 suetudo,

ſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter & raro. Poſtea homines id ſua autoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis, aut utilitatis conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio, eſt in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis & cæteris infirmatis, una reliqua

necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consequutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis: ego autem eo ipso tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli posit: ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quãdam similitudinem necessariæ conclusionis: uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod ferè fieri solet: aut quod in opinione positum est: aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium. Si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui philo-

sophiæ

sophiæ dent operam, non arbitrari Deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & partibus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrarijs hoc modo: Nam si ijs, qui imprudentes læserunt, ignosci conuenit: ijs qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem (ut certas quasdam in parteis distribuamus) probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut indicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut antè fuerit, aut in ipso negotio, aut pòst sit consecutum: & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis: ut, cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est qui non liberos suos incolumes, & beatos esse

cupiat. Iudicatum, est res assensione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgo probarunt, & secuti sunt huiusmodi: Ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cùm dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt autoritate: uelut Gracchi patris factum, quem populus Romanus ob id factum, quòd insciente collega in censura nihil gessit, post censuram consulē fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres, imago, collatio, exemplum. Imago, est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re, ex similitudine conferens. Exemplum, est quod rem autoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæq; constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat: & quæ in quasq; argumentationes conuen

ueniant: singillatim in secundo libro de unoquoq; genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & parteis argumentandi confusè, & permiste despersimus: post descripte, & electe in genus quodq; causæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atq; inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in parteis distingui. & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura, & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoq; summa difficultas.

OMNIS *igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio, est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius quicum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res propter similitudinem earum rerum quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: Dic mihi quæso Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurū quàm tu habes: utrum illius, an tuum malis. Illius, inquit. Quòd*

si uestem, & caterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habes: tuúmne an illius malis? Illius uero, respondit. Age sis, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes: utrúmne tuum an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit: Quæso, inquit Xenophon, si uicinus tuus meliorẽ equum habeat, quàm tuus est: tuúmne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes: utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorẽ habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoq; ipse tacuit. Pòst Aspasia: Quoniã uterq; uestrum, inquit, id mihi solum nõ respondit, quod ego solum audire uolueram: egomet dicam quid uterq; cogitet: Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare nisi hoc perfeceritis: ut neq; uir melior, neq; fœmina lectior in terris sit, profectò id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis: & tu, ut maritus sis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta sit. Hic, cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubiũ uidebatur, siquis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis

monis plurimum Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere praecipiendum nobis uidetur. Primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligat quò spectent illae primae inductiones, & ad quem sint exitum peruenturae. Nam qui uidet si ei rei, quae primo rogetur, recte assenserit, illam quoq; rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerunq; aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit, ad id quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum quae antè concessae sunt, aut alia utendum inductione.

Si

si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio: aut quoniam taciturnitas imitatur confeßionem, pro eo ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine una, pluribúsue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat conceßionem, aut quid ex ea conficiatur ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus, uidetur huiusmodi quoq; utendum exemplo: non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atq; in dicendo sit utendum: sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeant cognoscere. Ergo in hac causa quæ apud Græcos est peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum imperator ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit: & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit: poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cùm scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si Iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem, sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra

quam

quam si quis Reip. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmetipsi, quod à uestra religione, & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patietúrne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri, Iudices. Quòd si literis corrigi neq; ab illo, neq; à uobis scriptoris uoluntas potest, uidete ne multo indignius sit id re, & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio est, oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens: quod expositum, & per se cognitum, sua se ui, & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cùm idem usu dicendi sequerentur, paulum in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinq; eius parteis esse dixerunt, partim non plus quàm in tres partes posse distribui putauerunt. Eorum cõtrouersiam non incommodum uidetur cum utrorumque ratione exponere. Nam & breuis est, & non eiusmodi ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur.

uidetur. Qui putant in quinq; distribui partes oportere, aiunt primum cõuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur, quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere, & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. Nam nauis optime cursum conficit ea quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis: tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus, & obitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes, non modo quadam ex necessitate semper eodẽ modo fiunt: uerùm ad utilitates quoq; rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ, nocturnæq; uicissitudi-

tudi

tudines, nulla in re unquam mutata quicquam nocuerunt. Quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur. aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem & assumptionem, id adiungit quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propositione: neque ab assumptione approbationes earum separari oportere: neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas parteis numerant, propositionem & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit ut eadem

ratione

ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse quae in quinq; parteis distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atq; Peripateticis, & Theophrasto frequentatum: deinde à rhetoribus ijs, qui elegantißimi atque artificiosißimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius quàm ratio praecipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatim quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi, & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione: &

quaed

quædam, in qua nihil ualet absq; approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur a propositione approbatio. Ostēdemus autē, id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, eo quòd constare inter omnes necesse est, hāc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde nō potui. Hoc quia perspicue uerū est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc si nō constat, indiget approbationis: qua inducta cōplexio consequetur, Igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædā propositio quæ nō indiget approbatione: nam esse quidem quandā quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est: falsum est non esse plus quam tripartitā argumentationē. Simili modo liquet alterā quoq; approbationem separatam esse ab assumptione. Nā si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & nō oportet adiungere approbationem assumptioni: quadā autē in argumētatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatū quiddā est extra assumptionē approbatio. Est autē argumentatio quædā, in qua

 assump-

assumptio non indiget approbationis, quædam autem, in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendamus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est eiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neq; constat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Igitur dare operam philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere, perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio, neq; assumptio indigeat approbationis, huiusmodi (ut certum quiddam, & breue exempli causa ponamus): Si summopere sapientia petenda est: summopere stultitia uitanda est. Summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stul-

titia uitanda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est. Quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neq; in propositione, neq; in assumptione contineri approbationem: sed utranq; suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere. Quòd si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo uis omnis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio parteis, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ consistant exem-

pla ponemus. Horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, Iudices, ad commodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atq; utilitatem Reipubli. proponerent. Neq; enim ipsi quod obesset, scribere uolebant: & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed Reip. quòd ex legibus omnes Respub. optime putant administrari. Quamobrem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est quoniam Reipub. seruimus, ex Reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod Reipublicæ conducat, proficisci: quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate Reipubli. considerate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quàm uictoria Thebanorum

banorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atq; exornato trophaeo carius, atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atq; hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi Reipublicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset Reipubli. salutis causa, id non ex Reipublicae salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem Reipubli. referri conuenit: hic autem saluti Reipubli. profuit: profectò non potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suae relinquere potuit, quàm quod ipse magna cum cura, atq; diligentia scripsit? Quòd si literae non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his

scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, nisi extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretare. Quòd si uos, Iudices, legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini: quid causæ est quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autē approbatione præterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimēti acceperimus, nemo erit, præter nosmetipsos, quem iure accusare poßimus. Ac primū quidē decipi incommodum est, iterum stultum, tertiū turpe. Carthaginienses autem persæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraq; approbatione præterita, tripartita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione supersederi oportere, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione.

Quod

Quod si fiat, bipartitam quoq; fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere, quoniam perspicuum sit quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio includenda esse, & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est: ne quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem, & assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem Reipubli. referri conuenit: hic autem saluti Reipubli. profuit: profecto non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut ut id quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum: & concluseris argumentationem, & perspicuam feceris complexionem. Quare in longis

argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus, exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoq; parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro cōcubuit: nam hoc nullius neq; approbationis, neq; assumptionis, uel eius approbationis, neq; complexionis indigere: sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium, argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentū proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hāc rem ratio illa pertinebit, atq; hac distinctione alia quoq;, quæ uidebūtur officere huic partitioni propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionē: quæ si quid habet probabile, aut necessariū, quoquomodo commoueat auditorē necesse est. Quòd si solū spectaretur id, quod esset inuentū, ac nihil quo pacto tractaretur id quod esset excogitatū, referret: nequaquam tantū inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare

riare

uiare autem orationem magnopere oportebit. nã omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primũ omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem: hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinq; partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tũ utraq;, tum hoc tum illo genere cõplexionis uti. Id ut perspiciamus, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis, & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendisse non affirmamus, sed perquisitius, & diligentius, conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO *est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuen-*

tionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea, quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inuentionem, & argumentationum expolitionem ex illis, quæ antè præcepta sunt, hanc quoq; in partem orationis transferri oportebit. Veruntamē, ut quædam præceptio detur huius quoq; partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere, aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum, pluráue: aut his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur: cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur: aut quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si complexio, aut una, aut ex utraq; parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur, aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur.

Nam

Nam omne quod sumitur ad argumentãdum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est, qui non pecuniam, quàm sapientiã malit. Aut ex contrario quoq; credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est qui non officij cupidior sit quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut siquis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximã pecuniam neglexisse. Aut si, quod in quibusdã rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? aut si id quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fuluio: Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eũ, de qua quæritur, eius rei legẽ, & consuetudinẽ. Nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione

dicem

dicemus. Ergo horũ unumquodq; in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut à se potius, quam ab aduersarijs stare; aut omnino falsò dici, aut in aliã quoq; suspicionem duci posse demõstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniã id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabimus, ex quo docebimus aliud de eo quod cõparabitur, & de eo quicũ comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumẽtatio, quæ per inductionem tractatur; erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudiciũ, sed ab omnibus approbatum: & demonstrando difficilius, & maius fuisse id iudicatũ quod afferatur, quam id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit:

tebit: atq; erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatum sit: & uidendum est ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus autoritas iudicati maximè potest infirmari. Atq; ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumūtur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uerò sicuti necessaria inducentur, ea si fortè imitabuntur modo necessariam argumentationem, neq; erunt eiusmodi, si reprehendentur. Primum complexio, quæ utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur: sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nā si ueretur, quid cū accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animū ingenium posſidet,
Quid cū accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conuersione, sic reprehēdetur: Immo uerò accusandus est. Nam si ueretur, accuses. non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animū ingenium posſidet, tamen accuses. non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur: Verum

si uer

si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si ut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere: aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. Sed neq; emisti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus est, neq; donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius præda sectio non uenierit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si (exempli causa, ut in eodem uerserur) poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremũ illud non erit turpe cõcedere, ut si quis cum dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es: amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehẽditur, si id quod sequitur, non uideatur necessario cũ eo, quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, uiuit: Si dies est, lucet: eiusmodi est ut cũ priore necef-

necessario posterius cohærere uideatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: Si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cũ priore posterius cohærere. hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit: sed ipsa separatim longi temporis, & magnæ atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratoriũ contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Cum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cũ aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraq; eum quis uelit hac argumentatione uti, Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his: non es igitur profectus ad exercitum. hic cum concesseris propositionem, & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quò facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum

ditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod cõcesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte quam ipse intellexeris: eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionẽ uelit accommodare, demonstrare oportebit, non ex eo quod ipse concesseris, sed ex eo quod ille sumpserit, cõfici complexionem ad hunc modũ: Si pecunia indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis: Indigetis autẽ pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: Pauperes igitur estis. Hoc si reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniã non habetis: hoc intelligebam: si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. cum autem hoc sumebas, indigetis autem pecuniæ, illud accipiebam. Vultis autẽ pecuniæ plus habere. ex quibus cõcessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis. conficeretur autem, si tibi primo quoq; hoc concessissem, qui pecuniam maiorem uellet habere, cum pecuniam non habere. Sæpe autẽ oblitum putant quid concesseris, & idcirco id quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illũ hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatũ. Deinde hoc approbant plurimis uerbis: post assumunt, Ad illum

autem

autem hæreditas ueniebat, deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs quæ sumpserat, nõ conficitur. Quare obseruare diligenter oportet & quid sumatur, & quid ex his cõficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur: si aut in ipso uitium erit: aut si non ad id quod instituitur, accommodabitur. Atq; in ipso uitiũ erit: si omnino totũ falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuũ, si non cõcessum, si turpe, si offensum, si contrariũ, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendaciũ est, hoc modo: Non potest esse sapiẽs, qui pecuniã negligit: Socrates autem pecuniam negligebat: non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco, Iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliã quoq; rẽ non probabilem, si nunc concessum sit, transferri posit, hoc modo: Si ueram causam non haberet, uobis se, Iudices, nõ commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non commisisset. aut perspicue rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentißimo
In regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod, ultra quàm satis est, pe-

titur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoq; conquestio:

Vtinam, ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus, atq; inutilis est ciuis. nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensæ gloriæ cupiditas. Est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum, atq; inferum
Pacē inter sese cōciliant, conferunt cōcordiā.

Perspicuum est, de quo non est controuersia: ut si quis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id quod augetur, in controuersia est, ut si

quis

quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maxime commoretur, Indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiacem necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur: aut eo homine, qui dicat: aut eo tempore, quo dicitur: aut ijs, qui audiunt: aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum, est quod eorum qui audiunt, uoluntatem lędit: ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Cępionis legem iudiciariam laudet. Contrarium, est quod contra ea dicitur quę ij qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cũ ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur: ut si quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere. aut se amico adesse propter beneuolentiã: sperare enim aliquid cõmodi ad se peruenturũ. Aduersum est, quod ipsi causę aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias & felicitatẽ augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horũ aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si cum totum debebit ostendere, de parte aliqua

loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est. Nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuiū, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur: ut siquis doctrinā ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut siquis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius nō faciat mentionem. ut siquis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non: pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demōstret. Aut si, cum de certa re quaeretur, de commu[illegible]stituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa; hoc modo: Pecunia bonū est, propterea quòd ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus:

In Trinummo *Amicum castigare ob meritam noxiam,*
Immane *Immane est facinus: uerum in aetate utile,*
Et conducibile: nam ego amicū hodie meum
Non castigabo *Non castigabo pro commerita noxia.*

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniae cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia:

plur

plurima enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, æque firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cùm aliquid, quod contrà dicatur, æquum esse concedimus. Sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus, aut cùm id quod illi defendant utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digreßionem, deinde tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digreßione ille putat oportere quandam inferri orationem à causa, atq; à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat: ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit esse orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & uituperādi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numerum reponi, quòd de causa digredi, nisi per locum communem, displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & uituperationes non separatim

placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO, *est exitus et determinatio totius orationis. Hæc habet parteis tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse, & diffuse dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa, unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie fiet, & hanc suspicionem, & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut pleriq; faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamq; rem attingere; & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius est, dicere quas parteis exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum; & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanq; partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra*

tra

tra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atq; hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam cum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo loco quidq; dixeris admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à nobis quid dubitetis, quid possitis dicere: cum uobis hoc, & hoc sit demonstratum. Atque hîc item ut in nostra persona licebit, aliâs singillatim transire omnes argumētationes: aliâs ad partitiones singula genera referre, aliâs ab auditore, quid desideret quærere: aliâs hæc facere per comparationem suarum, & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monimento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud nos quererentur? Quidnam amplius desideratis, Iudices, cum uobis hoc, & hoc planum factum sit? In hoc quoq; genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauissimum: & unumquodque quam breuissime transeatur, ut

memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio, est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quae personis atq; negotijs attributa sunt, quaeuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab autoritate, cùm commemoramus, quantae curae res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauissima debeat esse. qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est: an ad superiores, quales sunt ij quorum ex autoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit euenturum, si idem caeteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos

aemulos

æmulos eiuſdem audaciæ futuros: ex quo quid mali ſit euenturum demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare quid ſtatuatur. ut ex eo quod uni conceſſum ſit, ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poßint. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus cæteras res perperam conſtitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem quæ ſi ſit ſemel iudicata, neq; alio commutari iudicio, neq; ulla poteſtate corrigi poſſit. Sextus locus eſt, per quam conſulto, & de induſtria factum eſſe demonſtratur: & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere: imprudẽtiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per uim, per manum opulentam: quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotißima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non uulgare, neq; factitatum eſſe, ne ab audacißimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur: atq; id à feris quoq; hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus beſtijs remotum eſſe. Hæc erunt quæ in parentes, liberos, coniuges, conſanguineos, ſupplices crudeliter facta dicentur: & deinceps ſiqua proferantur in maiores natu, in hoſpites, in uicinos, in amicos, in eos quibuſcum uitam egeris in eos apud quos educatus ſis, in eos à quibus

eruditus sis, in mortuos, in miseros & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos, in eos qui neq; lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusq; indignatione, & criminatione colligimus: & rem uerbis quam maxime ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus: ut id quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit: & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur: per quem locũ in superbiam & arrogãtiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs qui audiunt, ut ad suas res, nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit,

nebit. de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de uxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hostibus ea quæ nobis acciderint, indigna uideri solere: & indignatio quidē his fere de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus parteis petere oportebit. Conquestio, est oratio, auditorum misericordiam captans, In hac primum animum auditoris mitem, & misericordem cōficere oportet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur: qua ratione habita grauiter & sententiose, maxime dimittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio: & siqua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes & humiles, & illiberales proferentur, & indigna ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs,

quas

quas passi perpessurive sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoq; ipsa quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cùm aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus: & petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum quod nõ oportuerit, aut non factum quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est: hostili in terra turpiter iacuit insepultus: à feris diu uexatus communi quoq; honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas, & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commoueatur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis, sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum de-

deducaris ab eo, quicum libentißime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus beneficerimus, quos adiutores fore putauerimus: aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus: & tamen amplum, & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, siquid acciderit, demonstramus. Nam sæpe uirtus & magnificentia, in quo grauitas & autoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus,

M. T.

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

ROTONIATAE quondã, cùm florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur: templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq; Eracleotem Zeuxim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborässet, egregium sibi opus illo in fano relicturũ. Neque tum eos illa opinio fefellit. nam Zeuxis illico quæsiuit ab his quasnam uirgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atq; ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. ¶ Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus

corp

corporum uiribus, & dignitatibus antesteterunt, atq; honestißimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt). Cùm puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur, Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare quæ sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosißimas. dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerißimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neq; enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse: ideo quòd nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit. Itaque tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus: non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quæcunq; essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur: sed omnibus unum

in la

ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus; & ex nostro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quod si ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neq; nos, neq; alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur: docti ab aliquo facilè, & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusq; uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter, unumquodq; dicemus: ne dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere, atq; arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos; & in hoc tempore, & in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipiēda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarū & inuentiones, & constitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum

in

in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, dispersè autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari cõueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantũ ipsa inuenta unamquanq; in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione: ut ex hoc, inuenta ipsa: ex superiore autẽ expolitio inuentorũ petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis, & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, et iudicialis causa necessè est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, cõstitutionis genere uno, pluribúsue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poßint, separatim quoq; aliæ sunt cuiusq; generis, et diuersæ præceptiones. Aliud enim laus aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quæritur: in demonstrationibus, quid honestum: in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in suadẽdo, & in dissuadẽdo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt: eorum præcepta eadem esse non possunt. Neq; nunc hoc dicimus

non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quadā ex ipso fine, & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alienius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponēdis controuersÿs in iudiciali genere causarum & præceptorū uersabimur. Ex quo pleraq; in cætera quoq; causarū genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: pòst autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali constitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum numorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonē contulit: ex quo factum est ut illud iter familiarius facere uellent. Quare, cū in quandam tabernā diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnū capere uoluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem: caupo autē (nam ita dicitur pòst inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, uidelicet qui numos haberet, animaduertisset, noctu postquā illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine numis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterū occidit, numos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comit

comitem illum suum inclamauit semel, & sæpius. Illum somno impeditum nō respōdere existimauit: ipse gladiū & cætera, quæ secū attulerat, sustulit: solus profectus est. Caupo nō multo pòst cōclamauit hominē esse occisum, & cū quibusdam diuersoribus illum qui antè exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit: gladium eius è uagina educit: reperit cruentū: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, nō omnes in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua cōueniet. Omnis igitur, ex causa ex persona, ex facto ipso, cōiectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum cōsilio & cura non potuerit: & id quod fecit, impetu quodā

animi potius quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut nõ faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendũ certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur: ut si amicitiæ quid causa factũ dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si deniq; (ut omnia generatim amplectamur) alicuius retinẽdi, augẽdi, adipiscendiue cõmodi: aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandiue incõmodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi causa, aut maioris adipiscẽdi cõmodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuipiam probatur, nisi aliquid quare factũ sit, ostẽditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis, & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi

affect

affectionis explicatione curandū est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cùm autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid cōmodi sit secutus, aut quid incommodi fuerit, demonstrabit: & id augebit quammaxime poterit: ut quoad eius fieri posit, idonea quammaxime causa ad peccandū hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum: & omnino quicquid erit quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est ac putatur, aut non is euentus est quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum cum aut id, quod bonū est malum putant: aut contrà, quod malū est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonū. Hoc intellecto si quis negabit ullam esse pecuniā fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiore, aut suauiorem, nō erit hoc accusatori negandum. Nam in eum

memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio, est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quae personis atq; negotijs attributa sunt, quaeuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab autoritate, cùm commemoramus, quantae curae res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauißima debeat esse. qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientißimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocißimum est: an ad superiores, quales sunt ij quorum ex autoritate indignatio sumitur, quod indignißimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquißimum est: an ad inferiores, quod superbißimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit euenturum, si idem caeteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos

aemulos

æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur. ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poßint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem quæ si sit semel iudicata, neq; alio commutari iudicio, neq; ulla potestate corrigi posit. Sextus locus est, per quam consulto, & de industria factum esse demonstratur: & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere: imprudētiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, per manum opulentam: quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotißima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neq; factitatum esse, ne ab audacißimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur: atq; id à feris quoq; hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps siqua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos, in eos quibuscum uitam egeris in eos apud quos educatus sis, in eos à quibus

eruditus sis, in mortuos, in miseros & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos, in eos qui neq; lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusq; indignatione, & criminatione colligimus: & rem uerbis quam maxime ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus: ut id quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit: & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur: per quem locũ in superbiam & arrogãtiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs qui audiunt, ut ad suas res, nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit,

nebit. de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de uxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hostibus ea quæ nobis acciderint, indigna uideri solere: & indignatio quidē his fere de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus parteis petere oportebit. Conquestio, est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem, & misericordem cōficere oportet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur: qua ratione habita grauiter & sententiose, maxime dimittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio: & siqua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs,

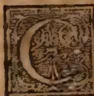
quas

quas passi perpessuriue sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoq; ipsa quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cùm aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, simulem casum conuertimus: & petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum quod nõ oportuerit, aut non factum quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est: hostili in terra turpiter iacuit insepultus: à feris diu uexatus communi quoq; honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas, & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis, sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum

ded

deducaris ab eo, quicum libentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus: aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus: & tamen amplum, & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, siquid acciderit, demonstramus. Nam sæpe uirtus & magnificentia, in quo grauitas & autoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus,

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

ROTONIATAE quondã, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur: templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq; Eracleotem Zeuxim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturũ. Neque tum eos illa opinio fefellit. nam Zeuxis illico quæsiuit ab his quasnam uirgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palestram, atq; ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. ¶ Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus

corp

corporum uiribus, & dignitatibus anteſtete-runt, atq; honeſtiſsimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt). Cum puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur, Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos uirgines. quare quæ ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis uirginibus formoſiſsimas, dum pingo id, quod pollicitus ſum uobis, ut mutum in ſimulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet, eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius eſſent iudicio probatæ, qui ueriſsimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. Neq; enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenuſtatem, uno in corpore ſe reperire poſſe: ideo quòd nihil ſimplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit. Itaque tanquam cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus: non unum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes, quæcunq; eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſario uiderentur: ſed omnibus unum in la

in locum coactis scriptoribus, quod quisq; commodißime praecipere uidebatur, excerpsimus: & ex uarijs ingenijs excellentißima quaq; libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia praeclarißime quisquam dicere nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, siquo in uitio eius offenderemur: aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. Quòd si in caeteris quoq; studijs à multis eligere homines commodißimum quodq;, quàm sese uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent: aliquanto ex inscientia leuius laborarent. Ac, si par in nobis huius artis, atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc suò in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quae tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus expositis copijs, quodcunq; placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usque ab principe illo, atq; inuentore Tysia repetitos unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicuè conscripsit,

posit, atq; enodata diligenter exposuit: ac tantũ inuentoribus ipsis suauitate, & breuitate dicẽdi praestitit, ut nemo illorũ praecepta ex ipsorum libris cognoscat: sed omnes, qui quod illi praecipiant, uelint intelligere, ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atq; hic quidẽ ipse & sese ipsum nobis, & eos qui ante se fuerant, in medio posuit: ut caeteros, & seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atq; alij quoq; alio ex fonte praeceptores dicendi emanauerunt: qui item permultum ad dicendum, siquid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates: cuius ipsius quam cõstet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atq; eorum qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte praecepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoq; artis sibi curam assumebat: altera uerò omnis in dicendi erat studio & praeceptione occupata: unum quoddam est conflatum genus, à posterioribus, qui ab utrisq; ea, quae commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos

r ipsos

ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus; & ex nostro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quod si ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profectò neq; nos, neq; alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur: docti ab aliquo facilè, & libenter sententiam commutabimus: non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusq; uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter, unumquodq; dicemus: ne dum paraulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere, atq; arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos; & in hoc tempore, & in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipiẽda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarũ & inuentiones, & constitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum

in

in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari côueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantû ipsa inuenta unamquanq; in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione: ut ex hoc, inuenta ipsa: ex superiore autē expolitio inuentorū petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis, & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS *& demonstratiua, & deliberatiua, et iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, cōstitutionis genere uno, pluribúsue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poßint, separatim quoq; aliæ sunt cuiusq; generis, et diuersæ præceptiones. Aliud enim laus aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quæritur: in demonstrationibus, quid honestum: in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in suadēdo, & in dissuadēdo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt: eorum præcepta eadem esse non possunt. Neq; nūnc hoc dicimus*

non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quadā ex ipso fine, & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponēdis controuersijs in iudiciali genere causarum & præceptorū uersabimur. Ex quo pleraq;, in cætera quoq; causarū genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: pòst autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali constitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonē contulit: ex quo factum est ut illud iter familiarius facere uellent. Quare, cū in quandam tabernā diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnū capere uoluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem: caupo autē (nam ita dicitur pòst inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, uidelicet qui numos haberet, animaduertisset, noctu postquā illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine numis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterū occidit, numos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit,

comit

comitem illum suum inclamauit semel, & sępius. Illum somno impeditum nõ respõdere existimauit: ipse gladiũ & cętera, quę secũ attulerat, sustulit: solus profectus est. Caupo nõ multo pòst cõclamauit hominẽ esse occisum, & cũ quibusdam diuersoribus illum qui antè exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit: gladium eius è uagina educit: reperit cruentũ: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quęstio eadem in coniecturali, quę indicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cęterorum oportebit attendere, nõ omnes in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua cõueniet. Omnis igitur, ex causa ex persona, ex facto ipso, cõiectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est quę sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: ut amor, iracundia, ęgritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum cõsilio & cura non potuerit: & id quod fecit, impetu quodã

animi potius quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut nõ faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendũ certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur: ut si amicitiæ quid causa factũ dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si deniq; (ut omnia generatim amplectamur) alicuius retinẽdi, augẽdi, adipiscendiue cõmodi: aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandiue incõmodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi causa, aut maioris adipiscẽdi cõmodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuipiam probatur, nisi aliquid quare factũ sit, ostẽditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis, & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum quæ impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi

affect

affectionis explicatione curandū est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cùm autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid cōmodi sit secutus, aut quid incommodi fuerit, demonstrabit: & id augebit quammaxime poterit: ut quoad eius fieri posit, idonea quammaxime causa ad peccandū hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est ac putatur, aut non is euentus est quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum cum aut id, quod bonū est malum putant: aut contrà, quod malū est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonū. Hoc intellecto si quis negabit ullam esse pecuniā fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem, aut suauiorem, nō erit hoc accusatori negandum. Nam in eum

culpa, & summum odium transferetur, qui id, quod tam uere, & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinẽt, de quo pòst dicendum est. Euẽtus autẽ tum fallit, cum aliter accidit, atq; ij qui arguuntur, arbitrati esse dicũtur, ut si quis dicatur alium occidisse, ac uoluerit, quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento, nõ sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit, nõ enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione, & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisq; faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit alij nemini causam fuisse faciendi. Secundariũ, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoq; causa faciendi uidebitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas: Potestas, si aut nesciisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus, & integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos

abutet

abutetur, Verum id breui faciendum est. & in unum multa sunt cōducenda: ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. atq; accusatori quidē hæc ferè sunt in causa facienda, & consideranda, Defensor autē ex contrario: primum impulsionem, aut nullam fuisse dicet: aut si fuisse cōcedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci, docebit, Quo erit in loco demonstrandum qua uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo, & exempla, & similitudines erunt proferenda, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam leuißime quietißimam ad partem explicanda: ut & res ipsa à facto crudeli, & turbulento ad quoddam mitius, & tranquillius traducatur: & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autē suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet: ut nequaquam fuerit illius cōmodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod subeatur, comparanda qui omnes loci similiter incommodi quoq; uitatione tractabun-

tur. Sin accusator dixerit eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodũ: aut id fugisse quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori neminem tanta esse stultitiae, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summae fuisse amentiae, dubia spe impulsum certum in periculum se committere: Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eae res, quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur: quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio uocabulo agitur, ut si dicamus iccirco aliquem Caldum uocari, quòd temerario, & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Graecos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Caecilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim haec, uir

an mul

an mulier; huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis; qua ætate, quo animo, quo corpore; quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit, ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorũ uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem cõsequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est aßidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cũ uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quã res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium, est aliquid

faciend

faciendi, non faciendiue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tẽpora distributa: facilè erit uidere ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unũ in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis uti. Nã causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur ut à tali culpa, non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitã eius, quem arguit ex antefactis accusator improbare debebit, et ostendere si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, siquam in similem ante suspicionem uenerit, ac maximè si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, posit demonstrare aliqua in re eius aliquod factũ auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atq; ex dispari quoq; genere

culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non poßis: alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hoc quoq; in re eum deliquisse. Quantū enim de honestate & autoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admisso demōstrari: locus inducetur ille, per quem hortandi Iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. nam eum antè celasse, nūc manifesto teneri. Quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum non esse mirū, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita anteacta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quam honestißimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota, & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos,

cos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara, & eximia sint, si ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in Rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat. castissimum quoq; hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuiq; perniciosissimum, non uitam honeste actam tali in tempore quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex anteacta uita, quæ neq; ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in anteacta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falso uenisse in

eam existimationem dicentur, aut ex aliquorũ inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione: aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ; aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum: ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare antè factis omissis, illud quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur, atq; hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atq; ex hoc negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterũt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionẽ cõuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræq;. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio: hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid posteà consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in

loco

loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusq; uis diligenter in cõfirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur: breuiter demõstrabimus, quid quaq; in parte cõsiderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia, & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quaedam ducitur, si quemadmodum res maiores, minores, aeque magnae, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoq; uidendus erit, hoc est quid ex unaquaq; re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, laetitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas; consecutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. In qua uidebimus ecquae consuetudo sit, ecquae lex, ecquae actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominũ, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquae suspiciones,

nes, quæ communiter & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna, & ex natura, & ex uictu studio factis, casu orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri. deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse: item quod spem celandi non haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri quæritur: Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit: quòd sermonis causam quæsiuerit: quòd simul diuerterit: dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horũ pars ad consilium pertinet. quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita, & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam

s *sæpe,*

sæpe, si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur, hoc modo: Si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hic quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidq; accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanq; conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt: sed ad ea; quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot de rebus utranq; in partem singillatim de unaquaq; explicare, & alias aliter hæc in utranq; partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidq; factum sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit: cur hoc antè factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc

post

post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit. constétne oratio aut cum re, aut ipsa secum, hoc huiúsne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cũ animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus antè dictũ est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterq; simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspiciones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidẽtur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, & ij qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex ijsdem attributionibus reperiretur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum quæ dicitur, & ab ipsa ita

ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior: & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasq; causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis, aut certæ rei quandam cõtinet amplificationem: ut si quis hoc uelit ostendere, eum qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum: quo loco nisi perorata, & probata causa, non est utẽdum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contrà, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquam probabilem utraq; ex parte rationẽ. Distinguitur autem oratio, atq; illustratur maximè, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirmantis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius causæ locus tractatus est: & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restãt, aut omnibus iam dictis, exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quæ in inuentione uerborum, & sen-

tentiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt, nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarũ copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atq; hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam anteactam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admisisse: & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & nõ oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias parteis diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cætera argumenta-

tiones: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur: hi autem grauius, & ornatius, & cum uerbis, tum etiam sententijs excellentibus. In illis enim finis est, ut id quod dicitur, uerum esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CVM *est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius is qui consul Remp. male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem Agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisti, quòd tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatémne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatẽ, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuátne is maiestatẽ, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utátur. Ad hanc iudicationẽ argumentationes omnes afferri oportebit. Ac, ne quis fortè arbitretur nos nõ intel-*

ligere

ligere aliam quoq; incidere constitutionem in hanc causam: eam nos partē solam sumimus, in qua praecepta nobis danda sunt. Omnibus autē partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendit, omnes uidebit constitutiones, & earum parteis & controuersias, siquae fortè in eas incidunt. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quaeritur, breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio; hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorū quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id quod definieris, factum eius qui accusabitur, adiungere oportebit: & ex eo quod ostenderis esse, uerbi causa, Docere aduersarium maiestatē minuisse: & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur: cùm quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse ostendetur eius

descriptionis approbatio: & si, quæ incommoda consecutura sint, eo concesso ostendetur. Id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus: & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contrà. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ: ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerumetiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat, quod uelit: & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis & aperta & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere est, aliquid de Republ. cùm potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est, similibus, & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio: quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur:

&

& cætera pòst eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur: accusatorem sui periculi causa non res solum conuertere, uerumetiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ capiendæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

CVM *autem actio translationis, aut commutationis indigere uidetur: quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet: constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atq; in nostra quidem consuetudine multis de causis fit ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multa excluduntur actiones: & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit. Quare ia iure plerunq; uersantur. Ibi enim &*

exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt: & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt ut per se minus habeant firmitudinis. confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quadam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet ut diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem si damnaretur, fieri necesse esset: quoniam & id causa subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoq; non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen cæteris quoq; criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cùm ad uim faciendam quidam armati uenissent: armati contra prestò

fuerunt

fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum, postulat is, qui cum agitur, à prætore exceptionem: extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is qui agit, iudicium purum postulat: Ille qui cum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignum sit non primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis'ne causæ sit, quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium cõparatum sit, præiudicetur, atq; exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroq; quæri oportebit, à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit: & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat: & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit: an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta: an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam

nam, quia causæ diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, & partes eius consideremus.

CVM & facto, & facti nomine concesso, neq; ulla actionis illata controuersia, uis & natura, & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse parteis duas nobis uideri diximus negotialem, & iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit, Pupillus autem antè mortuus est, quam in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est: possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Imò nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus, Quæstio est, Vtrorum sit. Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare,

quæ

quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iußit esse. Quare præter quàm quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Poßit'ne quisquam de filij pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patrisfamiliâs, non filij quoq; eius hæredes pupilli sint. Atque hoc non alienum est quòd ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur, hîc admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dißimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio hæc erit, Non est una pecunia: propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia: cuius hæres non illo in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dißimilibus de causis. de eo ipso

nam,quia causa diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat,quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat,aut alia pœna,alio crimine, alio tempore: atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones,quæ partes non habent,ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem,& partes eius consideremus.

CVM *& facto, & facti nomine concesso, neq; ulla actionis illata controuersia,uis & natura, & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse parteis duas nobis uideri diximus negotialem,& iuridicialem. Negotialis est,quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit,Pupillus autem antè mortuus est, quam in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit inter eos,qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est: possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum,Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus,testatus non est, Depulsio est, Imò nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus,Quæstio est, Vtrorum sit. Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare,*

quæ

quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iußit esse. Quare præter quàm quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Poßit'ne quisquam de filij pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patrisfamiliâs, non filij quoq; eius hæredes pupilli sint. Atque hoc non alienum est quòd ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur, hîc admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dißimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio hæc erit, Non est una pecunia: propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia: cuius hæres non illo in testamento quisquam scriptus erat, siquid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dißimilibus de causis. de eo

ipso iudicatio nascitur, Poßint'ne eiusdem pecuniæ plures dißimilibus generibus esse hæredes, Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisq;, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur. Quædam autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata. Quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam quæ in metu & ceremonia Deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remunieratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris qui nobis esse chari debent: & per quam peccata punimus. Obseruãtiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur & colimus. Veritatem

tatem, per quam damus operam ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurũ sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uero aliquam aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. Quo in genere & alia sunt multa: & eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenq; attendere, atq; elicere pertentando unamquanq; partem iuris oportebit. Locorum autem cõmunium, quoniam (ut antè dictum est) duo sunt genera: quorum alterũ dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum

poßit

posſit, & oporteat, conſiderabitur. Nam certi, qui in omnes incidant loci præſcribi non poſſunt. in pleriſq; fortaſſe ab autoritate iuriſconſultorum, & contra autoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos quos expoſuimus, ipſa res oſtendat. Nunc iuridiciale genus, & parteis eius conſideremus.

IVRIDICIALIS *eſt, in qua æqui & iniqui natura, et præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, alterā aſſumptiuam nominamus. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non ut negotialis implicite & abſcondite, ſed patentius & expeditius recti, & non recti quæſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent: & ferè mos eſſet Graijs, cum inter ſe bellum geſsiſſent, ut ij qui uiciſſent, tropheum aliquod in finibus ſtatuerent uictoriæ modo in præſentia declarandæ cauſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt apud commune Græciæ concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus. Infirmatio eſt, Attamē æternum inimicitiarum monimentū Graios de Graijs ſtatuere*

non

non oportet. Iudicatio est, cum summa uirtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monimentum statuerint, rectène, an contrà fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, Non enim iuste, neq; pie bellum gessistis: in relationem criminis dilaberemur, de qua pòst loquemur. Vtrunq; autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atq; in causam negotialem, de qua antè dictum est. Locos autē communes & ex causa ipsa, siquid inerit indignationis, aut conquestionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, Concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neque effugere nullo modo posset, depactus est cum eis ut arma & impedimenta relinqueret, milites:

t edue

educeret. Itaque fecit: armis & impedimentis amißis, præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio, quid ſit lædere maieſtatem: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportueritne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt aut coniecturalis, Non periiſſent: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt indicationes Periiſſent'ne: & ideóne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimentá hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur, Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc cauſæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionũ rationem atque præcepta, ac maximè coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur, ii qui accuſabuntur, comparabuntur. Id fiet, ſi aut id quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſam, ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, & item cõtraria de parte

infir

infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam maiestatis accersitur) definitione, & definitionis praeceptis uti oportebit. Atq; haec quidem plerũq; in hoc genere incidunt, ut coniectura, & definitione utendum sit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maximè est in hoc elaborãdum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus: quod facilè est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à caeteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur: si illud quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neq; esse rationem, quare hoc propter hoc fiat: ut propter salutem militum ea quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur cum eo quod factũ ab defensore laudatur, aut faciẽdum

fuisse demonstratur, contendere: & hoc extenuando maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit. Honesti autem, & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuã, & de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam antè exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent: utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquã in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliae cõstitutiones erunt inductae, in ijs ipse quoque ex ijsdem constitutionibus defensionem comparabit: caeteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroq; fateatur: quaerat tamen aliquã defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factum inutile, neq; turpe, neq; item utile, neq; honestũ putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur

gatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum qui audiunt, ponitur: ut ipsi se quoq; idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illi res atq; ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem: sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu, & lamentatione, indignè passus, uirginem occidit. accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iuréne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Rom. uicisse molestè ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi Romani uictoria non gauderet, oportueritne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causa, primũ siquid

ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptũ est. Postea siqua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & osten dere à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse antè supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud Iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac

si idem

si idem facere ipse, qui nunc accusat, ualuisset: ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio. si uero cæteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo cõferatur, potuisse hunc ipsum de illa suppliciũ sumere. Quare esse indignum, eum qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea suppliciũ sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legẽ, qua lege fecerit, proferat. Deinde (quemadmodum in comparatione præcipiebamus) ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit: primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam: & quammaxime per indignationem, si res ferat, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea lenius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus: & suum

 supp

supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractari, ut refelli, & contrariam in partem conuerti poßint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorũ criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum, si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerumetiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit: ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atq; ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atq; hic demõstrandum est rationibus & rebus similibus permultas ita atroces & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id quod arguitur, negare non poßit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atq; hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo cõquestio, qui supplicium dederit indemnatus

tus: in eius autem qui sumpserit audaciam, & crudelitatē, indignatio. Ab defensore in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestione: rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius: nisi tanta, & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famā, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit: aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito: nam tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari non dederunt. Legati profecti non sunt, accusantur. Intētio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, cum ijs qui legati erant, sumptus qui debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, siquid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi poßit, ui

t 5 dere

dere oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quenq; officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc accusari oportere. & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem, cum cætera siqua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroq; distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quòd minus, quàm conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis, & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis,

aut

aut dictis: atq; hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco legatis pecunia data non esset: accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus quæ conuenient, assumere, de quibus pòst nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisq; ferè, qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamen certißimi: Accusatoris, facti indignatio: Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit supplicio reũ affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id quod datur crimini, negat neq; ad se, neq; ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictũ, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est. Non oportet. Quæstio est, Oporteátne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas: cum & id æta-

tis,

tis, & priuatus essem, & esset summa cum autoritate & potestate imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniã tu particeps factus es in turpißimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est, Cum is qui potestatis nihil habuerit iussu imperatoris in fœdere, et in tãta religione interfuerit, dedendúsne sit hostibus, néene. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento, sine concessionis partibus. nam earum quædam maior uis est, quo paulò pòst intelligetur. In hòc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neq; ad officium suum pertinuisse, aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui, cùm prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum consules adessent. Nam ut in superiore exmplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroq; ex omnibus partibus honestatis, & omnibus

utilit

utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando quid cuiusq; officij, iuris potestatis sit, quæri oportebit: & fueritne ei, quo de agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo: sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio est, per quam eius qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet parteis treis, imprudentiam, casum necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is qui arguitur, negatur. Vt apud quosdam lex erat, ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu quem conspiciebant potiti essent, ei deo qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur: Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen quoniam fecisti quod non licebat: ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit quod non oportuerit: & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in

conce

conceßionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut hostias, nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbẽ ex agro cœpit agere: tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas, is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus, & uehemens factus est, ut eò traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in litore, ut qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificium præsto nõ fuerunt. Depulsio est conceßio, Ratio, Flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est. Tamen quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, suppliciòne dignus sit. Neceßitudo autẽ infertur: cum ui quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut siqua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum

nauim

nauim coëgit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen, populi esse oportet. Indicatio est, Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteátne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea præceptio argumẽtorum traditur. Nam in his omnibus primum, siquid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id quod uoluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ: & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo: & ab his id quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quòd leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse si hoc, aut illud fecisset, aut nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari opor

oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quibus perpeti, mori deniq; satius fuisse, quàm eiusmodi necessitudini obtemperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atq; hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem cōuersis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & se plus quàm fecerit facere non potuisse: & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere, & se conuinci non posse, quòd non absit à culpa: & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris unus in confeßione, & alter, quanta potestas

testas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quaeratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed ui maiore quadam acciderit: & de fortunae potestate, & hominũ infirmitate, & uti suum animum, nõ euentum considerent. In quibus omnibus conquestionẽ suarum aerumnarum & crudelitatis aduersariorum indignationẽ inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoq; controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere pòst erit nobis separatim dicendum, propterea quòd quaedam genera causarum simpliciter, & ex sua ui considerantur: quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiae genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanq; causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quae ex scripto & sententia nominatur. Sed quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus. alio autem loco de scripto, & sententia dicemus, nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest: ideo quòd concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse

u debet

debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Vt si pro aliquo claro aut forti uiro, cuius in Remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen ad hunc modum: Quòd si, Iudices, hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postularet: tamen dignũ uestra mansuetudine, dignũ uirtute huius esset, Iudices, à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte, tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in Senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda: in id quoq; præcepta ponemus. Nam in Senatu, et in concilio de Siphace diu deliberatum est: & de Q. Numitorio Pullo, apud L. Opimium, et eius concilium diu dictum est: & magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi postulatio ualuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis parteis adiungeret. Oportebit eum igitur, qui sibi ut ignoscatur, postulabit,

bit, commemorare, si qua sua poterit beneficia: & si poterit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neq; crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alienius, aut aliqua honesta aut probabili causa. Postea polliceri, & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno ijs qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatē generis eorum qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea quæ personis ad honestatem & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multū proficiet, si se misericordē in potestate, et propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atq; ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quàm minimum obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine suppli-

cium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs praeceptis, quae in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudẽter, sed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse: & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicũ fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de quo ut potestas esset, saepe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij, & alter eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne fortè uarietate & dißimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet admonendum uidetur. Iuridicialem caussam esse dicebamus, in qua aequi & iniqui na-

tura,

tura, præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas causas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus: nunc restat ut de præmio, & de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant. nam & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur: & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est: sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum uim & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere. Cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce, neq; eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent qui hostes Romani P. esse dicerentur: quòd tamen excursionibus, & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam rediit, triumphum ab senatu postulat. Hic ut & in

deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem peruenire: propterea quod nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit indicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi, Oporteátne pœna affici. In hac, huiusmodi, Oporteátne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præmij quattuor est in parteis distributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore ex animo eius qui fecerit, ex casu considerantur. Ex sua ui, quærentur hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, si tum cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes desecisset, opitulatus sit. Ex animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autem, quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, et siquid aliquãdo tale fecerit, num alicui laboris, aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob causam aliquem præmio affici negarit oportere: aut nũ iam satis

tis, pro eo quod fecerit, honos habitus sit: aut nũ necesse fuerit ei facere id quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut nisi fecisset, supplicio dignus esset, non quia fecerit, premio: aut num ante tempus premium petat, & spem incertam certo uenditet pretio: aut num quo supplicium aliquod uitet, eo premium postulet, uti de se preiudicium factum esse uideatur. In premij autem genere, quid & quantum, & quamobrem postuletur, & quo & quanto quæque res premio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem premium postulantem dicet, locus erit communis, premia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere: neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis premio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint, ea ex premio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, non ne de sua gloria cum pari premio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cũ eis quos cõtra dicat, cõparatio. Eius autem qui premium petet, facti sui amplificatio & eorũ qui premio affecti sunt, cum suis factis

contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cùm aliquod pecuniarium præmium postulatur, in quo utrum copiáne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria consideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere: & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerùm mercedem postulet: contrà autem de pecunia ratiocinari sordidum esse, cùm de gratia referenda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur dicendum uidetur.

IN SCRIPTO *uersatur controuersia, cùm ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresue res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille se quæ ipse uellet, debere dicit. Primum si fieri poterit, demonst*

demonstrandum est non esse ambiguè scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno, pluribus'ue in ea sententia, in qua is qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore, & ex inferiore scriptura docendum id quod quæratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur, omnia, aut pleraque ambigua uisum iri: quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde quæ in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, ex dictis, animo, atq; uita eius sumi oportebit: & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atq; his rebus quæ personis attributæ sunt, considerabitur Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quàm id quod nos accipimus, quòd illius rei neq; administratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse, ut in hac lege: (nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res in-

telligatur.) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto: contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posse dici, neq; administrationem esse ullam publica meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare quemadmodum scripsisset, si id quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quaeritur, posit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quae uolet, si haeredis uoluntati permitteret. Eo enim non adscripto nihil inesse dubitationis, quin, heres quae ipse uellet, daret. Amentiae igitur fuisse, cum haeredi uellet cauere, id ascribere, quo non adscripto nihilominus haeredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit:

tebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobãdum sit, demonstrandum: & ex his siquid amplificationis dabitur, communibus utrunque locis uti oportebit. Ex scripto & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis quæ scripta sunt, utitur: alter ad id quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cùm liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius antè moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi (dicebat) secundus hæres esto. Filius non est natus. ambigunt agnati cum eo qui est secundus hæres, si filius antè, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici ad tempus, aut ad euen-

tum

tum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quòd de ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicet suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum qui sententiam inducũt, in quo non simplex uoluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerẽtur, si foris essent, quòd prope muros castra hostes haberẽt. Tum relatio criminis, ut in eo qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum suum qui uim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo qui, cum lex quibus diebus in legationem proficisceretur præstituerat, quia sumptum non dedit. Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui rostrata: & per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uoluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendit

scendit, his locis plerunq; omnibus, maiore autem parte semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione, & loco communi: nihil eos qui iudicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factũ, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit, tum ipsum secum admirantẽ quidnam contrà dici poßit: tum ad Iudicis officium reuertentem, & ab eo quaerentem, quid praeterea audire, aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contrà factum esse, aut contrà contendi neget, utrum negare ausus sit se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contrà tamen dicat nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur: in hoc ita commorari cõueniet, quasi nihil praeterea dicendum sit, & quasi contrà dici nihil poßit, saepe id quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum aduersarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo.

Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum

sit

sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur: tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabatur, ut in illa de testamento, quam posuimus, controuersia, aut causa assumptiua inferretur, quamobrem scripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur is qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suæ uoluntatis: multa incommoda consequi, si instituatur ut à scripto recedatur. Nam & eos qui aliquid scribant, non existimaturos id quod scripserint, ratum futurum: & eos qui iudicent, certũ quid sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se, non aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntatem cum qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis, quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit, primum erit

contradicendum; quàm absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse, antè solitos esse accusatores iudicibus persuadere affinem esse alicuius culpæ eum qui accusaretur, causam proferre quæ eum ad peccandum impulisset: nunc ipsum reum causam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi conuenire, deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse eiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoq; lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur. scriptori neq; ingenium, neq; operam, neq; ullam facultatem defuisse quo minus posset aperte perscribere id quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile eam causam excipere, quàm aduersarij proferant, si quicquam excipiendum putasset, consueuisse eos qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si qua in ea ipsa lege qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis probetur eum fuisse excepturum, siquid excipiendum putaret, & ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere, ideo quòd

cum

cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cùm intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & Iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo quod scriptum sit, recedant: neq; quo pacto alijs improbare poßint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues, quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquanq; rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur Reipublicæ munere impediantur, cum sæpius suis rebus: & commodis seruire poßint: cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. Nihil quisquam afferat causæ quo minus frequenter operam Reipub. det, nisi quæ causa ex lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant: aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat,

bat, passurine sint. Postea hoc quod faciat, indignius, & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint Iudices adscribere, passurúsne sit populus? atq; hoc esse indignius, quam rem uerbo, & literis mutare non possint, eam re ipsa, & indicio maxime commutare. Deinde indignum esse, de lege aliquid derogari, aut legẽ abrogari, aut aliqua ex parte commutari: cum populo cognoscendi & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neq; hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire. Quod si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi: se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sunt, legem cuiusmodi sit in præsentia conseruari à iudicibus, pòst si displiceat à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quæreremus: neq; isti, ne si extra periculũ quidem esset, crederemus. Nunc cum scriptũ sit, amentiam esse eius qui peccarit potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas.

x relig

religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtẽperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptũ, ut minime conueniat quicquã in tam diligenti scriptura prætermissum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostẽdat oportet, si eo ueniat, causam contra scriptum accipi: eam tamen minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur: qui locus idcirco est huic necessarius, quòd semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia est, eum qui contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non æquitatis præsidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipsa quippiam accusator deroget, omnibus partibus iustius, & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiã si nollent, necesse esset: hæc autem etiam si necesse non esset, ut uellent, contrà iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur, non esse in eo, qui cõparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit: de quibus antè, ut potuimus diligenter perscripsimus. De his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbãdam transferemus: aut causæ & rationes afferentur, quare, & quo consilio ita

ita sit in lege aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum cum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quācunq; causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus antè dictū est. Atq; hoc in loco cum diutius commoratus sui facti rationem & æquitatem causæ exornauerit: tum ex his locis ferè contra aduersarios dicet, oportere causas accipi: demonstrabit nullā esse legē, quæ aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicādæ causa constituta esse: scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, factur ū fuisse: & ea re legis scriptorē certo ex ordine iudices, certa ætate præditos cōstituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntátem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uero quòd intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum quæ

perspicua uideret esse, nō adscripsisse: neq; enim nos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, Quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, túmne accusaretis? Atqui hoc lex nusquā excepit. Nō ergo omnia scriptis, sed quædam quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullā rem neq; legibus, neq; scriptura ulla: deniq; ne in sermone quidem quotidiano, atq; imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisq; uelit uerba spectare, & non ad uolūtatem eius qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id quod nos fecerimus, aut postulemus, quàm utile, aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis: sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex, describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem affici supplicio eum qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem

gem

gem fecerit, & cum qui honesta, aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atq; his & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cũ aduersario staret, derogasset: sic huic qui contra scriptum dicet, plurimum proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere: aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere: aut ex scripto, non scriptũ aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòst dicemus. Quæcunq; autem in re quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quòd si id quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius habere nihil oportere. Contra scriptũ, leges in consilio scriptoris &

utilitate cõmuni, non in uerbis consistere: Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus cõtrouersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, olympionicarũ præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinq; eius proximos cognatione magistratus necato. Alexãdrũ qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suũ quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atq; eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterq; suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut si leges duæ aut si plures, aut quotquot erũt, cõseruari non possint, quia discrepent inter se: ea maxime cõseruanda putetur quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit, nam postrema quæque grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id quod

imperatur,necessarium: illud quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatũ sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. Nam maxime conseruãda est ea quæ diligentißima & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam sæpe ea quæ uetat quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quæ in partem aliquam & quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere uidetur, & ad iudiciũ magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrũ habeat aliquam moram, & sustentationem. nam id quod statim faciẽdum sit, perfici prius oportet. deinde operam dare ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Contraria autem, aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionẽ induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere: contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraq; lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes,

& quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplißimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cum ex eo quod uspiam est, ad id quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furiosus est, agnatum gentiliumq́; in eo pecuniaq́; eius potestas esto. Et lex, Paterfamiliâs uti super familia pecuniaq́; sua legauerit, ita ius esto. Et Lex, Si paterfamiliâs intestato moritur, familia, pecuniaq́; eius agnatûm, gentiliumq́; esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt. Os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducunt. Hæredes quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignantur. De illo pòst supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate cõtrouersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent,

nent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur habueritne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo constat, collationem eiusmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percunctatione, qui fieri poßit ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum: quòd, cum de illa esset scriptum, de hac re is qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi poßint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud quod per similitudinem affertur, & quo in loco illud cuius causa afferretur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraq;

existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus antè prædictum est, utetur: si nō poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nisi esse quod non alteri simile esse uideatur: multis dißimilibus rebus in unamquanq; rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dißimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo quod scriptum sit, ad id quod non sit scriptum peruenire: & neminē posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodißime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiusmodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio est, cum in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoq; tempestas uehe-

mentius iactare cœpit usq; adeo, ut dominius nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, naui quoad posset, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius, facilè est ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisq; esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur cõtrouersia. Nam & relinquere nauẽ, & remanere in naui, deniq; nauis ipsa quid sit definitionibus quæritur: iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nunc expositis iis argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demõstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprii tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli

placet

placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem. In demonstratiuo autem honestatem. Quare in quoq; genere causæ quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quædam separatim ad finem, quo referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atq; uniuscuiusq; constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscura dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERUM *expetendarũ tria genera sunt. Par autem numerus uitandarũ ex contraria parte. Nam est quiddam quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atq; utilitatẽ petendum: quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur: ut amicitia, bona existimatio. Atq; ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quæ posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur. Quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis continent, & quia maior est*

uis

nis honestatis, iuncta res omnino ex duplici genere intelliguntur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes sunt attributæ, necessitudo & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & personis consideratur. De utraq; post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una ui atq; uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis consideranda. Habet igitur parteis quatuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est, rerum bonarum & malarum, & utrarumq; scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur antè quàm factum sit. Iustitia, est habitus animi, communi uti-

litate

litate conseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum. Deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab cōsuetudine probatas, legem metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ (quam diuinam uocant) curam, cærimoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne quod absuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quā immutata ea quæ sunt aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum quæ antè diximus, ab natura profectum maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod

inter

inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo, est considerata periculorum susceptio, & laborum perpeßio. Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia, est rerum magnarũ & excelsarum cum animi ampla quadam, & splendida propositione agitatio, atq; administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est, honestatis, aut utilitatis causa rerũ arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeßio. Perseuerantia, est in ratione bene considerata, stabilis & perpetua permansio. Temperantia, est rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram & stabilem comparat autoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neq; ad hoc nostrum institutum pertinet, et

à breu

à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia: uerumetiam illa quæ propinqua uidentur, & finitima esse, absunt autem longissime: quod genus, fidentiæ contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed oppositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuiq; uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentiæ: pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. Quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est: nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum quoq; fructu suo ducunt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta & cultu, & honore & uerecundia digna autoritas. Amplitudo, potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus causis

causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoq; causa petenda uideatur: ne fortè qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam: sunt qui propter se solum, sunt qui propter se & utilitatem: quorum quid uerißime constituatur, alius locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles: ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem, aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur: ut in Republica quædam sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent ciuitates. Alia uerò quæ iam quiddam magis amplum & minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atq; amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum

multitudo: quibus rebus non illud solum conficitur ut saluæ & incolumes, uerumetiam ut amplæ atq; potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas & potentia. Incolumitas, est salutis tuta atq; integra conseruatio. Potentia est, ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atq; in ijs omnibus, quæ antè dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri poßit, oportet considerare. Facilè fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quàm breuißimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atq; aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis: tamen his susceptis difficultatibus, compleri, atq; ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus quas his attributas esse dicebamus, neceßitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc neceßitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neq; mutari, neq; leniri potest. Atq; ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atq; ita necesse, ut uis postulat ea, quam modo describebamus, neceßitudinis: cui nulla ui resisti potest,

quæ

quæ neq; mutari, neq; leniri potest. Huiusmodi necessitudines cum in dicendi rationes incident, rectè necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori possit'ne fieri, quæstione considerabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, Necesse est Casilinenses se dedere Annibali: aliter autem, Necesse est Casilinum uenire in Annibalis potestatem. Illic in superiore adiunctio est hæc, Nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. Hoc inferius non item, propterea quòd siue uelint Casilinenses se dedere, siue famem perpeti, atq; ita perire, necesse est Casilinum uenire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Propè dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quòd multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus. Præter hæc autem inuenias

esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur non necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam, si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo: Necesse est, si incolumes uolumus esse. aut ad commoditatem, hoc modo: Necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis, quæ cum his nunquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut quanquam præstet honestas incolumitati, tamen utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua re fieri poterit, ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoq; re, cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere,

bere,

bere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione modo illud attendatur, dignáne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atq; in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria: hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauißimam quanq; causam uehementißime necessariam iudicemus. Affectio, est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, aut plerunq; haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidq; animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicen-

dum, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi: de quibus antè dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extraneas res licebit. Animi est, uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extraneæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum, quæ restant in reliquis dicemus.

FINIS.

In p°. lib. epist. famil.

Scripsi igitur Aristotelio more, quemadmodum volui tres libros in disputatione, ac dialogo de oratore, quos arbitror Lentulo tuo fore non inutiles. abhorrent .n. a cōibus praeceptis, et omnē antiquorum, et Aristotelicam, et Isocraticam rationem oratoriam complectuntur.

M. TVLLII CICERONIS

RHETORICORVM SECVNDVS TOMVS.

*

Horum catalogum sequenti pagella inuenies.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI,
1555.

IN HOC TOMO CONTINENTVR

M. T. CICERONIS

Omnia ad castigatissima quæq; exemplaria, præcipuè Victorij ac Pauli Manutij castigata.

M. T. CICERONIS AD QVINTVM FRATREM DIALOGI

DE ORATORE.

OGITANTI *mihi sæpenumero, & memoria uetera repetenti, perbeati fuisse Quinte frater, illi uideri solent, qui in optima Repu. cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum uitæ cursum tenere potuerunt, ut uel in negotio sine periculo, uel in otio cũ dignitate esse possent. Ac fuit tempus illud, cum mihi quoq; initium requiescendi, atq; animum ad utriusq; nostrum præclara studia referendi fore, iustum, & propè ab omnibus concessum esse arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam ætatis flexu constitisset. Quam spem cogitationum, & consiliorum meorum, cum graues communium temporum, tum uarij nostri casus fefellerunt. Nam qui locus quietis & trãquillitatis plenissimus fore uidebatur, in eo maximæ molestiarum, & turbulentißimæ tẽpestates extiterunt.*

 Neq;

Neq; uerò nobis cupientibus, atq; exoptantibus fructus otij datus est ad eas artes, quibus à pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosq; recolendas. Nam prima ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ ueteris, & consulatu deuenimus in medium rerum omnium certamen atq; discrimen, & hoc tempus omne post consulatum obiecimus ijs fluctibus, qui per nos à communi peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his uel asperitatibus rerum, uel angustijs temporis obsequar studijs nostris: & quantum mihi uel fraus inimicorum, uel causa amicorum, uel Resp. tribuet otij, ad scribendum potißimum conferam. Tibi uerò frater neq; hortanti deero, neq; roganti. Nam neq; autoritate quisquam apud me plus te ualere potest, neq; uoluntate. Ac mihi repetenda est ueteris cuiusdam memoriæ non sanè satis explicata recordatio, sed ut arbitror, apta ad id quod requiris, ut cognoscas quæ uiri omnium eloquentißimi clarißimiq; senserint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi sæpe dixisti, quoniam quæ pueris, aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata atque rudia exciderunt, uix hac ætate digna, & hoc usu, quem ex causis quas diximus, tot tantisq; consecuti sumus, aliquid ijsdem de rebus politius à nobis perfectiusq; proferri: solesq; nonnunquam hac de re à me in disputationibus nostris

ſtris diſſentire, quòd ego eruditiſsimorum hominum artibus eloquentiam contineri ſtatuam: tu autem illam ab elegantia doctrinæ ſegregandam putes, & in quodam ingenij atq; exercitationis genere ponendam. Ac mihi quidem ſæpenumero in ſummos homines ac ſummis ingenijs præditos intuenti, quærendum eſſe uiſum eſt, quid eſſet cur plures in omnibus artibus quàm in dicendo admirabiles extitiſſent: nam quocunq; te animo & cogitatione conuerteris, permultos excellentes in quoque genere uidebis, non mediocrium artium, ſed propè maximarum. Quis enim eſt, qui, ſi clarorum hominum ſcientiam rerum geſtarum uel utilitate, uel magnitudine metiri uelit, non anteponat oratori Imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una ciuitate præſtantiſsimos penè innumerabiles, in dicendo autem excellentes uix paucos proferre poſsimus? Iam uerò conſilio ac ſapientia qui regere ac gubernare Rempub. poſſent, multi noſtra, plures patrum memoria, atq; etiam maiorum extiterunt, cum boni perdiu nulli, uix autem ſingulis ætatibus ſinguli tolerabiles oratores inuenirentur. Ac nequis fortè cum alijs ſtudijs, quæ reconditis in artibus atq; in quadam uarietate literarum uerſentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum Imperatoris laude, aut cum boni ſenatoris prudentia comparandam putet, cõuertat animum,

& ea ipsa artium genera circumspiciat, quiq; in ijs floruerint, quamq; multi sint: facillime quanta oratorum sit, semperq; fuerit paucitas, iudicabit. Neq; enim te fugit, laudatarum artium omnium procreatricem quãdam, & quasi parentem, eam, quam φιλοσοφίαν Graeci uocãt, ab hominibus doctißimis iudicari: in qua difficile est enumerare, quot uiri, quanta scientia, quantaq; in suis studijs uarietate, & copia fuerint, qui non aliqua in re una separatim elaborarint, sed omnia quaecunq; essent, uel scientiae peruestigatione, uel disserendi ratione comprehenderint. Quis ignorat, ij, qui mathematici uocentur, quanta in obscuritate rerum, & quàm recondita in arte, & multiplici subtiliq; uersentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, ut nemo ferè studuisse ei scientiae uehementius uideatur, quin quod uoluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ij qui grammatici uocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium penè infinitam uim & materiam scientia & cognitione comprehenderit? Vere mihi hoc uideor esse dicturus, ex omnibus ijs, qui in harum artium studijs liberalißimis sint, doctrinisq; uersati, minimam copiam poëtarum egregiorum extitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perrarò exoritur aliquis excellens, si diligenter & ex nostrorum &

Graeco

Græcorum copia comparare uoles, multo tamen pauciores oratores quàm poëtæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet uideri, quia cæterarum artium studia ferè reconditis atq; abditis è fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu atq; in hominum more & sermone uersatur: ut in cæteris id maxime excellat, quod longißime sit ab imperitorum intelligentia sensuq; disiunctum: in dicendo autem uitium uel maximum sit, à uulgari genere orationis, atq; à consuetudine communis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem uere dici potest, aut plures cæteris artibus inseruire, aut maiore delectatione, aut spe uberiore, aut præmijs ad perdiscendum amplioribus commoueri, atq;, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse uoluit, atq; illas omnium doctrinarum inuentrices Athenas, in quibus summa dicendi uis, & inuenta est, & perfecta: in hac ipsa ciuitate profectò nulla unquam uehementius quàm eloquentiæ studia uiguerunt. Nam posteaquam imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmauit, nemo ferè laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putauit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neq; exercitationis ullam uiam, neq; aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tan-

tum quantum ingenio & cogitatione poteram, consequebantur. Post autem auditis oratoribus Græcis, cognitisq; eorum literis, adhibitisq; doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagrauerunt. Excitabat eos magnitudo & uarietas, multitudoq; in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisq; studio assecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoq; sunt, proposita præmia, uel ad gratiam, uel ad opes, uel ad dignitatem: ingenia uero (ut multis rebus possumus iudicare) nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non iure miretur ex omni memoria ætatum, temporum, ciuitatum, tam exiguum oratorum numerum inueniri? Sed nimirum maius est hoc quiddam, quàm homines opinantur, & pluribus ex artibus, studijsq; collectum. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingenijs, infinita causarum uarietate, amplißimis eloquẽtiæ propositis præmijs esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? Est enim & scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua uerborum uolubilitas inanis atq; irridenda est: & ipsa oratio confirmãda non solum

electio

electione, sed etiam constructione uerborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscēdi, quòd omnis uis ratioq; dicendi in eorum qui audiūt, mentibus aut sedandis, aut excitādis exprimenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæq;, & eruditio libero digna, celeritasq;, & breuitas, & respondendi, & lacessendi subtili uenustate atq; urbanitate coniuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exēplorumq; uis: neq; legum, aut iuris ciuilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ uultu, quæ uocis confirmatione, ac uarietate moderanda est, quæ sola per seipsa quanta sit, histrionū leuis ars, & scena declarat: in qua cum omnes in oris, & uocis, & motus moderatione elaborēt, quis ignorat quàm pauci sint, fuerintq;, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quæ nisi custos inuentis, cogitatisq; rebus, & uerbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex illis rebus uniuersis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnū est: hortemurq; potius liberos nostros, cæterosq;, quorum gloria nobis & dignitas chara est, ut animo rei magnitudinem complectantur: neque

ijs, aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed alijs quibusdam se id quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atq; artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat, & redundet oportet oratio, quæ, nisi subest res ab oratore percepta & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & penè puerilem. Neq; uerò ego hoc tantum oneris imponam nostris præsertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac uitæ, nihil ut ijs putem licere nescire: quanquam uis oratoris, professioq; ipsa bene dicendi hoc suscipere, ac polliceri uidetur, ut omni de re, quæcunq; sit proposita, ab eo ornate copioseq; dicatur. Sed quia non dubito quin hoc plerisq; immensum infinitumq; uideatur: & quòd Græcos homines non solum ingenio & doctrina, sed etiã otio studioq; abundantes partitionem quandam artium fecisse uideo: neq; in uniuerso genere singulos elaborasse, sed seposuisse à cæteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus iudiciorum, aut deliberationum uersaretur, & id unum genus oratori reliquisse: non complectar in his libris amplius, quàm quod huic generi re quæsita, & multum disputata, summorum hominum propè consensu est tributũ: repe-

tamq;

tamq; non ab incunabulis nostræ ueteris puerilisq; doctrinæ quendam ordinem præceptorum, sed ea quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentißimorum, & omni dignitate principum disputatione esse uersata. non quòd illa contemnam, quæ Græci dicendi artifices, & doctores reliquerunt: sed cum illa pateant; in promptuq; sit omnibus, neq; ea interpretatione mea, aut ornatius explicari, aut planius exprimi poßint, dabis hanc ueniam mi frater, ut opinor, ut eorum quibus summa dicendi laus à nostris hominibus concessa est, autoritatem Græcis anteponam.

CVM *igitur uehemẽtius inueheretur in causam principũ consul Philippus, Drusiq; tribunatus pro senatus autoritate susceptus, infringi iam, ac debilitari uideretur: dici memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa, se in Tusculanũ cõntulisse: uenisse eodẽ socer eius, qui fuerat Q. Mutius, dicebatur, & M. Antonius homo et consiliorum in Rep. socius, & summa cum Crasso familiaritate coniunctus. Exierant autem cum ipso Crasso duo adolescẽtes, & Drusi maximè familiares, & in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suæ collocarãt, C. Cotta: qui tum tribunatum pl. petebat, & P. Sulpitius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur: hi primo die temporibus illis, deq; uniuersa*

Rep.

Rep. quam ob causam uenerant, multum inter se usq; ad extremum tempus diei collocuti sunt: quo quidem in sermone multa diuinitus à tribus illis consularibus Cotta deplorata & commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea ciuitati mali, quod non impendere illi tanto antè uidissent. Eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut cùm lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis, eaq; esset in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse uideretur, conuiuium Thusculani. Postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent, in ambulationem uētum esse dicebat, tum Scæuolā duobus spatijs, tribúsue factis dixisse, Cur non imitamur Crasse Socratem illū, qui est in Phædro Platonis? nam me hæc tua platanus admonuit, quæ non minus ad opacandū hunc locum patulis est diffusa ramis, quàm illa, cuius umbram secutus est Socrates, quæ mihi uidetur non tam ipsa aquula quæ describitur, quàm Platonis oratione creuisse: sed quod ille durißimis pedibus fecit, ut se abijceret in herbam, atq; ita, quæ philosophi diuinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum, Imo uero commodius etiam, puluinosq; poposcisse, & omnes in ijs sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur

animi

animi omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse: qui, cum ita esset exorsus, Non sibi cohortandum Sulpitium & Cottam, sed magis utrunq; collaudandum uideri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur: Neq; uerò mihi quicquam, inquit, præstabilius uidetur, quàm posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, uoluntates impellere quò uelit, unde autem uelit, deducere hæc una res in omni libero populo, maximeq; in pacatis trāquillisq; ciuitatibus præcipue semper floruit, semperq; dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quàm ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id quod omnibus natura sit datū, uel solus, uel cum paucis facere poßit? aut tam iucundum cognitu atq; auditu, quàm sapientibus sententijs, grauibusq; uerbis ornata oratio & perpolita? aut tam potens, tamq; magnificum, quàm populi motus, iudicum religiones, senatus grauitatem unius oratione cōuerti? quid tam porrò regium, tam liberale, tam munificum, quàm opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? quid autem tam necessarium, quàm tenere semper arma, quibus uel tectus ipse esse poßis, uel prouocare improbos, uel te ulcisci lacessitus?

cessitus? Age uerò ne semper forum, subsellia, rostra, curiamq; mediteris, quid esse potest in otio aut iucundius, aut magis proprium humanitatis, quàm sermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim uno præstamus uel maximè feris, quòd colloquimur inter nos, & quòd exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non iure miretur, summeq; in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maximè bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Vt uerò iam ad illa summa ueniamus, quæ uis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut à fera agrestiq; uita ad hunc humanum cultum ciuilemq; deducere, aut iam constitutis ciuitatibus, leges, iudicia, iura describere? Ac ne plura, quæ sunt penè innumerabilia, consecter, comprehendam breui: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum plurimorum, & uniuersæ Reip. salutem maximè contineri. Quamobrem pergite, ut facitis adolescentes: atq; in id studium, in quo estis, incumbite, ut & uobis honori, & amicis utilitati, & Reip. emolumento esse possitis. Tum Scæuola comiter, ut solebat, Cætera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Lælij soceri mei, aut de huius generi aut arte aut gloria detraham: sed illa duo Crasse, uereor ut tibi possim concedere: Vnum quòd ab

oratoribus ciuitates, & ab initio constitutas, & sæpe conseruatas esse dixisti: Alterū, quòd remoto foro, concione, iudicijs, senatu statuisti oratorem in omni genere sermonis & humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut ab initio genus hominum in montibus ac syluis dißipatum, non prudentium consilijs compulsum potius, quàm disertorum oratione delinitū, sed oppidis mœnibusq; sepsisse? aut uerò reliquas utilitates aut instituendis, aut conseruandis ciuitatibus, nō à sapientibus & fortibus uiris, sed à disertis & ornate dicentibus esse cōstitutas? An uerò tibi Romulus ille, aut pastores & conuenas congregasse, aut Sabinorum connubia coniunxisse, aut finitimorum uim repreßisse eloquentia uidetur, non consilio & sapientia singulari? Quid in Numa Pompilio, quid in Seruio Tullo, quid in cæteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam Rempublicam, num quod eloquentiæ uestigium apparet? Quid exactis regibus? tametsi ipsam exactionem mente non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus: sed deinceps omnia, nónne plena consiliorum, inania uerborum uidemus? Ego uerò si uelim & nostræ ciuitatis exemplis uti, & aliarum plura proferre poßim detrimenta publicis rebus, quàm adiumenta per homines eloquentißimos importata: sed ut reliqua prætermittam, omnium mihi uideor

excep

exceptis Crasse nobis duobus, eloquentißimos audisse Tiberium, & C. Sempronios: quorum pater homo prudens, & grauis, haudquaquam eloquens, & sæpe alias, & maximè censor saluti Reipub. fuit: atq; is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atq; uerbo libertinos in urbanas tribus transtulit: quod nisi fecisset, Rempublicam, quam nunc uix tenemus, iam diu nullam haberemus. At uerò eius filij diserti, & omnibus uel naturæ, uel doctrinæ præsidijs ad dicendum parati, cum ciuitatem uel paterno consilio, uel auitis armis florentißimam accepissent, ista præclara gubernatrice, ut ais, ciuitatem eloquentia Remp. dißipauerunt. Quid leges ueteres, moresq; maiorũ? quid auspicia, quibus & ego & tu Crasse, cum magna Reip. salute præsumus: quid religiones, & ceremoniæ: quid hæc iura ciuilia, quæ iampridem in nostra familia sine ulla eloquentiæ laude uersantur? num aut inuenta sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorũ genere tractata? Equidem & Seruium Galbam memoria teneo, diuinum hominem in dicendo, & M. Aemylium Porcinam, & Cn. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perpulisti, ignarum legum, hæsitantẽ in maiorum institutis, rudem in iure ciuili: & hæc ætas nostra, præter te Crasse, qui tuo magis studio, quàm proprio munere aliquo disertorum, ius à nobis ciuile didicisti, quod

interd.

interdum pudeat, iuris ignara est. Quod uero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse uersari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisq; praeessem qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex iure manu consertū uocarent, quòd in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primū Pythagorei omnes, atq; Democritici, caeteriq; in suo genere physici, uindicarentq; ornati homines in dicendo, & graues, quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret. Vrgerent praeterea philosophorum greges, iam ab illo fonte & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in uita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione uitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire cōuincerent: & cū uniuersi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret academia, quae quicquid dixisses, in teipsum negare cogeret. Stoici uero nostri disputationum suarum atq; interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atq; ornamenta dicendi, ab se peti uincerent oportere: ac non solum meliora, sed etiā multo plura Aristotelem, Theophrastumq; de his rebus, quàm omnes dicendi magistros scripsisse ostenderent.

Missos facito mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus uestra ista dicēdi uis ne minima quidem societate coniungitur. Quamobrem ista tanta, tamq; multa profitenda Crasse non censeo: satis id est magnum, quod potes præstare, ut in iudicijs ea causa, quancunq; tu dicis, melior & probabilior esse uideatur: ut in concionibus & sententijs dicendis ad persuadendum tua plurimum ualeat oratio: deniq; ut prudentibus diserte, stultis etiam uere dicere uidearis: hoc amplius si quid poteris, nō id mihi uidebitur orator, sed Crassus sua quadam propria non communi oratorum facultate posse. Tum ille, Non sum, inquit, nescius Scæuola, ista inter Græcos dici & disceptari solere: audiui enim summos homines, cum Quæstor ex Macedonia uenissem Athenas, florēte academia, ut temporibus illis ferebatur, quòd eam Carneades & Clitomachus & Aeschines obtinebant: erat etiam Metrodorus, qui cum illis unà ipsum illum Carneadem diligētius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum & copiosißimum: uigebat auditor Panætij illius tui Mnesarchus, & Peripatetici Critolaus & Diodorus: multi erant præterea præclari in philosophia & nobiles, à quibus omnibus unà penè repelli uoce oratorem à gubernaculis ciuitatū excludi ab omni doctrina, rerumq; maiorum scientia, ac tantū in iudicia

& conc

& cōciunculas, tanquam in aliquod pistrinum detrudi & compingi uidebam. Sed ego neq; illis assentiebar, neq; harum disputationum inuentori & principi longe omnium in dicendo grauissimo, & eloquentissimo Platoni, cuius tum Athenis diligentius legi cum Carneade Gorgiam: quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quòd mihi in oratoribus irridēdis ipse esse orator summus uidebatur: uerbi enim controuersia tā diu torquet Graculos homines contentionis cupidiores, quàm ueritatis. Nam si quis hunc statuet esse oratorē, qui tantūmodo in iure, aut in iudicijs possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamē huic ipsi multa tribuat & concedat necesse est. Neq; enim sine multa pertractatione omniū rerūpub. neq; sine legum, moris, iuris scientia, neq; natura hominum incognita ac moribus, in his ipsis rebus satis callide uersari & perite potest: qui autem hæc cognouerit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil uis esse, nisi cōposite, ornate, copiose eloqui, quæro id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? dicendi enim uirtus, nisi ei qui dicit, ea de quibus dicit, percepta sint, extare non potest. Quamobrem si ornate locutus est, sicut fertur, & mihi uidetur physicus ille Democritus,

crites materies illa fuit physici, de qua dixit: ornatus uero ipse uerborũ oratoris putãdus est. Et si Plato de rebus à ciuilibus controuersiis remotissimis diuinitus est locutus, quod ego concedo: si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus ijs de quibus disputauerũt, eloquentes & in dicendo suaues atque ornati fuerunt: sint hæ res, de quibus disputant, in alijs quibusdam studijs, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis de qua loquimur & quærimus. Etenim uidemus ijsdem de rebus ieiune quosdam & exiliter, ut eum quem acutissimum ferunt Chrysippum, disputauisse: neq; ob eam rem philosophiæ non satis fecisse, quòd non habuerit hanc dicendi ex arte alienam facultatem. Quid ergo interest? aut quí discernes eorum quos nominaui, ubertatẽ in dicendo & copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi uarietate, & elegantia nõ utuntur? Vnũ erit profecto, quod ij qui bene dicunt afferũt proprium, compositam orationem & ornatam, & artificio quodam & expolitione distinctã. Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta & cognita, aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur. Quid est enim tam furiosum, quàm uerborũ uel optimorũ atq; ornatissimorũ sonitus inanis, nulla subiecta sentẽtia, nec scientia? Quicquid erit igitur quacũq; ex arte, quocunq; de genere, id orator si tanquam clientis

causam

causam didicerit, dicet melius & ornatius, quã ille ipse eius rei inuentor atq; artifex. Nã si quis erit qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atq; causas, & quasi certarum rerum forensibus cancellis circunscriptã scientiam: fatebor equidem in his magis aßiduè uersari hanc nostram dictionem: sed tamen in ijs ipsis rebus permulta sunt, quæ isti magistri qui rhetorici uocãtur, nec tradunt, nec tenent. Quis enim nescit maximam uim existere oratoris in hominũ mentibus uel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, uel ab hisce ijsdem permotionibus ad lenitatem misericordiamq; reuocandis? quæ nisi qui naturas hominum uimq; omnem humanitatis, causasq; eas quibus mentes aut incitantur aut reflectũtur, penitus perspexerit, dicẽdo quod uolet, perficere nõ poterit. Atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius: neq; orator, me autore unquam repugnabit, sed cum illis cognitionẽ rerum concesserit, quòd in ea solum illi uoluerint elaborare: tractationẽ orationis, quæ sine illa scientia nulla est, sibi assumet. Hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe iam dixi oratio grauis & ornata, & hominum sensibus ac mentibus accõmodata. Quibus de rebus Aristotelem & Theophrastũ scripsisse fateor. Sed uide ne hoc Scæuola, totum sit a me: nam ego quæ sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis:

isti, quæ de his rebus disputant, oratorũ esse concedunt. Itaq; cæteros libros artis isti suæ nomine, hos rhetoricos & inscribunt, & appellant. Etenim, cum illi in dicẽdo inciderint loci (quod persæpe euenit) ut de dijs immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi ciuium, de hominum, de gẽtium iure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni uirtutis genere sit dicendum, clamabunt credo omnia gymnasia, atq; omnes philosophorum scholæ, suæ hæc esse omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis consumendi otij causa disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam & dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam & exiguo sermone disputãt, hic cum omni grauitate & iucunditate explicet. Hæc ego cum ipsis philosophis, tum Athenis disserebam: cogebat enim me Marcus Marcellus hic noster (qui nunc ædilis curulis est: & profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset) ac iam tum erat adolescentulus his studijs mirifice deditus. Iam uero de legibus instituendis, de bello, de pace, de socijs, de uectigalibus, de iure ciuium generatim in ordines, ætatesq; descriptio, dicant uel Græci, si uolunt Lycurgum, aut Solonẽ (quanquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius quàm Hyperidem, aut Demosthenem,

nem, perfectos iam homines in dicendo, & perpolitos: uel nostros decemuiros, qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere, & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præstitisse. Nūquam enim negabo esse quasdam artes proprias eorum qui in his cognoscendis atq; tractandis studium suum omne posuerunt. sed oratorem plenum atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus poßit uariè copioseq; dicere. Etenim sæpe in ijs causis quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum & assumēdum. Quæro enim, num poßit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici sine rei militaris usu, aut sæpe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia? num apud populum de legibus iubendis aut uetandis, num in senatu de omni Reipubli. genere dici sine summa rerum ciuilium cognitione & prudentia? num admoueri poßit oratio ad sensus animorum, atq; motus uel inflammandos, uel etiam extinguendos (quod unum in oratore dominatur) sine diligentißima peruestigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus à philosophis explicantur? Atq; haud scio an minus hoc uobis sim probaturus, equidem non

dubitabo quod sentio dicere: physica ista ipsa, quæ paulò antè & mathematica, & cæterarum artiū propria posuisti, scientiæ sunt eorū qui illa profitentur: illustrare autem oratione siquis istas ipsas artes uelit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. Neq; enim si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamētarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum, quàm oratoris fuisse. Nec si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de naualium opere dicendū, nō cum ab illo causam didicisset, ipse ornatè de alieno artificio, copioseq; dixisset. Neq; uero Asclepiades is, quo nos medico amicoq; usi sumus, tum cum eloquentia uincebat cæteros medicos, in eo ipso, quòd ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atq; illud est probabilius, neq; tamen uerum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo quod scirent, satis esse eloquentes. Illud uerius neque quenquam in eo disertum esse posse quod nesciat: neq; si id optimè sciat, ignarusq; sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere. Quamobrem siquis uniuersam & propriam oratoris uim definire complectiq; uult, is orator erit mea sententia, hoc tam graui dignus nomine, qui quæcunq; res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter & compositè, & ornatè, & memoriter dicat

cum

cum quadam etiam actionis dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum uidetur, quod ita proposui, quacunq; de re: licet hinc quantum cuiq; ui debitur, circuncidat atq; amputet: tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus aut studijs sita sunt, orator ignoret, tantumq; ea teneat quæ sint in disceptationibus, aut in usu forensi: tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cùm cognouerit ab ijs qui tenent quæ sint in quaq; re multo oratorem melius, quàm ipsos illos, quorum ea sunt artes, esse dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpitio, quæret à C. Mario affini nostro, & cùm acceperit, ita pronũtiabit, ut ipsi C. Mario penè hic melius, quàm ipse ille scire uideatur. Sin de iure ciuili: tecum cõmunicabit, teq; hominem prudentißimũ & peritißimũ, in ijs ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de uitijs hominum, de cupiditatibus, de modo de continentia, de dolore, de morte dicẽdum sit: forsitan si ei sit uisum (etsi hæc quidem nosse debet orator) cum Sex. Pompeio erudito homine in philosophia communicabit. Hoc profecto efficiet ut quãcunq; rem à quoq; cognouerit, de ea re multo dicat ornatius, quàm ille ipse unde cognorit. Sed si me audierit, quoniam philosophia in tres partes est distributa, in naturæ obscuritatem, in disserẽdi subtilitatẽ, in uitam atq; mores: duo illa relinquamus, idq; largiamur

bb 5 *inet*

inertiæ nostra: tertium uero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse posit, relinquemus. Quare hic locus de uita & moribus totus est oratori perdiscendus: cætera si nõ didicerit, tamen poterit, siquando uolet, ornare dicendo, cùm erunt ad eum delata & tradita. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ ornatißimis atq; optimis uersibus Aratum de cœlo, stellisq; dixisse: si de rebus rusticis hominem ab agro remotißimum Nicandrum Colophonium poëtica quadam facultate nõ rustica scripsisse præclarè: quid est cur non orator de rebus ijs eloquentißimè dicat, quas ad certam causam tempusq; cognorit? Est enim finitimus oratori poëta, numeris astrictior paulo, uerborum autem licentia liberior, multis uero ornandi generibus socius ac penè par: in hoc quidem certè propè idem, nullis ut terminis circunscribat, aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia uagari qua uelit. Nanque illud quare Scæuola negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quòd in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectũ esse debere? Nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, meipsum esse arbitrarer: sed ut solebat C. Lucilius sæpe dicere homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quàm uolebat, familiaris, sed tamen & doctus et per-

urbanus: sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus ijs artibus, quæ sunt libero homine dignæ, perpolitus: quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet atq; extat utrum simus earum rudes, an didicerimus: ut qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus, didicerint'ne palæstram, an nesciant: & qui aliquid fingunt, etsi cùm pictura nihil utuntur, tamen utrum sciant pingere an nesciant, non obscurũ est: sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, concionũ, senatus, etiamsi propriæ cæteræ non adhibentur artes, tamen facilè declaratur utrum is qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit. Tum ridens Scæuola, Non luctabor, inquit, tecũ Crasse amplius: id enim ipsum quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut & mihi quæ ego uellem, non esse oratoris, concederes: & ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres, atq; oratori propria traderes. Hæc cùm ego Prætor Rhodum uenissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio ea quæ à Panætio acceperam, contulissem, irrisit ille quidem ut solebat, philosophiam atque contempsit, multaq; non tam grauiter dixit, quàm facilè: tua autem fuit oratio eiusmodi, non ut ullam artem doctrinam'ue

contem

contemneres, sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres: quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemq; si ad eas facultates istam ornatissimæ orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atq; admirandum fore: sed is, si quis esset aut si etiam unquam fuisset, aut uero si esse posset, tu esses unus profecto, qui & meo iudicio et omnium uix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verùm si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus ciuilibusq; uersetur, quin scias: neq; eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es: uideamus ne plus ei tribuas, quàm res & ueritas ipsa concedat. Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui antè ad agendum, quàm ad cognoscendum uenimus? quos in foro, quos in ambitione, quos in Republi. quos in amicorum negotijs res ipsa antè confecit, quàm possemus aliquid de rebus tantis suspicari. Quòd si tibi tantum in nobis uidetur esse, quibus etiam si ingenium, ut tu putas, non maximè defuit, doctrina certè & otium, & herculè etiam studium illud dicendi acerrimum defuit: quid censes si ad alicuius ingenium uel maius, illa quæ ego non attigi, accesserint, qualem illum & quantum oratorem futurum? Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista

ista Crasse quæ dicis: nec dubito quin multo locupletior in dicendo futurus sit, siquis omnium rerum atq; artium rationem naturamq; comprehenderit. Sed primum id difficile factu est, præsertim in hac nostra uita nostrisq; occupationibus: deinde illud etiam uerendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione & consuetudine dicẽdi populari & forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse uidetur eorum hominum, de quibus pauloante dixisti: quamuis illi ornatè & grauiter, aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est uerborum & latum, sed palæstræ magis & olei, quàm huius ciuilis turbæ ac fori. Nanq; egomet, qui serò ac leuiter Græcas literas attigissem, tamen cùm proconsul in Ciliciam proficiscens, Athenas uenissem, complures tum ibi dies sum propter nauigandi difficultatem commoratus: sed cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos ferè ipsos qui abs te modo sunt nominati, cumq; hoc nescio quomodo apud eos increbuisset, me in causis maioribus, sicuti te, solere uersari: pro se quisq; eorum, quantum quisq; poterat, de officio & ratione oratoris disputabat. Horum alij, sicut iste ipse Mnesarchus, hos quos nos oratores uocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios lingua celeri & exercitata: oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atq;

ipsam

ipsam eloquentiam, quòd ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse uirtutem: & qui unam uirtutem haberet, omneis habere; easq; ipsas esse inter se æqualeis & pares: ita qui esset eloquens, eum uirtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam, & exilis oratio, longeq; à nostris sensibus abhorrebat. Carneades uero multo uberius iisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam (hic enim mos erat patrius academiæ aduersari semper omnibus in disputando) sed tum maximè tamen hoc significabat, eos qui rhetores nominarentur, & qui dicendi præcepta traderent, nihil planè tenere, neque posse quenquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inuenta didicisset. Disputabant contra diserti homines Athenienses in Repub. causisq; uersati, in quibus erat etiam is qui nuper Romæ fuit. Menedemus hospes meus: qui cùm diceret esse quandam prudentiam, quæ uersaretur in perspiciendis rationibus constituendarum & regendarum rerum publicarum: excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina, & quadã incredibili uarietate rerum & copia. Omneis enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse à philosophia docebat. neq; ea quæ statuerentur in Repub. de Diis immortalibus, de disciplina iuuentutis, de iustitia, de patientia, de tempe-

rantia

rantia, de modo rerum omnium, cæteraq; sine quibus ciuitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum libris inueniri. Quòd si tantam uim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quærebat cur de prooemijs & epilogis, & de huiusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de ciuitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, conformandis hominum moribus, litera in eorum libris nulla inueniretur. Ipsa uerò præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos illius expertes esse prudentiæ quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac uiam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, uideretur: id fieri uitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti eorum qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici uellet orator: quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, et quo genere orationis in quamq; partem mouerentur. Hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa atq; abdita, quæ isti rhetores ne primoribus quidē labris attigissent. Ea Menedemus exēplis magis quàm argumentis conabatur refellere: memoriter enim multa

ex orat

ex orationibus Demosthenis præclarè scripta pronuntians, docebat illum in animis uel iudicum, uel populi, in omnem partem dicendo permouendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quenquam scire posse. Huic respondebat, non se negare Demosthenem summam prudentiam summamq; uim habuisse dicendi: sed siue ille hoc ingenio potuisset, siue id quo constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quærendum. Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi: idq; cum argumentis docuerat, quòd ita nati essemus ut & blandiri, & suppliciter insinuare ijs à quibus esset petendum, & aduersarios minaciter terrere possemus. & rem gestam exponere, & id quod intenderemus confirmare, & id quod contrà diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid & conqueri, quibus in rebus omnis oratorum uersaretur facultas: & quòd cõsuetudo, exercitatioq;, & intelligẽdi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis, ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cùm repeteret usq; à Corace nescio quo, & Tysia, quos artis illius inuentores & principes fuisse constaret: eloquentißim

In Bruto.

tißimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam siue ille irridens, siue quòd ita putaret atq; ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamē (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterū facilè assentiebar, nihil me didicisse: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem uerò negabat esse ullam, nisi quæ cognitis penitusq; perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse & incerta: cum & dicerentur ab ijs qui ea omnia nō plane tenerēt, & audirētur ab ijs quibus nō scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certè obscura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuadere uidebatur, neq; artificium ullam esse dicendi, nisi quenquam posse, nisi qui illa quæ à doctißimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosceret, aut callidè aut copiosè diceret. Quibus dicere Carneades solebat, ingenium tuum Crasse uehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse uisum. Tumq; ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiā illud quodā in libello, qui me imprudēte & inuito excidit, & peruenit in manus hominum, disertos me cognosse

ex orationibus Demosthenis praeclarè scripta pronuntians, docebat illum in animis uel iudicum, uel populi, in omnem partem dicendo permouendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quenquam scire posse. Huic respondebat, non se negare Demosthenem summam prudentiam summamq; uim habuisse dicendi: sed siue ille hoc ingenio potuisset, siue id quo constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quaerendum. Saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi: idq; cum argumentis docuerat, quòd ita nati essemus ut & blandiri, & suppliciter insinuare ijs à quibus esset petendum, & aduersarios minaciter terrere possemus. & rem gestam exponere, & id quod intenderemus confirmare, & id quod contrà diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid & conqueri, quibus in rebus omnis oratorum uersaretur facultas: & quòd cõsuetudo, exercitatioq;, & intelligẽdi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis, ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cùm repeteret usq; à Corace nescio quo, & Tysia, quos artis illius inuentores & principes fuisse constaret: eloquentißim

In Bruto.

tißimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam siue ille irridens, siue quòd ita putaret atq; ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamẽ (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterũ facilè assentiebar, nihil me didicisse: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem uerò negabat esse ullam, nisi quæ cognitis penitusq; perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse & incerta: cum & dicerentur ab ijs qui ea omnia nõ plane tenerẽt, & audirẽtur ab ijs quibus nõ scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certè obscura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuadere uidebatur, neq; artificium ullum esse dicendi, nisi quenquam posse, nisi qui illa quæ à doctißimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosceret, aut callidè aut copiosè diceret. Quibus dicere Carneades solebat, ingenium tuum Crasse uehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse usum. Tumq; ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiã illud quodã in libello, qui me imprudẽte & inuito excidit, & peruenit in manus hominum, disertos me cognosse

nonnullos, eloquentem adhuc neminē: quòd eum statuebam disertum, qui posset satis acute atq; dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere: eloquentem uerò qui mirabilius & magnificentius augere posset atq; ornare quæ uellet, omnesq́; omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fonteis animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui antè quàm ad dicendum ingreßi sumus, obruimur ambitione & foro: sit tamen in re positum atq; natura. Ego enim quantum auguror coniectura, quantaq; ingenia in nostris hominibus esse uideo, non despero fore aliquem aliquando, qui & studio acriore quàm nos sumus atq; fuimus, & otio ac facultate discendi maiore ac maturiore, & labore atq; industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumq́; maiore opera dediderit, existat talis orator, qualem quærimus: qui iure non solùm disertus, sed etiam eloquens dici poßit: qui tamen mea sententia, aut hic est iam Crassus, aut si quis pari fuerit ingenio, pluraq; quā hic & audierit & lectitarit & scripserit, paulum huic aliquid poterit addere. Hoc loco Sulpitius, Insperanti mihi, inquit, & Cotta, sed ualde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem Crasse delaberemini. nobis enim huic uenientibus iucundum satis fore uidebatur, si cum uos de rebus alijs loqueremini.
tamen

tamen nos aliquid ex ſermone ueſtro memoria dignũ excipere poſſemus: ut uerò penitus in eam ipſam totius huius uel ſtudij, uel artificij, uel facultatis diſputationem penè intimam perueniretis, uix optandum nobis uidebatur. Ego enim qui ab ineunte ætate incenſus eſſem ſtudio utriuſq; ueſtrum, Craßi uerò etiam amore, cum ab eo nuſquam diſcederem, uerbum ex eo nunquam elicere potui de ui ac ratione dicẽdi, cum & per meipſum egiſſem, & per Druſum ſæpe tentaſſem: quo in genere tu Antoni (uere loquar) nunquam mihi percontanti aut quærenti aliquid defuiſti, & perſæpe me, quæ ſoleres in dicendo obſeruare, docuiſti. Nunc quoniam uterq; ueſtrum patefecit earum rerum ipſarum aditum quas quærimus, & quoniam princeps Craſſus eius ſermonis ordiendi fuit: date nobis hanc ueniam, ut ea quæ ſentitis de omni genere dicendi, ſubtiliter proſequamini. Quod quidem ſi erit à uobis impetratum, magnam habebo Craſſe huic palæſtræ & Tuſculano tuo gratiam, & longè Academiæ illi ac Lycio tuum hoc ſuburbanum gymnaſium anteponam. Tum ille, Immo uerò, inquit Sulpiti, rogemus Antonium, qui & poteſt facere id quod requiris, & conſueuit, ut te audio dicere. Nam me quidem ſemper à genere hoc toto ſermonis refugiſſe, & tibi cupienti atque inſtanti ſæpißime negaſſe, tute paulo antè dixiſti, quod ego non

superbia, neq; inhumanitate faciebam, neq; quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi uellem: (præsertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maximè natum, aptumq; cognoſſem) ſed mehercule iſtius diſputationis inſolentia, atq; earum rerum quæ quaſi traduntur in arte inſcitia. Tum Cotta, Quoniam id quod difficilimum nobis uidebatur, ut omnino de his rebus Craſſe loquerere, aſſecuti ſumus: de reliquo iam noſtra culpa fuerit, ſi te, niſi omnia quæ percontati erimus, explicaris, dimiſerimus. De his credo rebus, inquit Craſſus, ut in conditionibus ſcribi ſolet, quibus ſciam, poteroq;. Tum ille, Nanq; quod tu non poteris aut neſcies, quis noſtrum tam impudens eſt, qui ſe ſcire aut poſſe poſtulet? Iam uerò iſta conditione, dum mihi liceat negare poſſe, quod non potero, & fiteri neſcire quod neſciam: licet, inquit Craſſus, ueſtro arbitratu percontemini. Atq;, inquit Sulpitius, hoc primũ ex te, de quo modo Antonius expoſuit, quid ſentias quærimus, exiſtiméſne artem aliquã eſſe dicendi. Quid mihi nunc uos, inquit Craſſus, tanquã alicui Græculo otioſo et loquaci, & fortaſſe docto atq; erudito quæſtiũculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me iſta curaſſe, aut cogitaſſe arbitramini, & non ſemper irriſiſſe potius eorum hominũ impudentiã, qui cum in ſchola aſſediſſent, ex magna hominũ frequentia dicere iuberent

rent, siquis quid quæreret. quod primum ferunt Leontinū fecisse Gorgiā, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri uidebatur, cum se ad omnia, de quibus quisq; audire uellet, esse paratum denuntiaret. Postea uerò uulgo facere cœperunt, hodieq; faciunt, ut nulla sit res neq; tanta, neq; tam improuisa, neq; tam noua, de qua se non omnia quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos. Quòd si te Cotta arbitrarer, aut te Sulpici de ijs rebus audire uelle, adduxissem huc Græcū aliquē, qui nos istiusmodi disputationibus delectaret, quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonē adolescentem iam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostriq; cupidissimum, peripateticus Staseas homo nobis sanè familiaris, & ut inter homines peritos constare uideo, in illo suo genere omnium princeps. Quem tu, inquit mihi Mutius, Staseam? quē peripateticū narras? gerendus est tibi mos adolescentibus Crasse, qui non Græci alicuius quotidianam loquacitatem sine usu, neq; ex scholis cantilenam requirunt: sed ex homine omnium sapientissimo atq; eloquentissimo, atq; ex eo qui non in libellis, sed in maximis causis, & in hoc domicilio imperij & gloriæ sit consilio linguaq; princeps, cuius uestigia qui persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putaui deum, tum uerò tibi nun-

quàm eloquentiæ maiorem tribui laudem quàm humanitatis, qua nunc te uti uel maximè decet, neq; defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenij adolescentes cupiunt accedere. Ego uerò, inquit, istis obsequi studeo, neq; grauabor breuiter meo more quid quaq; de re sentiam dicere. Ac primū illud (quoniam autoritatem tuam negligere Scæuola fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem uideri, sed omnē esse contentionē inter homines doctos in uerbi controuersia positam. Nam si ars ita definitur, ut paulò antè exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis planeq; cognitis, atq; ab opinionis arbitrio seiunctis, scientiaq; comprehensis, non mihi uidetur ars oratoris esse ulla. Sunt enim uaria, & ad uulgarem popularemq; sensum accommodata omnia genera huius forensis nostræ dictionis. Sin autem ea quæ obseruata sunt in usu, ac ratione dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis animaduersa ac notata, uerbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt (id quod fieri potuisse uideo) non intelligo quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac uulgari opinione ars esse uideatur. Sed siue est ars, siue artis quædam similitudo, non est quidem ea negligenda: uerum intelligendum est, alia quædam ad consequendā eloquentiam esse maiora. Tum Antonius

tonius uehementer se assentiri Crasso dixit, quòd neq; ita amplecteretur artem, ut ij solerent, qui omnem uim dicendi in arte ponerent: neq; rursum eam totã sicut pleriq; philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his esse Crasse facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus quàm ipsam artem posse prodesse. Dicam equidem quoniam institui, petamq; à uobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis: quanquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atq; artifex, sed quasi unus è togatorum numero, atq; ex forensi usu homo mediocris, neq; omnino rudis, uidear non ipse aliquid à me prompsisse, sed fortuito in sermonem uestrum incidisse. Equidem cum peterem magistratus, solebam in prehensando dimittere à me Scæuolam, cum ei ita dicerem, me uelle esse ineptum. id erat petere blandius: quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri, hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo præsente ego ineptus esse minimè uellem: quem quidem nunc mearum ineptiarum testem & spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quàm de dicendo dicere, cum id ipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium? Perge uero Crasse, inquit Mutius: istam enim culpam quam uereris, ego præstabo. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam primũ, atq; ingenium ad dicendum uim affer-

re maximam: neq; uero istis, de quibus paulò antè dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi & uiam, sed naturam defuisse. Nam & animi atque ingenij celeres quidam motus esse debent, qui ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumq; sint uberes, & ad memoriam firmi atq; diuturni. & siquis est, qui hæc putet arte accipi posse, quod falsum est (præclare enim se res habeat, si hæc accendi aut commoueri arte poßint: inseri quidem, & donari ab arte non possunt omnia. sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certè cum ipso homine nascuntur, linguæ solutio, uocis sonus, latera, uires, conformatio quædam & figura totius oris & corporis? Neq; hæc ita dico, ut ars aliquid limare non poßit: (neq; enim ignoro, & quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina: & quæ non optima, aliquo modo acui tamē, & corrigi posse) sed sunt quidam aut ita lingua hæsitantes, aut ita uoce absoni, aut ita uultu motuq; corporis uasti atq; agrestes, ut etiam si ingenijs atq; arte ualeant, tamen in oratorum numerū uenire non poßint. sunt autē quidā ita naturæ muneribus in ijsdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse uideātur. Magnū quiddā est onus atq; munus suscipere atq; profiteri, se esse omnibus silentibus unū maximis de rebus magno in conuentu hominū audiendū. adest enim ferè nemo, quin

quin acutius atq; acrius uitia in dicente, quàm recta uideat: ita quicquid est in quo offenditur, id etiam illa quæ laudanda sunt, obruit. Neq; hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescētes, siquid naturale forte nō habeāt, omnino, à dicendi studio deterream. Quis enim non uideat C. Cælio æquali meo magno honori fuisse homini nouo illam ipsam, quancunq; assequi potuerit in dicendo, mediocritatem? quis uestrum æqualem meum Q. Varium uastum hominem atq; fœdum non intelligit illa ipsa facultate, quancunq; habuit, magnam esse in ciuitate gratiam consecutum? Sed quia de oratore quærimus, fungendus est nobis oratione nostra detractis omnibus uitijs orator atq; omni laude cumulandus. Neq; enim si multitudo litium, si uarietas causarū, si hæc turba & barbaria forensis dat locum uel uitiosissimis oratoribus; idcirco nos hoc quod quærimus, omittemus. Itaq; in ijs artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quàm diligenter, & quàm propè fastidiose iudicamus? Nullæ enim lites, neq; controuersiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter prouidendum non uti illis satisfaciat, quibus necesse est: sed ut ijs ipsis admirabilis esse uideatur, quibus libere liceat iudicare. Ac si

quæritis planè quid sentiã, enuntiabo apud homines familiarißimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putaui. Mihi etiã quiq; optime dicunt, quiq; id facillime atq; ornatißime facere possunt, tamen nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbãtur, penè impudentes uidẽtur, tametsi id accidere non potest. Vt enim quisq; optime dicit, ita maximè dicendi difficultatem uariosq; euentus orationis hominumq; expectationẽ pertimescit. Qui uero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atq; edere, is mihi etiã si cõmouetur in dicendo, tamen impudens uidetur: non enim pudendo, sed non faciendo id quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem uero non pudet (id quod in plerisq; uideo) hunc ego non reprehensione solũ, sed etiam pœna dignum puto. Equidem & in uobis animaduertere soleo, & in me ipso sæpißime experior, ut exalbescam in principijs dicendi, & tota mente, atq; omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus uero sic in initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Quinto Maximo debuerim, quòd continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu uiderit. Hic omnes assensi significare inter sese, & colloqui cœperunt: fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset eius

oratio

orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. Tum Antonius, Saepe, ut dicis, inquit, animaduerti Crasse, & te & caeteros summos oratores, quanquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoueri. Cuius quidem rei cum causam quaererem, quidnam esset cur ut in quoq; oratore plurimũ esset, ita maximè is pertimesceret: has causas inueniebam duas. Vnam, quòd intelligerent ij, quos usus ac natura docuisset, nonnunquã summis oratoribus non satis ex sententia euentum dicendi procedere: ita non iniuria quotiescunq; dicerent, id quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est haec, de qua queri saepe soleo: caeterarum homines artium spectati & probati, si quando aliquid minus bene fecerunt quàm solent, aut noluisse, aut ualetudine impediti non potuisse consequi id quod scirent, putantur. Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius, aut crudior fuit. Oratoris peccatum, si quod est animaduersum, stultitiae peccatũ uidetur, stultitia autem excusationem non habet: quia nemo uidetur aut quia crudus fuerit, aut quòd ita maluerit, stultus fuisse, quo etiam grauius iudicium in dicendo subimus. quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur: & qui semel in gestu peccauit, non continuo existimatur nescire gestum: cuius autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut aeterna in eo, aut certe dius

diuturna ualet opinio tarditatis. Illud uerò, quod à te dictum est, esse permulta quæ orator, nisi à natura haberet, non multum à magistro adiuuaretur, ualde tibi assentior: inq; eo uel maxime probaui summum illum doctorē Alabandensem Apollonium: qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos quos iudicabat non posse oratores euadere, operam apud sese perdere, dimittebatq;: & ad quancunq; artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificijs percipiendis tantummodo similem esse hominis, & id quod tradatur, uel etiam inculcetur, si quis fortè sit tardior, posse percipere animo, & memoria custodire: non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas uerborum, non denique ea quæ nobis non possumus fingere, facies, uultus, sonus. In oratore autem acumen dialecticorum, sententiæ philosophorum, uerba propè poëtarum, memoria iurisconsultorum, uox tragœdorum, gestus penè summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inueniri potest, quæ enim singularum rerum artifices, singula si mediocriter adepti sunt, probantur: ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt. Tum Crassus, Atqui uide, inquit, in artificio & opera quàm tenui & leui quanto plus adhibeatur diligentiæ, quàm in hac re,

quàm constat esse maximam. Saepe enim soleo audire Roscium, cùm ita dicat se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia si aliquid modo esset uitij, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quàm id in quo aliquid offenderis. Itaq; ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, uidetisne quàm nihil ab eo, nisi perfectè, nihil nisi cum summa uenustate fiat, nisi ita ut deceat, & uti omnes moueat atq; delectet? Itaq; hoc tandiu est consecutus, ut in quo quisq; artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem, perfectionemq; in oratore desyderans, à qua ipse longè absum, facio impudenter: mihi enim uolo ignosci, caeteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui uitiose facit, quem deniq; non decet, hunc (ut Apollonius iubebat) ad id quod facere poßit, detrudendum puto. Num tu igitur, inquit Sulpitius, me aut hunc Cottam ius ciuile, aut rem militarem iubes discere? nam quis ad ista summa, atq; in omni genere perfecta potest peruenire? Tum ille, Ego uerò, inquit, quòd in uobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognoui, idcirco haec exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent,

quàm

quàm ad uos qui possetis, exacuendos accommodaui orationem meam: & quanquam in utroque ue∫trum summum esse ingenium studiumq; perspexi, tamen hæc quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quàm solent Græci dicere, in te Sulpiti diuina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis, neque ipso habitu atq; forma aptiorem, nec uoce pleniorem, aut suauiorem mihi uideor audisse: quæ quibus à natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut ijs quæ habeant, modice & scienter utantur, & ut ne dedeceat. Id enim est maximè uitandum, & de hoc uno minimè est facilè præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis decere: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non poßit. Sed, si placet, sermonem aliò transferamus, & no∫tro more aliquando, non rhetorico loquamur. Minime uerò, inquit Cotta: nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices quicquid est i∫tud quod tu in dicendo potes: neque enim sumus nimis auidi, i∫ta tua mediocri eloquentia contenti sumus. idq; ex te quærimus (ut ne plus nos assequamur, quàm quantulum tu in dicendo assecutus es) quoniam quæ à natura expetẽda sunt,

ea di

ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium & ardorem quendam amoris? sine quo, cum in uita nihil quicquam egregium, tum certè hoc quod tu expetis: nemo unquam assequetur. Neq; uerò uos ad eam rem uideo esse cohortandos, quos, cum mihi quoq; sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profectò studia nihil prosunt perueniendi aliquò, nisi illud quod eò, quò intendas, ferat deducatq;, cognoris. Quare, quoniam mihi leuius quoddam onus imponitis, neq; ex me de oratoris arte, sed de hac mea quantulacunq; est, facultate quaeritis: exponam uobis non quandam aut perreconditam, aut ualde difficilem, aut magnificam, aut grauem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio uersari adolescenti licebat. Tum Sulpitius, O diem Cotta nobis inquit, optatum: quod enim neq; precibus unquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut quid Crassus ageret meditandi, aut dicendi causa, non modo uidere mihi, sed ex eius scriptore, & lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos, omniaq; iam ex ipso quae diu cupimus, cognituros. Tum Crassus, Atqui arbitror Sulpiti, cum audieris non tam te haec admiraturum, quae dixero, quàm existimaturũ tum cum

ea au

ea audire cupiebas, caussam cur cuperes non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione uestra dignum, nihil aut inauditum uobis, aut cuiquam nouũ. Nam principio (illud quod est homine ingenuo liberaliterq; educato dignum) non negabo me ista omnium communia & contrita praecepta didicisse. Primum oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate: deinde esse omnem orationem, aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum, & temporum, aut de re certis in personis, ac temporibus locata. In utraq; autem re, quicquid in controuersiam ueniat, in eo quaeri solere, aut factúmne sit: aut si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine uocetur: aut, quod nonnulli addunt, recténe factum esse uideatur. Existere autem controuersias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita ut à sententia scriptum dißideat: his autem omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta propria. Sed caussarum quae sint à communi quaestione seiunctae, partim in iudicijs uersari, partim in deliberationibus esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut uituperandis hominibus poneretur: certosq; esse locos quibus in iudicijs uteremur, in quibus aequitas quaeritur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium dare

darem⁹: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cumq; esset omnis oratoris uis ac facultas in quinq; partes distributa: ut deberet reperire primum quid diceret, deinde inuenta non solum ordine, sed etiam momento quodam atq; iudicio dispensare atq; disponere, tum ea deniq; uestire atq; ornare oratione, post memoria sepire, ad extremum agere cum dignitate & uenustate: etiam illa cognoram & acceperam, ante quàm de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos qui audirent: deinde rem demonstrandam, postea controuersiam constituendam: tum id quod nos intenderemus, confirmandum, pòst, quæ contra dicerentur, refellenda: extrema autem oratione ea quæ pro nobis essent amplificanda & augenda, quæq; essent pro aduersarijs infirmanda atq; frangenda. Audieram etiam quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur, in qua præcipitur primum, ut pure & Latine loquamur: deinde ut planè & dilucide, tum ut ornate, pòst ad rerum dignitatem apte, & quasi decore, singularumq; rerum præcepta cognoram. Quin etiam quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi uideram. nam de actione & de memoria quædam breuia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram. In his enim ferè rebus omnis istorum artificum do-

dd *ctrina*

ctrina uersatur, quam ego si nihil dicam adiuuare, mentiar. habet enim quædam quasi ad commonendum oratorem, quo quidq; referat, & quo intuens, ab eo quodcunq; sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc uim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores, eloquentiæ laudem sint adepti: sed quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obseruasse, atq; id egisse: sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum: quod tamen, ut antè dixi, non eÿcio. est enim etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. Ea exercitatio quædam suscipienda uobis est, quanquam uos quidem iampridem estis in cursu, sed ÿs qui ingrediuntur ad studium, quiq; ea quæ agenda sunt in foro, tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prædiscere ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpitius, nosse uolumus, attamen ista quæ abs te breuiter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoq; non inaudita. Verum illa mox. nunc de ipsa exercitatione quid sentias quærimus. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ uos facere soletis: ut causa aliqua posita consimili causarum earum quæ in forum deferuntur, dicatis quammaxime ad ueritatem accommodatè: sed pleriq; in hoc

uocem modo, neq; eam scienter, & uires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, uerborumq; frequentia delectantur, in quo fallit eos quod audierunt. Dicendo, homines ut dicant, efficere solere. Vere enim etiam illud dicitur, Peruerse dicere, homines peruerse dicendo facillime consequi. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius sumpto spatio ad cogitandum paratius atq; accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut uere dicam) minime facimus (est enim magni laboris, quem pleriq; fugimus) quamplurimum scribere. Stylus optimus, & præstantißimus dicendi effector ac magister: neque iniuria. Nam si subitam & fortuitam orationem commentatio & cogitatio facile uincit, hanc ipsam profecto aßidua, ac diligens scriptura superabit. omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenij cuiusdam atq; prudentiæ, qui modo insunt in ea re de qua scribimus, anquirentibus nobis: omniq; acie ingenij contemplantibus, ostendunt se & occurrunt: omnesq; sententiæ uerbaque omnia, quæ sunt cuiusque generis maxime illustria, sub acumen styli subeant & succedant necesse est: tum ipsa collocatio, conformatioq; uerborum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam oratorio numero, & modo. Hæc sunt quæ clamores & admi-

rationes in bonis oratoribus efficiunt, neq; ea quisquam, nisi diu multumq; scriptitarit, etiam si uehementißime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: & qui à scribendi consuetudine ad dicendum uenit, hanc affert facultatem, ut etiam subito si dicat, tamen illa quæ dicuntur, similia scriptorum esse uideantur: atque etiam si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. Vt concitato nauigio cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa nauis motum & cursum suum intermisso impetu pulsuq; remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & ui concitata. In quotidianis autem cogitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut uersibus propositis quàm maxime grauibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, uerbis alijs quàm maxime possem lectis pronuntiarem. Sed pòst animaduerti hoc esse in hoc uitij, quòd ea uerba quæ maxime cuiusq; rei propria, quæq; essent ornatißima atq; optima, occupasset aut Ennius, si ad eius uersus me exercerem: aut Gracchus, si eius orationem mihi

mihi forte proposuissem: ita si iisdem uerbis uterer, nihil prodesse: si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoq; sum usus adolescens, ut summorũ oratorum Græcas orationes explicarem: quibus lectis hoc assequebar, ut cum ea quæ legerẽ Græce, Latine redderem, non solum optimis uerbis uterer, & tamẽ usitatis, sed etiam exprimerem quædam uerba imitando, quæ noua nostris essent, dummodo essent idonea. Iam uocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent, quàm laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes uelimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem prauitatemq; ueniamus. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad uerbum quamplurimis & nostris scriptis, & alienis. Atq; in ea exercitatione non sanè mihi displicet adhibere, si cõsueris etiam istam locorum simulacrorumq; rationem, quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione & umbratili medium in agmen, in puluerem, in clamorem, in castra, atq; aciem forensem: subeundus usus omnium, & periclitandæ uires ingenii, & illa commentatio inclusa in ueritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poëtæ, cognoscenda historia,

omnium bonarum artium scriptores ac dictatores & legendi, & peruolutādi, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, uituperandi, refellendi: disputandumq; de omni re in contrarias partes: & quicquid erit in quaq; re quod probabile uideri poßit, eliciendū atq; dicendum. Perdiscendum ius ciuile, cognoscendæ leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina Reipub. iura sociorum, fœdera, pactiones, causa imperij cognoscenda est: libandus est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspergatur omnis oratio. Effundi uobis omnia quæ sentiebam, quæ fortasse si quēcunq; patremfamiliâs arripuissetis ex aliquo circulo, eadem uobis percontantibus respondisset. Hæc cùm Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quanquam satis ijs qui aderant, ad id quod erat propositum dictum uidebatur, tamen sentiebāt celerius esse multo quàm ipsi uellent, ab eo peroratum. Tum Scæuola, Quid est Cotta, inquit, quid tacetis? nihilne uobis in mentē uenit quid præterea à Crasso requiratis? Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo: tantus enim cursus uerborum fuit, & sic euolauit oratio, ut eius uim atq; incitationem aspexerim, uestigia, ingressumq; non uiderim. et tanquam in aliquā locupletem ac refertam domum uenerim non explicata ueste, neq; proposito argēto, neq; tabulis

& sig

& signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisq; rebus constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi diuitias, ac ornamenta eius ingenij per quadã inuolucra atq; integumenta perspexi: sed ea cùm contemplari cuperem, uix aspiciendi potestas fuit: ita neq; hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neq; planè nosse ac uidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit Scæuola, quod faceres si in aliquã domum plenam ornamentorũ illam uenisses? si ea seposita, ut dicis, essent, tuq; ualde spectandi cupidus esses, nõ dubitares rogare dominum ut proferri iuberet, præsertim si esset familiaris: similiter nunc petes à Crasso, ut eam copiam ornamentorũ suorum, quam cõstructam uno in loco quasi per transennam prætereuntes strictim aspeximus in lucem proferat, & suo quidq; loco collocet. Ego uerò, inquit Cotta, à te peto Scæuola (me enim & hunc Sulpitium impedit pudor) ab homine omnium grauissimo, qui genus huiusmodi disputationis semper contempserit, hæc quæ isti forsitan puerorum elementa uideantur, exquirere. Sed tu hoc nobis da Scæuola & profice, ut Crassus hæc quæ coarctauit, & peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atq; explicet. Ego mehercule, inquit Mutius, antea uestra magis hoc causa uolebam, quam mea. Neq; enim tantopere hanc à Crasso disputationem desiderabam, quantopere eius

causis oratione delector: nunc uerò Crasse mea quoq; etiam causa rogo, ut quoniam tātum habemus otij, quantum iandiu nobis non cōtigit, ne grauere exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotij opinione maiorem melioremq; uideo, quam uehementer probo. Enimuero, inquit Crassus, mirari satis non queo etiam te hæc Scæuola desiderare, quæ neq; ego teneo uti ij qui docent: neq; sunt eius generis, ut si optimè tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus. An tu, inquit ille, si de istis communibus & peruagatis uix huic ætati audiendum putas, etiámne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti? de naturis hominum, de moribus, de rationibus ijs, quibus hominū mentes & incitarentur & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione Reip. deniq; de nostro ipso iure ciuili: hanc enim ego omnem scientiam, & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse, in oratoris uerò instrumēto tam lautam supellectilem nunquam uideram. Potes igitur, inquit Crassus (ut alia omittam, quæ sunt immensa, & ut ad ipsum tuum ius ciuile ueniam) oratores putare eos quos multas horas expectauit, cùm in campum properaret, & ridens & stomachans Scæuola, cùm Hypsæus maxima uoce plurimis uerbis à M. Crasso Prætore contenderet, ut ei quē defendebat, causa cadere liceret: Cn. autem Octauius

homo

homo consularis non minus longa oratione recusaret, ne aduersarius causa caderet, ac ne is pro quo ipse diceret, turpi tutelæ iudicio atque omni molestia, stultitiâ aduersarij liberaretur.

Ego uerò istos, inquit (memini enim mihi narrare Mutium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarem. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed iuris ciuilis prudentia, quòd alter plus lege agendo petebat, quàm quantum lex in XII. tabulis permiserat: quod cùm impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat, plus secum agi, quàm quod esset in actione, neque intelligebat, si ita esset actum, litem aduersarium perditurum. Quid his paucis diebus, nónne nobis in tribunali Q. Pompeij Prætoris urbani familiaris nostri sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, uetus atq; usitata exceptio daretur, cuius pecuniæ dies fuisset? quòd petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut si ille inficiator probasset iudici antè petitam esse pecuniam, quàm esset cœpta deberi, petitor rursus cùm peteret, ne exceptione excluderetur, quòd ea res in iudicium antea nõ uenisset. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quàm eum qui hanc personam susceperit, ut amicorum controuersias, causasq; tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet, hunc

in minimis tenuißimisq; rebus ita labi, ut alijs miserãdus, alijs irridendus esse uideatur? Equidem propinquum nostrum P. Crassum illum diuitem, & multis alijs in rebus elegantem hominem & ornatum, præcipuè in hoc ferendum & laudandum puto, quòd cum P. Scæuolæ frater esset, solitus est ei persæpe dicere, neq; illum in iure ciuili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam assumpsisset, (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus) neq; se ante causas amicorum tractare, atq; agere cœpisse, quàm ius ciuile didicisset. Quid uerò ille M. Cato? nónne & eloquẽtia tanta fuit, quantàm illa tempora, atq; illa ætas in hac ciuitate ferre maximam potuit, & iuris ciuilis omnium peritißimus? Verecundius hac de re iandudum loquor, quòd adest uir in dicendo summus, quem ego unum oratorẽ maximè admiror: sed tamen idem hoc semper ius ciuile contempsit. Verùm, quoniam sententiæ atq; opinionis meæ uoluistis esse participes, nihil occultabo, & quoad potero, uobis exponam quid de quaq; re sentiam. Antonij incredibilis quædam, & propè singularis, & diuina uis ingenij uidetur, etiam si hac scientia iuris nudata sit, posse facilè cæteris armis prudentiæ causas tueri atque defendere. quamobrem hic nobis sit exceptus, cæteros uerò non dubitabo primum inertiæ condemnare sententia mea, pòst etiam impudentiæ. Nam uolitare

tare in foro, hærere in iure, ac Prætorum in tribunalibus iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac iure certetur: iactare se in causis cẽtumuiralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorũ, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorũ, cæterarumq; rerum innumerabilium iura uersentur, cùm omnino quid suũ, quid alienum, quare deniq; ciuis an peregrinus, seruus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiæ. Illa uero deridenda arrogantia est, in minoribus nauigijs rudem esse se confiteri, quinqueremes autem, aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare aduersarij stipulatiuncula, & cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur: ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is qui, duorum scalmorum nauiculam in portu euerterit, in Euxino ponto Argonautarum nauem gubernarit. Quid si ne paruæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de iure ciuili? quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quæ potuit igitur esse causa maior, quàm illius militis, de cuius morte cùm domum falsus ab exercitu nuntius uenisset: & pater eius re

cred

credita testamentum mutasset, & quem ei uisum esset, fecisset hæredem: essetq; ipse mortuus res delata est ad centumuiros: cùm miles domum reuenisset, egissetq; lege in hæreditatẽ paternam, testamento exhæres filius? Nempe in ea causa quæsitum est de iure ciuili, possétne paternorum bonorum exhæres esse filius, quem pater testamento neq; hæredem, neq; exhæredem scripsisset nominatim. Quid, qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe Claudij patricij eiusdem hominis hæreditatem, gente ad se rediisse dicerent? nónne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis, ac gentilitatis iure dicendum? Quid, quòd item in centumuirali iudicio certatum esse accepimus? qui Romã in exilium uenisset, cui Romæ exulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronũ applicuisset, intestatoq; esset mortuus, nónne in ea causa ius applicationis obscurum sanè, & ignotum patefactum in iudicio, atq; illustratum est à patrono? Quid, nuper cum ego C. Sergij Auratæ contra hunc nostrum Antonium iudicio priuato causam defenderem? nónne omnis nostra in iure uersata defensio est? Cùm enim Marius Cratidianus ædes Auratæ uendidisset, neque seruire quandam earum ædium partem in mancipij lege dixisset, defendebamus quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si uenditor scisset, neque

declar

declaraſſet, praſtare debere. Quo quidem in genere familiaris noſter M. Bucculeius homo neq; meo iudicio ſtultus, & ſuo ualde ſapiens, & à iuris ſtudio non abhorrens, ſimili in re quodam modo nuper errauit. nam cùm ædes L. Fuſio uenderet, in mancipio lumina uti tum eſſent, ita recepit. Fuſius autem ſimul atq; ædificari cœptum eſt, in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conſpici poſſet, egit ſtatim cum Bucculeio, quòd cuicunq; particulæ cœli officeretur, quamuis eſſet procul, mutari lumina putabat. Quid uerò clariſsima M. Curij cauſa, & M. Coponij nuper apud centumuiros, quo concurſu hominum, qua expectatione defenſa eſt? cum Q. Scæuola æqualis, & collega meus homo omnium & diſciplina iuris ciuilis eruditiſsimus, & ingenio, prudentiaq; acutiſſimus, & oratione maximè limatus atq; ſubtilis, atq;, ut ego ſoleo dicere, iuris peritorum eloquentiſsimus, eloquentium iuris peritiſsimus, ex ſcripto teſtamentorum iura defenderet: negaretq; niſi poſthumus, & natus, & antequam in ſuam tutelam ueniret, mortuus eſſet, hæredem eum eſſe poſſe, qui eſſet ſecundùm poſthumum, & natum, & mortuum hæres inſtitutus: ego autem defenderem hac eum mente fuiſſe, qui teſtamentum feciſſet, ut ſi filius non eſſet qui in tutelam ueniret, M. Curius eſſet hæres. Num deſtitit uterq; noſtrum in ea cauſa, in autori-

tatib

tatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est in medio iure ciuili uersari? Omittam iam plura exempla causarum amplißimarum, quæ sunt innumerabilia: capitis nostri sæpe potest accidere ut causæ uersentur in iure. Etenim sic C. Mancinum nobilißimum atq; optimum uirum ac consularem, cùm propter inuidiam Numantini fœderis pater patratus ex senatusconsulto Numantinis dedidisset, eumq; illi non recepissent, posteaq; Mancinus domum reuenisset, neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. filius Tribunus pleb. de Senatu iußit educi, quòd eum ciuem negaret esse: quia memoria sic esset proditum, quem pater suus, aut populus uendidisset, aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium. Quam possumus reperire ex omnibus rebus ciuilibus causam contentionemq; maiorem, quàm de ordine, de ciuitate, de libertate, de capite hominis consularis, præsertim cùm hæc non in crimine aliquo quod ille poßit infiaciari, sed in ciuili iure consisteret? Similiq; in genere inferiore ordine, siquis apud nos seruisset ex populo fœderato, seseq; liberasset, ac postea domum reuenisset: quæsitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc ciuitatem. Quid de libertate, quo iudicium grauius esse nullum potest: nónne ex iure ciuili potest esse contentio? cùm quæritur, is qui domi

domini uoluntate census sit, si non sit conditum lustrum, sit'ne liber. Quid, quod usu memoria patrum uenit, ut paterfamiliâs, qui ex Hispania Romam uenisset, cùm uxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romæq; alteram duxisset, neq; nuntium priori remisisset, mortuusq; esset intestato, & ex utraque filius natus esset: mediocris'ne res in controuersiam adducta est, cùm quæreretur de duobus ciuium capitibus, & de puero qui ex posteriore natus erat, & de eius matre? quæ si iudicaretur, certis quibusdam uerbis non nouis nuptijs fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur & horum similia iura suæ ciuitatis ignorantem, erectum & celsum alacri & prompto ore ac uultu huc atque illuc intuentem, uagari magna cum caterua toto foro, præsidium clientibus atque opem amicis, & propè cunctis ciuibus lucem ingenij & consilij sui porrigentem atque tendentem, nónne in primis flagitiosum putandum est? Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiem hominum atque inertiam. Nam si esset ista cognitio iuris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed ô Dij immortales non dicerem hoc audiente Scæuola, nisi ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionem uideri.

Quod

Quod quidem certis de causis à plerisq; aliter existimatur: primum quia ueteres illi, qui huic scientiæ præfuerũt, obtinendæ atq; augendæ potentiæ suæ causa peruulgari artem suam noluerunt. deinde postea quam est editum, expositis à Cn. Flauio primum actionibus, nulli fuerunt qui illa artificiosè digesta generatim componerent. nihil est enim quod ad artem redigi poßit, nisi ille prius qui illa tenet, quorum artem instituere uult, habet illam scientiam: ut ex ijs rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere poßit. Hoc uideo, dum breuiter uoluerim dicere, dictum à me esse paulo obscurius: sed experiar, & dicam si potero, planius. Omnia ferè, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa & dißipata quondam fuerunt, ut in musicis numeri & uoces & modi: In Geometria lineamenta, formæ, interualla, magnitudines: In Astrologia, cœli conuersio, ortus, obitus, motusq; siderum: In grammaticis poëtarũ pertractatio, historiarum cognitio, uerborum interpretatio, pronuntiandi quidã sonus. In hac deniq; ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus & diffusa latè uidebantur. Adhibita est igitur ars quædã extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam diuulsamq; cõglutinaret, & ratione quadã constringeret. Sit ergo in iure ciuili finis hic, legitimæ atq;

atq; usitata in rebus, causisq; ciuium æqualitatis conseruatio. Tum sunt notãda genera, & ad certum numerum paucitatemq; reuocanda. Genus autem id est quod sui similes, cõmunione quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt quæ generibus ijs, ex quibus emanãt subijciuntur. Omniaq;, quæ sunt uel generũ, uel partium nomina, definitionibus, quam uim habeant, est exprimendum. Est enim definitio earũ rerum quæ sunt eius rei propriæ, quam definire uolumus, breuis & circũscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi apud quos hæc haberetur oratio cernerem: nunc complectar quod proposui breui. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iandiu cogito, aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca sunt: deinde eorum generum quasi quædam mẽbra dispertiat: tum propriam cuiusq; uim definitione declaret: perfectam artem iuris ciuilis habebitis, magis magnam atq; uberem, quàm difficilem & obscuram. Atq; interea tamen dum hæc quæ dispersa sint, coguntur, uel paßim licet carpentem, & colligentem undiq;, repleri ista iuris ciuilis scientia. Nónne uidetis equitem Rom. hominẽ acutißimo omniũ ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum C. Aculeonem, qui mecũ uiuit,

ſemperq; uixit: ita tenere ius ciuile, uti cum ab hoc diſceſſeris, nemo de ijs qui peritiſsimi ſunt, anteponatur? Omnia enim ſunt poſita ante oculos, collocata in uſu quotidiano, in congreßione hominum atq; in foro: neq; ita multis literis, aut uoluminibus magnis continentur: eadem enim ſunt clata primum à pluribus: deinde paucis commutatis uerbis etiam ab ijſdem ſcriptoribus ſcripta ſunt ſæpius. Accedit uerò quo facilius percipi, cognoſciq; ius ciuile poßit (quod minime plerìq; arbitrantur) mira quædam in cognoſcendo ſuauitas & delectatio. Nam ſi quem aliena ſtudia delectant, plurima eſt & in omni iure ciuili, & in pontificum libris, & in duodecim tabulis antiquitatis effigies, quòd & uerborum priſca uetuſtas cognoſcitur, & actionum genera quædam maiorum conſuetudinem uitamq; declarant. Siue quis ciuilem ſcientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris eſſe propriam ſed cuiuſdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc bene deſcriptis omnibus ciuitatis utilitatibus ac partibus. XII. tabulis contineri uidebitis. Siue quem iſta præpotens & glorioſa philoſophia delectat, dicam audacius hoſce habet fontes omniũ diſputationum ſuarum, qui iure ciuili & legibus continentur. ex his enim & dignitatem maxime expetendam uidemus, cum uerus, iuſtus, atq; honeſtus labor honoribus, præmijs atq; ſplendore decoratur:

tur: uitia autem hominũ atq; fraudes, damnis, ignominijs, uinculis, uerberibus, exilijs, morte multantur: & docemur non infinitis, concertationumq; plenis disputationibus, sed autoritate nutuq; legum domitas habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. Fremãt omnes licet, dicam quod sentio, bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi uidetur XII. *tabularum libellus, si quis legum fontes & capita uiderit, & autoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac si nos, id quod maximè debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est uis, ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis tãquam nidulum affixam, sapientissimus uir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in eiusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est uirtutis, imperij, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet: uel quia est patria parens omnium nostrũ, uel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperij comparandis. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris lætitiam & uoluptatem, quòd quantum præstiterint nostri maiores prudentia cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo, & Dracone, & Solone nostras leges cõferre uolueritis. Incre*

dibile est enim quàm sit omne ius ciuile prater hoc nostrum incōditum ac penè ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam cæteris hominibus, & maximè Græcis antepono. His ego de causis dixeram Scæuola, ijs qui perfecti oratores esse uellent, iuris ciuilis cognitionem esse necessariā. Iam uerò ipsa per sese quantum afferat ijs qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaq; ut apud Græcos infimi homines mercedula adducti ministros se præbent in iudicijs oratoribus, ij qui apud illos πραγματικοὶ uocantur: sic in nostra ciuitate contra amplißimus quisq; & clarißimus uir, ut ille qui propter hanc iuris ciuilis scientiam sic appellatus à summo poëta est.

Egregie cordatus homo Catus Aeliu' Sext':

multiq; præterea, qui cum ingenio sibi autore dignitatem reperissent, perfecerunt ut in respōdendo iure, autoritate plus etiam quàm ipso ingenio ualerent. Senectuti uerò celebrandæ & ornandæ, quod honestius potest esse perfugium, quàm iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adolescētia comparaui, non solùm ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atq; ornamentum senectutis: ut cum me uires (quod ferè iam tempus aduentat) deficere cœpissent, ista ab solitudine domum meam uindicarem. Quid est enim præclarius

quàm

quàm honoribus & Reipu. muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi & reges, at omnes sui ciues consilium expetant?

Suarum rerum incerti, quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesq; consilij
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus iurisconsulti totius oraculum ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutij ianua & uestibulum, quod in eius infirmissima ualetudine, affectaq; iam ætate, maxima quotidie frequentia ciuium ac summorum hominum splendore celebratur. Iam uerò illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoq; iura, quæ sunt propria ciuitatis atq; imperij, tum monimenta rerum gestarum & uetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum priuatarum causis atq; iudicijs depromenda sæpe oratio est ex iure ciuili, & idcirco, ut antè diximus, oratori iuris ciuilis scientia necessaria est: sic in causis publicis iudiciorum, concionum, senatus, omnis hæc & antiquitatis memoria & publici iuris autoritas, & regendæ Reipub. ratio ac scientia tanquam aliqua materies ijs oratoribus, qui uersantur in Repu. subiecta esse debent. Non enim causidicum nescio quem, neq; proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus,

sed eum uirum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse deus putatur, ut & ipsum quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed diuinitus ad nos delatum uideretur: deinde qui posit non tam caduceo quàm nomine oratoris ornatus incolumis uel inter hostium tela uersari: tum qui scelus fraudemq; nocentis posit dicendo subijcere odio ciuium, suppliciocq; constringere: idemq; ingenij præsidio innocentiam iudiciorum pœna liberare: idemq; languentem labentemq; populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos mitigare: qui deniq; quemcunq; in animis hominum motum res & causa postulet, cum dicendo uel excitare posit, uel sedare. Hanc uim signis existimat aut ab ijs qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut à me posse exponi tam breui, uehementer errat: neq; solùm inscitiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinē perspicit. Equidem nobis, quoniā ita uoluistis, fontes unde hauriretis, atq; itinera ipsa ita putaui esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod & infinitum est, & non necessariū: sed ut commonstrarem tantum uiam, &, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi uerò, inquit Mutius, satis superq; abs te uidetur istorum studijs, si modo sunt studiosi, esse factum, nam ut

Socrat

Socratem illum solitum aiũt dicere, perfectum sibi opus esse, siquis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ percipiendæq; uirtutis (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse quàm bonos uiros, ijs reliquam facilem esse doctrinam) sic ego intelligo, sin hæc quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare uolueritis, facillime uos ad ea quæ cupitis, peruenturos ab hoc aditu ianuaq; patefacta. Nobis uero inquit Sulpitius, ista sunt pergrata, perq; iucunda: sed pauca etiam requirimus, in primisq; ea quæ ualde breuiter à te Crasse de ipsa arte percursa sunt, cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere: ea si paulò latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderij nostri. nam nunc quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum, sed uias earum rerũ, rationemq; cupimus cognoscere. Quid si, inquit Crassus, quoniã ego, quo facilius uos apud me tenerem, uestræ potius obsecutus sum uoluntati, quàm aut consuetudini aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea quæ continet, neq; adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iandudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enũtiet? Vt uidetur, inquit Sulpitius: nã Antonio dicẽte, etiã quid tu intelligas, sentiemus. Peto igitur, inquit Crassus, à te quoniã id nobis Antoni hominibus id ætatis oneris ab

horum adolescentiũ studijs imponitur, ut exponat quid ijs de rebus, quas à te quæri uides, sentias. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, planè uideo atq; sentio, non solùm quod ea requiruntur à me quorum sum ignarus atq; insolens: sed quia quod in causis ualde fugere soleo, ne tibi Crasse succedam, id me nunc isti uitare non sinunt. uerum hoc ingrediar ad ea quæ uultis audacius, quòd idem mihi spero usu esse uenturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla expectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine, ipsaq; illa quæ in commentarium meum retuli, sunt eiusmodi, nõ àliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu, causisq; tractata: quæ, si uobis hominibus eruditißimis non probabuntur, uestram iniquitatem accusatore, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem: meam facilitatem laudatote, cum uobis non meo iudicio, sed uestro studio inductus non grauate respondero. Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni: nullum est enim periculum ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminẽ nostrum pœniteat ad hunc te sermonem impulisse. Ego uero, inquit, pergã & id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut quid illud sit de quo disputetur explanetur, ne uagari et errare cogatur oratio, si ij qui inter se dissenserint, non idem esse,

illud

illud de quo agitur, intelligent. Nam si fortè quæreretur, quæ esset ars Imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset Imperator: qui cum esset constitutus administrator quidẽ belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorũ collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidijs faciendis atq; uitandis, de reliquis rebus quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo & scientia compotes, eos esse Imperatores dicerem, uterer'q; exemplis Africanorum, & Maximorum, Epaminondam atq; Annibalem, atq; eius generis homines nominarem. Sin autem quæreremus quis esset is qui ad Remp. moderandam usum & scientiam & studium suum contulisset, definirem hoc modo: Qui quibus rebus utilitas Reip. pararetur augereturq́;, teneret, ijsq́; uteretur, hunc Reip. rectorem, & concilij publici autorem esse habendum: prædicaremq́; P. Lentulum principem illum, & Tib. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerabiles alios cum ex nostra ciuitate, tum ex cæteris. Sin autem quæreretur quisnam iuris consultus uere nominaretur, eum dicerem, qui legum & consuetudinis eius qua priuati in ciuitate uterentur, & ad respondendum, & ad agendum, & ad cauẽdum peritus esset, & ex eo genere Sextum Aelium, M.

Manilium, P. Mutium nominarem. Atq; ut iam ad leuiora artium studia ueniam, si musicus, si grammaticus, si poëta quæratur, poßim similiter explicare quid corũ quisq; profiteatur, & quo nõ amplius ab quoq; sit postulandum. Philosophi deniq; ipsius, qui de sua ui ac sapientia unus omnia penè profitetur, est tamẽ quædã descriptio, ut is qui studeat omniũ rerũ diuinarũ atq; humanarum uim, naturam, causasq; nosse, & omnem bene uiuendi rationẽ tenere et persequi, nomine hoc appelletur. Oratorẽ autẽ, quoniã de eo quærimus, equidem non facio eundem quẽ Crassus, qui mihi uisus est omnẽ omniũ rerum atq; artium sciẽtiam cõprehendere uno oratoris officio, ac nomine: atq; eum puto esse, qui & uerbis ad audiendũ iucundis, & sententijs ad probandũ accõmodatis uti poßit in causis forensibus atq; cõmunibus: hunc ego appello oratorem, eumq; esse præterea instructũ uoce & actione, & lepore quodã uolo. Crassus uero mihi noster uisus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenij sui finibus immensis penè describere. nam & ciuitatũ regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum uisum est Scæuola te hoc illi concedere, cum sæpißime tibi senatus breuiter impoliteq; dicenti, maximis sit de rebus assensus. M. uero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, uir regendæ Reip. scientißimus,

mus, si audierit hanc autoritatem grauitatis, & consilij sui uindicari à te Crasse, quòd eam oratoris propriam esse dicas, iam credo huc ueniat, & hanc loquacitatem nostram uultu ipso, aspectuq; conterreat: qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quàm dicendi arte nititur. Neq; uero siquis utrunq; potest, aut ille consilij publici autor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est: aut hic disertus, aut eloquēs, si est idem in procuratione ciuitatis egregius, aliquam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istæ facultates, lōgeq; sunt diuersæ atq; seiunctæ: neq; eadem ratione ac uia M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, & Reipub. dignitatem exornabant, neq; enim est interdictum aut à rerum natura, aut à lege aliqua atq; more, ut singulis hominibus ne amplius quàm singulas artes nosse liceat. Quare non etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemq; in ea ciuitate plurimos annos princeps consilij publici fuit, iccirco eiusdem hominis atq; artis utraq; facultas existimanda est: nec si P. Crassus idem fuit eloquens & iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris ciuilis scientia. Nam si quisque ut in aliqua arte & facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet ut quod

præterea sciet, id eius in quo excellet, pars quadam esse uideatur, licet ista ratione dicamus, pila bene & duodecim scrupis ludere propriū esse iuris ciuilis, quoniā utrunq; eorum P. Mutius optime fecerit: eadēq; ratione dicantur & quos φυσικοὺς Græci nominant, ijdem poëtæ, quoniam Empedocles physicus egregiū poëma fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse atq; à se poßideri uolunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonē omnes in illis artibus præstantißimum fuisse fateantur. Ac si iam placet omnes artes oratori subiūgere, tolerabilius est sic potius dicere, ut quoniā dicendi facultas non debeat esse ieiuna atq; nuda, sed aspersa atq; distincta multarū rerum iucunda quadam uarietate: sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa uidisse, multa animo & cogitatione, multa etiā legendo percurrisse, neq; ea ut sua possedisse, sed ut aliena libasse. fateor enim callidum quendam hunc, & nulla in re tironem ac rudem, nec peregrinum atq; hospitem in agendo esse debere. Neq; uerò istis tragœdijs tuis, quibus uti philosophi maximè solēt, Crasse perturbor, quòd ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflāmatas restinguere, cum eo maximè uis oratoris, magnitudoq; cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum

num ac rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominũ quoq; ingeniosißimorũ otiosißimorumq; totas ætates uidemus esse contritas: quorum ego copiam magnitudinemq; cognitionis atq; artis nõ modo non contemno, sed etiam uehementer admiror: nobis tamen qui in hoc populo foroq; uersamur, satis est ea de moribus hominum & scire & dicere, quæ nõ abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam orator magnus & grauis, cum iratum aduersario iudicem facere uellet, hæsitauit ob eam causam quòd nesciret quid esset iracũdia, feruórne mentis an cupiditas puniendi doloris? Quis cum cæteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atq; agitare uellet, ea dixit quæ a philosophis dici solet? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quiq; eos in iudicium mentibus concitent, scelus eos nefariũ facere: partim qui tolerabiliores uolunt esse, & ad ueritatẽ uitæ propius accedere, per mediocres, ac potius leues motus debere esse dicunt. Orator autem omnia hæc quæ putantur in communi uitæ consuetudine mala ac molesta & fugienda, multa maiora & acerbiora uerbis facit: itemq; ea, quæ uulgo expetenda atq; optabilia uidẽtur, dicendo amplificat atq; ornat: neq; uult ita sapiens inter stultos uideri, uti qui audiant, aut illũ ineptum,

aut

aut Græculum putent: aut etiam si ualde probent ingenium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferãt: sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesq; pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neq; exquirat oratione, summum illud bonum in animóne sit, an in corpore: uirtute, an uoluptate definiatur: an hæc inter se iungi copularíq; poßint, an uerò, ut quibusdam uisum, nihil certum sciri, nihil planè cognosci & percipi poßit, quarum rerum fateor magnam, multiplicemq; esse disciplinã, & multas, copiosas, uariasq; rationes. Sed aliud quiddam longè aliud Crasse quærimus, acuto homine nobis opus est, & natura, usuq; callido. qui sagaciter peruestiget quid sui ciues, ijq; homines quibus aliquid dicendo persuadere uelit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent. Teneat oportet uenas cuiusq; generis, ætatis, ordinis, & eorum apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes sensusq; degustet Philosophorum autem libros reseruet sibi ad huiuscemodi Tusculani requiem, atq; otium, ne si quando ei dicendum erit de iustitia & fide mutuetur à Platone, qui cum hæc exprimenda uerbis arbitraretur, nouam quandam fixit in libris ciuitatem, usq; eo illa quæ dicenda de iustitia putabat, à uitæ consuetudine & à ciuitatum moribus abhorrebant. Quòd si ea probarentur in

populis atq; in ciuitatibus, quis tibi Crasse concessisset clarissimo uiro, & amplissimo principi ciuitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum ciuiū quæ dixisti, Eripite nos ex miserijs, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam seruire nisi uobis uniuersis, quibus & possumus & debemus? Omitto miserias, in quibus, ut illi aiunt, uir fortis esse non potest: omitto fauces, ex quibus te eripi uis, ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse: seruire uerò non modo te, sed uniuersum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? Potest'ne uirtus Crasse seruire istis autoribus quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris, quæ & semper, & sola libera est, quæq; etiam si corpora capta sint armis, aut constricta uinculis, tamen suum ius, atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat? Quæ uerò addidisti non modo senatum seruire posse populo, sed etiam debere: quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam eneruatus, tam omnia ad uoluptatem corporis doloremq; referens probare posset, senatum seruire populo, cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidisset? Itaq; hæc cum à te diuinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus homo

doctus

doctus & philosophiæ deditus nõ parum commode, sed etiam turpiter & flagitiose dicta esse dicebat. Idem Q. Sergium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergrauiter reprehẽdere solebat, quod is L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato Galbæ grauis atq; acer inimicus aspere apud pop. Rom. & uehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbã Rutilius, quòd is C. Sulpitij Galli propinqui sui Q. ~~Pupillum~~ filium ipse penè in humeros suos extulisset, qui patris clarißimi recordatione & memoria fletum populo moueret, & duos filios suos paruos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret sine libra atq; tabulis populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaq; cum & inuidia & odio populi tum Galba premeretur, his quoq; eum tragœdijs liberatum ferebat: quod item apud Catonem scriptum esse uideo, nisi pueris & lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse. Hæc Rutilius ualde uituperabat, & huic humilitati dicebat uel exilium fuisse, uel mortem anteponendam. Neq; uerò hoc solùm dixit, sed ipse & sensit & fecit. Nam cum esset ille uir exemplum, ut scitis, innocentiæ: cumq; illo nemo neq; integrior esset in ciuitate, neq; san-

ctior

ctior, nō modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quàm simplex ratio ueritatis ferebat. Paulum huic Cotta tribuit partiū disertißimo adolescenti sororis suæ filio. dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mutius more suo, nullo apparatu, pure & dilucide. Quòd si tu tunc Crasse dixisses, qui subsidiū oratori ex illis disputationibus quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulò antè dicebas: & si tibi pro P. Rutilio nō philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamuis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi ciues supplicioq; digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus euellisset uis orationis tuæ: nūc talis uir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commentitia Platonis ciuitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamauit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo Remp. implorauit, nemo supplicauit. Quid multa? pedē nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus & consularis ueterem illum Socratem, qui cum omniū sapientißimus esset, sanctißimeq; uixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut nō supplex aut reus, sed ut magister aut dominus uideretur esse iudicū. quinetiam cum ei scriptam orationem disertißimus orator Lysias attulisset, quàm, si ei uideretur,

In Brut. f. 356.

ff edisc

ediſceret, ut ea pro ſe in iudicio uteretur: non inuitus legit, & commode ſcriptam eſſe dixit: ſed, inquit, ut ſi mihi calceos Sicyonios attuliſſes, non uterer, quamuis eſſent habiles & apti ad pedẽ, quia non eſſent uiriles: ſic illam orationem diſertam ſibi, & oratoriam uideri, fortem & uirilem non uideri. Ergo ille quoq; damnatus eſt, neq; ſolum primis ſentẽtijs, quibus tantum ſtatuebant iudices, damnarent an abſoluerent: ſed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato, ſi fraus capitalis non eſſet, quaſi pœnæ æſtimatio: ex ſententia, cum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam quaſi æſtimationem commeruiſſe ſe maxime confiteretur: quod cùm interrogatus Socrates eſſet, reſpondit ſeſe meruiſſe ut ampliſsimis honoribus & præmijs decoraretur, et ut ei uictus quotidianus in Prytaneo publicè præberetur, qui honos apud Græcos maximus haberetur. Cuius reſponſo ſic iudices exarſerũt, ut capitis hominem innocentiſsimum condẽnarent, qui quidem ſi abſolutus eſſet (quod mehercule, etiã ſi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenij magnitudinẽ uellem) quonam modo iſtos philoſophos ferre poſſemus, qui nũc, cùm ille damnatus eſt, nullam aliã ob culpam: niſi propter dicẽdi inſcitiam, tamen à ſe oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuſcum ego non pugno utrum ſit melius aut uerius, tan-

tum

tum dico & aliud illud esse atq; hoc & hoc, sine illo summũ esse posse. Nam quòd ius ciuile Crasse tam uehementer amplexus es, uideo quid egeris: tum cum dicebas, nõ uidebam. Primum Scæuolæ te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suauitate debemus: cuius artem cum indotatã esse, atq; inconditatam & incomptam uideres, uerborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quòd in ea tu plus operæ laborisq; consumpseras, cum eius studij tibi & hortator & magister esset domi, ueritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno, sit sanè tanta quantã tu illam esse uis: etenim sine controuersia & magna est & late patet, & ad multos pertinet, & summo in honore semper fuit, & clarissimi ciues ei studio etiam hodie præsunt: sed uide Crasse ne dum nouo & alieno ornatu uelis ornare iuris ciuilis scientiam, suo quoque eam concesso & tradito spolies atq; denudes. Nam si ita diceres, qui iuris consultus esset, esse eum oratorem: itemq; qui esset orator, iuris ciuilis eundem esse consultum: praeclaras duas artes constitueres, atq; inter se pares, & eiusdem socias dignitatis. nunc uero iuris consultum sine hac eloquentia de qua quærimus: fateris esse posse, fuisseq; plurimos: oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse: ita & tibi

iuris consultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus & acutus, præco actionũ, cantor formularum, auceps syllabarum. Sed quia sæpe utitur orator subsidio iuris in causis, iccirco istam iuris scientiam eloquentiæ tanquam ancillulam, pedissequamq; adiunxisti. Quòd uerò impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut cum parua nescirent, magna profiterentur, aut ea quæ maxima essent in iure ciuili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, nunquamq; didicissent: utriusque rei facilis est & prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui quibus uerbis coëmptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris quæ coëmptionem fecerit, causam posse defendere. Nec si parui nauigij & magni eadẽ est in gubernando scientia, iccirco qui quibus uerbis herciscere oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non poßit. Nam quòd maximas centumuirales causas in iure positas protulisti, quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti iuris imperito non ornatißime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus sicut in ipsa M. Curij quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilij Mancini controuersia, atque in eo puero qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritißimos homines summa de iure dissensio. Quæro igitur quid adiuuerit oratorem in his causis

iuris

iuris scientia, cum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est non iuris scientia, sed eloquentia sustentatus? Equidem hoc sæpe audiui, cum ædilitatem P. Crassus peteret, eumq; maior natu, etiam consularis Sergius Galba assectaretur, quòd Craßi filiam C. filio suo despondisset: accesßisse ad Crassum consulendi causa quẽdam rusticanum: qui cum Crassum seduxisset, atq; ad eum retulisset, responsumq; ab eo uerum magis quàm ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba uidit, nomine appellauit, quæsiuitq; qua de re ad Crassum retulisset: ex quo ut audiuit, cõmotumq; ut uidit hominem, Suspenso, inquit, animo & occupato Crassum tibi respõdisse uideo: deinde ipsum Crassum manu prehendit, & Heus tu, inquit, quid tibi in mentem uenit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritißimus cõfirmare, ita se rem habere, ut respondisset, nec dubiũ esse posse. Galba autem alludens uariè & copiose multas similitudines afferre, multaq; pro æquitate contra ius dicere: atq; illũ, cum differendo par esse non posset (quanquam fuerit Crassus in numero disertorum, sed par Galba nullo modo) ad autores confugisse, & id quod ipse diceret, & in P. Mutij fratris sui libris, & in Sex. Aelij commentarijs scriptũ protulisse, ac tamen concesßisse Galbæ disputationem sibi probabilem

& propè ueram uideri. Attamen quæ causæ sunt eiusmodi, ut de carū iure dubium esse non poßit, omnino in iudicium uocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamiliâs antè fecit quàm ei filius natus est, hæreditatem petit? Nemo: quia constat agnascendo rumpi testamentum: ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris in cōtrouersijs ignorare: quæ pars sine dubio multo maxima est. In eo autem iure quod ambigitur inter peritißimos, non esse difficile oratori eius partis, quācunq; defendet, autorem aliquem inuenire: à quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis uiribusq; torquebit. Nisi uero (bona uenia huius optimi uiri dixerim Scæuolæ) tu libellis aut præceptis soceri tui causam M. Curij defendisti, nonne arripuisti patrocinium æquitatis & defensionem testamentorum ac uoluntatis mortuorum? Ac mea quidem sententia (frequens enim te audiui atq; affui) multo maiorem partem sententiarum sale tuo & lepore & politißimis facetijs pellexisti, cum et illud nimium acumen illuderes & admirarere ingenium Scæuolæ, qui excogitasset nasci prius oportere, quàm emori: cumq; multa colligeres & ex legibus, & ex senatus consultis, & ex uita ac sermone communi non modo acute, sed etiam ridicule ac facete: ubi, si uerba non rem sequeremur,

remur, confici nihil posset. Itaq; hilaritatis plenum iudicium ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi iuris ciuilis exercitatio profuerit, non intelligo: dicendi uis egregia summa festiuitate & uenustate coniuncta profuit. Ipse ille Mutius paterni iuris defensor, & quasi patrimonij propugnator sui, quid in illa causa, cùm contra te diceret, attulit, quod de iure ciuili depromptum uideretur? quam legem recitauit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio uersata est in eo, ut scriptum plurimum ualere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cùm in eiusmodi causis aliàs scriptum, aliàs æquitatem defendere docentur. Et credo in illa militis causa si tu aut hæredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam uim & oratoriam facultatem contulisset. Tu uerò uel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum uideretur: uel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo à mortuis excitasses, statuisses ante oculos, complexus esset filium, flensq; eum cẽtumuiris commendasset, lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisset, ut totum illud, uti lingua nuncupasset, non in XII. tabulis quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum uideretur. Nam quòd inertiam accusas

adolescentium, qui istam artem primum facillimam non ediscant, quæ quàm sit facilis, illi uiderint qui eius artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant: deinde etiam tu ipse uideris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, siquis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere posset, tum esse illam artem futuram. deinde quòd sit plena delectationis, in qua tibi remittunt omnes istam uoluptatem, & ea se carere patiuntur. nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuuij malit, quàm Manlianas uenalium uendendorum leges ediscere. Tu autem, quòd amore patriæ censes nos nostrorum maiorum inuenta nosse debere, non uides ueteres leges, aut ipsas sua uetustate consenuisse, aut nouis legibus esse sublatas? Quòd uerò uiros bonos iure ciuili fieri putas, quia legibus & præmia proposita sint uirtutibus, & supplicia uitijs: equidem putabam uirtutem hominibus (si modo tradi ratione poßit) instituendo & persuadendo, nō minis & ui, ac metu tradi. Nā ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quàm sit bellum cauere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni tu concedis ut sine ulla iuris scientia tamen causis satisfacere poßim, tibi hoc Crasse respondeo, neque me unquam ius ciuile didicisse, neque tamen in ijs causis, quas in iure

possem

possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atq; artis: aliud in communi uita & uulgari hominum consuetudine nec hebetẽ, nec rudem. Cui nostrum non licet fundos nostros obire, aut res rusticas uel fructus causa uel delectationis inuisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente uiuit, ut quid sit sementis, ac meßis, quid arborum putatio ac uitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum uillico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non ijdem in iure ciuili, præsertim cum in causis, & in negotijs, & in foro conteramur, satis instructi esse poßimus ad hoc duntaxat, ne in nostra patria peregrini, atq; aduenæ esse uideamur? Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile credo sit cùm hoc Scæuola communicare: quanquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos & exquisita deferunt. An uero si de re ipsa, si de finibus, cùm in rem præsentem non uenimus, si de tabulis, & præscriptionibus controuersia est: contortas res, & sæpe difficiles necessario perdiscimus? si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, ueremur'ne ea, si ab

adolescentia iuri ciuili minus studuerimus, non queamus cognoscere? Nihil'ne igitur prodest oratori iuris ciuilis scientia? Non possum negare, prodesse ullam scientiam, ei præsertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata: sed multa, & magna, & difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuq; Roscij gestum & uenustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus in gestu dicendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quàm uox? tamen me autore nemo dicendi studiosus, Græcorum more, & tragœdorum uoci seruiet, qui & annos complures sedentes declamitant, & quotidie antequã pronuntient, uocem cubantes, sensim excitant, eandemq;, cùm egerunt, sedentes ab acutißimo sono usq; ad grauißimum sonum recipiunt, & quasi quodammodo colligunt. Hoc nos si facere uellemus, antè condemnentur ij, quorum causas recepimus, quàm toties, quoties perscribitur, Pæanem, aut Munionem citarimus. Quòd si in gestu, qui multum oratorem adiuuat: & in uoce, quæ una maximè eloquentiam uel commendat, uel sustinet, elaborare nobis non licet: ac tantum in utroq; assequi possumus, quantum in hac acie quotidiani muneris spatij nobis datur: quanto minus est ad iuris ciuilis perdiscendi occupationem

nem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest, & hãc habet ab illis rebus dissimilitudinem: quòd uox & gestus subitò sumi, & alicunde arripi non potest: iuris utilitas ad quanq; causam, quamuis repentè uel à peritis, uel de libris depromi potest. Itaq; illi disertissimi homines ministros habent in causis iurisperitos, cum ipsi sint peritissimi: et qui, ut abs te, paulo antè dictum est, pragmatici uocantur. In quo nostri omnino melius multo, quòd clarissimorum hominum autoritate leges & iura tecta esse uoluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in iure ciuili, nõ ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis senectutem à solitudine uindicari iuris ciuilis scientia, fortasse etiam pecuniæ magnitudine: sed nos non quid nobis utile, uerum quid oratori necessarium sit quærimus: quanquam quoniam multa ad oratoris similitudinẽ ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se quo plus sibi ætatis accederet, eo tardioris tibicinis modos & cãtus remissiores esse facturum. Quòd si ille astrictus certa quadam numerorum moderatione & pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat: quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim hoc te Crasse fallit, quam multa sint, & quàm uaria genera dicendi, & quod

haud

haud sciam an tu primus ostenderis, qui iandiu multo dicis remißius & lenius quàm solebas, neq; minus hæc tamen tua grauißimi sermonis lenitas, quàm illa summa uis & contentio probatur: multiq; oratores fuerunt, ut illum Scipionem audiuimus & Lælium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore: nunquam ut Sergius Galba lateribus, aut clamore contenderent. Quòd si iam hoc facere non poteris, aut noles, uereris ne tua domus talis & uiri & ciuis, si à litigiosis hominibus non colatur, à cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum qui consultum ueniāt, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellißimum existimo esse senectui otium. Reliqua uerò etiam si adiuuant, historiam dico, & prudentiam iuris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiam, siquando opus erit, à uiro optimo, & istis rebus instructißimo familiari meo Longo mutuabor. Neque repugnabo quo minus (id quod modò hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atq; humanitate uersentur. Sed mehercule non ita multum spatij mihi uidetur, si modo ea facere & persequi uolent, quæ à te Crasse præcepta sunt: qui mihi propè etiam nimis duras leges imponere uisus es huic ætati,

sed

sed tamen ad id quod cupiunt adipiscendū propè necessarias. Nam & subita ad propositas causas exercitationes, & accurata & meditata commentationes, at stylus ille tuus, quem tu uerè dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est: & illa orationis sua cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripta subita uel laudandi, uel uituperandi, uel comprobandi, uel refellendi causa disputatio, non mediocris cōtentionis est uel ad memoriam, uel ad imitādum. Illud uero fuit horribile, quod me hercule uereor ne maiorem uim ad deterrendum habuerit, quàm ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unumquenq; nostrum quasi quendam esse Roscium: dixistiq; non tam ea quæ recta essent probari, quàm quæ praua sunt fastidijs adhærescere: quod ego non tam fastidiosè in nobis, quàm in histrionibus spectari puto. Itaque nos raucos sæpe attentissimè audiri uideo: tenet enim res ipsa, atque causa: at Aesopum, si paulum irrauuerit, explodi. A quibus enim nihil præter uoluptatem aurium quæritur, in ijs offenditur, simulatq; imminuitur aliquid de uoluptate. In eloquentia autem multa sunt, quæ teneant: quæ si omnia summa non sunt, & pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quæ sunt, mirabilia uideri. Ergo ut ad primum illud reuertar, sit orator nobis is, qui ut Crassus descripsit, accommodat

dat

dite ad persuadendum possit dicere: is autem concludatur in ea quae sunt in usu ciuitatum uulgari, ac forensi, remotisq; caeteris studijs, quamuis ea sunt ampla, atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes & dies urgeatur, imiteturq; illum, cui sine dubio summa uis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusq; labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia, industriaq; superaret: cumq; ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam literam non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur. Deinde cùm spiritus eius esset angustior, tantũ continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione uerborum (id quod eius scripta declarant) binae ei contentiones uocis, & remißiones continerentur. Qui etiam (ut memoria proditum est) coniectis in os calculis summa uoce uersus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat: neq; is consistens loco, sed inambulans atq; ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus Crasse, ad studium, & ad laborem incitandos iuuenes uehementer assentior: caetera quae collegisti ex uarijs & diuersis studijs, & artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atq; munere seiuncta esse arbitror. Haec cùm Antonius dixisset, sanè dubitare uisus est Sulpitius &

Cotta

Cotta, utrius oratio propius ad ueritatem uideretur accedere. Tum Crassus, Operarium nobis quędam Antoni oratorem facis, atq; haud scio an aliter sentias, & utare tua illa mirifica ad refellendũ consuetudine, qua tibi nemo unquam præstitit: cuius quidem ipsius facultatis exercitatio, oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine uersatur, maximeq; eorum, qui de omni re proposita, in utranq; partem solent copiosissimè dicere. Verùm ego non solùm arbitrabar, his præsertim audientibus, à me informari oportere, qualis esse posset is qui habitaret in subsellijs, neque quicquam amplius afferret, quàm quod causarum necessitas postularet: sed maius quiddam uidebam, cùm censebam oratorem, præsertim in nostra Repub. nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circundedisti, hoc facilius nobis expones ea quæ abs te de officijs, præceptisq; oratoris quæsita sunt: sed opinor secundum hunc diem. satis enim multa à nobis hodie dicta sunt. Nunc & Scæuola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat: & nos ipsi, quoniam id temporis est, ualetudini demus operam, Placuit sic omnibus. Tum Scæuola, Sanè, inquit, uellem non constituisse in Tusculanum me hodie uenturum esse Lælio, libenter audirem Antonium.

Et

Et cùm exurgeret, ſimul arridens, Neq; enim inquit, tam mihi moleſtus fuit, quòd ius noſtrum ciuile peruellit: quàm iucundus, quòd ſe id neſcire confeſſus eſt.

M. T. CICERONIS
DE ORATORE
LIBER II.

AGNA *nobis pueris Quinte frater, ſi memoria tenes, opinio fuit L. Craſſum non plus attigiſſe doctrinæ, quàm quantum prima illa puerili inſtitutione potuiſſet: M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atq; ignarum fuiſſe: erantq; multi, qui quanquam ita ſe rem habere arbitrarentur, tamen quò facilius nos incenſos ſtudio diſcendi à doctrina deterrerent, libenter id quod dixi de illis oratoribus prædicarent: ut ſi homines non eruditi ſummam eſſent prudentiam atq; incredibilem eloquentiam conſecuti, inanis omnis noſter eſſe labor, & ſtultum in nobis erudiendis patris noſtri optimi ac prudentiſſimi uiri ſtudium uideretur. Quos tum ut pueri refutare domeſticis teſtibus, patre, & C. Aculeone propinquo noſtro: & L. Cicerone patruo ſolebamus, quòd de Craſſo pater & Aculeo, quocum erat noſtra matertera, quem Craſſus dilexit ex omnibus*

plur

plurimum, & patruus qui cũ Antonio in Ciliciam profectus unà decesserat, multa nobis de eius studio doctrinaq; sæpe narrauit: cumq; nos cum consobrinis nostris Aculeonis filijs & ea disceremus quæ Crasso placerent, & ab ijs doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud sæpe intelleximus (cum essemus eiusmodi quod uel pueri sentire poteramus) illum & Græcè sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam uideretur, & doctoribus nostris ea ponere in percontando, eaq; ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei nouum, nihil inauditum uideretur. De Antonio uerò, quanquam sæpe ex humanißimo homine patruo nostro acceperamus, quemadmodum ille uel Athenis, uel Rhodi se doctißimorum hominum sermonibus dedidisset: tamen ipse adolescentulus quantũ illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsiui. Non erit profectò tibi quod scribo, hoc nouũ (nam iam tum ex me audiebas) mihi illũ ex multis uarijsq; sermonibus nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse uisum. Sed fuit hoc in utroq; eorum: ut Crassus non tam existimari uellet non didicisse, quàm illa despicere, & nostrorum hominũ in omni genere prudentiam Græcis anteferre. Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omni-

no didicisse nunquã putaretur: atq; ita se uterq; grauiorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Græcos uideretur. Quorum consilium quale fuerit, nihil sanè ad hoc tempus: illud autẽ est huius institutæ scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere unquam & præstare potuisse. Etenim cæteræ ferè artes seipsæ per se tuentur singulæ: bene dicere autem, quod est scienter, & peritè, & ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis septa teneatur. Omnia quæcunq; in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur: aut eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem & in nostra ciuitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos & ingenijs, & magna laude dicendi sine summa rerum omnium sciẽtia fuisse fateor: talem uerò existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ in tantam prudentiam pertinerent, tantamq; dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam feci libentius ut cum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis: uel ut illa opinio quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctißimum, alterum planè indoctum fuisse: uel ut ea quæ existimarem à

summis

summis oratoribus de eloquentia diuinitus esse dicta, custodire literis si ullo modo assequi complectiq; potuissem: uel mehercule, etiam ut laudem eorum iam propè senescentem, quantū ego possem, ab obliuione hominum atq; à silentio uindicarē. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum: sed cum alter non multū, quod quidem extaret, & id ipsum adolescens: alter nihil admodum scripti reliquisset: deberi hoc à me tantis hominum ingenijs putaui, ut cum etiam nunc uiuam illorum memoriam teneremus, hāc immortalē redderemus, si possem. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad probandū, quia non de Sergij Galbæ, aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, siquid uelim, nullius memoria iam refellente: sed edo hæc ijs cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt: ut duos summos uiros, ijs qui neutrum illorum uiderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, uiuorum & præsentium memoria teste commendemus. Nec uerò te charissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam: (quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse?) sed quoniam siue iudicio, ut soles dicere: siue ut ille pater eloquentiæ de se Isocrate: scripsit ipse, pudore à dicendo,

& timiditate ingenua quadã refugisti: siue ut p se iocari soles, unũ putasti satis esse, non modo in una familia rhetorẽ, sed penè in tota ciuitate: nõ tamẽ arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod meritò propter eorũ qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarũ artium, posit illudi. Nihil enim mihi quidem uidetur in Crasi & Antonij sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingenijs, acerrimis studijs, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam, rationemq; dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere uoluisti. Sed quo citius hoc quod suscepimus, non mediocre munus conficere posimus: omissa nostra adhortatione, ad eorũ quos proposuimus, sermonẽ disputationemq; ueniamus. Postero igitur die, quàm illa erant acta, hora ferè secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpitius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eò Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre uenit: quod ubi audiuit, commotus Crassus surrexit, omnesq; admirati maiorem aliquam esse causam eorum aduentus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent, Quid uos tandem, Crassus, nunquidnam, inquit noui? Nihil sanè, inquit Catulus: etenim uides esse ludos: sed uel tu nos

inep

ineptos licet, inquit, uel molestos putes: cum ad me in Tusculanum, inquit, heri uesperi uenisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi à se Scæuola hinc euntem esse conuentum, ex quo mira quædam se audisse dicebat: te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquētia cum Antonio disseruisse, & tanquam in schola propè ad Græcorum consuetudinem disputasse. Itaq; frater exorauit, me ipsum non quidem à studio audiendi nimis abhorrētem, sed mehercule uerentem tamen ne molesti uobis interueniremus, ut huc secum uenirem. Scæuolam enim ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues: si familiarius, utriq; nostrum: nos quidem nisi fortè molesti interuenimus, uenisse delectat. Tum Crassus, Equidem quæcunq; causa uos huc attulisset, lætarer, cum apud me uiderem homines mihi charissimos & amicissimos: sed tamen uere dicā, quæuis mallem fuisset, quàm ista quam dicis. Ego enim (ut quemadmodū sentio loquar) nunquam mihi minus quàm hesterno die placui: magis adeo id facilitatè, quàm alia ulla culpa mea contigit: qui dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus: feciq; id quod ne adolescens quidem feceram, ut ijs de rebus quæ doctrina aliqua continerentur, disputarē. Sed hoc

tamē cecidit mihi peropportune, quòd trāſactis iam meis partibus ad Antoniū audiendū ueniſtis. Tū Cæſar, Equidē, inquit, Craſſe, ita ſum cupidus te in illa longiore ac perpetua diſputatione audiēdi, ut ſi id mihi minus contingat, uel hoc ſim quotidiano tuo ſermone contētus. Itaq; experiar equidē illud, ut ne Sulpitius familiaris meus, aut Cotta plus quàm ego apud te ualere uideantur, & te exorabo profectò, ut mihi quoq; & Catulo tuæ ſuauitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo, neq; cōmittam ut dum uereare ne tu ſis ineptus, me eſſe iudices. Tū ille, Ego mehercule, inquit, Cæſar, ex omnibus Latinis uerbis huius uerbi uim uel maximā ſemper putaui. Quē enim nos ineptum uocamus, is mihi uidetur ab hoc nomē habere ductū, quòd non ſit aptus, idq; in ſermonis noſtri conſuetudine perlatè patet. Nam qui aut tempus quid poſtulet nō uidet, aut plura loquitur, aut ſe oſtētat, aut eorū quibuſcū eſt, uel dignitatis uel cōmodi rationē nō habet, aut denique; in aliquo genere aut inconcinnus aut multus eſt, is ineptus eſſe dicitur. Hoc uitio cumulata eſt eruditiſsima illa Græcorū natio: itaq; quòd uim huius mali Græci non uidēt, ne nomē quidem ei uitio impoſuerunt. Vt enim quæras omnia, quomodo Græci ineptū appellēt non reperies. Omniū autē ineptiarum quæ ſunt innumerabiles, haud ſcio an ulla ſit maior, quàm illorum

illorum qui solent quocunq; in loco, quoscunq; inter homines uisum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessarijs argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere inuiti & recusantes heri coacti sumus. Tum Catulus, Ne Graeci quidem, inquit, Crasse, qui in ciuitatibus suis clari & magni fuerunt, sicuti tu es, nosq; omnes in nostra Repub. uolumus esse: horum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt, nec tamen in otio sermones huiusmodi disputationesq; fugiebant. Ac si tibi uidetur qui tẽporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent uideri: num tandem aut locus hic non idoneus uidetur, in quo porticus haec ipsa, ubi inambulamus, & palaestra, & tot locis sessiones, gymnasiorum & Graecarũ disputationum memoriã quodammodo cõmouent? aut importunũ tempus in tanto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studijs nullam uitam esse ducamus? Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palaestram & sedes, & porticus, etiam ipsos Catule Graecos exercitationis & delectationis causa, non disputationis inuenisse arbitror. Nam & seculis multis antè gymnasia inuenta sunt, quam in his philosophi garrire coeperunt: &

hoc ipso tempore cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamẽ eorum auditores discũ audire quàm philosophum malunt, qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus & grauißimis disputantem philosophũ omnes unctionis causa relinquunt: ita leuißimã delectationem grauißimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponũt. Otium autem quod dicis esse, aßentior: uerum otij fructus est, non contentio animi, sed relaxatio. Sæpe ex socero meo audiui, cum is diceret socerum suum Lælium semper ferè cum Scipione solitum rusticari, eosq; incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe tanquam è uinculis euolauissent. Non audeo dicere de talibus uiris, sed tamen ita solet narrare Scæuola, conchas eos & umbilicos ad Caietã, & ad Laurentum legere consuesse, & ad omnẽ animi remißionem ludumq; descendere. Sic enim se res habet, ut quemadmodũ uolucres uidemus procreationis, atq; utilitatis suæ causa fingere & construere nidos, easdẽ autẽ, cũ aliquid effecerint, leuãdi laboris sui causa passim ac libere solutas opere uolitare: sic nostri animi forensibus negotijs, atque urbano opere defeßi, gestiunt, ac uolitare cupiunt uacui cura atq; labore. Itaq; illud quod ego in causa Curiana Scæuolæ dixi, non dixi secus ac sentiebã. Nam si inquã, Scæuola nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes

ad te

ad te ciues cum tabulis ueniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur, inquam, quando ages negotium publicū? quādo amicorum? quādo tuū? quādo deniq; nihil ages? Tum illud addidi, Mihi enim liber esse non uidetur, qui non aliquando nihil agit: in qua permaneo Catule sententia, meq; cum huc ueni, hoc ipsum nihil agere, & planè cessare delectat. Nā quod addidisti tertium, uos eos esse qui uitā insuauē sine his studijs putaretis: id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius homo doctus & perurbanus dicere solebat: ea quæ scriberet, neq; ab indoctißimis, neq; ab doctißimis legi uelle, quòd alteri nihil intelligerent, alteri plus fortaßè, quàm ipse de se: (quo etiā scripsit, Persium non curo legere:) hic enim fuit, ut noramus, omnium ferè nostrorum hominum doctißimus: (Lælium Decimum uolo, quem cognouimus uirū bonum & non illiteratum, sed nihil ad Persium:) sic ego, si iam disputandū sit de his nostris studijs, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud uos: malo enim non intelligi orationē meā, quàm reprehendi. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Catule iam mihi uideor nauasse operam, quòd huc uenerim: nam hæc ipsa recusatio disputationis, disputatio quædam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antoniū, cuius audio esse partes ut de tota eloquen-

tia differat, quæq; iandudũ Cotta & Sulpitius expectant? Ego uero, inquit Crassus, neq; Antoniũ uerbũ facere patiar, & ipse obmutescam, nisi prius à uobis impetraro. Quidnam? inquit Catulus. Vt hic sitis hodie. Tum cum ille dubitaret, quòd ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroq; respondeo, sic faciemus: atq; ista quidem conditione, uel ut uerbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus arrisit, & simul Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neq; domi imperarem, & hic apud quem eram futurus, sine mea sententia, tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt: & ille, Audite uero, audite, inquit: hominem enim audietis de schola, atq; à magistro & Græcis literis eruditũ. & eò quidem loquor confidentius, quòd Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamq; concedere. Sed tamen quoniam hoc totum, quicquid est, siue artificium, siue studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse: docebo uos discipuli id quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam. Hic postea quam arriserunt, Res mihi uidetur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerũ est, quæ sciuntur: Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. Nam & apud eos dicimus qui nesciũt,

& ea dicimus quæ nescimus ipsi: itaq; & illi aliâs aliud iisdem de rebus & sentiunt & iudicant: & nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere: sed etiam ut uterq; nostrum eadem de re aliâs aliud defendat, cum plus uno uerum esse non poßit. Vt igitur in eiusmodi re quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perueniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis. Nos uerò & ualde quidem, Catulus inquit, putamus, atq; eo magis, quòd nulla mihi ostentatione uideris esse usurus. exorsus es enim non gloriose magis, ut tu putas, à ueritate, quàm à nescio qua dignitate. Vt igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximã: sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad excipiendas eorum uoluntates. Huius rei scientiam si quis uolet magnam quandam artẽ esse dicere, non repugnabo. Etenim cum pleriq; temere ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autẽ propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium quin si quis animaduerterit quid sit quare alij melius quàm alij dicãt, id poßit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit,

is si

is si non planè artem, at quasi artem quandam inuenerit. Atq; utinam ut mihi illa uidere uideor in foro atq; in causis, ita nunc quemadmodum ea reperirentur, poßim uobis exponere. Sed de me uidero: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamuis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. Nam ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata & libera ciuitate dominatur: tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut uiribus aut mentibus iucundius percipi poßit. Qui enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inueniri potest? Quod carmen artificiosa uerborum cõclusione aptius? Quis actor in imitanda, quàm orator in suscipienda ueritate iucundior? Quid autem subtilius, quàm acutæ crebræq; sententiæ? Quid admirabilius, quàm res splendore illustrata uerborum? Quid plenius quàm omni rerũ genere cumulata oratio? Neq; enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici grauiterq; debeat. Huius est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia eiusdem & languentis populi incitatio, & effrænati moderatio. Eadem facultate fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem uocatur. Quis cohortari ad uirtutem ardentius, quis à uitijs acrius reuocare, quis uituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatẽ uehementi

ti

tius frangere accusando potest? quis mœrorem leuare mitius consolando? Historia uerò testis temporũ, lux ueritatis, uita memoriæ, magistra uitæ, nuntia uetustatis, qua uoce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ uerborum aut faciendorum, aut diligendorum scientiam profiteatur: aut si quisquã dicitur, nisi orator, formare orationẽ, eamq; uariare & distinguere quasi quibusdam uerborum sententiarumq; insignibus: aut si uia ulla nisi ab hac una arte traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut deniq; descriptionis atq; ordinis: fateamur aut hoc quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut cũ aliqua alia arte esse cõmune: sed si in hac una est ea ratio atq; doctrina, non si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium: sed ut orator de ijs rebus quæ cæterarum artium sunt, si modo eas cognorit (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere: sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neq; enim si de rebus rusticis agricola quispiam, aut etiam, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis disertè dixerit aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia uis magna est in hominum ingenijs, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generũ atq; artium consequuntur: sed quod cuiusq; sit proprium, etsi ex eo iudicari

dicari potest, cũ uideris quid quæq; doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quàm quòd omnes artes aliæ sine eloquentia suũ munus præstare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut cæteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant: hic nisi domesticis se instruxerit copijs, aliunde dicendi copiam petere non poßit. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impedičdus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiere tamen, mihiq; ignosces. Non enim possum quin exclamem, ut ait ille in Trinumo, ita mihi uim oratoris cum exprimere subtiliter uisus es, tum laudare copiosißimè, quod quidem eloquentem uel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet. debet enim, ad eam laudandam, ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porrò: tibi enim assentior uestrum esse hoc totum diserte dicere: idq; siquis in alia arte faciat, eũ assumpto aliunde uti bono, non proprio, nec suo. At Crassus, Nox te, inquit, nobis Antoni expoliuit, hominemq; reddidit. nã hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Cæcilius, remigem aliquem, aut baiulum nobis oratorem descripseras inopem quendam humanitatis atq; inurbanum. Tũ Antonius. Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut si te refellissem, hos à te discipulos abducerem nunc Catulo audiẽte & Cæsare, uideor debere non tam pugnare tecũ, quàm quid ipse sentiam, dicere. Sequitur igitur, quoniam nobis

nobis est hic, de quo loquimur, in foro atq; in oculis ciuium constituendus, ut uideamus quid ei negotij demus, cuiq; eũ muneri uelimus esse praepositum. Nam Crassus heri, cum uos Catule & Caesar non adessetis, posuit breuiter in artis distributione idem quod Graeci pleriq; posuerunt: neq; sanè quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum esse, in quibus eloquentia uersaretur: unum infinitum, alterum certũ. Infinitum mihi uidetur id dicere, in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: Expetendáne esset eloquentia, expetẽdíne honores. Certum autem, in quo quid in personis, & in constituta re, & definita quaereretur: cuiusmodi sunt quae in foro atq; in ciuium causis disceptationibusq; uersantur. Ea mihi uidentur aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita. nam illud tertium quod & à Crasso tactum est, & ut audio, ille ipse Aristoteles qui haec maximè illustrauit, adiunxit, etiam si opus est, tamen minus est necessarium. Quid nam? inquit Catulus, an laudationes? id enim uideo poni genus tertium. Ita, inquit Antonius, & in eo quidem genere scio & me & omnes qui affuerunt, delectatos esse uehementer, cum abs te est Popilia mater uestra laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra ciuitate tributum puto. Sed non omnia quaecũq; loquimur, mihi uidentur ad artem & ad praecepta esse reuocãda.

Ex

Ex his enim fontibus unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationẽ ornare, neq; illa elementa desiderare quæ ut nemo tradat, quis est qui nesciat quæ sint in homine laudanda? Positis enim ijs rebus quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam Censor habuit, principio, dixit, quæ natura aut fortuna darentur hominibus, in ijs rebus se uinci posse animo æquo pati: quæ ipsi sibi homines parare possent, in ijs rebus se pati uinci non posse. Qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunæ bona. ea sunt generis, pecuniæ, propinquorũ, amicorum, opum, ualetudinis, formæ, uirium, ingenij, cæterarumq; rerum quæ sunt aut corporis, aut extraneæ. Si habuerit, bene his usum: si non habuerit, sapienter caruisse: si amiserit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is quẽ laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid deniq; cum aliqua uirtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc & quæ sint eius generis facilè uidebit, qui uolet laudare quempiam: & qui uituperare, contraria. Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim si est facilius, eo de numero quoq; est excerpendũ. Quia nolo, inquit, omnia quæ cadunt aliquãdo in oratorem, quãuis exigua sint, ea sic tractare quasi nihil poßit dici sine præceptis suis. Nam

& test.

& testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius: ut mihi necesse fuit in Sex. Titium seditiosum ciuem & turbulentum: explicaui in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatus mei, quibus illi Tribuno pl. pro Rep. restitissem, quæq; ab eo contra Remp. facta arbitrarer, exposui: diu retentus sum, multa audiui, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimonijs dicendis quasi in arte tradere? Nihil sanè, inquit Catulus, necesse est. Quid si (quod sæpe summis uiris accidit) mandata sint exponenda aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem à senatu? Num, quia genere orationis in huiusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco etiam pars hæc causarum numeranda uidetur, aut proprijs præceptis instruenda? Minimè uerò, inquit Catulus: non enim deerit homini diserto in eiusmodi rebus facultas ex cæteris rebus & causis comparata. Ergo item, inquit, illa quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego paulo antè (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neq; habent suum locum ullum in diuisione partium, neq; certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus diserte, quàm quæ in lite dicuntur, obiurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desyderet, sed ex artificio res istæ

præcepta non quærunt. Planè, inquit Catulus, assentior. Age uero, inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi, inquit Catulus: si ut nostri, nihil opus est oratore, satis est non esse mendacem. Atqui ne nostros contemnas, inquit Antonius: Græci ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio, cuius rei, memoriæq; publicæ retinendæ causa ab initio rerũ Romanarum usq; ad P. Mutium Pontificem Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis Pontifex Maximus, efferebatq; in album. & proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi: ij qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monimenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumq; rerum reliquerunt. Itaq; qualis apud Græcos Pherecides, Hellanicus, Acusilaus fuit, aliiq; permulti: talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neq; tenent quibus rebus ornatur oratio (modo enim huc ista sunt importata) & dum intelligatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse breuitatem. Paululum se erexit, & addidit historiæ maiorẽ sonũ uocis uir optimus Crassi familiaris Antipater: cæteri non exornatores rerum, sed tantummo

tummodo narratores fuerunt. Est, inquit Catulus, ut dicis: sed iste ipse Cælius neq; distinxit historiam uarietate locorum, neq; uerborũ collocatione, & tractu orationis leni & æquabili perpoliuit illud opus: sed ut homo neq; doctus, neq; maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolauit: uicit tamẽ, ut dicis, superiores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atq; in foro eluceat. Apud Græcos autem eloquentißimi homines remoti à causis forensibus, cũ ad cæteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicauerunt. Nanq; & Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornauit, in causis nihil omnino uersatũ esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, ut me quidem (quantum ego Græce scripta intelligere possum) magnopere delectet. & post illum Thucydides omneis dicendi artificio mea sententia facile uicit: qui ita creber est rerum frequentia, ut uerborum propè numerum sententiarum numero consequatur. Ita porrò uerbis aptus, & pressus, ut nescias utrum res oratione, an uerba sententijs illustrentur. Atqui ne hunc quidem quanquam est in Rep. uersatus, ex numero accepimus eorum qui causas dictitarunt: & hos libros tum scripsisse dicitur, cum à Rep. remotus, atq; id quod optimo cuiq; Athenis

accidere solitum est, in exiliũ pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Phyllistus, qui cum Dionysij tyranni familiarissimus esset, otium suũ consumpsit in historia scribẽda, maximeq; Thucydidem est, sicut mihi uidetur, imitatus. Postea uerò quasi ex clarissima rhetoris officina duo praestantes ingenio Theopompus, & Ephorus ab Isocrate magistro impulsi se ad historiam contulerunt, causas omnino nunquam attigerunt. Deniq; etiam à philosophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille, pòst ab Aristotele Callisthenes comes Alexãdri, scripsit historiam: & hic quidẽ rhetorico penè more, ille autem superior leuiore quodam sono est usus, & qui illum impetum oratoris nõ habeat, uehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem uidetur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus: quantũ autẽ iudicare possum, longe eruditissimus, & rerum copia, & sententiarum uarietate abundantissimus, & ipsa compositione uerborũ non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem. Haec cum ille dixisset, quid est, inquit Catule, Caesar, ubi sunt qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominauit? quàm scienter? quàm propriè de unoquoq; dixit? Id mehercule, inquit Catulus admirãs, illud tam mirari desino quod multo magis antè mirabar, hunc, cum haec nesciret,

in di

in dicendo posse tantum. Atqui Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, sed delectationis causa, cùm est otium, legere soleo. Quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen, ut cum in sole ambulem, etiam si aliam ob causam ambulem, fieri natura tamē ut colorer: sic cùm istos libros ad Misenum (nam Romæ uix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum cantu quasi colorari. Sed ne latius hoc uobis patere uideatur, hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi qui scripserunt uoluerunt à uulgo intelligi. In Philosophos uestros si quando incidi, deceptus indicibus librorū, quod sunt ferè inscripti de rebus notis & illustribus, de uirtute, de iustitia, de honestate, de uoluptate, uerbum prorsus nullum intelligo, ita sunt angustis & concisis disputationibus illigati: Poëtas omnino quasi aliena quadam lingua locutos non conor attingere. Cùm his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas: aut qui ita loquūtur, ut uideantur uoluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo. Videtisne quantum munus sit oratoris historia? Haud scio an flumine orationis & uarietate maximum: neq; tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorū præceptis. sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit primam esse historiæ legem, nequid

falsi dicere audeat, deinde nequid ueri non audeat, nequa suspicio gratiæ sit in scribendo, nequa simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus, & uerbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: uult etiam, quoniã in rebus magnis memoriaq; dignis consilia primum, deinde acta, postea euentus expectantur, & de consilijs significari quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo: & cum de euentu dicatur, ut causæ explicentur omnes, uel casus, uel sapientiæ, uel temeritatis, hominumq; ipsorum non solum res gestæ, sed etiam qui fama ac nomine excellant, de cuiusq; uita atq; natura. Verborum autem ratio, & genus orationis fusum atq; tractum, & cum lenitate quadam æquabili profluens, sine hac iudiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis prosequendum est. Harum tot, tantarumq; rerum, uidetis'ne nulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita, quæ tractanda sunt omnia disertißime: sed locum suum in illis artibus quæ traditæ sunt, habent nullum. Atq; in hoc genere illa quoq; est infinita sylua, quòd oratori pleriq; (ut etiam Crassus ostendit) duo

genera

genera ad dicendum dederunt. Vnum de certa definitaq; causa, quales sunt quæ in litibus, quæ in deliberationibus uersantur: addat si quis uolet etiam laudationis. Alterũ, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore & sine persona quæstionem. hoc quid, & quantum sit cum dicunt, intelligere mihi non uidentur. Si enim est oratoris quæcunq; res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ: de Mathematicis, de Musicis rebus non poterit quin dicat, hoc onere suscepto recusare. Deniq; ei, qui profitetur esse suum non solum de ijs controuersijs quæ temporibus & personis notæ sunt, hoc est de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere, nullum potest esse genus orationis quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quæstionum oratori nolumus adiungere uagam, & liberam, & latè patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de uirtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de amicitia, de fide, de officio, de cæteris uirtutibus, contrarijsq; uitijs dicendum oratori putemus: itemq; de Republica de imperio, de re militari, de disciplina ciuitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoq; partem, sed ita ut

sit circunscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quæ pertinent ad usum ciuium, morem hominum, quæ uersantur in consuetudine uitæ, in ratione Reip. in hac societate ciuili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto: si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat, ac certè, ut in causa prudenter poßit intexere. Hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ij qui iura, qui leges, qui ciuitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter & splendidè, sine ulla serie disputationum, & sine ieiuna concertatione uerborum. Hoc loco nequa sit admiratio, si tot, tantarumq; rerum nulla à me præcepta ponentur, sic statuo, ut in cæteris artibus cum tradita sunt cuiusq; artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse: ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusuis uel formæ uel ætatis, etiam si non didicerit, pingere: neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis alijs quadrupedibus facere non poßit. Neque est omnino ars ulla, in qua omnia quæ illa arte effici possunt, à doctore tradantur: sed qui primarum & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua persequuntur. Similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi, quin illam uim adeptus sit, ut eorum

mentes

mentes, qui aut de Republica, aut de ipsius rebus, aut de ijs contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium mouere poßit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse quid dicat, quàm Polycletum illum, cùm Herculem fingebat, quemadmodum pellem aut hydram fingeret, etiam si hæc nunquam separatim facere didicisset. Tum Catulus, Praeclare mihi uideris Antoni posuisse ante oculos quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid etiam si non didicisset, ex eo quod didicisset, assumeret. deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum, caetera innumerabilia exercitationi & similitudini reliquisti. Sed uideto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit & pellis, Hercules autem & alia opera maiora ne in illis rebus quas praetermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis uidetur de uniuersis generibus rerum, quàm de singulorum causis, ac multo etiam maius de natura Deorum, quàm de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonius: dicam enim tibi Catule non tam doctus, quàm (id quod est maius) expertus. Omnium caeterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neq; inexercitato, neq; communium literarum & politioris humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum

est quoddam opus, atq; haud sciam an de humanis operibus longè maximum: in quibus uis oratoris plerunq; ab imperitis exitu & uictoria iudicatur: ubi adest armatus aduersarius qui sit & feriendus & repellendus: ubi sæpe is qui rei dominus futurus est, alienus atq; iratus, aut etiam amicus aduersario, & inimicus tibi est: cùm aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus: aut omni ratione ad tempus ad causam oratione moderandus: in quo sæpe beneuolentia ad odium, odium autem ad beneuolentiam deducendum est: qui tanquam machinatione aliqua, tum ad seueritatem, tum ad remißionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiã est contorquendus. Omnium sententiarum grauitate, omnium uerborum ponderibus est utendum: accedat oportet actio uaria, uehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena ueritatis. In his operibus siquis illam artem comprehenderit, ut tanquam Phidias Mineruæ signum efficere poßit, non sanè quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora illa opera facere discat, laborabit. Tum Catulus, Quò ista maiora ac mirabiliora fecisti, eò me maior expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibúsue præceptis ea tanta uis comparetur: non quo mea quidem iam intersit (neq; enim ætas id mea desiderat, & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam

senten

sententias de manibus iudicum ui quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus) sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. Nec mihi opus est Græco aliquo doctore qui mihi peruulgata præcepta decantet, cum ipse nunquam forũ, nunquam ullum iudicium aspexerit: ut peripateticus ille dicitur Phormio, cùm Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum uenisset exul, proq; eo, quòd eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si uellet, audiret: cumq; is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. Tum cum cæteri, qui illum audierant, uehementer essent delectati, quærebant ab Annibale quidnam ille ipse de illo philosopho iudicaret. hic Pœnus non optimè Græce, sed tamen liberè respondisse fertur, Multos se deliros senes sæpe uidisse, sed qui magis quàm Phormio deliraret, uidisse neminem. Neq; mehercule iniuria. quid enim aut arrogãtius aut loquacius fieri potuit, quam Annibali, qui tot annos de imperio cum pop. Roma. omnium gentium uictore certasset, Græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra uidisset, nũquam deniq; minimam partem ullius publici muneris attigisset, præce-

pta

pta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, uidentur: quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros: sed hoc minus fortasse errant, quòd non te, ut Annibalem, sed pueros aut adolescentulos docere conantur. Erras Catule, inquit Antonius: nã egomet in multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Græcorum, qui quenquam nostrum quicquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt, facilè omnes perpetior & perfero (nam aut aliquid afferunt quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat) dimitto autem eos non tam contumeliosè, quàm philosophum illum Annibal, & eò fortasse plus habeo etiam negotij: sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. Diuidunt enim totam rem in duas partes, in causæ controuersiam, & in quæstionis. Causam appellant rem positam in disceptatione reorum, & controuersia. Quæstionem autem rem positam in infinita dubitatione. de causa præcepta dant: de altera parte dicendi mirum silentium est. Deniq; quinq; faciunt quasi membra eloquentiæ, inuenire quid dicas, inuenta disponere, deinde ornare uerbis, pòst memoriæ mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare, rem sanè non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte uiderit, neminem posse aptè dicere, nisi & quid

diceret

diceret, & quibus uerbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminisset? Atq; hæc ego non reprehendo, sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor, quinq;, sex'ue partes, uel etiam septem (quoniam aliter ab alijs digeruntur) in quas est ab his omnis oratio distributa.

Iubent enim exordiri ita, ut eum qui audiat, beneuolum nobis faciamus, & docilem & attentum. Deinde rem narrare ita, ut uerisimilis narratio sit, ut aperta, ut breuis. Pòst autem diuidere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis ac rationibus, deinde contraria refutare. Tum autem alij conclusionem orationis, & quasi perorationem collocant: alij iubent ante quàm peroretur, ornandi aut augendi causa digredi, deinde concludere ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa: sed tamen (id quod necesse fuit hominibus expertibus ueritatis) non peritè. Quæ enim præcepta principiorum & narrationum esse uoluerunt, ea in totis orationibus sunt conseruanda. Nam ego mihi beneuolum iudicem facilius facere possum in cursu orationis, quàm cùm omnia sunt inaudita: docilem autem, non cùm polliceor me demonstraturum, sed tum cùm doceo & explano: attentum uero, crebrò tota actione excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione efficere possumus. Iam uero narrationem quòd iubent ueri-

simil

similem esse & apertam & breuem, recte nos admonent: quòd hæc narrationis magis putant esse propria, quàm totius orationis, ualde mihi uidentur errare: omninoq; in hoc omnis est error, quòd existimant artificiũ esse hoc quoddam non dißimile cæterorum, cuiusmodi de ipso iure ciuili hesterno die Crassus componi posse dicebat, ut genera rerum primum exponerentur, in quo uitium est, si genus ullum prætermittatur: deinde singulorum generum partes, in quo & deesse aliquam partem, & superare mendosum est, tum uerborum omnium definitiones, in quibus neq; abesse quicquam decet, neq; redundare. Sed hoc si in iure ciuili, si etiam in paruis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt, non idem sentio tanta hac in re, tamq; immensa, posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui hæc docent, omnia iam explicata & perpolita assequentur. Sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neq; abditi, neq; obscuri. Sed uideant quid uelint, ad ludendúmne, an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna & acies, aliud ludus, campusq; noster desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum & gladiatori, & militi prodest aliquid: sed animus acer & præsens, & acutus idem atq; uersutus inuictos uiros efficit non difficilius arte coniuncta. Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere poßit,

poßit, antè perſpiciam. Sit enim mihi tinctus literis, audierit aliquid, legerit, iſta ipſa præcepta acceperit: tentabo quid deceat, quid uoce, quid uiribus, quid ſpiritu, quid lingua efficere poßit. Si intelligam poſſe ad ſummos peruenire, non ſolum hortabor ut elaboret, ſed etiam ſi uir quoq; mihi bonus uidebitur, obſecrabo. Tantum ego in excellente oratore & eodē uiro bono ponō eſſe ornamenti uniuerſæ ciuitati. Sin uidebitur, cum omnia ſumma fecerit, tamen ad mediocres oratores eſſe uenturus, permittā ipſi quid uelit, moleſtus magnopere non ero. Sin planè abhorrebit, & erit abſurdus: ut ſe cōtineat, aut ad aliud ſtudium transferat, admonebo. Nam neq; is qui optimè poteſt, deſerendus ullo modo eſt à cohortatione noſtra: neq; is qui aliquid poteſt, deterrendus: quòd alterum diuinitatis mihi cuiuſdam uidetur: alterum, uel non facere, quod non optimè poßis, uel facere quod non peßimè facias, humanitatis: tertium uerò illud, clamare cōtrà quàm deceat, & quàm poßit, hominis eſt (ut tu Catule de quodam declamatore dixiſti) ſtultitiæ ſuæ quamplurimos teſtes domeſtico præconio colligentis. De hoc igitur qui erit talis, ut cohortandus, adiuuandusq; ſit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat quæ nos uſus docuit, ut nobis ducibus ueniat eò quò ſine duce ipſi peruenimus, quoniam meliora docere non poſſumus: Atq; ut à familiari noſtro exordiar, hunc ego

Catule

Catule Sulpitium primũ in causa paruula adolescentulum audiui, uoce & forma, & motu corporis, & reliquis rebus aptis ad hoc munus de quo quærimus, oratione autem celeri & concitata, quod erat ingenij: & uerbis efferuescentibus, & paulo nimium redundantibus, quod erat ætatis non sum aspernatus. Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas. Nam facilius sicut in uitibus reuocantur ea quæ sese nimium profuderunt, quàm si nihil ualet materies, noua sarmenta cultura excitantur: ita uolo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem, neq; dimisi tempus, & eum sum cohortatus ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum: magistrum autem, quem uellet, eligeret, me quidem si audiret L. Crassum: quod iste arripuit, & ita sese facturum confirmauit, atq; etiam addidit, gratiæ scilicet causa me quoq; sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cum iste accusauit C. Norbanum defendente me. Non est credibile quid interesse mihi sit uisum inter eum, qui tum erat, & qui animo antè fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque præclarum natura ipsa ducebat: sed ea non satis proficere potuisset: nisi eodem studio, atq; imitatione incidisset, atq; ita dicere consuesset

ßuesset, ut tota mente Crassum atq; omni animo intueretur. Ergo hoc sit primum in præceptis meis, ut demonstremus quem imitetur: atq; ita ut quæ maximè excellant in eo quem imitabitur, ea diligentißime persequatur: tum accedat exercitatio qua illum quem antè delegerit, imitando effingat, atq; ita exprimat, non ut multos imitatores sæpe cognoui: qui aut ea quæ facilia sunt, aut etiam illa, quæ insignia ac penè uitiosa consectentur imitando. Nihil est facilius, quàm amictum imitari alicuius, aut statum, aut motum. Si uerò etiam uitiosi aliquid est, id sumere, & in eo uitiosum esse, non magnum est: ut ille qui nunc etiam amissa uoce fuerit in Rep. Fusius, neruos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris prauitatem, & uerborum latitudinem imitatur: sed tamē ille nec deligere sciuit cuius potißimū similis esset, & in eo ipso quē delegerat, imitari etiā uitia uoluit. Qui ita faciet ut oportet, primum uigilet necesse est in deligēdo: deinde quem probauit, in eo quæ maximè excellent, ea diligentißime persequatur. Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula propè genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare (quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, non multa sanè reliquerant) quam in Græcis, ex quorum scriptis, cuiusq; ætatis, quæ dicendi ratio, uolun-

tasq; fuerit intelligi potest. Antiquißimi ferè sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atq; Alcibiades, & eadem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breues, sententijs magis, quàm uerbis abũdantes. Non potuisset accidere ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiæ scripta sunt, nonnulla Critiæ. De Theramene audiuimus: omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum, sed erãt paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium, cuius è ludo tanquam ex equo Troiano, innumeri principes exierunt, sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse uoluerunt. Itaq; & illi Theopompus, Ephorus, Philistus, Naucrates, multiq; alij naturis differunt, uoluntate autem similes sunt inter sese, & magistri, & ij qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus, alijq; complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem ueritatis imitandæ genere uersati: quorum quandiu mansit imitatio, tandiu genus illud dicendi, studiumq; uixit. Posteaquam extinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est & euanuit, alia quædam dicendi molliora ac remißiora genera uiguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demosthenis: tum Phalereus

ille

ille Demetrius omnium istorum mea sententia politissimus, aliiq; eorum similes extiterunt. Quæ si uolemus usq; ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem & eius fratrem Hieroclem, quos ego audiui, tota imitetur Asia: sic semper fuisse aliquem, cuius se similes pleriq; esse uellent. Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi uolet, tum exercitationibus crebris atq; magnis, tum scribendo maximè persequatur. Quod si hic noster Sulpitius faceret, multo eius oratio esset pressior: in qua nūc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quædam, quæ stylo depascenda est. Hic Sulpitius, Me quidem, inquit, rectè mones, idq; mihi gratum est, sed ne te quidē Antoni multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi uerò, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipsi desunt: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: uerum & in hoc ex re familiari mea, & in illo ex eo quod dico, quantulum id cunq; est, quid faciam iudicari potest. Atq; esse tamen multos uidemus, qui neminem imitentur, & suapte natura quod uelint sine cuiusquam similitudine consequantur, quod & in uobis animaduerti rectè potest Cæsar & Cotta: quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus lepōrē quendam & salem, alter acutissimū & subtilissimum dicendi genus est consecutus.

 Neq;

Neq; uerò uester æqualis Curio patre meo sententia uel eloquentißimo temporibus illis, quen quam mihi magnopere uidetur imitari, qui tamen uerborum grauitate & elegantia & copia suam quandam expreßit quasi formam, figuramq; dicēdi: quod ego maximè potui iudicare in ea causa quam ille contra me apud centumuiros pro fratribus Coßis dixit. In qua nihil illi defuit quod non modo copiosus, sed etiam sapiēs orator habere deberet. Verum ut aliquando ad causas deducamus illum quem constituimus, & eas quidem in quibus plusculum negotij est, iudiciorum atq; litium (riserit aliquis fortasse hoc præceptum. est enim nō tam acutum quàm necessarium, magisq; monitoris non fatui, quàm eruditi magistri) hoc ei primum præcipiemus, quascunq; causas erit acturus, ut eas diligenter penitusq; cognoscat. Hoc in ludo non præcipitur. faciles enim causæ ad pueros deferūtur. Lex peregrinum uetat in murum ascendere. ascendit. hostes repulit. accusatur. Nihil est negotij huiusmodi causam cognoscere. Rectè igitur nihil de causa discenda præcipiunt. Hæc est enim in ludo causarum fere formula. At uerò in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, uita deniq; eorum, qui in causa uersantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasq; causas & maximè priuatas (sunt enim

multæ

multo sæpe obscuriores) uidemus amitti. Ita non nulli dum operam suam multi existimari uolũt, ut toto foro uolitare, & à causa ad causam ire uideantur, causas dicunt incognitas: in quo est illa quidem magna offensio, uel negligentiæ susceptis rebus, uel perfidiæ receptis: sed etiam illa maior opinione mea, quòd nemo potest de ea re quam non nouit, non turpissime dicere: ita dum inertiæ uituperationem, quæ maior est, contemnunt, assequuntur etiam illã, quã magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operã, ut de sua quisq; re me ipse doceat, & ut nequis alius adsit, quo liberius loquatur, & agere aduersarij causam, ut ille agat suam, & quicquid de sua re cogitarit in mediũ proferat. Itaq; cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, aduersarij, iudicis: qui locus est talis, ut plus habeat adiumẽti, quàm incommodi, hũc iudico esse dicendũ: ubi plus mali, quàm boni reperio, id totũ abiudico atq; reijcio. Ita assequor ut alio tempore cogitem quid dicam, & alio dicam: quæ duo pleriq; ingenio freti simul faciunt: sed certè ijdẽ illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarẽt. Cum rem penitus, causamq́; cognoui, statim occurrit animo quæ sit causa ambigui. Nihil est enim quod inter homines ambigatur, siue ex crimine causa constet, ut facinoris: siue ex controuer-

sia, ut hæreditatis: siue ex deliberatione, ut belli: siue ex persona, ut laudis: siue ex disputatione, ut de ratione uiuendi, in quo non aut quid factum sit, aut fiat futurúmne sit quæratur, aut quale sit, aut quid uocetur. Ac nostræ ferè causæ quæ quidem sunt criminum, plerúq; inficiatione defenduntur. Nam & de pecunijs repetundis, quæ maximæ sunt, neganda ferè sunt omnia: & de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atq; largitione seiungere. de sicarijs, de ueneficijs, de peculatu inficiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudicijs, ex controuersia facti: in deliberationibus plerunq; ex futuri, raro etiam ex instantis, aut facti. Sæpe autem res non sit, néene, sed qualis sit, quæritur: ut cum L. Opimij causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriæ factum esse dicebat, ut eidem Carboni Tribuno Pl. alia tum mente Remp. capessenti P. Africanus de Tiberio Graccho interroganti responderat, iure cæsum uideri. Iure autem omnia defenduntur, quæ sunt eius generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu facta esse uideantur. Iam quid uocetur quæritur, cum quo uerbo quid appellandum sit, contenditur: ut mihi ipsi cum hoc Sulpitio fuit in Norbani causa summa contentio,

pleraq;

pleraq; enim de ijs quæ ab isto obijciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maiestatem imminutam negabam: ex quo uerbo lege Apuleia tota illa causa pendebat. Atq; in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut uerbum illud quod causam facit, lucide, breuiter uterque definiat. Quod mihi quidē perquam puerile uideri solet: alia est enim cum inter doctos homines de ijs ipsis rebus, quæ uersantur in artibus, disputatur, uerborum definitio: ut cum quæritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit ciuitas. In quibus hoc præcipit ratio, atq; doctrina, ut uis eius rei, quā definitas, sic exprimatur, ut neq; absit quicquam, neq; supersit. Quod quidem in illa causa neq; Sulpitius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam quantum uterq; nostrum potuit, omni copia dicendi dilatauit quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso uerbo uno, aut addito, aut dempto sæpe extorquetur è manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationemq; penè puerilē: tum & in sensum & in mentem iudicis intrare non potest: antè enim præterlabitur, quàm percepta est. Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controuersia. Nam illud ipsum, cum scriptum à sententia discrepat genus quoddam habet ambigui: quod tum expli-

sia, ut hæreditatis: siue ex deliberatione, ut belli: siue ex persona, ut laudis: siue ex disputatione, ut de ratione uiuendi, in quo non aut quid factum sit, aut fiat futurúmne sit quæratur, aut quale sit, aut quid uocetur. Ac nostræ ferè causæ quæ quidem sunt criminum, plerũq; inficiatione defenduntur. Nam & de pecunijs repetundis, quæ maximæ sunt, neganda ferè sunt omnia: & de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atq; largitione seiungere. de sicarijs, de ueneficijs, de peculatu inficiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudicijs, ex controuersia facti: in deliberationibus plerunq; ex futuri, raro etiam ex instantis, aut facti. Sæpe autem res non sit, nécne, sed qualis sit, quæritur: ut cum L. Opimij causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriæ factum esse dicebat, ut eidem Carboni Tribuno Pl. alia tum mente Remp. capessenti P. Africanus de Tiberio Graccho interroganti responderat, iure cæsum uideri. Iure autem omnia defenduntur, quæ sunt eius generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu facta esse uideantur. Iam quid uocetur quæritur, cum quo uerbo quid appellandum sit, contenditur: ut mihi ipsi cum hoc Sulpitio fuit in Norbani causa summa contentio,

pleraq;

pleraq; enim de ijs quæ ab isto obijciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maiestatem imminutam negabam: ex quo uerbo lege Apuleia tota illa causa pendebat. Atq; in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut uerbum illud quod causam facit, lucide, breuiter uterque definiat. Quod mihi quidē perquam puerile uideri solet: alia est enim cum inter doctos homines de ijs ipsis rebus, quæ uersantur in artibus, disputatur, uerborum definitio: ut cum quæritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit ciuitas. In quibus hoc præcipit ratio, atq; doctrina, ut uis eius rei, quā definitas, sic exprimatur, ut neq; absit quicquam, neq; supersit. Quod quidem in illa causa neq; Sulpitius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam quantum uterq; nostrum potuit, omni copia dicendi dilatauit quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso uerbo uno, aut addito, aut dempto sæpe extorquetur è manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationemq; penè puerilē: tum & in sensum & in mentem iudicis intrare non potest: antè enim præterlabitur, quàm percepta est. Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controuersia. Nam illud ipsum, cum scriptum à sententia discrepat genus quoddam habet ambigui: quod tum expli-

catur, cum ea uerba quæ desunt, suggesta sunt: quibus additis defenditur sententiā scripti perspicuam fuisse: & ex contrarijs scriptis siquid ambigitur, non nouum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur: idq; aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis præteritis uerbis id scriptū, quodcunq; defendimus, suppleatur: ita fit ut unum genus in ijs causis, quæ propter scriptum ambigūtur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. Ambiguorū autem cōplura genera sunt, quæ mihi uidentur ij melius nosse qui dialectici appellantur, ij autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentißimum in omni cōsuetudine uel sermonis uel scripti, cū idcirco aliquid ambigitur, quòd aut uerbum, aut uerba sint prætermissa. Iterum autem peccāt, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione uersatur, ab illis causis, in quibus qualis quæq; res sit disceptatur, seiungunt: nusquam enim tam quæritur quale sit genus ipsum rei, quàm in scripto: quod totum à facti controuersia separatum est. Ita tria sunt omnino genera quæ in disceptationē & controuersiam cadere possunt, quid ita fiat, factum, futurúmue sit, aut quale sit, aut quomodo nominetur. Nā & illud quidem quod quidam Græci adiungunt, recténe factum sit, totum in eo est quod quale sit quærimus. Sed iam ad institu-

tum

reum reuertar meum. Cum igitur accepto causæ genere et cognito, rem tractare cœpi, nihil prius constituo, quàm quid sit illud quo mihi referenda sit omnis illa oratio, quæ sit propria quæstionis & iudicij: deinde illa duo diligentißime considero, quorum alterum commendationem habet nostram, aut eorum quos defendimus: alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id quod uolumus commouendos. Ita ratio omnis dicẽdi tribus ad persuadẽdum rebus est nixa, ut probemus uera esse ea quæ defendimus, ut conciliemus nobis eos qui audiunt, ut animos eorum ad quemcunq; causa postulabit motum uocemus. Ad probandum autẽ duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quæ non excogitãtur ab oratore, sed in re proposita ratione tractãtur, ut tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, quæstiones, leges, senatusconsulta, res iudicatæ, decreta, responsa, & reliqua si quæ sunt quæ non ab oratore pariuntur, sed ad oratorem à causa atq; à reis deferuntur. Altera est quæ tota in disputatione & argumentatione oratoris collocata est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inueniendis cogitandũ est. At isti quidem qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt, quòd etiam si ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut

simulac posita sit causa, habeant quò se referat, unde statim expedita poßint argumenta depromere: tamen & tardi ingenij est riuulos consectari, fontes rerum non uidere: & iam ætatis est ususq; nostri, à capite quod uelimus arcessere, & unde omnia manant uidere. Et primum genus illud earum rerum quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium verũ esse debebit. Nam & pro tabulis, & contra tabulas: & pro testibus, & contra testes: pro quæstionibus, & contra quæstiónes, & item de cæteris rebus eiusdem generis, uel separatim dicere solemus de genere uniuerso, uel definitè de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (uobis hoc Cotta & Sulpiti dico) multa commentatione atq; meditatione paratos atq; expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare qua ratione aut confirmare aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oportet. Hæc sunt omnia ingenij uel mediocris, exercitationis autem uel maximæ: artem quidem & præcepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. Itemq; illa quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamq; desiderant. Itaque cum hæc duo nobis quærenda sint in causis: primum quid, deinde quomodo dicamus: alter

terum, quod totum arte tinctū uidetur, tametsi artem requirit, tamē prudentiæ est penè mediocris, quid dicendum sit uidere. Alterum est, in quo oratoris uis illa diuina uirtusq; cernitur, ea quæ dicenda sunt, ornate, copiose, uarieq; dicere. Quare illam partē superiorem, quoniam semel ita uobis placuit, nō recusabo quo minus perpoliam atq; conficiam: quantum consequar, uos iudicabitis, quibus ex locis ad eas tres res quæ ad fidem faciendam sola ualent, ducatur oratio, ut & concilientur animi, & doceantur, & moueantur. Hæc sunt enim tria numero: ea uerò quemadmodum illustrentur, præsto est qui omnes docere poßit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus efficit. Nanq; ego Catule, (dicam enim non uerens aßentandi suspicionem) neminē esse oratorem paulò illustriorem arbitror, neq; Græcum, neq; Latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non & sæpe & diligēter audierim. Itaq; si quid est in me, quod iam sperare uideor, quoniam quidem uos his ingenijs homines tantum operæ mihi ad audiendum datis, ex eo est, quòd nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atq; ego is qui sum, quantuscunq; sum, adiudicandus omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot & tanta, quāta sint in Crasso, habuisse

buiſſe ornamenta dicendi. Quamobrem ſi uos quoq; hoc idem exiſtimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, ſi cum ego hunc oratorē, quem nunc fingo, ut inſtitui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Craſſo & ueſtiendum & ornandum. Tum Craſſus: Tu uerò, inquit Antoni perge ut inſtituiſti. Neq; enim boni eſt neq; liberalis parentis, quem procrearit & eduxerit, eum non & ueſtire & ornare: præſertim cum te locupletem eſſe negare nō poſſis. Quod enim ornamentum, quæ uis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in cauſa perorãda non dubitauit excitare reū conſularem, & eius diloricare tunicam, & iudicibus cicatrices aduerſas ſenis imperatoris oſtẽdere? Qui idē hoc accuſante Sulpitio, cum hominem ſeditioſum furioſumq́; defenderet, nō dubitauit ſeditiones ipſas ornare, ac demonſtrare grauiſſimis uerbis multos ſæpe impetus populi non iniuſtos eſſe, quos præſtare nemo poſſit: multas etiam è Rep. ſeditiones ſæpe eſſe factas, ut cum reges eſſent exacti, ut cum tribunitia poteſtas eſſet cōſtituta. Illam Norbani ſeditionem ex luctu ciuium, & ex Cæpionis odio, qui exercitum amiſerat, neq; reprimi potuiſſe, & iure eſſe conflatã. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam nouus, ſine quadam incredibili ui ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlij, quid de Q. Regis commiſeratione dicam?

eam? Quid de alijs innumerabilibus? in quibus hoc non maximè enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare: sed hæc ipsa quæ nũc ad me delegare uis, ea semper in te eximia & præstãtia fuerunt. Tum Catulus, Ego uerò, inquit, in uobis hoc maximè admirari soleo, quòd cum inter uos in dicẽdo dissimillimi sitis, ita tamen uterq; uestrum dicat, ut ei nihil neq; à natura denegatum, neq; à doctrina non delatũ esse uideatur. Quare Crasse neq; tu tua suauitate nos priuabis, ut si quid ab Antonio aut prætermissum aut relictũ sit, non explices: neq; te Antoni, si quid non dixeris, existimabimus nõ potuisse potius, quàm à Crasso dici maluisse. Hic Crassus, Quin tu, inquit, Antoni omittis ista quæ proposuisti, quæ nemo horũ desiderat, quibus ex locis ea quæ dicẽda sunt in causis reperiantur? Quæ quanquã abs te nouo quodam modo præclareq; dicuntur: sunt tamen & re faciliora, & præceptis peruagata: illa deprome nobis, unde afferas quæ sæpissime tractas, semperq; diuinitus. Depromam equidem, inquit Antonius: & quò facilius id a te exigã quod peto, nihil tibi à me postulanti recusabo. Mea totius orationis, & istius ipsius in dicendo facultatis, quam modò Crassus in cœlum uerbis extulit, tres sunt rationes, ut antè dixi: una conciliandorum hominum, altera docẽdorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima

ma lenitatem orationis, secunda acumen, tertia uim desiderat, nam hoc necesse est, ut is qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propēdeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, uidetur omnem huius generis quasi doctrinam continere: de ea primum loquemur, & pauca dicemus. Pauca enim sunt, quæ usu iam tractata, & animo quasi habere notata uideamur. Ac tibi sapienter monenti L. Crasse libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus: aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem & causam & orationem disputatio ducitur. Neq; enim quoties uerbum aliquod est scribendum nobis, toties eius uerbi literæ sunt cogitatione conquirēdæ: nec quoties causa dicenda est, toties ad eius causæ seposita argumenta reuolui nos oportet: sed habere certos locos, qui ut literæ ad uerbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. Sed hi loci ei demū oratori prodesse possunt, qui est uersatus in rebus, uel usu, quem ætas deniq; affert: uel auditione & cogitatione, quæ studio et diligentia præcurrit ætatem. Nam si tu mihi quamuis eruditum hominem adduxeris, quamuis acrem et acutum in cogitando, quamuis ad

pronum

pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine ciuitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac uoluntatibus ciuiū suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed nouato & iterato, quò meliores fœtus possit & grandiores edere. Subactio autē est usus, auditio, lectio, litera. Ac primùm naturam causæ uideat, quæ nunquam lateat, factum'ne sit quæratur, an quale sit, an quod nomē habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est quo sublato controuersia stare nō possit: deinde quid ueniat in iudicium, quod isti sic iubent quærere: Interfecit Opimius Gracchum, quid facit causam? quòd Reipub. causa, cum ex senatusconsulto ad arma uocasset. Hoc tolle, causa nō erit. At idipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudiciū, licueritne ex S.C. seruandæ Reip. causa. Perspicua sunt hæc quidē, & in uulgari prudentia sita, sed illa quærenda, quæ ab accusatore et defensore argumēta ad id quod in iudicium uenit, spectantia debeant afferri. Atq; hic illud uidendum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quod liberos nostros mittimus, non quò hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut uidea-

tis,

tis, quàm sit genus hoc eorum qui sibi eruditi uidentur, hebes atq; impolitũ. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atq; temporibus de uniuerso genere quæratur: alterum quod personis certis & temporibus definiatur: ignari omnes controuersias ad uniuersi generis uim & naturam referri. Nam in ea ipsa causa de qua antè dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimij persona, nihil Decij. De ipso enim uniuerso genere infinita quæstio est: num pœna uideatur esse afficiendus, qui ciuem ex senatusconsulto patriæ conseruandæ causa interfecerit, cum id per leges non liceret. Nulla deniq; est causa in qua id quod in iudicium uenit, ex reorũ personis, ac non generum ipsorum uniuersa disputatione quæratur. Quin etiàm in ijs ipsis ubi de facto ambigitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum & defensionis reuocentur oportet ad genus & ad naturam uniuersam: quòd sumptuosus, de luxuria: quòd alieni appetens, de auaritia: quòd seditiosus, de turbulentis & malis ciuibus, quòd à multis arguitur, de genere testium: contraq; quæ pro reo dicentur, omnia necessario à tẽpore atq; homine ad communes rerum & generum summas reuoluentur. Atq; hæc forsitan homini non omnia quæ sunt in natura rerum celeriter animo compre-

hen

hendenti, permulta uideantur, quæ ueniant in iudicium tum cum de facto quæratur, sed tamen criminum est multitudo, non defensionum aut locorum infinita. Quæ uerò cum de facto non ambigitur, quæruntur qualia sint: ea si ex reis numeres, & innumerabilia sunt, & obscura: si ex rebus, ualde & modica, & illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescunq; is quem Paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa noua nascetur. Sin illa controuersia causam facit, uideatúrne ei quem Paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, & ea tamen ipsa oratio ad uniuersi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam, quanquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis & in temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora & personæ, tamen intelligendum est, non ex ijs, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me: nullum enim nobis certamen cum istis esse debet, tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione

efficere potuerunt, ut genera rerũ discernerent, eaq; paulò subtilius explicarent. Verũ hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad uos, Cotta noster, & Sulpiti, quo modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum. est enim infinita. Si in personis ponitur, quot homines, tot causæ: sin ad generum uniuersas quæstiones referuntur, ita modicæ & paucæ sunt, ut omnes diligentes & memores & sobrij oratores percursas animo & propè decantatas habere debeant: nisi fortè existimatis à Manio Curio causam didicisse L. Crassum, & ea re multum attulisse quamobrem posthumo non nato Curium tamen hæredem Coponij esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neq; ad causæ uim ac naturam nomen Coponij ac Curij pertinuit: in genere erat uniuerso rei negotijq;, non in tempore ac nominibus omnis quæstio, cum scriptum ita sit: Si mihi filius gignitur, isq; prius moritur, & cætera: tum ut mihi ille sit hæres. Si natus filius non sit, uideatúrne is qui filio mortuo institutus hæres sit, hæres esse. Perpetui iuris, & uniuersi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, & argumentorum fontes desiderat. In quo etiam isti nos iurisconsulti impediunt, à discendoq; deterrent. Video enim in Catonis & Bruti libris nominatim ferè referri, quid alicui de iure uiro

aut

aut mulieri responderint: credo ut putaremus in hominibus, non in re, consultationis, quæ dubitationis causam aliquam fuisse: ut quod homines essent innumerabiles debilitari à iure cognoscendo, uoluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abijceremus. Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet, et exponet descripta generatim. Est enim ne fortè nescias, heri nobis ille hoc Catule pollicitus, se ius ciuile, quod nunc diffusum & dissipatũ est, in certa genera coacturum, & ad artem facilè redacturũ. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et quod disci potuit de iure, didicit: et quod ijs qui eũ docuerunt, defuit, ipse afferet: ut quæ sint in iure, uel acutè describere, uel ornatè illustrare poßit. Ergo ista, inquit Antonius, tũ à Crasso discemus, cùm se de turba & à subsellijs in otiũ (ut cogitat) solitudinemq; contulerit. Iam id quidem sæpe, inquit Catulus, ex eo audiui, cum diceret sibi certũ esse à iudicijs causisq; discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, nõ licebit. Neq; enim ipse auxiliũ suum sæpe à uiris bonis frustra implorari patietur, neq; id æquo animo feret ciuitas: quæ si uoce L. Craßi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si hæc uerè à Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino Crasse uiuendum, & istam oscitantem & dormitantem sapientiam, Scæuolarum &

cæterorum beatorum otio cōcedamus. Arrisit hic Crassus leniter. & Pertexe modò, inquit, Antoni, quod exorsus es: me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem uindicabit. Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius, quoniam intelligitur non in hominum innumerabilibus personis, neq; in infinita temporum uarietate, sed in generum cau̅sis atq; naturis omnia sita esse, quæ in dubium uocarentur: genera autem esse definita non solū numero, sed etiam paucitate: ut eam materiem orationis, quæ cuiusq; esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptā, instructam, ornatamq; comprehenderent, rebus dico et sententijs. Et ui sua uerba parient, quæ semper satis ornata mihi quidem uideri solent, si eiusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse uideatur. Ac si uerum quæritis, quod mihi quidem uideatur (nihil enim aliud affirmare possum nisi sententiam & opinionem meam) hoc instrumentum causarum, & generum uniuersorum in forum deferre debemus, neq; ut quæq; res delata ad nos erit, tum deniq; scrutari locos ex quibus argumenta eruamus: quæ quidem omnibus qui ea mediocriter modò considerarint, studio adhibito, & usu petractata esse possunt, sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos quos sæpe iam appellaui locos, ex

quibus

quibus omnia ad omnem orationem inuenta ducuntur. Atque hoc totum est siue artis, siue animaduersionis, siue consuetudinis, nosse regiones intra quas uenire debeas, ut peruestiges quod quaras. Vbi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modò usum rerum percallueris, nihil te effugiet: atq; omne quod erit in re, occurret atq; incidet. Et sic cum ad inueniendum in dicendo hæc tria sint, acumen, deinde ratio, quam licet (si uolumus) appellemus artem, tertium diligentia, non possum equidem non ingenio primas concedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. Diligentia, inquam, cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum ualet. Hæc præcipuè colenda est nobis, hæc semper adhibenda, hæc nihil est quod non assequatur. Causa ut penitus, quo initio dixi, nota sit diligentia est: ut aduersarium attente audiamus, atq; ut eius nō solum sententias, sed etiam uerba omnia excipiamus: uultus deniq; perspiciamus omnes, qui sensum animi plerunq; indicant, diligentia est. Id tamen dißimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere uideatur, prudentia est. Deinde ut in ijs locis quos proponam paulopost, peruolutatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura & cogitatione intentus, diligentia est: ut his rebus adhibeat tanquam lumen aliquod, memoriam, ut uocem, ut uires, hæc magna

sunt. Inter ingenium quidem & diligentiam perpaululũ loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum ubi quaeras, atq; ubi sit illud quod studeas inuenire, reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, uigilantia, assiduitate, labore, complectar uno uerbo, quo saepe iam usi sumus, diligẽtia: qua una uirtute omnes uirtutes reliquae continentur. Nam orationis quidem copia uidemus ut abundent philosophi, qui (ut opinor, sed tu haec Catule melius) nulla dant praecepta dicendi, nec idcirco minus quaecunq; res proposita est, suscipiunt, de qua copiosè & abundanter loquantur. Tum Catulus, Est inquit, ut dicis, Antoni, ut pleriq; philosophi nulla tradant praecepta dicendi, et habeant paratũ tamen quid de quaq; re dicant. Sed Aristoteles, is quẽ maxime ego admiror, posuit quosdam locos ex quibus omnis argumentatio non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc qua in causis utimur, inueniretur: à quo quidem homine iandudum, Antoni, nõ aberrat oratio tua siue tu similitudine illius diuini ingenij in eadem incurris uestigia, siue etiam illa ipsa legisti atq; didicisti: quod quidem mihi magis uerisimile uidetur. Plus enim te operae Graecis dedisse rebus uideo, quàm putaram. Tum ille, Verum, inquit, ex me audies Catule. Semper ego existimaui iucundiorem & probabiliorẽ huic populo oratorem

fore

fore, qui primum quam minimam artificij alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. Atq; ego idem existimaui pecudis esse, non hominis, cùm tantas res Graeci susciperent, profiterentur, agerent, seséq; & uidendi res obscurißimas, & bene uiuendi, & copiosè dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admouere aurem: & si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos ciues autoritatem tuam, subauscultando tamen excipere uoces eorum, & procul, quid narrarēt, attendere. Itaq; feci Catule, & istorū omnium summatim causas & genera ipsa gustaui. Valde hercule, inquit Catulus, timide, tanquam nauem ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec ciuitas aspernata nunquam est. Nam & referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum cùm erat in hac gente magna illa Graecia: ex quo etiam quidam Numam Pompiliū illum regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis permultis antè fuit quàm ipse Pythagoras: quo etiam maior uir habendus est, cùm illam sapientiam constituendae ciuitatis duobus propè seculis antè cognouit, quàm eam Graeci natam esse senserunt. Et certè non tulit ullos haec ciuitas aut gloria clariores, aut autoritate grauiores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditißimos

homines ex Graecia palàm semper habuerunt. Atq; ego ex istis saepe audiui, cum diceret pergratum Athenienses & sibi fecisse, & multis principibus ciuitatis, quòd cùm ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius aetatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, & Critolaum, & Diogenem: itaq; eos, dum Romae essent, & à se & ab alijs frequenter auditos: quos tu cùm haberes autores Antoni, miror cur philosophiae, sicut Zethus ille Pacuuianus, propè bellum indixeris. Minimè, inquit Antonius: ac sic decreui, philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis: nam omnino haud placet. Sed tamen haec est mea sententia, quam uidebar exposuisse: Ego ista studia non improbo, moderata modò sint. Opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificij apud eos qui res iudicent, oratori aduersariam esse arbitror. Imminuit enim & oratoris autoritatem, & orationis fidem. Sed ut eò reuocetur unde huc declinauit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam uenisse dixisti, uides'ne Diogenem fuisse, qui diceret artem se tradere bene disserendi, & uera ac falsa dijudicandi, quam uerbo Graeco διαλεκτικὴν appellaret? In hac arte, si modò est haec ars, nullum est praeceptum quomodo uerum inueniatur, sed tãtum est quomodo iudicetur. Nã & omne quod eloquimur,

sic

sic ut id aut esse dicamus, aut non esse: & si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent uerum'ne sit an falsum: & si coniunctè sit elatum, & adiuncta sint alia, iudicent rectène adiuncta sint, & uera'ne summa sit uniuscuiusq; rationis: & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo reperiunt non modò ea quæ iam non poßint ipsi dissoluere, sed etiam quibus antè exorsa, & potius detexta, propè retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuuat, quoniam quemadmodum inueniam quid dicam, non docet: atque idem etiam impedit, quòd & multa reperit: quæ neget ullo modo posse dissolui: & genus sermonis affert non liquidum, nõ fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum: quòd siquid probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Hæc enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda quæ non aurificis statera, sed quadam populari trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quẽ simul cum Diogene uenisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse, erat enim ab isto Aristotele, à cuius inuentis tibi ego uideor non longe aberrare. Atq; inter hunc Aristotelem,

cuius & illum legi librum in quo exposuit dicēdi artes omnium superiorum, & illos in quibus ipse sua quadam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros, hoc mihi uisum est interesse, quòd ille eadem acie mentis, qua rerum omniū uim naturamq; uiderat, hæc quoq; aspexit quæ ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem qui hoc solum colendum ducebant, laborarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia qua ille, sed usu in hoc genere studioq; maiore. Carneadis uerò uis incredibilis illa dicendi & uarietas perquam esset optanda nobis, qui nullā unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit: nullam oppugnauit, quam non euerterit. Sed hoc maius est quiddam, quàm ab ijs qui hæc tradunt & docent, postulandum sit. Ego autem siquem nunc planè rudem instituí ad dicendum uelim, his potius tradam aßiduis uno opere eandem incudem diem noctemq; tundentibus, qui omnes tenuißimas particulas, atq; omnia minima mansa (ut aiunt) nutrices infantibus pueris in os inserant. Sin sit is qui & doctrina mihi liberaliter institutus, & aliquo iam imbutus usus, & satis acri ingenio esse uideatur, illuc cum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde uniuersum flumen erumpat, qui illi sedes & tanquam domicilia omnium argumentorum commonstret, & ea

breui

breuiter illustret, uerbisq; definiat. Quid enim est in quo hæreat qui uiderit omne quod sumatur in oratione aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi ui atq; natura, aut assumi foris? Ex sua ui, cùm aut res quæ sit tota quæratur, aut pars eius, aut uocabulum quod habeat, aut quippiam rem illam quod attingat. Extrinsecus autem, cum ea quæ sunt foris, neq; inhærent in rei natura, colliguntur. Si res tota quæritur, definitione uniuersa uis explicanda est, sic: Si maiestas est amplitudo ac dignitas ciuitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus pop. Rom. tradidit, non qui eum qui id fecisset, pop. Rom. potestati tradidit. Sin pars, partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute Reipub. fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum. Aliud consilium, superbum: suum, arrogans: utendum igitur fuit consilio senatus. Sin ex uocabulo, ut Carbo: Si consul est qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo quod rem attingat, plures sunt argumentorum sedes ac loci. nam & coniuncta quærimus, & genera, & partes generibus subiectas, & similitudines, & dissimilitudines, & contraria, & consequentia, & consentanea, & quasi præcurrentia, & repugnantia: & causas rerum uestigabimus, & ea quæ ex causis orta sunt: et maiora, paria, minora quæremus. Ex coniunctis sic argumenta ducuntur: Si

piet

pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri, cùm Quintum Metellum tam piè lugere uideatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cuius tribunatus uoluntati paruit ciuitatis? Ex parte autem ea quæ est subiecta generi: Si omnes qui Reip. consulunt, chari nobis esse debent: certè in primis imperatores, quorum consilijs, uirtute, periculis, retinemus & nostram salutem, & imperij dignitatem. Ex similitudine autem. Si feræ partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem uiuere, nostra consilia sempiternũ tempus spectare debent. Atq; utroq; in genere & similitudinis & dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut euentis, & fictæ narrationes sæpe ponendæ. Iam ex contrario: Si Gracchus nefariè, præclarè Opimius. Ex consequentibus: Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus eius cum gladio cruẽto comprehensus es in illo ipso loco, & nemo præter te tibi uisus est, & causa nemini, & tu semper audax: quid est quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & præcurrentibus, & repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti Carbo, idcirco te isti bonum ciuem putabunt: simulasse te, et aliud quid quæsisse perspicuum est, quòd T. Gracchi mortem

tem sæpe in concionibus deploraſti. quòd P. Africani necis ſocius fuiſti, quòd eam legem in triou...... ..liſti, quòd ſemper à bonis diſſenſiſti. Ex cauſis autem rerum ſic: Auaritiam ſi tollere uultis, mater eius eſt tollenda luxuries. Ex ijs autem quæ ſunt orta de cauſis: Si ærarij copijs & ad belli adiumenta, & ad ornamenta pacis utimur: uectigalibus ſeruiamus. Maiora autem & minora, & paria comparabimus ſic. Ex maiore: Si bona exiſtimatio diuitijs præſtat, & pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis eſt expetenda? Ex minore ſic:

-hic paruæ conſuetudinis
Cauſa, huius mortem fert tam familiariter:
Quid ſi ipſe amaſſet? qd mihi hic faciet pri?

Terent. in Andr.

Ex pari ſic: Eſt eiuſdem & eripere contra Rempub. & largiri pecunias. Foris autem aſſumuntur ea quæ non ſua ui, ſed extranea ſubleuantur, ut hæc: Hoc uerũ eſt: dixit enim Q. Luctatius. hoc falſum eſt: habita enim quæſtio eſt. hoc ſequi neceſſe eſt: recito enim tabulas. de quo genere toto paulò antè dixi. Hæc ut breuiſſimè dici potuerunt, ita à me dicta ſunt. Vt enim ſi aurum cui, quod eſſet multifariam defoſſum, commonſtrare uellem, ſatis eſſe deberet, ſi ſigna & notas oſtenderem locorum, quibus cognitis ille ſibi ipſe foderet, & id quod uellet, paruo labore, nullo errore inueniret: ſic has ego argumentorum noui notas, quæ illa mihi quærenti

demonſt

demonstrant ubi sint: reliqua cura & cogitatione eruuntur. Quod autem argumētorum genus cuiq; causarum generi maximè conueniat, non est artis exquisitè praescribere, sed est mediocris ingenij iudicare. Neque enim nunc id agimus ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctißimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. His igitur locis in mente, & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere posit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. Si uero assequetur ut talis uideatur, qualem se uideri uelit: & animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos quocunq; uelit uel trahere, uel rapere poßit: nihil profecto praeterea ad dicendum requiret. Iam illud uidemus nequaquam satis esse reperire quid dicas, nisi id inuentum tractare poßis. Tractatio autem uaria esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet quid afferas, & id quare ita sit ostendere: & ex iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioq; transire: saepe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare: sicut quid simile dicas, prius ut simile cōfirmes, deinde quod agitur adiungas. puncta argumentorū plerūq; ut occulas, ne quis ea numerare poßit, ut re distinguantur,

uerb.

uerbis confusa esse uideantur. Hæc ut & properans, & apud doctos, & semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora ueniamus. Nihil est enim in dicendo Catule maius quàm ut faueat oratori is qui audiet, utq; ipse sic moueatur, ut impetu quodam animi & perturbatione magis quàm iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mẽtis, quàm ueritate, aut præscripto, aut iuris norma aliqua, aut iudicij formula, aut legibus. Quare nisi quid uobis aliud placet, ad illa pergamus. Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse uidetur ijs rebus Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi antè explicandum, quàm illuc proficiscare, quò te dicis intendere. Quidnam, inquit? Qui ordo tibi placet, inquit Catulus, & quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper Deus uideri soles. Vide quàm sim in isto genere, inquit, Catule, Deus, non mehercule mihi nisi admonito uenisset in mentem: ut possis existimare me in ea, in quibus nõnunquã aliquid efficere uideor, usu solere in dicendo, uel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego quia non noram, sic tanquam ignotum hominem præteribam, tantũ potest in dicendo, ut ad uincendum nulla plus possit. Sed tamen mihi uideris ante tempus à

me

me rationem ordinis, & disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem uim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorum & de collocatione aliquid dicere: sed cũ tria sint à me proposita, de uno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tum erit deniq; de disponenda tota oratione quærendum. Valet igitur multum ad uincendum probari mores, instituta & facta, & uitam, & eorum qui agent causas, & eorum pro quibus: & item improbari aduersariorum: animosq́; eorum apud quos agitur, cõciliari quam maximè ad beneuolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione uitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quàm fingi, si nulla sunt. Sed hæc adiuuant in oratore, lenitas uocis, uultus pudoris significatio, uerborum comitas: siquid persequare acrius ut inuitus & coactus facere uideare. facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non auidi, signa proferri perutile est: eaq́; omnia, quæ proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, nõ litigiosorum, non acerborum sunt, ualde beneuolentiam conciliant, abalienantq́; ab ijs in quibus hæc non sunt. Itaq; eadem sunt in aduersarios ex contrario conferenda. Sed genus hoc totum orationis

tionis in ijs causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri & uehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maximè commendat reos. Reos autem appello, non eos modò qui arguuntur, sed omnes quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, iustos, integros, religiosos, timidos, perferentes iniuriarum, mirum quiddam ualet: & hoc uel in principijs, uel in re narranda, uel in perorando tantam habet uim, si est suauiter & cum sensu tractatum, ut sæpe plus quàm causa ualeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, & genere uerborum, adhibita etiam actione leni, facilitateq́; significandi, efficitur ut probi, ut bene morati, ut boni uiri esse uideantur. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes iudicum permouet, impellitq́; ut aut oderint, aut diligant, aut inuideant, aut saluum uelint, aut metuant, aut sperant, aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereantur, aut punire uelint, aut ad eos motus adducantur siqui finitimi sunt & propinqui his ac talibus animi perturbationibus. Atq; illud optandum est oratori, ut aliquam

permotionem animorum sua sponte ipsi afferãt ad causam iudices, ad id, quod utilitas oratoris feret accõmodatam. facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quàm cõmouere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti prius quàm conetur ægro adhibere medicinam, non solum morbus eius cui mederi uolet, sed etiam consuetudo ualentis, & natura corporis cognoscenda est: sic equidem cum aggredior ancipitem causam, & grauem ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaq; uersor, ut odorer quàm sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid uelint, quòd deduci oratione facillime posse uideantur. Si se dant, et, ut antè dixi, sua sponte quò impellimus inclinãt atq; propendent, accipio quod datur, & ad id unde aliquis flatus ostenditur, uela do. Sin est integer quietusq; iudex, plus est operis: sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuuãte natura. Sed tantam uim habet illa, quæ rectè à bono poëta dicta est Flexanima, atq; omniũ regina rerum, oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut imperatôr bonus ac fortis, capere poßit. Hæc sunt illa quæ me ludens Crassus modò flagitabat, quæ à me diuinitus tractari solere diceret, & in causa M. Aquilij, Caijq; Norbani, nõnullisq; alijs quasi præ

preclarè acta laudaret: quæ mehercule ego Crasse, cum à te tractantur in causis, horrere soleo. tanta uis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis, uultu, gestu, digito deniq; isto tuo significari solet: tantum est flumen grauißimorum optimorumq; uerborum: tam integræ sententiæ, tam ueræ, tam nouæ, tam sine pigmentis fucoq; puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere uidearis. Neq; fieri potest ut doleat is qui audit, ut oderit, ut inuideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamq; deducatur, nisi omnes ij motus, quos orator adhibere uolet iudici, in ipso oratore impreßi esse, atq; inusti uidebuntur. Quòd fictus aliquis dolor suscipiendus esset, etsi in eiusmodi genere orationis nihil esset nisi falsum, atq; imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego quid tibi Crasse, quid cæteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est cur apud homines prudentißimos, atque amicißimos mentiar. Non mehercule unquam apud indices, aut dolorem, aut misericordiam, aut inuidiam, aut odium excitare dicendo uolui, quin ipse in commouendis iudicibus ijs ipsis sensibus, ad quos illos adducere uellem permouerer. Neque enim facilè est perficere ut irascatur cui tu uelis iudex, si tu ipse id lente ferre uideare: neque ut oderit eum quem tu uelis, nisi te ipsum flagrantem odio

antè uiderit. Neq; ad misericordiã adducetur, nisi ei tu signa doloris tui uerbis, sententijs, uoce uultu, collacrymatione deniq; oſtenderis. Vt enim nulla materies tam facilis ad exardescendum eſt, quæ nisi admoto igni, ignem concipere poßit: sic nulla mens eſt tam ad cõprehendẽdam uim oratoris parata, quæ poßit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesseris. Ac ne fortè hoc magnum ac mirabile esse uideatur hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis: magna uis eſt earum sententiarũ, atq; eorum locorũ quos agas, tractesq; dicendo, ut nihil opus sit simulatione & fallacijs. Ipsa enim natura orationis eius quæ suscipitur ad aliorum animos permouendos, oratorem ipsum magis etiam quàm quenquam eorum qui audiunt, permouet. Et ne hoc in causis, in iudicijs, in amicorum periculis, in concursu hominum, in ciuitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenij noſtri exiſtimatio (nam id esset leuius, quanquam cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum eſt) sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienißimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi uiri boni uolumus haberi, exiſtimare non possumus. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse uideatur, quid poteſt

esse

esse tam fictum, quàm uersus, quàm scena, quàm fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse uidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis uiderentur spondalia illa dicentis,

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?
Neq; paternum aspectum es ueritus?

Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filij uideretur. Vt idem inflexa ad miserabilem sonum uoce,

-quem ætate exacta indigem
Liberum lacerasti, orbasti, extinxti, neque fratris necis,
Neq; gnati eius parui, qui tibi in tutelam est traditus?

flens ac lugens dicere uidebatur. Quæ si ille histrio quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid Pacuuium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audiui poëtam bonum neminē (id quod à Democrito & Platone in scriptis relictum esse dicūt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris. Quare nolite existimare me ipsum, qui non Heroum ueteres casus fictosq; luctus uellem imitari atq; adumbrare dicēdo, neq; actor essem alienæ personæ, sed autor meæ, cum mihi M. Aquilius in ciuitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda

fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse imperatorem ornatū à senatu, ouantem in capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, mœrentem, in summum discrimen adductum uiderem, non prius sum conatus misericordiam alijs cōmouere, quàm misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moueri iudices, cum excitaui mœstum ac sordidatum senem, & cum ista feci quæ tu Crasse laudas, non arte de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem, cum C. Marius mœrorē orationis meæ præsens ac sedens multum lacrymis uis adiuuaret: cumq; ego illum crebro appellans, collegam ei suum commendarē, atq; ipsum aduocatum ad communē imperatorū fortunam defendendam inuocarem, non fuit hæc sine meis lacrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumq; deorum & hominum & ciuium & sociorum imploratio. Quibus omnibus uerbis, quæ à me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiā irridenda fuisset oratio mea. Quamobrem hoc uos doceo Sulpiti, bonus ego uidelicet atq; eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere poßitis: quanquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali & Quæstore meo tantum incendium non oratione solum, sed

multo

multo magis ui, & dolore, & ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum uix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa superiora: uim, fugam, lapidationẽ, crudelitatem tribunitiam in Cæpionis graui miserabiliq; casu, in iudiciũ uocabas: deinde principem & senatus, & ciuitatis M. Aemylium lapide percussum esse constabat, ui pulsum ex templo L. Cottam, & T. Didium, cum intercedere uellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro Reipubl. queri summa cum dignitate existimarere: ego homo censorius uix satis honeste uiderer seditiosum ciuem & in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi ciues iudices, bonorum uirorum plenum forum, uix ut mihi tenuis quædam uenia daretur excusationis, quòd tum eum defenderem qui mihi Quæstor fuisset. Hic quid ego dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim narrabo, si placuerit, uos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera, uitia, pericula collegi: eamq; orationem ex omni Reip. nostræ temporum uarietate repetiui: conclusiq;, ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse nonnullas, & propè necessarias. Tum illa quæ modo Crassus commemorabat, egi: neq; reges ex hac ciuitate exigi, neque tribu-

nos ple. creari, neq; plebiscitis toties consularem potestatem miuui, neq; prouocationē patronam illam ciuitatis, ac uindicē libertatis popu. Rom. dari sine nobilium dissensione potuisse: ac si illæ seditiones saluti huic ciuitati fuissent, non continuo siquis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atq; in fraude capitali esse ponendum. Quòd si unquam popu. Roma. concessum esset, ut iure concitatus uideretur, id quod docebam sæpe esse concessum: nullam illa causam iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi, & conuerti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam: & animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, à quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renouabā atq; reuocabam. Quod ubi sensi me in possessione iudicij ac defensionis meæ constitisse, quòd & populi beneuolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, & iudicum animos totos uel calamitate ciuitatis, uel luctu ac desiderio propinquorum, uel odio proprio in Cæpionem, ad causam nostram conuerterā: tunc admiscere huic generi orationis uehementi atq; atroci genus illud alterum, de quo antè disputaui, lenitatis & mansuetudinis, cœpi, me pro meo sodali, qui mihi in liberûm

berũm loco more maiorum esse deberet, & pro mea omni fama propè fortunisq; decernere: nihil mihi ad existimationẽ turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quàm si is qui sæpe alienissimis à me, sed meis tamen ciuibus saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non possem. Petebam à iudicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse effectum uiderent, concederent, præsertim, si in alijs causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione, atque causa, quod esse in arte positũ uidebatur, ut de lege Apuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarẽ: per quã breuiter perstrinxi, atq; attigi. His duabus partibus orationis, quarũ altera concitationem habet, altera cõmendationẽ, quæ minime præceptis artiũ sunt perpolitæ, omnis est à me illa causa tractata, ut & acerrimus in Cæpionis inuidia renouanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mãsuetissimus uiderer. ita magis affectis animis iudicum quàm doctis, tua Sulpiti est à nobis tum accusatio uicta. Hic Sulpitius, Vere hercule, inquit, Antoni, ista cõmemoras. nã ego nihil unquam uidi, quod tam è manibus elaberetur, quàm mihi tũ est elapsa illa causa. Cum enim, quemadmodum dixisti, tibi ego non iudiciũ, sed incendiũ tradi-

dissem: quod tuum principium dij immortales, fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusq; uerborum? ut tu illud initio quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario Quæstore suo dicere? quam tibi primum munisti ad te audiendum uiam? Ecce autem cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi ciuem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte cœpisti nihil dum alijs suspicantibus, me uero iam pertimescente: ut illam non Norbani seditionem, sed illam pop. Roma. iracundiam, neq; eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus in Cæpionem? ut tu illa omnia odio, inuidia, misericordia miscuisti? Neq; hæc solũ in defensione, sed etiam in Scauro, cæterisq; meis testibus, quorũ tu testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te modò cõmemorarentur, equidẽ nulla præcepta desiderabã. Istam enim ipsam demonstrationem defensionem tuarum abs te ipso commemoratam doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæq; maxime spectare solemus: docuit enim iam nos longua uita, usuq; rerum maximarũ, ut quibus rebus animi hominum mouerentur,

tur,

tur, teneremus. Equidem primum considerare soleo, postulétne causa: nam neq; paruis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere poßimus: ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragœdias agamus in nugis, aut cõuellere adoriamur ea quæ non poßint commoueri. Nam quoniam hæc ferè maxime sunt in iudicum animis, aut quicunq; illi erunt apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, inuidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia sentimus amorem conciliari, si id uelle uideare quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere: si aut pro bonis uiris, aut certe pro ijs qui illis boni atque utiles sint laborare: namq; hæc res amorẽ magis conciliat, illa uirtutis defensio charitatẽ: plusq; proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quã præteriti beneficij commemoratio. Enitendum est ut ostendas in ea re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem: eumq; cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatẽ suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Inuidetur enim commodis hominum ipsorum: studijs autem eorum cæteris commodandi fauetur. Videndumq; hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi uolemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime inuideri solet, nimis efferre uideamur. Atq; ijsdẽ his ex locis & odium in

alios

alios struere discemus, & à nobis ac nostris dimouere: eademq; hæc genera tractanda sunt in iracundia uel excitanda uel sedanda. Nam si, quod ipsis qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factũ augeas, odiũ creatur: sin quod aut in bonos uiros, aut in eos quos quisq; minime debuerit, aut in Remp. tum excitatur, si non tã acerbum odium, tamen aut inuidiæ aut odij non dissimilis offensio. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus: interior est ille proprius, sed hic quoq; cõmunis ad eandem similitudinem est perducendus. Par atq; una ratio est spei, lætitiæ, molestiæ. Sed haud sciam an acerrimus longè sit omnium motus inuidiæ: nec minus uirium opus sit in ea cõprimenda quàm in excitanda. Inuident autem homines maximè paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent euolasse: sed etiam superioribus inuidetur sæpe uehementer, & eo magis si intolerantius se iactant, & æquabilitatem communis iuris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt. Quæ si inflammãda sunt, maximè dicendum est, non esse uirtute parta, deinde etiam uitijs atq; peccatis. Tum si erũt honestiora atq; grauiora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis, quantumq; fastidium. Ad sedandum autem magno illa labore, magnis periculis esse parta, nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse

collata, sibiq; si quam gloriam peperisse uideatur, tametsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamq; abijcere, atq; deponere: omninoq; perficiendum est (quoniam pleriq; sunt inuidi, maximeq; est hoc commune uitium, & peruagatum: inuidetur autem praestanti florentiq; fortunae) ut haec opinio minuatur, & illa excellens opinione fortuna, cum laboribus & miserijs permista esse uideatur. Iam misericordia mouetur, si is qui addit, adduci potest ut illa quae de altero deplorentur, ad suas res reuocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat, aut intuens alium, crebrò ad seipsum reuertatur. ita cum singuli casus humanarum miseriarum grauiter accipiũtur, si dicuntur dolenter, tum afflicta & prostrata uirtus maximè luctuosa est: & ut illa altera pars orationis, quae probitatis commendatione boni uiri debet speciem tueri, lenis (ut saepe iam dixi) atq; summissa: sic haec quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos, atq; omni ratione flectendos, intenta, ac uehemens esse debet. Sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum uehemens esse uolumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua conciliamur ijs qui audiunt, ad hanc uim acerrimam, qua eosdẽ excitamus, influat oportet aliquid & ex hac ui nonnunquam animi aliquid influendum

est illi

est illi lenitati: neq; est ulla temperatior oratio, quàm illa, in qua asperitas cõtentionis oratoris ipsius humanitate conditur: remissio autẽ lenitatis quadam grauitate, & contentione firmatur. In utroq; autem genere dicendi, & illo in quo uis, atq; contentio quæritur, & hoc quod ad uitam, & mores accommodatur: & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi, & producti esse debent. Nam neq; assiliendum statim est ad illud genus orationis (abest enim totum à causa, & homines prius ipsum illud quod proprium sui iudicij est, audire desiderant) nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim sicut argumentum simul atq; positum est, arripitur, alterumq́; : & tertium poscitur: ita misericordiã, aut inuidiam, aut iracundiam, simul atq; intuleris, possis commouere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat: quæ simul atq; emissa est, adhærescit. Illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit: quam consequi nisi multa & uaria, & copiosa oratione, & simili contentione actionis nemo potest. Quare qui aut breuiter, aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commouere non possunt: in quo sunt omnia. Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex ijsdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut ijs quæ comproban

bandi eius causa sumuntur reprehendendis: aut demonstrando id quod concludere illi uelint, non effici ex propositis, nec esse consequens, aut si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem quod sit aut grauius, aut æque graue. Illa autem quæ aut conciliationis causa leniter, aut permotionis uehementer aguntur; contrarijs commotionibus inferenda sunt, ut odio beneuolentia, ut misericordia inuidia tollatur. Suauis autem est, & uehementer sæpe utilis iocus, & facetiæ: quæ etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certè, neq; ullam artem desiderant: in quibus tu longe alijs mea sententia Cæsar excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis: aut si qua est, eam nos tu potißimum docebis. Ego uerò, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quàm de ipsis facetijs disputari. Itaq; cum quosdam Græcos inscriptos libros esse uidissem de ridiculis, nonnullam in spem ueneram posse me aliquid ex istis discere: inueni autem ridicula, & salsa multa Græcorum. nam & Siculi in eo genere, & Rhodij & Byzantij, & præter cæteros Attici excellunt: sed qui eius rei rationem quandam conati sunt, artemq; tradere, sic insulsi extiterũt, ut nihil aliud eorũ nisi ipsa insulsitas uideatur. Quare mihi quidem uidetur nullo modo doctrina ista res posse tradi. Etenim cum duo ge-

nera sint facetiarum, alterum æquabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum & breue: illa à ueteribus superior, cauillatio: hæc altera dicacitas nominata est. Leue nomen habet utraq; res quippe: leue enim est totum hoc, risum mouere. Veruntamen, ut dicis Antoni, multum in causis persæpe lepôre & facetijs profici uidi. Sed cum in illo genere perpetuæ festiuitatis ars non desideretur (natura enim fingit homines & creat imitatores & narratores facetos, & uultu adiuuante, & uoce, & ipso genere sermonis) tum uerò in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, cum antè illud facete dictum emissum hærere debeat, quàm cogitari potuisse uideatur? Quid enim hic meus frater ab arte adiuuari potuit, cùm à Philippo interrogatus quid latraret, furem se uidere respondit? Quid in omni oratione Crassus uel apud centumuiros contra Scæuolam, uel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id quod tu mihi tribuis Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. Non enim ferè quisquam reperietur, præter hunc, in utroq; genere lepôris excellens, & illo quod in perpetuitate sermonis, & hoc quod in celeritate atq; dicto est. Nam hæc perpetua contra Scæuolam Curiana defensio tota redundauit hilaritate quadam, & ioco, dicta illa breuia non habuit. Parcebat enim aduersarij dignitati, in

quo

quo ipso seruabat suam (quod est hominibus facetis & dicacibus difficillimum) habere hominum rationem, & temporum, & ea quæ occurrant, cũ salsissime dici poßint, tenere. Itaq; nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim aiunt Ennium flammam à sapiente facilius ore in ardente opprimi, quàm bona dicta teneat. Hæc scilicet bona dicta quæ salsa sint. Nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed ut in Scæuolam continuit ea Crassus, atq; illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarũ inerant, causam illam disputationemq; lusit: sic in Bruto quẽ oderat, & quem dignum contumelia iudicabat, utroq; genere pugnauit. Quam multa de balneis, quas nuper ille uendiderat; quàm multa de amisso patrimonio dixit? atq; illa breuia, cum ille diceret si sine causa sudare, Minime mirum, inquit: modo enim existi de balneis. Innumerabilia huiuscemodi fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua. Cùm enim Brutus duos lectores excitasset, & alteri de colonia Narbonensi Craßi orationẽ legendam dedisset, alteri de lege Seruilia, & cum contraria inter sese de Rep. capita contulisset, noster hic facetißimè tres patris Bruti de iure ciuili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, Fortè euênit, ut in Priuernati essemus. Brute, testificatur pater se tibi Priuernatem fundum reliquisse. Deinde ex

 libro

libro secundo, In albano eramus ego & Marcus filius. Sapiens uidelicet homo cum primis nostræ ciuitatis, norat hūc gurgitem, metuebat, ne cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scæuolam dicere, sunt ueri Bruti libri.) In Tiburti fortè assedimus ego & M. filius. Vbi sunt ij fundi Brute, quos tibi pater publicis commentarijs consignatos reliquit? Quòd nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librū composuisset, & se etiā in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui non fateatur hoc lepôre atque ijs facetijs, non minus refutatum esse Brutū, quàm illis tragœdijs, quas egit idem cum casu in eadem causa cum funere efferretur anus Iunia? Proh dij immortales, quæ fuit illa, quanta uis, quàm inexpectata, quàm repentina? cum coniectis oculis, gestu omni imminenti, summa grauitate & celeritate uerborum, Brute quid sedes? quid illam anum patri nuntiare uis tuo? quid illis omnibus, quorū imagines duci uides? quid maioribus tuis? quid Lucio Bruto, qui hūc populum dominatu regio liberauit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui uirtuti studere? patrimonióne augendo? At id non est nobilitatis: sed fac esse, nihil superest: libidines totum dissipauerunt. An iuri ciuili? est paternum, sed dicet te, cum ædes uenderes, ne in rutis quidem,

& cæsis

& cæsis solium tibi paternum recepisse. An rei militari, qui nunquam castra uideris? an eloquentia, quæ nulla est in te, & quicquid est uocis ac linguæ, omne in istum turpißimum calumniæ quæstum contulisti? Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in ciuium esse conspectu? Tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis, quibus non modò imitandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti? Sed hæc tragica atq; diuina: faceta autem & urbana innumerabilia ex una concione meministis. Nec enim concio maior unquam fuit, nec apud populum grauior oratio, quàm huius contra collegam in censura nuper, neq; lepôre & festiuitate conditior. Quare tibi Antoni utrunq; assentior, & multum facetias in dicendo prodesse sæpe, & eas arte nullo modo posse tradi. Et illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non huius rei quoq; palmam, ut cæterarum Crasso detulisse. Tum Antonius, Ego uero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paululum inuiderem. Nam esse quamuis facetum atq; salsum, non nimis est per se ipsum inuidendum: sed cum omnium sis uenustißimus & urbanißimus, omnium grauißimum & seuerißimum & esse & uideri, quod isti contigit uni, id mihi uix ferendum uidebatur. Hic cum arrisisset ipse Crassus, Atta-

i) excu se in dondo Plaut postea hoc rec quo ad nendi

men, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum Iuli negares, aperuisti quiddam quod praecipiendum uideretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, nequid iocus de grauitate decerperet. quod quidem in primis à Crasso obseruari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendum est facetiarum, cùm his nihil opus sit: nos autem quomodo utamur cum opus sit, quaerimus: ut in aduersarium, & maximè si eius stultitia poterit agitari: in testem stultum, cupidum, leuem, si facilè homines audituri uidebuntur. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quàm quae priores. Nam & ingenij celeritas maior est, quae apparet in respondendo, & humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti: ut in ista ipsa concione nihil ferè dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum uideretur, quod non prouocatus responderit. Erat autem tanta grauitas in Domitio, tanta autoritas, ut quod esset ab eo obiectum, lepôre magis eleuandum, quàm contentione frangendum uideretur. Tum Sulpitius, Quid igitur, inquit, patiemur Caesarem, qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totum nobis genus hoc iocandi quale sit, & unde ducatur, praesertim cum tantam uim & utilitatem salis & urbanitatis esse fateamur? Quid si, inquit

quit Iulius, assentior Antonio dicenti nullam esse artem salis? Hîc cum Sulpitius reticuisset, Quasi uerò, inquit Crassus, horũ ipsorũ de quibus Antonius tandiu loquitur, ars ulla sit, obseruatio quædam est, ut ipse dixit, earum rerum quæ in dicendo ualent, quæ si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim hæc uel non facile, uel certè aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc uim, & hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum quid dicamus, arte ducamur: sed ut ea quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut praua intelligamus, cum quò referenda sint, didicerimus. Quare Cæsar, ego quoq; à te hoc peto, ut si tibi uidetur disputes, de hoc toto iocandi genere, quid sentias: nequa fortè dicendi pars, quoniam ita uoluistis, in hoc tali cœtu, atq; in tam accurato sermone præterita esse uideatur. Ego uero, inquit ille, quoniam collectã à conuiua Crasse exigis, non committam, ut si defugerim, tibi causam aliquã dem recusandi: quanquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum spectante Roscio. Quis enim sese commouere potest, cuius ille uitia non uideat? sic ego nunc Crasso audiente primum loquar de facetijs, & docebo sus (ut aiunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset, fœnum alios aiebat esse oportere. Tum ille, Iocabatur,

inquit Catulus: præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse uideatur, uerum te Cæsar audiamus, ut ad Antonij reliqua redeamus. Et Antonius. Perpauca quidem mihi restant, inquit: sed tamē defessus iam labore atq; itinere disputationis meæ, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diuersorio. Atqui, inquit Iulius, non nimium liberale hospitium meum dices: nam te in uiam simulac perpaululum gustaris, extrudam & eijciam. Ac ne diutius uos demorer de omni isto genere quid sentiam, per breuiter exponam. De risu quinq; sunt quæ quærantur: unum quid sit: alterum, unde sit: tertium, sit'ne oratoris uelle risum mouere: quartum, quatenus: quintum, quæ sint genera ridiculi. Atq; illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo existat, atq; ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, uenas, uultum, oculos occupet, uiderit Democritus. Neq; enim ad hunc sermonē hoc pertinet: & si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent qui pollicerentur. Locus autem & regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine & deformitate quadam continetur. Hæc enim ridentur uel sola, uel maxime quæ notant, & designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autē, ut ad illud tertium ueniam, est planè

orato

oratoris mouere risum, uel quòd ipsa hilaritas beneuolentiam conciliat ei per quem excitata est: uel quòd admirantur omnes, acumen uno sæpe in uerbo positum, maximè respondentis, nonnunquam etiam lacessentis: uel quòd frangit aduersarium, quòd impedit, quòd eleuat, quòd deterret, quòd refutat: uel quòd ipsum oratorem politum esse hominem significat, quòd eruditum, quòd urbanum, maximeq; quòd tristitiam ac seueritatem mitigat & relaxat, odiosasq; res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuq; dissoluit. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter uidendum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas, & scelere iuncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim maiore quadam ui, quàm ridiculi, uulnerari uolunt: miseros illudi nolunt, nisi si se fortè iactant. Parcendum est autem maximè charitati hominum, ne temerè in eos dicas qui diliguntur. Hæc igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. Itaq; ea facillimè luduntur, quæ neq; odio magno, nec misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis uitijs, quæ sunt in uita hominum neq; charorum, neq; calamitosorum, neq; eorum qui ob facinus ad supplicium rapiendi uidentur: eaq; bellè agitata ridentur. Est etiam deformitatis & corporis

inquit Catulus: præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse uideatur, uerum te Cæsar audiamus, ut ad Antonij reliqua redeamus. Et Antonius. Perpauca quidem mihi restant, inquit: sed tamē defessus iam labore atq; itinere disputationis meæ, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diuersorio. Atqui, inquit Iulius, non nimium liberale hospitium meum dices: nam te in uiam simulac perpaululum gustaris, extrudam & eijciam. Ac ne diutius uos demorer de omni isto genere quid sentiam, per breuiter exponam. De risu quinq; sunt quæ quærantur: unum quid sit: alterum, unde sit: tertium, sit'ne oratoris uelle risum mouere: quartum, quatenus: quintum, quæ sint genera ridiculi. Atq; illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo existat, atq; ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, uenas, uultum, oculos occupet, uiderit Democritus. Neq; enim ad hunc sermonē hoc pertinet: & si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent qui pollicerentur. Locus autem & regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine & deformitate quadam continetur. Hæc enim ridentur uel sola, uel maxime quæ notant, & designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autē, ut ad illud tertium ueniam, est planè

orato

oratoris mouere risum, uel quòd ipsa hilaritas beneuolentiam conciliat ei per quem excitata est: uel quòd admirantur omnes, acumen uno sæpe in uerbo positum, maximè respondentis, nonnunquam etiam lacessentis: uel quòd frangit aduersarium, quòd impedit, quòd eleuat, quòd deterret, quòd refutat: uel quòd ipsum oratorem politum esse hominem significat, quòd eruditum, quòd urbanum, maximeq; quòd tristitiam ac seueritatem mitigat & relaxat, odiosasq; res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuq; dissoluit. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter uidendum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas, & scelere iuncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim maiore quadam ui, quàm ridiculi, uulnerari uolunt: miseros illudi nolunt, nisi si se fortè iactant. Parcendum est autem maximè charitati hominum, ne temerè in eos dicas qui diliguntur. Hæc igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. Itaq; ea facillimè luduntur, quæ neq; odio magno, nec misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis uitijs, quæ sunt in uita hominum neq; charorum, neq; calamitosorum, neq; eorum qui ob facinus ad supplicium rapiendi uidentur: eaq; bellè agitata ridentur. Est etiam deformitatis & corporis

uitiorum satis bella materies ad iocandum. Sed quærimus idem quod in cæteris rebus maximè quærendum est, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, nequid insulse: sed etiam siquid perridiculè possis, uitandum est oratori utrunq;, ne aut scurrilis iocus sit, aut mimicus. Quæ cuiusmodi sint, facilius iam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera deuenerimus. Duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid tanquam aliqua fabella narratur, ut olim tu Crasse in Memmium, comedisse eum lacertum Largij, cùm esset cum eo Tarracinæ de amicula rixatus. Salsa, attamen à te ipso ficta tota narratio. Addidisti clausulam, tota Tarracina, tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas tria L L L. duo M M. Cùm quæreres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, Lacerat lacertum Largij mordax Memmius. Perspicitis hoc genus quàm sit facetum, quàm elegans, quàm oratorium, siue habeas uerè quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum: siue fingas. Est autem hæc huius generis uirtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius de quo narres, ut sermo, ut uultus omnes exprimantur: ut ijs, qui audiunt, tum geri illa fieriq; uideantur. In re est item ridiculum, quod ex quadam deprauata imitatione sumi solet, ut idem Crassus, Per

tuam

tuam nobilitatem, per ue{s}tram familiam. Quid aliud fuit in quo concio rideret, nisi illa uultus, & uocis imitatio? Per tuas statuas uerò cùm dixit, & extento brachio paululum etiam de ge{s}tu addidit, uehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis:

Tibi ego Antipho assero, inquit senium est cùm audio.

Atq; ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautißime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. Orator surripiat oportet imitationem: ut is qui audiat, cogitet plura quàm uideat. Praestet idem ingenuitatem, & ruborem suum, uerborum turpitudine & rerum obscœnitate uitanda. Haec ergo duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est: quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua, quales sunt intelligantur: aut imitatione breuiter iniecta in aliquo insigni ad irridendũ uitio reperiantur. In dicto autem ridiculũ est id quod uerbi, aut sententiae quodam acumine mouetur: sed ut in illo superiore genere uel narrationis uel imitationis uitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Quî igitur distinguemus à Crasso, à Catulo, à caeteris familiarem ue{s}trum Granium, aut

Vargulam amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem uenit: sunt enim dicaces, Granio quidem nemo dicacior. Hoc opinor, primum, ne quotiescunq; potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit. Licet, inquit, rogare Philippus? Tum quaesitor properans, Modo breuiter. Hic ille, Non accusabis, perpusillum rogabo. Ridicule: sed sedebat iudex L. Aurifex, breuior etiam quàm ipse testis. omnis est risus in iudicem conuersus. uisum est totũ scurrile iudicium. Ergo haec quae cadere possunt in quos nolis, quãuis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia: ut iste qui se uult dicacem, & mehercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc uitium scurrile delabitur: Coenabo, inquit, apud te, huic lusco familiari meo C. Sextio: uni enim locum esse uideo. Est hoc & scurrile, & quod sine causa lacessiuit, & tamen id dixit quod in omnes luscos conueniret. Ea quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextij, & ex tempore, Manus laua, inquit, & coena. Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas dictorum distinguet oratorem à scurra: & quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi uideamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem, & sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, cùm eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus esset,

Puer

Puer abige muſcas? Riſum quæſiuit, qui eſt mea ſententia uel tenuiſsimus ingenij fructus. Tempus igitur dicendi prudentia & grauitate moderabimur: quarũ utinam artem aliquam haberemus: ſed domina natura eſt. Nunc exponamus genera ipſa ſummatim quæ riſum maxime moueant. Hac igitur ſit prima partitio, Quod facete dicatur, id aliás in re habere, aliás in uerbo facetias: maximè autem homines delectari ſi quando riſus cõiunctè re uerboq; moueatur. Sed hoc mementote, quoſcunq; locos attingam, unde ridicula ducantur, ex ijſdẽ locis ferè etiam graues ſententias poſſe duci. tantum intereſt, quòd grauitas honeſtis in rebus ſeuerè iocus in turpiculis, & quaſi deformibus ponitur: uelut in ijſdem uerbis & laudare frugi ſeruũ poſſumus, & ſi eſt nequam, iocari. Ridiculum eſt illud Neronianum uetus in furace ſeruo. Solum eſſe, cui domi nihil ſit nec obſignatum, nec occluſum. Quod idem in bono ſeruo dici ſolet, & hoc ijſdẽ etiam uerbis. Ex ijſdem autem locis omnia naſcuntur. Nam quod Sp. Caruilio grauiter claudicãti ex uulnere ob Remp. accepto, & ob eã cauſam uerecũdanti in publicũ prodire, mater dixit, Quin prodis mi Spuri, ut quotieſcunq; gradũ facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem? præclarum & graue eſt. quod Caluino Glaucia claudicãti, Vbi eſt uetus illud, Num claudicat? at hic claudicat. Hoc ridiculum eſt: & utrunq;

ex eo

ex eo quod in claudicatione animaduerti potuit, est ductum. Quid hoc Næuio ignauius? Seuerè Scipio. At in malè olentem, Video me à te non conueniri, sed circumueniri. Subridiculè Philippus. At utrunq; genus continet uerbi ad literam immutati similitudo. Ex ambiguo dicta, uel argutißima putãtur: sed non semper in ioco, sæpe etiam in grauitate uersantur: Africano illi maiori coronam sibi in conuiuio ad caput accommodanti, cum ea sæpius rumperetur, P. Licinius Varus, Noli mirari, inquit, si non conuenit: caput enim magnum est, laudabile & honestum. At ex eodem genere est,

Caluus Satis est quod dicit. Parúmne multa? Nullum genus est ioci, quo non ex eodem seuera & grauia sumantur. Atque hoc etiam animaduertendum, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum quàm Sannio est? sed ore, uultu, imitandis moribus, uoce, deniq; corpore ipso ridetur. Salsum hunc possum dicere, atq; ita, non ut eiusmodi oratorem esse uelim, sed ut mimum. Quare primum genus hoc quod risum uel maxime mouet, non est nostrum, morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum. Natura ridentur ipsæ, quas personas agitare solemus, non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, siquando & cursim. Alterum minimè est liberale. Tertium, oris deprauat

prauatio, non digna nobis. Quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed uix conuiuio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut antè diuisi, positæ uidentur esse: aut in uerbo. Nam quod quibuscunq; uerbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quòd mutatis uerbis salem amittit, in uerbis habet lepôrem omnem.

Ambigua sunt in primis acuta, atq; in uerbo posita, non in re: sed non sæpe magnum risum mouent, magis ut bellè & literatè dicta laudantur: ut in illum Titium, qui cùm studiosè pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesq; eum in campum non uenisse requirerent, excusauit Vespa Terentius, quòd eum brachium fregisse diceret. Vt illud Africani, quod est apud Lucilium,

Quid Decius Nuculam? an confixum uis facere? inquit, Vt tuus amicus, Crasse, Granius, Non esse sextantis. Et si quæritis, is qui appellatur dicax, hoc genere maximè excellit, sed risus mouent alia maiores. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut antè dixi, uel maximè: ingeniosi enim uidetur, uim uerbi in aliud atq; cæteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis quàm risum mouet, nisi siquando incidit in aliud genus ridiculi. Quæ genera percurram equidem, sed scitis esse notißimum ridiculi genus, cùm aliud expectamus, aliud dicitur.

tur. hic nobismet ipsis noster error risum mouet. Quòd si admistum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Neuium uidetur esse misericors ille, qui iudicatum duci uidens, percontatur ita,

Quanti addictus? mille numûm.

Si addidisset tantummodo, ducas licet: esset illud genus ridiculi præter expectationem: sed quia addidit,

-Nihil addo, ducas licet:

addito ambiguo altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem uidetur, salsissimus. Hoc tum est uenustissimũ, cum in altercatione arripitur ab aduersario uerbũ, & ex eo, ut à Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid qui lacessiuit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior, attendere & aucupari uerba oportebit, in quo ut ea quæ sint frigidiora uitemus (etenim cauendum est ne arcessitum dictum putetur) permulta tamen acutè dicemus. Alterum genus est, quod habet paruam uerbi immutationem, quod in litera positum Græci uocant παρονομασίαν, ut Nobiliorem mobiliorem Cato: aut ut idem cùm cuidam dixisset, Eamus deambulatum: & ille, Quid opus fuit de? Immo uerò, inquit, quid opus fuit te? Aut eiusdem responsio illa, si tu, & aduersus, & auersus impudicus es. Etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum conuertas, quamobrem ita

quis

quis uocetur, ut ego nuper Nummium diuiſorem, ut Neoptolemum ad Troiam, ſic illum in campo Martio nomen inueniſſe. Atque hæc omnia uerbo continentur. Sæpe etiam uerſus facete interponitur, uel ut eſt, uel paululum immutatus: aut aliqua pars uerſus: ut Statius Scauro ſtomachanti, ex quo ſunt nonnulli, qui tuam legem de ciuitate natam Craſſe dicant,

**St, tacete, quid hoc clamoris eſt? quibus nec pater, nec mater ſit,*
Tanta confidentia eſtis? auferte iſtam nunc ſuperbiam.

Nam in Cælio ſanè etiam ad cauſam utile fuit tuum illud Antoni, cum ille à ſe pecuniam profectam diceret teſtis, & haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

Senti'n' ſenem eſſe tactum triginta minis?

In hoc genus cōijciuntur prouerbia: ut illud Scipionis, cùm Aſellus omneis prouincias ſtipendia merentem ſe peragraſſe gloriaretur, Agas aſellum, & cætera. Quare ea quoq; quoniam mutatis uerbis non poſſunt retinere eandem uenuſtatē, non in re, ſed in uerbis poſita ducantur.

Eſt etiam in uerbo poſitum non inſulſum genus ex eo, cùm ad uerbum, non ad ſententiam rem accipere uideare: ex quo uno genere totus eſt Tutor minus uetus oppidò ridiculus. Sed abeo à mimis, tantum genus huius ridiculi inſigni aliqua & nota re notari uolo. Eſt autem

ex hoc

ex hoc genere illud quod tu Crasse nuper ei qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene antè lucem uenisset: tu uerò, inquisti, molestus non eris. Iubebis igitur te inquit, suscitari? & tu certè negaras te molestum futurum. Ex eodem hoc uetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem cum ex cẽturia sua renuntiaret Accidinum consulem, præcoq; dixisset, Dic de L. Manlio: Virum bonum, inquit, egregiumq; ciuem esse arbitror. Ridiculè etiam illud L. Porcius Nasica Censori Catoni, cum ille Ex tui animi sententia tu uxorem habes? Non herculè, inquit, ex animi tui sententia. Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, cùm aliud est expectatum. Natura enim nos (ut antè dixi) noster delectat error, ex quo cùm quasi decepti sumus expectatione, ridemus. In uerbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione ducuntur, aut ex unius uerbi translatione, aut ex inuersione uerborum. Ex immutatione, ut olim Rusca cùm legem ferret annalem, dissuasor M. Seruilius, Dic mihi, inquit, M. Pinnari, num, si contra te dixero, mihi malè dicturus es, ut cæteris fecisti? Vt sementem feceris, ita metes, inquit. Ex translatione autem, ut cum Scipio ille maior Corinthijs statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmales dixit displicere. Inuertuntur autem uerba, ut Crassus apud M. Perpennam

iudicem

iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem. Gratidiano L. Heluius Lamia deformis, ut nostis: qui cum interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellũ puerum. Crassus. Cum esset arrisum, Nõ potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui: tum hic, Audiamus, inquit, disertum, multo etiam arrisum est uehementius. Sunt etiam illa uenusta, ut in grauibus sententijs, sic in facetijs. Dixi enim dudũ materiam aliam esse ioci, aliam seueritatis: grauium autem & iocorum unam esse rationem. Ornãt igitur in primis orationem uerba relata contrariè, quod idem genus est. sæpe etiam facetum, ut Sergius ille Galba cum iudices L. Scribonio Tribuno pl. ferret familiares suos, & dixisset Libo, Quando tãdem Galba de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, Villa in Tyburte habes, cortem in palatio. Ac uerborum quidem genera quæ essent faceta, dixisse me puto, Rerum plura sunt, eaq; magis (ut dixi antè) ridentur, in quibus est narratio, res sanè difficilis. Exprimenda enim sunt, & ponenda ante oculos ea quæ uideantur & uerisimilia, quod est proprium narrationis: & quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cuius exemplum, ut breuißimum, sit sanè illud quod antè posui, Craßi de Memmio: & ad hoc

genus ascribamus etiam narrationes apologorum. Trahitur etiam aliquid ex historia: ut cũ Sex. Titius se Cassandram esse diceret. Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiã ex similitudine, quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem. Collationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cũ innumerabilẽ Magio profectò pecuniam dixisset datã, idq; Scaurus tenuitate Magij redargueret, Erras, inquit, Scaure. ego enim Magiũ non cõseruasse dico, sed tanquam nuces legeret, in uentrem abstulisse. Vt illud M. Cicero senex huius uiri optimi nostri familiaris pater nostros homines similes esse Syrorũ uenalium: ut quisq; optimè Græcè sciret, ita esse nequißimũ. Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod uitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meũ illud in Helmium Manciam, Iam ostendam cuiusmodi sis: cum ille, Ostende quæso. demonstraui digito pictum gallum in Mariano scuto Cimbrico sub nodis distortũ, eiecta lingua, buccis fluentibus. Risus est cõmotus. nihil tam Manciæ simile uisum est. Vt cum Testio Penario mentũ in dicendo intorquenti tũ ut diceret, si quid uellet, si nucem fregisset. Etiam illa quæ minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur: uelut tu Crasse in concione, ita sibi ipsum magnum uideri Memmium, ut in forum

forum descendens, caput ad fornicem Fabij demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cũ parua re, & sæpe uerbo res obscura & latens illustratur: ut cum C. Fabritio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, auarus, & furax, sed egregiè fortis & bonus Imperator, gratias ageret quòd se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & graui: Nihil est quòd mihi gratias agas, inquit, si malui cõpilari, quàm uenire. Vt Asello Africanus obijcienti lustrum illud infelix, Noli, inquit, mirari: is enim qui te ex ærarijs exemit, lustrum condidit, & taurum immolauit. Tanta suspicio est, ut religione ciuitatẽ obstrinxisse uideatur Mummius, quòd Asellum ignominia leuarit. Vrbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias: non illo genere, de quo antè dixi, cũ contraria dicas, ut Lamiæ Crassus, sed cũ toto genere orationis seuere ludas, cum aliter sentias ac loquare: ut noster Scæuola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti ut se in Asiam præfectum duceret: Quid tibi uis, inquit, insane? tãta malorũ est multitudo ciuium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse uẽturũ.

In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hũc Aemylianum dicit fuisse, & eum Graco uerbo appellat εἴρωνα. Sed uti ferunt, qui melius hæc norunt, Socratem opinor in hac ironia, dissimulãtiaq; longe lepôre & humanitate omnibus præstitisse. Genus est perelegans, & cum grauitate salsum, cumq; oratorijs dictionibus, tum urbanis sermonibus accõmodatum. Et hercule omnia hæc quæ à me facetijs disputantur, non maiora forensium actionum, quàm omnium sermonum condimenta sunt. Nam quod apud Catonẽ est, qui multa retulit, ex quibus à me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum uidetur, C. Publicium solitum dicere, P. Mummium cuiuis tempori hominem esse. sic profectò res se habet, nullum ut sit uitæ tempus, in quo non deceat lepôrẽ humanitatẽq; uersari. Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi, cũ honesto uerbo uitiosa res appellatur: ut cum Africanus Censor tribu mouebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non affuerat, cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretq; cur ab eo notaretur, Non amo, inquit, nimium diligentes. Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atq; ille uult: ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamẽ Liuius retinuisset, multaq; ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum

recepisset

ic. de
senectute

recepiſſet, rogaretq; eum Salinator, ut meminiſſet opera ſua ſe Tarentū recepiſſe. Quidni, inquit, meminerim? nunquam ego recepiſſem, niſi tu perdidiſſes. Sūt etiam illa ſubabſurda, ſed eo ipſo nomine ſæpe ridicula, nō ſolum minus per appoſita, ſed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus poſtquam rem habere cœpit, eſt mortuus.

Quid eſt tibi iſta mulier? Vxor, Similis medius fidius.

Quandiu ad aquas fuit, nunquā eſt mortuus.

Genus hoc leuius, & ut dixi, mimicum, ſed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut uel non ſtultus, quaſi ſtulte cum ſale dicat aliquid: ut tibi Antoni Mancia, cum audiſſet te Cenſorem à M. Duronio de ambitu poſtulatū, Aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit. Valde hæc ridentur, & hercule omnia quæ à prudentibus quaſi per diſsimulationem non intelligendi ſubabſurde ſalſeq; dicūtur. Ex quo genere eſt etiam, nō uideri intelligere quod intelligas, ut Pontidius, Qualē exiſtimas, qui in adulterio deprehenditur? Tardū. Vt ego, qui in delectu Metello, cum excuſationem oculorum à me non acciperet, & dixiſſet, Tu igitur nihil uides? Ego uerò, inquam, à porta Exquilina ui deo uillam tuam. Vt illud Naſicæ, qui cum ad poëtam Ennium ueniſſet, eiq; ab oſtio quærēti Ennium, ancilla dixiſſet domi non eſſe, Naſica

sensit illam domini iussu dixisse, & illum intus esse: paucis post diebus cum ad Nasicã uenisset Ennius, & cum à ianua quæreret, exclamat Nasica se domi nõ esse: tum Ennius, Quid? ego non cognosco uocem, inquit, tuam? Hic Nasica, Homo es impudens: ego cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi? Est bellũ illud quoq;, ex quo is qui dixit, irridetur in eo ipso genere quod dixit: ut cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festiuo homini Egilio, qui uideretur mollior, nec esset, dixisset,

-Quid tu Egilia mea?

Quando ad me uenis cum tua colu, & lana?

-Non pol (inquit) audeo,

Nam me ad famosas uetuit mater accedere.

Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam: quo in genere est illud Siculi, cui cum familiaris quidam quereretur, quòd diceret uxorem suam suspendisse se de ficu: Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore quos seram surculos. In eodem genere est quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum in epilogo misericordiam se mouisse putaret, postquam assedit, rogauit hunc, uideretúrne misericordiam mouisse. Ac magnam quidem, inquit: neminem enim puto esse tam durũ, cui non oratio tua miseranda uisa sit. Me quidem hercule ualde illa mouẽt stomachosa, et quasi submorosa ridicula:

non

non cum à moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi uidetur, persalsum illud est apud Næuium,

Quid ploras pater? Mirum ni cantem, condemnatus sum.

Huic generi quasi cõtrarium est ridiculi genus patientis, ac lenti: ut cum Cato percussus esset ab eo qui arcam ferebat, cum ille diceret, Caue: rogauit nũquid aliud ferret præter arcã. Etiam stultitiæ salsa reprehẽsio: ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suũ hominem nobilem, sed admodum stultũ: Quæso, inquit, prætor aduersario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Mouẽt illa etiam, quæ coniectura explanantur lõge aliter atq; sunt, sed acute atq; cõcinne: ut cũ Scau- 356
rus accusaret Rutiliũ ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, & in eius tabulis ostenderet literas. A. F. P. R. *idq; diceret esse, Actũ fide P. Rutilij: Retulius autem, Ante factum, post relatum: C. Cannius eques Rom. cum Rufo adesset, exclamat neutrum illis literis declarari. Quid ergo? inquit Scaurus. Aemylius fecit, plectitur Rutilius. Ridẽtur etiã discrepãtia, Quid huic abest, nisi res & uirtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis: ut cũ obiurgauit Albius Graniũ, quòd cũ eius tabulis quiddã Albutio probatũ uideretur, & ualde absoluto Scæuola gauderet, neq;*

intelligeret contra suas tabulas esse indicatum. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris: ut cum patrono malo, cum uocem in dicendo obtulisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam inquit, uocem, si id fecero: Melius est, inquit, quam reum. Bellũ etiam est cum quod cuiq; sit consentaneum dicitur: ut cum Scaurus nonnullam haberet inuidiam ex eo, quòd Phrygionis Pompeij locupletis hominis bona sine testamento possederat, sederetq; aduocatus reo Bestiæ, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, Vide, inquit Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quàm quod est præter expectationem, cuius innumerabilia sunt exempla: uel Appij maioris illius, qui in senatu cũ ageretur de agris publicis, & de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab ijs, qui à pecore eius depasci agros publicos dicerent: Non est, inquit, Lucilij pecus illud, erratis: (defendere Lucilium uidebatur) ego liberum puto esse: quà lubet pascitur. Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui T. Gracchum perculit, cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mutium iudicem tulisset, Eiero, inquit, iniquus est. cũ esset admurmuratum: Ah, inquit, Patres cõscripti: nõ ego mihi illum iniquum eiero, uerũ omnibus. Ab hoc uero Crasso nihil facetius, cum læsisset testis

Silus Pisonem, quòd se in eum audisse dixisset, Potest fieri, inquit, Sile, ut is unde te audisse dicis, iratus dixerit. Annuit Silus. Potest etiam ut tu non recte intellexeris. Id quoq; toto capite annuit, ut se Crasso daret. Potest etiam fieri, inquit, ut omnino quod te audisse dicis, nunquam audieris. Hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Huius generis est plenus Nævius, & iocus est familiaris,

Sapiens si algebis tremes.

& alia permulta. Sæpe etiam facete concedas aduersario idipsum quòd tibi ille detrahit: ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur, ut M. Cincius quo die legem de donis & muneribus tulit, cum C. Cento prodijsset, & satis cōtumeliose. Quid fers Cinciole? quæsisset: Vt emas, inquit, Cai, si uti uelis. Sæpe etiam salse quæ fieri non possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum cæteris in campo exercētibus in herba ipse recubuisset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percontantibus lente respondere quod nollent: ut Censor Lepidus, cum M. Antistio Pirgensi equum ademisset, amiciq; cū uociferarentur & quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equū diceret, cū optimus colonus, parcißimus, modestißimus, frugalißi-

mus esset: Me istorum, inquit, nihil credere. Colliguntur à Graecis alia nonnulla, execrationes, admirationes, minationes. Sed haec ipsa nimis mihi uideor multa in genera descripsisse. Nã illa quae uerbi ratione, & ui cõtinẽtur, certa ferè, ac definita sunt: quae plerunq;, ut antè dixi, laudari magis quàm rideri solent. Haec autem quae sunt in re, & in ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dißimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus mouentur. Itaq; imbuendus est is qui iocose uult dicere, quasi natura quadã apta ad haec genera, & moribus, ut ad cuiusq; modi genus ridiculi, uultus etiam accommodetur: qui quidem quo seuerior est, & tristior, ut in te Crasse, hoc illa quoq; quae dicuntur, salsiora uideri solent. Sed iã tu Antoni, qui hoc diuersorio sermonis tui libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum diuerteris, neq; amoenum, neq; salubrem locum: censeo ut satisdiu te putes requieuisse, & iter reliquum conficere pergas. Ego uero atq; hilarè quidem à te acceptus, inquit, & cũ doctior per te, tum etiã audacior factus sum ad iocandũ. Non enim uereor, ne quis me in isto genere leuiorẽ iam putet: quoniam quidem tu Fabricios mihi autores, & Africanos, Maximos,

ximos, Catones, Lepidos, protulisti. Sed habetis ea quæ uoluistis ex me audire: de quibus quidē accuratius dicendum & cogitandū fuit. Nam cætera faciliora sunt, atq; ex ijs quæ iam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. Ego enim, cum causam sum aggressus, atq; omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cū & argumēta causæ, & eos locos, quibus animi iudicū conciliantur, & illos quibus permouentur, uidi atq; cognoui: tū constituo quid habeat quæq; causa boni, quid mali. nulla enim ferè res potest in dicendi disceptationem aut controuersiā uocari, quæ non habeat utrunq;: sed quantum habeat, id refert. Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem: ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream. à malo autē, uitioq; causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando, & augendo dißimulatum obruatur. et si causa est in argumentis, firmißima quæq; maximè tueor, siue plura sunt, siue aliquod unum: sin autem in cōciliatione, aut in permotione causa est: ad eam me potißimum partem, quæ maximè cōmouere animos hominū potest, confero. Summa deniq; huius generis hæc est, ut si in refellēdo aduersario firmior esse oratio, quàm in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum conferam tela: sin nostra facilius probari, quàm illa redargui possunt,

abduc

abducere animos à contraria defensione, & ad nostram conor traducere. Duo deniq; illa quæ facillima uidentur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo, unum ut molesto aut difficili argumēto, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam, quod forsitan aliquis iure irriserit: quis enim est qui id facere non poßit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo: cōfiteorq; me, si qua premat res uehementius, ita concedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne reiecto quidem scuto fugere uidear: sed adhibere quandam in dicendo speciem atq; pompam, & pugnæ similem fugam consistere uero in meo præsidio, sic ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa ceßisse uidear. Alterum est illud, quod ego oratori maxime cauendum & prouidendū puto, quodq; me solicitare summe solet: nō tam ut prosim causis elaborare soleo, quàm ut nequid obsim: non quin enitendum sit in utroq;, sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse uideri causæ, quàm non profuisse. Sed quid hoc loco uos inter uos Catule? an hæc, ut sunt contēnenda, contemnitis? Minime, inquit ille, sed Cæsar de isto ipso quiddam uelle dicere uidebatur. Me uero lubente inquit Antonius, dixerit, siue refellendi causa, siue quærendi. Tum Iulius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te

in dic

in dicẽdo mihi uideri tectißimum, propriumq́; hoc esse laudis tuæ, nihil a te unquã esse dictum quod obesset ei, pro quo diceres, idq́; memoria teneo, cum mihi sermo cũ hoc ipso Crasso multis audientibus esset de te institutus, Crassusq́; plurimis uerbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse uel maximam, quòd non solum quod opus esset, diceres, sed etiam quod non opus esset, non diceres: tum illum mihi respondere memini, cætera in te summe esse laudanda, illud uerò improbi esse hominis & perfidiosi, dicere quod alienum esset, & noceret ei pro quo quisq; diceret. quare non sibi eum disertum, qui id nõ faceret, uideri, sed improbum qui faceret. Nunc, si tibi uidetur Antoni, demõstres uelim, quare tu hoc ita magnum putes nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse uideatur. Dicam equidem Cæsar, inquit, quid intelligam, sed & tu & uos omnes, hoc inquit mementote, non me de perfecti oratoris diuinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meæ mediocritate. Craßi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenij ac singularis: cui quiddam portenti simile esse uisum est, posse aliquẽ inueniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicẽdo, obessetq́; ei quem defenderet. Facit enim de se coniecturã, cuius tanta uis ingenij est, ut neminem nisi consultò putet quod cõtra seipsum sit dicere.

dicere. sed ego non de præstanti quadã & eximia, sed propè de uulgari & cõmuni prudentia disputo. Vt apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine cõsilij atq; ingenij Atheniensis ille fuisse Themistocles, ad quẽ quidã doctus homo atq; in primis eruditus accessisse dicitur, eiq; artẽ memoriæ quæ tum primum proferebatur, pollicitũ esse se traditurum, cũ ille quæsisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illũ doctorem, ut omnia meminisset. & ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illũ esse facturum, si se obliuisci, quæ uellet, quàm si meminisse docuisset. Vidésne quæ uis in homine acerrimi ingenij, quàm potens, & quanta mens fuerit: qui ita responderit, ut intelligere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius obliuisci posse potius, quod meminisse nollet, quàm quod semel audisset uidissétne, meminisse? Sed neq; propter hoc Themistoclis responsum memoriæ nobis opera danda non est, neq; illa mea cautio & timiditas in causis propter præstantem prudentiam Crassi negligenda est. Vterq; enim istorũ non mihi attulit aliquam, sed suam significauit facultatẽ. Etenim permulta sunt in causis in omni parte orationis circunspicienda, nequid offendas, nequò irruas. Sæpe aliquis testis, aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent aduocati ut inueham

nebamur, ut maledicamus, deniq; ut interrogemus. Non moueor, non obtempero, non satisfacio, neq; tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius quod stultè dixeris reprehendere, quàm quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hic quantum sit mali, si iratum, si non stultum, si non leuem testem laeseris? Habet enim & uoluntatem nocendi in iracundia, & uim in ingenio, & pondus in uita. Nec si hoc Crassus non committit, ideo non multi & saepe committunt. Quo quidem mihi uideri turpius nihil solet, quàm cum ex oratoris dicto aliquo aut responso, aut rogato sermo ille sequitur, Occîdit ille? Aduersariúmne? Imo uerò, aiunt, se, & eum quem defendit. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse, ego autẽ saepissime uideo in causis aliquid mali facere homines minime malos. quid illud quod suprà dixi, solere me cedere, & ut planius dicam, fugere ea quae etiam ualde causam meam premerent? cum id non faciunt alii, uersanturq; in hostiũ castris, ac sua praesidia dimittunt, mediocritérne causis nocent, cùm aut aduersariorum adiumenta confirmant, aut ea quae sanare nequeunt, exulcerant? Quid, cum personarum quas defendunt, rationem non habent? Si quae sunt in his inuidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo inuidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem mali? Quid

si in

dicere. sed ego non de præstanti quadã & eximia, sed propè de uulgari & cõmuni prudentia disputo. Vt apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine cõsilij atq; ingenij Atheniensis ille fuisse Themistocles, ad quẽ quidã doctus homo atq; in primis eruditus accessisse dicitur, eiq; artẽ memoriæ quæ tum primum proferebatur, pollicitũ esse se traditurum, cũ ille quæsisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illũ doctorem, ut omnia meminisset. & ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illũ esse facturum, si se obliuisci, quæ uellet, quàm si meminisse docuisset. Vidésne quæ uis in homine acerrimi ingenij, quàm potens, & quanta mens fuerit: qui ita responderit, ut intelligere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius obliuisci posse potius, quod meminisse nollet, quàm quod semel audisset uidisséue, meminisse? Sed neq; propter hoc Themistoclis responsum memoriæ nobis opera danda non est, neq; illa mea cautio & timiditas in causis propter præstantem prudentiam Crassi negligenda est. Vterq; enim istorũ non mihi attulit aliquam, sed suam significauit facultatẽ. Etenim permulta sunt in causis in omni parte orationis circunspicienda, nequid offendas, nequò irruas. Sæpe aliquis testis, aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent aduocati ut in-

uehamur, ut maledicamus, deniq; ut interrogemus. Non moueor, non obtempero, non satisfacio, neq; tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius quod stultè dixeris reprehendere, quàm quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non leuem testem læseris? Habet enim & uoluntatem nocendi in iracundia, & uim in ingenio, & pondus in uita. Nec si hoc Crassus non committit, ideo non multi & sæpe committunt. Quo quidem mihi uideri turpius nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo aut responso, aut rogato sermo ille sequitur, Occìdit ille? Aduersariúmne? Imo uerò, aiunt, se, & eum quem defendit. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse, ego autē sæpissime uideo in causis aliquid mali facere homines minime malos. quid illud quod suprà dixi, solere me cedere, & ut planius dicam, fugere ea quæ etiam ualde causam meam premerent? cum id non faciunt alij, uersanturq; in hostiū castris, ac sua præsidia dimittunt, mediocritérne causis nocent, cùm aut aduersariorum adiumenta confirmant, aut ea quæ sanare nequeunt, exulcerant? Quid, cum personarum quas defendunt, rationem non habent? Si quæ sunt in his inuidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo inuidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem mali? Quid si in

si in homines charos, iudicibusq; iucundos, sine ulla præmunitione orationis acerbius & cötumeliosius inuehare, nónne ab te iudices abalienes? Quid, si quæ uitia, aut incommoda sunt in aliquo iudice uno, aut pluribus, ea tu in aduersarijs exprobrando, non intelligas te in iudices inuehi, mediocre peccatū est? Quid si cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? In quo ego, nō quò libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimiū patiens & lentus existimor: ut cū te ipsum, Sulpiti obiurgabā quòd ministratorem peteres, non aduersariū. Ex quo etiam illud assequor, ut si quis mihi maledicat, petulans, aut planè insanus esse uideatur. In ipsis autem argumentis si quid posueris aut apertè falsum, aut ei quod dixeris, dicturúsue sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum, ac foro, nihilne noceas? Quid multa? Omnis cura mea solet in hoc uersari semper (dicā enim sæpius) si poßim, ut boni aliquid efficiam dicendo: sin id minus, ut certè ne quid mali. Itaq; nūc illuc redeo Catule, in quo tu me paulò antè laudabas, ad ordinem collocationemq; rerum ac locorum: cuius ratio est duplex: altera quā affert natura causarum: altera, quæ oratorū iudicio & prudentia comparatur. Nā ut aliquid ante rē dicamus, deinde ut rem exponamus, pòst ut eam probemus no-

stris

ſtris præſidijs confirmandis, contrarijs refutandis, deinde ut concludamus, atq; ita peroremus: hoc dicendi genus natura ipſa præſcribit. Vt uerò ſtatuamus ea quæ probandi, docendi, perſuadendi cauſa dicenda ſunt, quemadmodum componamus, id eſt uel maximè proprium oratoris prudentiæ. Multa enim occurrunt argumenta, multa quæ in dicēdo profutura uideantur: ſed eorū partim ita leuia ſunt, ut contēnenda ſint: partim etiā ſi quid habent adiumenti, ſunt nonnunquam eiuſmodi, ut inſit in ijs aliquid uitij, neq; tanti ſit illud quod prodeſſe uideatur, ut cum aliquo malo coniungatur. Quæ autem ſunt utilia atq; firma, ſi ea tamē (ut ſæpe fit) ualde multa ſunt: ea quæ ex ijs aut leuißima ſunt, aut ex alijs grauioribus conſimilia, ſecerni arbitror oportere, atq; ex oratione remoueri. Equidem cùm colligo argumenta cauſarum, non tam ea numerare ſoleo, quàm expendere. Et quoniam, quod ſæpe iam dixi, tribus rebus omnes ad noſtram ſententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permouendo: una ex tribus his rebus res præ nobis eſt ferenda, ut nihil aliud niſi docere uelle uideamur: reliquæ duæ, ſicut ſanguis in corporibus, ſic illæ in perpetuis orationibus fuſæ eſſe debebunt. Nam & principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulò pòſt pauca dicemus, habere hanc uim magnopere debent, ut ad eorum mentes apud quos

agitur. mouendas, permanare poßint. Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen & commouendo proficiunt plurimum, quanquam maximè proprius est locus & in exordiendo, & in perorando: digredi tamen ab eo quod proposueris, atq; agas, permouendorum animorum causa sæpe utile est. Itaq; uel narratione exposita sæpe datur ad commouendos animos digrediendi locus, uel argumentis nostris confirmatis, uel contrarijs refutatis, uel utroq; loco, uel omnibus, si habet eam causa dignitatem atq; copiam, rectè id fieri potest: hæq; causæ sunt ad augendum & ad ornandum grauißimæ atq; plenißimæ, quæ plurimos exitus dant ad eiusmodi digressionem, ut ijs locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur. Atq; etiam in illo reprehendo eos qui quæ minimè firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui si quando (id quod mihi nunquam placuit) plureis adhibent patronos, uti quenq; eorum minimum putant esse, ita eum primum uolunt dicere. Res enim hoc postulat ut eorũ expectationi qui audiunt, quam celerrime succurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandũ. Male enim se res habet, quæ non statim ut dici cœpta est, melior fieri uidetur. Ergo ut in oratore optimus quisq;

sic &

ſic & in oratione firmiſsimũ quodq; ſit primũ: dum illud tamen in utroq; teneatur, ut ea quæ aquè excellant, ſeruentur etiã ad perorandum: ſi quæ erunt mediocria (nam uitioſis nuſquam eſſe oportet locum) in mediam turbam atq; in gregem conijciantur. Hiſce omnibus rebus conſideratis, tum deniq; id quod primũ eſt dicendum, poſtremò ſoleo cogitare, quo utar exordio. Nam ſi quando id primum inuenire uolui, nullum mihi occurrit, niſi aut exile, aut nugatorium, aut uulgare, atq; cõmune. Principia autem dicendi ſemper cum accurata & acuta, & inſtructa ſententijs, apta uerbis, tum uerò cauſarum propria eſſe debent. Prima eſt enim quaſi cognitio & commendatio orationis in principio: quæ cõtinuo eum qui audit permulcere atque allicere debet. In quo mirari ſoleo, non equidem iſtos qui nullam huic rei operam dederunt, ſed hominem in primis diſertum atq; eruditum Philippum, qui ita ſolet ad dicendum ſurgere, ut quod primum uerbum habiturus ſit, neſciat: & ait idem, cum brachium concaleſecerit, tum ſe ſolere pugnare. neque attendit eos ipſos, unde hoc ſimile ducat, illas primas haſtas ita iactare leniter, ut & uenuſtati uel maxime ſeruiant, & reliquis uiribus ſuis conſulant. Neq; eſt dubiũ quin exordium dicendi uehemens & pugnax non ſæpe eſſe debeat: ſed ſi in ipſo illo gladiatorio uitæ cer-

tamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt quæ non ad uulnus, sed ad specimen ualere uideantur: quanto hoc magis in oratione expectandū est, in qua non uis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est deniq; in natura rerū omniū quod se uniuersum profundat, et quod totum repente euolet: sic omnia quæ fiunt, quæq; aguntur acerrimè, lenioribus principijs natura ipsa prætexuit. Hæc autem in dicendo nō extrinsecus alicunde quærenda, sed ut ipsis uisceribus causæ sumenda sunt. idcirco tota causa pertentata atq; perspecta, locis omnibus inuentis atq; instructis, considerandum est quo principio sit utendum. Sic & facilè reperietur. sumentur enim ex ijs rebus quæ erunt uberrimæ uel in argumentis, uel in ijs partibus ad quas causæ dixi digredi sæpe oportere. Ita & momenti aliquid afferent, cum erunt penè ex intima defensione deprompta, & apparebit eas non modo non esse communeis: nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa quæ tum agatur, effloruisse. Omne autem principium, aut rei totius quæ agitur, significationem habere debebit, aut aditum ad causam & communitionē, aut quoddam ornamentum, & dignitatem. Sed oportet ut ædibus ac tēplis uestibula & aditus, sic causis principia pro portione rerum præponere. Itaq; in paruis atq; in frequentibus causis ab ipsa re est exordiri sæpe

comm

commodius. Sed cũ erit utendũ principio (quod plerunq; erit) aut ex reo, aut ex aduersario, aut ex re, aut ex eis apud quos agitur, sẽtẽtias duci decebit. Ex reo (reos appello quorum res est) quæ significent rerũ bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignũ, quæ ualeant contra falsam criminationem. Ex aduersario, iisdem ex locis ferè cõtraria. Ex re, si crudelis, si infanda, si præter opinionem, si immeritò, si misera, si ingrata, si indigna, si noua, si quæ restitui sanariq; nõ posit. Ex iis autẽ, apud quos agetur, ut beneuolos, beneq; existimantes efficiamus: quod agendo efficitur melius quàm rogando. Est id quidẽ in totam orationem confundendum, nec minimè in extremã: sed tamen multa principia ex eo genere gignũtur. Nã & attentum, commonẽt Græci, ut principio faciamus iudicem, & docilem: quæ sunt utilia, sed non principii magis propria, quam reliquarum partium: faciliora etiam in principiis, quòd & attenti tum maximè sunt, cũ omnia expectant: & dociles magis initiis esse possunt, illustriora enim sunt, quæ in principiis, quam quæ in mediis causis dicuntur, aut arguendo, aut refellendo. Maxima quidẽ copia principiorũ ad iudicem aut alliciendum, aut incitandũ ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa: quos tamen totos in principio explicari nõ oportebit, sed tantũ impelli primò

iudicem leuiter, ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. Connexum ita sit principium consequenti orationi, ut non tanquã citharœdi proœmium affictum aliquod, sed cohærẽs cum omni corpore membrum esse uideatur. Nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri uelle uideantur. Atq; eiusmodi illa prolusio debet esse non ut Samnitum, qui uibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur: sed ut ipsis sententijs, quibus proluserunt, uel pugnare possint. Narrare uerò rem quòd breuiter iubent, si breuitas appellanda est, cum uerbum nullum redundet: breuis est L. Crassi oratio, si tum est breuitas, cum tantum uerborum est, quantum necesse est: aliquando id opus est, sed sæpe obest uel maximè in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam uirtutem, quæ narrationis est maxima, ut iucunda, & ad persuadendum accõmodata sit, tollit, uidelicet illa.

Nam is postquam excessit ex ephebis.

Quàm longa est narratio? mores adolescentis ipsius, & seruilis percontatio, mors Chrysidis, uultus & forma & lamentatio sororis, reliqua peruarie, iucundeq; narrantur. Quòd si hanc breuitatem quæsisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum uenimus.

In ignem posita est:-

In his ferè decem uersiculis totum conficere potuisset:

tuisset: quanquam hoc ipsum Effertur, imus, concisum est ita, ut non breuitati seruitum sit; sed magis uenustati. Quòd si nihil fuisset, nisi In ignem posita est: tamen res tota cognosci facilè potuisset: sed & festiuitatem habet narratio distincta personis, & interpuncta sermonibus: & est probabilius, quod gestum esse dicas, cùm quēadmodum actum sit exponas: & multo apertius ad intelligendum est, si sic constituitur aliquando, ac non ista breuitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam cæteras: & hoc magis in hac elaborandum est, quod & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quàm aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut perorando: & maiore etiam periculo hæc pars orationis obscura est, quàm cætera, uel quia si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit quod ita dictum est: narratio obscura totam obcæcat orationem; uel quòd alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius: narrationi unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si uerbis usitatis, si ordine temporum conseruato, si non interrupte narrabitur. Sed quando utendum sit, aut non sit narratione, id est consilij. Neq; enim si nota res est, nec dubium sit quid gestum sit, narrari oportet: nec si aduersarius narrauit, nisi si refellemus: ac si quando erit narrandum, ne illa quæ

ſuſpicionem & crimen efficient, contráq; nos erunt, acriter perſequamur, & quicquid poterit detrahamus: ne illud quod Craſſus, ſiquando fiat, perfidia, non ſtultitia fieri putat, ut cauſæ noceamus, accidat. Nam ad ſummam totius cauſæ pertinet, cautè, an contra demonſtrata res ſit: quòd omnis orationis reliquæ fons eſt narratio. Sequitur ut cauſa ponatur: in quo uidendum eſt quid in controuerſiam ueniat. Tum ſuggerenda ſunt firmamenta cauſæ coniuncta, & infirmandis contrarijs, & tuis confirmandis. Nanq; una in cauſis ratio quadam eſt eius orationis, quæ ad probandam argumentationem ualet. Ea autem & confirmationem & reprehenſionem quærit: ſed quia neq; reprehendi quæ contrà dicuntur, poſſunt, niſi tua confirmes: neq; hæc confirmari, niſi illa reprehendas: idcirco hæc & natura & utilitate & tractatione coniuncta ſunt. Omnia autem concludenda plerunq; rebus augendis, uel inflammando iudice, uel mitigando, omniáq; cum ſuperioribus orationis locis, tum maximè extremo, ad mentes iudicum quàm maximè permouendas, & ad utilitatem noſtram uocandas, conferenda ſunt. Neq; ſanè iam cauſa uidetur eſſe cur ſecernamus ea præcepta quæ de ſuaſionibus tradenda ſunt, aut laudationibus. Sunt enim pleraq; communia: ſed tamen ſuadere aliquid aut diſſuadere, grauiſsimæ mihi uidetur eſſe perſonæ. Nam & ſapientis eſt,

conſi

consilium explicare suum de maximis rebus: & honesti et diserti, ut mente prouidere, autoritate probare, oratione persuadere posit. Atq; hæc in senatu minore apparatu agenda sunt. Sapiēs enim est consilium, multisq; alijs dicendi relinquendus locus: uitanda etiam ingenij ostentationisq; suspicio. Concio capit omnem uim orationis, & grauitatem uarietatemq; desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quàm dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maximè uelit suasor, sed quid interdum magis sequatur, uidet. Nemo est enim, præsertim in tam clara ciuitate, quin putet expetendam maximè dignitatem: sed uincit utilitas plerunque, cùm subest ille timor, ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. Controuersia autem inter hominum sententias, aut in illo est, utrum sit utilius, aut etiam cùm id conuenit, certatur utrum honestati potius: an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se uidentur; qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, uectigalium, præsidij, militum, utilitatem cæterarum rerum quarum fructum utilitate metimur: itemq; incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellet, maiorum exempla, quæ erunt uel cum periculo gloriosa, colliget: posteritatis immortalem memoriam augebit: utilitatem ex laude nasci defendet, semperq; eam cum dignitate esse

coniunctam. Sed quid fieri poßit, aut non poßit, quidq; etiam sit necesse, aut non sit, in utraq; re maximè est quærendum. Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur: & qui id docuit non uidentibus alijs, is plurimum uidit. Ad consilium autem de Repub. dandum caput est, nosse Remp. ad dicendum uerò probabiliter, nosse mores ciuitatis: qui quia crebrò mutantur, genus quoq; orationis est sæpe mutandum: & quanquam una ferè uis est sæpe eloquentiæ, tamen quia summa dignitas est populi grauißima causa Reip. maximi motus multitudinis, genus quoq; dicendi grandius quoddam & illustrius esse adhibendū uidetur: maximaq; pars orationis admouenda est ad animorum motus nonnunquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos: sæpe etiam à temeritate, iracundia, spe, iniuria, inuidia, crudelitate reuocandos. Fit autem, ut quia maxima quasi oratori scena uideatur concio, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo uim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibijs canere, sic orator nisi multitudine audiente eloquens esse non poßit. Et cùm sint populares multi uarijq; lapsus, uitanda est acclamatio aduersa populi, quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si asperè, si arroganter, si turp

turpiter, si sordidè, si quoquo animi uitio dictū esse aliquid uideatur: aut hominum offensione, uel inuidia, quæ aut iusta est, aut ex criminatione, atq; fama: aut res si displicet: aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis aut metus multitudo: hisq; quatuor causis totidem medicinæ opponuntur: tum obiurgatio, si est autoritas: tum admonitio: quasi lenior obiurgatio: tum promißio, si audierint, probaturos: tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnunquam utile. Nullo autem loco plus facetiæ prosunt, & celeritas, & breue aliquod dictum, nec sine dignitate, & cum lepôre. Nihil enim tam facilè quàm multitudo à tristitia, & sæpe acerbitate commodè ac breuiter & acutè & hilarè dicto deducitur. Exposui ferè, ut potui, uobis in utroq; genere causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quaq́; omnino in causis ratione uersari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi à præceptis nostris secreueram: sed quia & multa sunt orationū genera & grauiora, & maioris copiæ, de quibus nemo ferè præciperet: & quòd nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci magis legendi, qui delectationis, aut hominis alicuius ornandi, quàm utilitatis huius forensis causa, laudationes scriptitauerunt: quorum sunt libri quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epami

Epaminondas, Philippus, Alexander, aliiq; laudantur. Nostræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonij breuitatem habent nudam atq; inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minimè accommodata est. Sed tamen quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendū, uelut P. Tuberoni Africanum auunculum laudanti scripsit C. Lælius, uel ut nosmetipsi ornandi causa, Græcorum more, si quos uelimus, laudare poßimus, sit à nobis quoq; tractatus etiam is locus. Perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, uires, opes, diuitiæ, cæteraq; quæ fortuna det aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se ueram laudem, quæ deberi uirtuti una putatur. Sed tamē quòd ipsa uirtus in earum rerum usu ac moderatione maximè cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ, & fortunæ bona: in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse alijs propter abundantiam fortunæ: ut opes & copiæ non superbiæ uideantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dedisse. Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes: quarum alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ uirtutes quæ uidentur in moribus hominū,

&

& quadam comitate ac beneficentia posita, aliæ quæ in ingenij aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, iucunda est auditu in laudationibus. Omnes enim hæ uirtutes non tam ipsis qui eas in se habent, quàm generi hominum fructuosæ putantur: sapientia & magnitudo animi, qua omnes res humanæ geruntur, tenues, & pro nihilo putantur: & in excogitando uis quædam ingenij, & ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, iucunditatis minus. Ipsos enim magis uidemur quos laudamus, quam illos apud quos laudamus, ornare ac tueri: sed tamen in laudando iungenda sunt etiam hæc genera uirtutum. Feriunt enim aures hominum cum illa quæ iucunda & grata, tum etiam illa quæ mirabilia sunt in uirtute laudari. Et quoniam singularum uirtutum sunt certa quædam officia ac munera, & sua cuiq; uirtuti laus propria debetur: erit explicādum in laude iustitiæ quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum eiusmodi aliquo officio is qui laudabitur, fecerit. Itemq; in cæteris res gestæ ad cuiusq; uirtutis genus & uim & nomen accommodabuntur. Gratißima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta uidentur à uiris fortibus sine emolumento ac præmio: quæ uerò etiam cum labore & periculo ipsorum, hæc habent uberrimam

copiam

copiam ad laudandum, quòd & dici ornatissimè possunt, & audiri facillimè. Ea enim deniq; uirtus esse uidetur praestantis uiri, quae est fructuosa alijs, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certè gratuita. Magna etiam illa laus & admirabilis uideri solet, tulisse casus sapienter aduersos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta uirtutis praemia, res gestae iudicijs hominum comprobatae: in quibus etiam felicitatem ipsam Deorum immortalium iudicio tribui, laudationis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles, aut nouitate primae, aut genere ipso singulares. Neque enim paruae, neq; usitatae, neq; uulgares, admiratione aut omnino laude dignae uideri solent. Est etiam cum caeteris praestantibus uiris comparatio in laudatione praeclara. De quo genere libitum est mihi paulo plura quàm ostenderam, dicere: non tam propter usum forensem, qui est à me in omni hoc sermone tractatus, quàm ut hoc uideretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat oratori uirtutum omniũ cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam uituperandi praecepta contrarijs ex uitijs sumenda esse perspicuum est. Simul est illud ante oculos, nec bonum uirum propriè & copiosè laudari, sine uirtutum: nec improbũ notari ac uituperari

sine

sine uitiorum cognitione satis insigniter atque asperè posse. Atque his locis & laudandi & uituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum. Habetis de inueniendis rebus disponendisq; quid sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum leuem, neque ei quicquam aliud de quo disserat, relinquam, nisi ea quibus rebus hæc exornentur. Perge uerò, inquit Crassus: libenter enim te cognitum iam artificem, aliquandoq; euolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumq; perspicio: & quòd mihi nihil, aut quòd non multum relinquis, percommodè facis, estq; mihi gratum. Iam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. si enim uerè agere uolueris, omnia tibi relinquo: sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, uideris. Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio quanto Themistocles fuit, ut obliuionis artem quàm memoriæ malim: gratiamq; habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cùm cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem, & nobilem, cecinissetq; id carmen quod in eũ scripsisset, in quo multa ornandi causa poëtarum more in Castorem scripta & Pollucem fuissent, nimis illum sordidè Simonidi dixisse, se dimidiũ eius ei quòd pactus esset, pro illo carmine daturum, reliq

reliquum à suis Tyndaridis, quos æquè laudasset, peteret, si ei uideretur. Paulo pòst esse ferunt nuntiatum Simonidi ut prodiret, iuuenes stare ad ianuam duos quosdam, qui eum magnopere euocarent. surrexisse illum ipsum, prodisse, uidisse neminem. hoc interim spatio conclaue illud ubi epularetur Scopas, cōcidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interisse: quos cum humare uellet sui, neq; possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo quòd meminisset quo eorū loco quisq; cubuisset, demonstrator uniuscuiusq; sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus inuenisse fertur, ordinem esse maximè qui memoriæ lumen afferret. Itaq; ijs qui hanc partem ingenij exercerent, locos esse capiendos, & ea quæ memori a tenere uellent, effingenda animo, atq; in his locis collocanda: sic fore, ut ordinem rerum, locorum ordo cōnseruaret, res autem ipsas rerum effigies notaret: atq; ut locis pro cera, simulacris pro literis uteremur. Qui sit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta uis quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda causa, quæ ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias, omnem descriptum uerborum apparatum? ita audire uel eum unde dicas, uel eum cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo uideantur inscribere? Itaq; soli qui memoria uigent, sciunt quid &

quae

quatenus & quomodo dicturi sunt, cui responderint, quid supersit: ijdemq; multa ex alijs causis aliquando à se acta, multa ab alijs audita meminerunt. Quare confiteor equidem huius boni naturam esse principẽ: sicut earum rerum de quibus antè locutus sum, omnium. Sed hæc ars tota dicendi, siue artis imago quædam est & similitudo, habet hanc uim, nõ ut totum aliquid, cuius in ingenijs nostris pars nulla sit, pariat et procreet, uerum ut ea quæ sunt orta iam in nobis & procreata, educet atq; confirmet. Veruntamen neque tam acri memoria ferè quisquam est, ut nõ dispositis notatisq; rebus ordinem uerborum aut sententiarũ complectatur: neq; uerò tam hebeti, ut nihil hac consuetudine & exercitatione adiuuetur. Vidit enim hoc prudenter, siue Simonides, siue alius quis inuenit, ea maximè animis affigi nostris, quæ essent à sensu tradita atq; impressa: acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum uidendi: quare facillimè animo teneri posse ea quæ perciperentur auribus, aut cogitatione, si etiã oculorum commendatione animis traderentur: ut res cæcas, & ab aspectus iudicio remotas, conformatio quædam & imago & figura ita notaret, ut ea qua cogitando complecti uix possemus, intuendo quasi teneremus. His autem formis atque corporibus, sicut omnibus rebus quæ sub aspectum ueniunt, sede opus est. Etenim

enim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota & peruulgata multus & insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis modicis interuallis: imaginibus autē agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere celeriterq; percutere animū poßint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, & similium uerborum cōseruata, & immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius uerbi imagine, totius sententiæ informatio, pictoris cuiusdam summi ratione & modo formarum uarietate locos distinguentis. Sed uerborum memoria, quæ minus est nobis necessaria, maiore imaginum uarietate distinguitur. Multa enim sunt uerba quæ quasi articuli connectunt mēbra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt. Eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris. Eam singulis personis bene positis notare possumus: ut sentētias imaginibus, ordinē locis cōprehendamus. Neq; uerum est quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, & obscurari etiam id quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, & diuina propè memoria, Athenis Carneadem, in Asia, quem uiuere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum: quorū uterq; tanquam literis in cera, sic se aiebat imaginibus in ijs locis

quos

quos haberet, quæ meminisse uellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis: sed certè, si latet, euocanda est. HABETIS *sermonem bene longum hominis utinã non impudentis: illud quidẽ certè, non nimis uerecundi: qui quidem cum te Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicẽdi ratione tam multa dixerim. Nam istorũ ætas minus me fortasse mouere debuit, sed mihi ignoscetis profectò, si modò quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatẽ impulerit, acceperitis. Nos uerò, inquit Catulus, (etenim pro me hoc, & pro meo fratre respondeo) nõ modò tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamq; tibi habemus gratiã: & cum humanitatem & facilitatẽ agnoscimus tuã, tum admiramur istã scientiam & copiam. Equidẽ hoc me assecutũ puto, quòd magno sum leuatus errore: & illa admiratione liberatus, quòd multis cum alijs semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis diuinitas: nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligẽtissime cognosse, & undiq; collegisse, usúq; doctum partim correxisse uideo, partim comprobasse. Neq; eo minus eloquentiã tuam, & multò magis uirtutem & diligentiam admiror, & simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quòd semper statui neminem sapientiæ laudẽ & eloquentiæ sine summo studio & labore & doctrina consequi posse. Sed ta-*

men quidnā est id quod dixisti, fore ut tibi ignoſceremus, ſi cognoſſemus quæ te cauſa in ſermonem impuliſſet? Quæ eſt enim alia cauſa, niſi quòd nobis, & horū adoleſcentiū ſtudio, qui te attentiſsime audierunt, morem gerere uoluiſti? Tum ille, Adimere, inquit, omnē recuſationem Craſſo uolui, quem ego paulo ſciebā uel pudentius uel inuitius (nolo enim dicere de tam ſuaui homine faſtidioſius) ad hoc genus ſermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Conſularem ſe eſſe hominem & Cenſoriū? Eadē noſtra cauſa eſt. An ætatem afferet? Quadriennio minor eſt. An ſe neſcire? Quæ ego ſero, quæ curſim arripui, quæ ſucciſiuis operis, ut aiunt, iſte à puero, ſummo ſtudio, ſummis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam ſui deſpiciens fuit, quin ſperaret aut melius, aut eodem modo ſe poſſe dicere: Craſſo dicente, nemo tam arrogans, qui ſimiliter ſe unquam dicturum eſſe confideret. Quamobrem ne fruſtra hi tales uiri uenerint, te aliquando Craſſe audiamus. Tum ille, Vt ita iſta eſſe concedam, inquit, Antoni; quæ ſunt longè ſecus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici poſsit, reliquiſti? Dicam enim uere amiciſsimi homines, quod ſentio: ſæpe ego doctos homines, quid dico ſæpe? immo nonnunquam: ſæpe enim qui potui, qui puer in forum uenerim, neq; inde

unquam diutius quàm Quæstor abfuerim? sed tamen audiui, ut heri dicebam, & Athenis cum essem, doctißimos uiros, & in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret, neq; uerò mihi quisquam copiosius unquam uisus est, neq; subtilius in hoc genere dicendi, quàm iste hodie, esse uersatus: quod si esset aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum, non essem tam inurbanus, ac penè inhumanus, uti eo grauarer quod uos cupere sentirem. Tum Sulpitius, An ergo, inquit, oblitus es Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret. tibi eius distinctionem atq; ornatū relinqueret? Hic ille, Primùm, quis Antonio permisit, inquit, ut, & partes faceret, & utram uellet, prior ipse sumeret? deinde, si ego rectè intellexi cum ualde libenter audirem, mihi coniunctè est uisus de utraque re dicere. Ille uerò, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem ex qua eloquentia nomē ipsum inuenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. Tum Cæsar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis, inquit, causa cur te audire cupiamus: sin quod facilius, tibi causa non est cur recuses. Et Catulus, Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem

tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse concedere, sed uide nequid Catulus attulerit religionis, opus hoc censorium est: id autem committere, uide quàm sit homini turpe censorio. Agite uerò, ille inquit, ut uultis: sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo & requiescendum: post meridiem, si ita uobis est commodum, loquemur aliquid, nisi fortè in crastinum differre mauultis. Omnes se uel statim, uel si ipse post meridiem mallet, quàm primùm tamen audire uelle dixerunt.

M. T. CICERONIS
DE ORATORE
LIB. III.

INSTITVENTI *mihi, Quinte frater, cum sermonem referre, & mãdare huic tertio libro, quem post Antonij disputationem Crassus habuisset, acerba sanè recordatio ueterem animi curam molestiamq; renouauit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa uirtus L. Crassi morte extincta subita est, uix diebus decem post eum diem qui hoc & superiore libro continetur. Vt enim Romam redijt extremo Scenicorum ludorum*

die,

die, uehementer commotus ea oratione quæ ferebatur habita esse in concione à Philippo, quem dixisse constabat, uidendum sibi aliud esse consilium, illo Senatu se Rempub. gerere non posse: mane idibus Septembris, & ille, & Senatus frequens uocatu Drusi in curiam uenit. ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad Senatum de illo ipso, quòd consul in eum ordinem tam grauiter in concione esset inuectus. Hic, ut sæpe inter homines sapientißimos constare uidi, quanquam hoc Crasso cum aliquòd accuratius dixisset, semper ferè contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur: tamen omnium consensu sic esse tum iudicatum, cæteros à Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum à se superatum. Deplorauit enim casum atque orbitatem Senatus, cuius ordinis à consule, qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis. neque uerò esse mirandum, si cum suis consilijs Rempubl. profligasset, consilium senatus à Republ. repudiaret. Hic cum homini & uehementi & diserto, & in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam uerborum faces admouisset, non tulit ille, & grauiter exarsit, pignoribusq; ablatis Crassum instituit coërcere. Quo quidem ipso in

loco multa à Crasso diuinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulē esse negaret, cui senator ipse non esset. An tu cum omnem autoritatem uniuersi ordinis pro pignore putares, eamq; in conspectu populi Romani concideres, me his pignoribus existimas posse terreri? Nō tibi illa sunt cedenda, si Crassum uis coërcere: hæc tibi est excidenda lingua: qua uel euulsa, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutauit. Permulta tum uehementißima contentione animi, ingenij, uirium, & ab eo dicta esse constabat: sententiamq; eam, quam senatus frequens secutus est, ornatißimis & grauißimis uerbis, ut pop. Roma. satisfieret, nunquam senatus neq; consilium Reip. nec fidem defuisse, ab eo dictam: & eundem, id quod in autoritatibus perscriptis extat, scribendo affuisse. Illa tanquam cycnea fuit diuini hominis uox & oratio, quam quasi expectantes post eius interitum ueniebamus in curiam, ut uestigium illud ipsum in quo ille postremum institisset, contueremur. Namq; tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremq; multum consecutum esse audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febri domum redijt: dieq; septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem hominum spem, fragilemq; fortunam, & inanes nostras contentiones, quæ in medio spatio sæpe franguntur & corruunt, & antè in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuer

tuer

fuerunt. Nam quandiu Craßi fuit ambitionis labore uita districta, tandiu priuatis magis officijs & ingenij laude floruit, quàm fructu amplitudinis, aut Reip. dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam autoritatem dabat, is eius omnem spem, atq; omnia uitæ consilia morte præuertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, graue bonis omnibus: sed ij tamen Rempub. casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso à Dijs immortalibus uita, sed donata mors esse uideatur. Non uidit flagrantem bello Italiam, non ardentem inuidia senatum, non sceleris nefarij principes ciuitatis reos, non luctum filiæ, non exilium generi, non acerbißimam C. Marij fugam, non illam post reditum eius cædem omnium crudelißimam, non denique in omni genere deformatam eam ciuitatem, in qua ipse florentißima multum omnibus gloria præstitisset. Sed quoniam attigi cogitatione uim uarietatemq; fortunæ, non uagabitur oratio mea longius: atque ijs ferè ipsis definietur uiris, qui hoc sermone quem referre cœpimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Craßi mortem illam, quæ est à multis sæpe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum ferè collocuti sunt, euentum recordatus? Tenemus enim memoria, Q. Catulum uirum omni

laude præstantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium & fugam deprecaretur, esse coactum ut uita se ipse priuaret. Iam M. Antonij in his ipsis Rostris, in quibus ille Remp. constantissime consul defenderat, quæq; Censor imperatorijs manubijs ornarat, positum caput illud fuit, à quo erant multorum ciuium capita seruata. Neq; uerò longè ab eo C. Iulij caput, hospitis Hetrusci scelere proditum, cum L. Iulij fratris capite iacuit: ut ille qui hæc non uidit, & uixisse cum Repub. pariter, & cum illa simul extinctus esse uideatur. Neq; enim propinquum suum maximi animi uirum P. Crassum suapte interfectum manu, neq; collegæ sui Pontificis Maximi sanguine simulacrum Vestæ respersum esse uidit: cui mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die mors nefaria fuisset. Non uidit eorum ipsorum qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosq; casus: ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per inuidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus eiectus est è ciuitate. Sulpitius autem, qui in eadem inuidiæ flamma fuisset, quibuscum priuatus coniunctissimè uixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta

uita

uita est, & pœna temeritatis non sine magno Reip. malo constituta. Ego uero te Crasse, cum uitæ flore, tum mortis oportunitate, diuino consilio & ortum & extinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro uirtute animi, constantiaq́; tua, ciuilis ferri subeunda fuit crudelitas: aut si qua te fortuna ab atrocitate mortis uendicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coëgisset. Neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admistam ciuium cædem, bonorum uictoria mœrori fuisset. Mihi quidem, Quinte frater, & eorum casus de quibus antè dixi, & ea quæ nosmetipsi ob amorem in Rempubl. incredibilem & singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia sæpe tua uera ac sapiens uideri solet, qui propter tot, tantos, támque præcipites casus clarißimorum hominum, atque optimorum uirorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione reuocasti. Sed quoniam hæc iam neque in integro nobis esse possunt, & summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur: pergamus ad ea solatia quæ non modò sedatis molestijs iucunda, sed etiam hærentibus salutaria nobis esse possunt: sermonemq́; L. Craßi reliquum, ac penè postremum memoriæ prodamus, atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitámque referamus. Neque

enim

enim quiſquam noſtrũ cum libros Platonis mirabiliter ſcriptos legit, in quibus omnibus ferè Socrates exprimitur, non, quanquam illa ſcripta ſunt diuinitus, tamen maius quiddam de illo de quo ſcripta ſunt, ſuſpicatur. Quod item nos poſtulamus, non à te quidẽ, qui nobis ſumma omnia tribuis, ſed à cæteris qui hæc in manus ſument, ut maius quiddam de L. Craſſo, quàm quantum à nobis exprimetur, ſuſpicentur. Nos enim qui ipſi ſermoni non interfuiſſemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos ac ſententias huius diſputationis tradidiſſet, quo in genere orationis utrunq; oratorem cognoueramus, id ipſum ſumus in eorum ſermone adumbrare conati. Quòd ſi quis erit qui ductus opinione uulgi, aut Antonium ieiuniorem, aut Craſſum fuiſſe pleniorem putet, quàm quomodo à nobis uterq; inductus eſſet: is erit ex ijs qui aut illos non audierit, aut iudicare non poſſit. Nam fuit uterq; (ut expoſui antea) cùm ſtudio atq; ingenio & doctrina præſtans omnibus, tum in ſuo genere perfectus: ut neq; in Antonio deeſſet hic ornatus orationis, neq; in Craſſo redundaret. Vt igitur ante meridiem diſceſſerunt, paululumq́; requierunt, in primis hoc à ſe Cotta animaduerſum eſſe dicebat, omne illud tempus meridianum Craſſum in acerrima atq; attentiſsima cogitatione poſuiſſe, ſeſeq́;, qui uultum eius, cum ei dicendum

eſſet

esset, obtutumq; oculorum in cogitando probe nosset, atq; in maximis causis sæpe uidisset, eum dedita opera quiescentibus alijs in eam exedram uenisset in qua Crassus lectulo posito recubuisset, cumq; eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atq; in eo silentio duas horas ferè esse consumptas: deinde cum omnes inclinato iam in promeridianum tempus die, uenissent ad Crassum, Quid est Crasse? inquit Iulius Imúsne sessum? etsi admonitum uenimus te, non flagitatum. Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut uobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus, an in media sylua placet? est enim is maximè & opacus, & frigidus. Sanè, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in syluam uenitur: & ibi magna cum audiendi expectatione considitur. Tum Crassus, Cum autoritas atq; amicitia uestra, tum Antonij facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quanquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de ijs quæ dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret ut explicarem quemadmodū illa ornari oporteret: ea diuisit quæ seiuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re atq; uerbis constet oratio, neq; uerba sedem habere possunt,

possunt, si rem subtraxeris: neq; res lumen, si uerba semoueris. Ac mihi quidem ueteres illi maius quiddam animo complexi, plus multo etiam uidisse uidentur, quàm quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui omnia hæc quæ suprà & subter unum esse, & una ui atq; una consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut auulsum à cæteris per se ipsum constare, aut quo cætera si careant, uim suam atq; æternitatem conseruare poßint. Sed si hæc maior esse ratio uidetur, quàm ut hominum poßit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis uera, & tibi Catule certè non inaudita uox, omnem doctrinam harũ ingenuarũ & humanarũ artiũ uno quodam societatis uinculo contineri. Vbi enim perspecta uis est rationis eius qua causæ rerum atq; exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusq́; reperitur. Sed si hoc quoq; uidetur esse altius, quàm ut id nos humi strati suspicere poßimus: illud certè tamen quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus nosse & tenere debemus. Vna est enim, quod & ego hesterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone significauit Antonius, eloquentia, quascunq; in oras disputationis regionésue delata est. Nam siue de cœli natura loquitur, siue de terræ, siue de diuina ui, siue de

huma

humana, siue ex inferiore loco, siue ex æquo, siue ex superiore, siue ut impellat homines, siue ut doceat, siue ut deterreat, siue ut concitet, siue ut reflectat, siue ut incendat, siue ut leniat, siue ad paucos, siue ad multos, siue inter alienos, siue cum suis, siue secum, riuis est diducta oratio, non fontibus: & quocũq; ingreditur, eodẽ est instructu ornatuq; comitata. Sed quoniã oppressi iam sumus opinionibus, non modò uulgi, uerũ etiam hominũ leuiter eruditorũ, qui quæ cõplecti tota nequeunt, hæc facilius diuulsa, & quasi discerpta contrectant, & qui tanquam ab animo corpus, sic à sententijs uerba seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea plus quàm mihi imponitur: tantum significabo breui, neq; uerborum ornatum inueniri posse non partitis expressisq; sententijs, neq; esse ullam sententiam illustrem sine luce uerborũ. Sed prius quàm illa conor attingere, quibus orationem ornari atq; illuminari putem, proponam breuiter quid sentiam de uniuerso genere dicendi. Natura nulla est (ut mihi uidetur) quæ non habeat in suo genere res cõplureis dissimiles inter se, quæ tamen cõsimili laude dignentur. Nam & auribus multa percipimus, quæ etsi nos uocibus delectant, tamen ita sunt uaria sæpe, ut id quod proximum audias, iucundissimũ esse uideatur: & oculis colligũtur penè innumerabiles uoluptates, quæ nos ita capiant,

piunt, ut unũ sensum dißimili genere delectent: & reliquos, sensus uoluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maximè suauitatis. At hoc idem quod est in naturis rerum transferri potest etiam ad artes. Vna fingendi est ars, in qua præstantes fuerũt Myro, Polycletus, Lysippus: qui omnes inter se dißimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui uelis esse dißimilem. Vna est ars ratioq; picturæ, dißimillimiq; tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neq; eorum quisquam est cui quicquã in arte sua deesse uideatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandũ, & tamen uerum: quãto admirabilius in oratione, atq; in lingua? quæ cũ in iisdẽ sententiis uerbisq; uersetur, summas habet dißimilitudines, non sic ut alii uituperandi sint, sed ut ii quos constet eße laudandos in dispari tamen genere laudentur. Atq; id primum in poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quàm sint inter sese Ennius, Pacuuius, Acciusq; dißimiles: quàm apud Græcos Aeschylus, Sophocles, Euripides: quanquam omnibus par penè laus in dißimili scribendi genere tribuatur. Aspicite nunc eos homines, atq; intuemini, quorũ de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atq; naturas: suauitatem Isocrates, subtilitatẽ Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, uim Demosthenes habuit. Quis eorũ non egregius?

gius? tamen quis cuiusquã nisi sui similis? Grauitatem Aphricanus, lenitatẽ Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddã habuit Carbo et canorũ. quis horũ non princeps temporibus illis fuit, & suo tamen quisq; in genere princeps? Sed quid ego uetera cõquiram, cum mihi liceat uti præsentibus exemplis atq; uiuis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quæ est pura sic, ut Latinè loqui penè solus uideatur: sic autem grauis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? Istum audiens, equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris, aut mutaueris, aut detraxeris, uitiosius & deterius futurum. Quid noster hic Cæsar? nónne nouam quandã rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit propè singulari? Quis unquam res præter hunc tragicas penè comicè, tristes remißè, seueras hilarè, forenses scenica propè uenustate tractauit, atq; ita, ut neq; iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur? Ecce præsentes duo propè æquales, Sulpitius & Cotta: quid tam inter se dißimile? quid tam in suo genere præstans? Limatus alter & subtilis, rem explicans proprijs aptisq; uerbis, hæret in causa semper, & quid iudici probãdum sit cum acutißime uidit, omissis cæteris argumentis, in eo mentem orationemq; defigit. Sulpitius autem fortißimo quodam ani-

mi impetu, plenißima & maxima uoce, summa contentione corporis, & dignitate motus, uerborum quoq; ea grauitate & copia est, ut unus ad dicendum instructißimus à natura eße uideatur. Ad nosmetipsos iam reuertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium uocaremur. Quid tam dißimile, quàm ego in dicendo, & Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo poßit esse præstantius: ego autē, quan quam memet mei pœnitet, cum hoc maximè tamen in comparatione coniungar. Videtisne genus hoc quod sit Antonij? forte, uehemens, cōmotum in agendo, præmunitum, & ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaq; re commorans, honeste cedens, acri ter insequens, terrens, supplicans, summa orationis uarietate, nulla nostrarū aurium satietate. Nos autem, quicunq; in dicendo sumus (quoniam esse aliquo in numero uobis uidemur) certè tamen ab huius multum genere distamus: quod quale sit, non est meum dicere, propterea quòd minimè sibi quisq; notus est, & difficillimè de se quisq; sentit. Sed tamen dißimilitudo intelligi potest & ex motus mei mediocritate, & ex eo quòd quibus uestigijs primum institi, in ijs ferè soleo perorare: & quòd aliquanto me maior in uerbis, quàm in sententijs eligendis labor & cura torquet, uerentem ne si paulò obsoletior

tior

tior fuerit oratio non digna expectatione & silentio fuisse uideatur. Quòd si in nobis qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cuiusq; propriæ, & in ea uarietate ferè melius à deteriore facultate magis quàm genere distinguitur, atq; omne laudatur quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes qui ubiq; sunt aut fuerunt oratores amplecti uoluerimus? númne fore ut quot oratores, totidem penè reperiantur genera dicẽdi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si penè innumerabiles sint quasi formæ figuræq; dicẽdi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea quæ inter se discrepant, iisdem præceptis atq; una institutione formari. Quod non est ita: diligentissimeq; hoc est eis qui instituunt aliquos atq; erudiunt, uidendum, quò sua quenq; natura maxime ferre uideatur. Etenim uidemus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusq; genere artificum & magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se, attamen laudandos, cum ad cuiusq; naturã institutio doctoris accommodaretur: cuius est uel maxime insigne illud exemplum (ut cæteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autẽ in Theopompo frænis uti solere. alterũ enim exultantem uerborum audacia, reprimebat: alterum cunctantem & quasi uerecũdantem incitabat. Neq; eos similes effecit inter se, sed tantũ alteri

affinxit, de altero limauit, ut id confirmaret in utroq;, quod utriusq; natura pateretur. Hæc eò mihi prædicenda fuerunt, ut si non omnia quæ proponerentur à me, ad omnium uestrum studiū, & ad genus id quod quisq; uestrum in dicendo probaret, adhærescerent: id à me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur. Ergo hæc & agenda sunt ab oratore quæ explicauit Antonius, & dicenda quodammodo. Quinā igitur dicendi est modus melior (nam de actione pòst uidero) quàm ut Latinè, ut planè, ut ornatè, ut ad id quodcunq; agetur, aptè congruenterq; dicamus? Atq; eorum quidem quæ duo prima dixi, rationem non arbitror expectari à me, puri dilucidiq; sermonis. Neq; enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat: nec sperare qui Latinè non poßit, hunc ornatè esse dicturum: neq; uerò, qui non dicat quod intelligamus, hunc posse quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium: nam alterum traditur literis, doctrinaq; puerili: alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur quid quisq; dicat: quod uidemus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse poßit. Sed omnis loquendi elegantia, quanquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus & poëtis. Sunt enim illi ueteres, qui ornare nondum poterant ea quæ dicebant,

bant, omnes propè præclarè locuti: quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latinè. Neque tamen erit utendum uerbis ijs, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parcè, quod ostendam: sed usitatis ita poterit uti, lectißimis ut utatur ijs, qui in ueteribus erit scriptis studiose & multum uolutatus. Atque ut Latinè loquamur, non solum uidendum est ut & uerba efferamus ea quæ nemo iure reprehendat, & ea sic & casibus & temporibus & genere & numero conseruemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans aut præposterum sit, sed etiam lingua, & spiritus, & uocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari neglігentius: nolo uerba exiliter exanimata exire, nolo inflata & quasi anhelata grauius: nam de uoce nondum ea dico quæ sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum uidetur. Sunt enim certa uitia, quæ nemo est quin effugere cupiat, mollis uox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. Est autem uitium, quod nonnulli de industria consectantur. Rustica uox & agrestis quosdam delectat, quò magis antiquitatem, si ita sonet, eorũ sermo retinere uideatur: ut tuus Catule sodalis, L. Cotta gaudere mihi uidetur grauitate linguæ, sonoq; uocis agresti: & illud quod loquitur, pri-

scum uisum iri puta, si planè fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus, & suauitas ista delectat: omitto uerborum, quanquam est caput: (uerùm id affert ratio, docent literæ, cõfirmat consuetudo & legendi & loquendi) sed hanc dico suauitatem, quæ exit ex ore: quæ quidẽ, ut apud Græcos Atticorum, sic in Latino sermone huius est urbis maximè propria, Athenis iandiu doctrina ipsorum Atheniensium interijt, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus uacant ciues, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis & autoritate: tamen eruditißimos homines Asiaticos quiuis Atheniensis indoctus, non uerbis, sed sono uocis, nec tam bene quàm suauiter loquendo facilè superabit. Nostri minus student literis, quàm Latini: tamen ex istis quos nostis, urbanis, in quibus minimum est literarũ, nemo est quin literatißimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate uocis, atq; ipso oris pressu & sono facilè uincat. Quare cùm sit quædam certa uox Romani generis, urbisq; propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animaduerti poßit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur: neq; solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equidem cùm audio socrũ meã Læliã (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatẽ conseruant, quòd multorũ sermonis expertes, ea tenent

semper

semper quæ prima didicerunt) sed eam sic audio, ut Plautū mihi, aut Næuiū uidear audire, Sono ipso uocis ita recto & simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre uideatur: ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores: non asperè, ut ille quem dixi, non uastè, non rusticè, non hiulcè, sed pressè, & æquabiliter, & leniter. Quare Cotta noster, cuius tu illa lata Sulpiti nonnunquam imitaris, ut iota literam tollas, & e plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores uideris imitari.

Hic cùm arrisisset ipse Sulpitius, Sic agam uobiscum, inquit Crassus, ut quoniam me loqui uoluistis, aliquid de uestris uitiis audiatis. Utinam quidem, inquit ille: id enim ipsum uolumus: idq́; si feceris, multa (ut arbitror) hic hodie uitia ponemus. At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum Sulpiti te reprehendere: quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi uideri. Tum ille, Tum quod monuit idem, ut ea quæ in quoque maxima essent, imitaremur? ex quo uereor ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus, & pauca quædam uerba, & aliquem si fortè motum. Ergo ista, inquit Crassus, quæ habes à me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam. Sunt autem mea multo & plura, & maiora, quàm dicis. quæ autē sunt aut tua planè, aut imitatione ex aliquo expressa: de iis te, siquis me fortè locus admonuerit, commonebo.

Prætereamus igitur præcepta Latinè loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, & subtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani: ac domestici libri confirmant, & lectio ueterum oratorū & poëtarum. Neq; uerò in illo altero diutius cōmoremur, ut disputemus quibus rebus assequi poßimus, ut ea quæ dicamus intelligantur, Latinè scilicet dicendo, uerbis usitatis, ac propriè demonstrantibus ea quæ significari ac declarari uolemus, sine ambiguo uerbo aut sermone, non nimis longa continuatione uerborum, non ualde productis ijs quæ similitudinis causa ex alijs rebus transferuntur, non discerptis sententijs, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? Tam facilis est tota res, ut mihi permirum sæpe uideatur, cùm difficilius intelligatur quid patronus uelit dicere, quàm si ipse ille qui patronum adhibet, de re sua diceret. Isti enim qui ad nos causas deferunt, ita nos plerunq; ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simul ac Fusius aut uester æqualis Pomponius agere cœpit, non æquè quid dicant, nisi admodum attenti, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaq; insolentia ac turba uerborum, ut oratio quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodammodo ipsi sibi in

dicend

dicendo obstrepere uideantur. Verum, si placet, quoniam hæc satis spero uobis quidem, certè maioribus molesta & putida uideri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. At qui uides, inquit Antonius, cùm alias res agamus, quàm te inuiti audiamus: qui adduci possumus (de me enim conijcio) relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de peruulgatis noua quædam est oratio tua. Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ fuerunt duæ, quas modò percurri, uel potius penè præterij, Latinè loquendi, planeq; dicendi: reliquæ sunt magnæ, implicatæ, uariæ, graues, quibus omnis admiratio ingenij, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quòd Latinè loqueretur, admiratus: si est aliter, irrident: neq; eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum uerbis, qui ita dixisset, ut qui adessent, intelligerent quid diceret: sed contempsit eum qui minus id facere potuisset. In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem Deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distinctè, qui explicatè, qui abundanter, qui illuminatè & rebus & uerbis dicunt, & ipsa oratione quasi quendam numerum uersumq; conficiunt, id est quod dico ornatè. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut

personarum dignitates ferunt, ij sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum & congruens nominem. Qui ita dicerent, eos negauit adhuc se uidisse Antonius, & ijs hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos me autore deridete atq; contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, Rhetorum præceptis omnem oratorum uim complexos esse arbitrantur, neq; adhuc quam personam teneant, aut quid profiteantur intelligere potuerunt. Verum enim oratori quæ sunt in hominum uita, quandoquidem in ea uersatur orator, atque ea est ei subiecta materies, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Est enim eloquentia una quædam de summis uirtutibus: quanquam sunt omnes uirtutes æquales & pares: sed tamen est species alia magis alia formosa & illustris: sicut hæc uis quæ scientiam complexa rerum sensa mentis & consilia sic uerbis explicat, ut eos qui audiant, quocunq; incubuerit, poßit impellere: quæ quo maior est uis, hoc est magis cum probitate iungenda, summaq; prudentia: quarum uirtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandiq; rationem, uimq; dicendi, ueteres Græci sapientiam nominabant. hinc illi Lycurgi,

hinc

hinc Pittaci, hinc Solones: atque ab hac similitudine Coruncani nostri, Fabricij, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili, & uoluntate. Eadem autem alij prudentia, sed consilio ad uitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, à regendis ciuitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quæ uita propter tranquillitatem, & propter ipsius scientiæ suauitatem, qua nihil est hominibus iucundius, plures quàm utile fuit rebus publicis, delectauit. Itaq; ut ei studiosè excellentißimis ingenijs homines dediderunt, ex ea summa facultate uacui ac liberi temporis, multo plura quàm erat necesse, doctißimi homines otio nimio & ingenijs uberrimis affluentes, curanda sibi esse ac quærenda & inuestiganda duxerunt. Nam uetus quidem illa doctrina eadem uidetur & rectè faciendi, & bene dicendi magistra. neq; disiuncti doctores, sed ijdem erant uiuendi præceptores atque dicendi: ut ille apud Homerum Phœnix, qui se à Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum, actoremq; rerum. Sed ut homines labore aßiduo & quotidiano assueti, cùm tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam nouum sibi ipsi aliquem

excog

excogitant in otio ludum: sic illi à negotijs publicis tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut uoluntate sua feriati, totos se alij ad Poëtas, alij ad Geometras, alij ad Musicos contulerunt: alij etiam, ut dialectici, nouum sibi studium ludumq; pepererunt: atq; in ijs artibus quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur, atq; uirtutem, omne tempus atque ætates suas consumpserunt. Sed quòd erant quidam, ijq; multi, qui aut in Republica propter ancipitem, quæ non potest esse seiuncta, faciendi dicendiq; sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes: aut qui minus ipsi in Republica uersarentur, sed huius, tamen eiusdem sapientiæ doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates: inuenti sunt qui cum ipsi doctrina & ingenijs abundarent, à re autem ciuili, & à negotijs animi quodam iudicio abhorrerent. hanc dicendi exercitationem exagitarent atq; contemnerent: quorum princeps Socrates fuit, is qui omnium eruditorum testimonio, totiusq; iudicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & uenustate, & subtilitate, tum uerò eloquentia, uarietate, copia, quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facilè princeps. Is, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quòd omnis rerum optimarum cognitio atque in ijs exerc

exercitatio, philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterq; sentiendi, & ornatè dicendi scientiam, re cohærentes, disputationibus suis separauit: cuius ingenium, uariosq; sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. Hinc dißidium illud extitit, quasi linguæ atq; cordis, absurdum sanè, & inutile, & reprehendendum, ut alij nos sapere, alij dicere docerent. Nam cùm essent plures orti ferè à Socrate. quòd ex illius uarijs & diuersis, & in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes inter se, & multum disiunctæ, & dispares: cùm tamen omnes se philosophi Socraticos & dici uellent, & esse arbitrarentur. Ac primò ab ipso Platone Aristoteles, & Xenocrates: quorum alter Peripateticorum, alter Academiæ nomen obtinuit: deinde ab Antisthene, qui patientiam & duritiam in Socratico sermone maximè adamarat, Cynici primùm deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem illæ magis uoluptariæ disputationes delectarent, Cyrenaica philosophia manauit: quam ille & eius posteri simpliciter defenderant: ij qui nunc uoluptate omnia metiuntur, dum uerecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur: nec uoluptatem tuentur, quam amplexari uolunt. Fuerũt etiam

alia genera philosophorum, qui se omnes ferè Socraticos esse dicebant, Eretricorum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum: sed ea horum ui & disputationibus sunt tandiu fracta & extincta. Ex illis autem quæ remanent, ea philosophia quæ suscepit patrocinium uoluptatis, etsi cui uera uideatur, procul abest tamen ab eo uiro quem quærimus, & quem autorem publici consilij, & regendæ ciuitatis ducem, & sententiæ atque eloquentiæ principem in senatu, in populo, in causis publicis esse uolumus. nec ulli tamen ei philosophiæ fiet iniuria à nobis. Non enim repelletur inde quò aggredi cupiet, sed in hortulis quiescet suis, ubi uult, ubi etiam recubans molliter & delicatè, nos auocat à Rostris, à iudicijs, à curia fortasse sapienter, ac præsertim à Republica. Verum ego non quæro nunc quæ sit philosophia uerißima, sed quæ oratori coniuncta maximè. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus. Sunt enim & boni uiri: & quoniam sibi ita uidentur, beati: tantumq; eos admoneamus, ut illud, etiam si est uerißimum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant, quòd negant uersari in Republica, esse sapientis. Nam si hoc nobis atq; optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse id quod maximè cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos minimè improbo, dimitto tamen: nec eos iratos uereor, quoniam omnino irasci

irasci nesciunt: atq; hanc ab ijs habeo gratiam, quòd soli ex omnibus eloquentiam uirtutem ac sapientiam esse dixerunt. sed utrunq; est in his quod ab hoc quem instruimus oratore ualde abhorreat, uel quòd omnes qui sapientes non sint, seruos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quenquam esse sapientem. Valde autem est absurdum ei concionem, aut senatum, aut ullum cœtum hominum committere, cui nemo illorum qui adsint, sanus, nemo ciuis, nemo liber esse uideatur. Accedit, quòd orationis etiam genus habent fortasse subtile, & certè acutum, sed ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus uulgi, obscurum, inane, ieiunum, attamen eiusmodi, quo uti, ad uulgus nullo modo possit. Alia enim & bona & mala uidentur Stoicis & cæteris ciuibus, uel potius gentibus: alia uis honoris, ignominiæ, præmij, supplicij, uerè an secus, nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici & Academici: quanquam Academicorũ nomen est unum, sententiæ duæ, nam Speusippus Platonis sororis filius, & Xenocrates, qui Platonem audierat, & qui Xenocratem Polemo, & Crantor, nihil ab Aristotele qui unà audierat Platonẽ, magnopere dissensit: copia fortasse & uarietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primùm, qui Polemonem audierat, ex uarijs

Plato

Platonis libris, sermonibusq; Socraticis hoc maximè arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi posit: quem ferunt eximio quodam usum lepôre dicendi, aspernatum esse omne animi sensusq; iudicium, primumq; instituisse (quanquam id fuit Socraticum maximè) non quid ipse sentiret ostendere, sed contrà id quod quisq; se sentire dixisset, disputare. Hinc hæc recentior Academia emanauit, in qua extitit diuina quadam celeritate ingenij, dicendiq; copia Carneades: cuius ego etsi multos auditores cognoui Athenis, tamen autores certißimos laudare possum, & socerum meum Scæuolam, qui eum Romæ audiuit adolescens, & Q. Metellum L. F. familiarem meum clarißimum uirum, qui illum à se adolescente Athenis iam affectum senectute multos dies auditum esse dicebat. Hæc autem ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta diuortia, ut philosophi tanquam in superum mare Ionium defluerent, Græcum quiddam & portuosum: oratores autem in inferum hoc Tuscum & barbarum, scopulosum, atque infestum laberentur, in quo etiam ipse Vlysses errasset. Quare si hac eloquentia, atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere quod arguare, aut, si id non posis, tum ostendere quod is fecerit qui insimuletur, aut recte factum, aut

alterius

alterius culpa, aut iniuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut necessariò, aut non eo nomine usurpandum quo arguatur, aut non ita agi ut debuerit ac licuerit: & si satis esse putatis ea quæ isti scriptores artis docēt, discere, quæ multo tamen ornatius quàm ab illis dicuntur, & uberius explicauit Antonius: sed si his contenti estis, atq; ijs etiam quæ dici uoluistis à me, ex ingenti quodam oratorem, immensoq; campo in exiguum sanè gyrum compellitis. Sin ueterem illum Periclem, aut hunc etiam qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenē sequi uultis, & si illam præclaram & eximiam speciem oratoris perfecti & pulchritudinem adamastis: aut uobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia uis comprehendenda est. Nanq; (ut antè dixi) ueteres illi usq; ad Socratem, omnem omnium rerum quæ ad mores hominum, quæ ad uitam, quæ ad uirtutem, quæ ad Remp. pertinebant cognitionē & scientiam cum dicendi ratione iungebant: postea dissociati (ut exposui) à Socrate diserti à doctis, & deinceps à Socraticis item omnibus philosophi, eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam, neq; quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur, ex quo promiscuè haurirent, si manere in pristina communione uoluissent. Sed ut pontifices ueteres propter sacrificiorū multi-

tudinem tres uiros Epulones esse uoluerũt, cum essent ipsi à Numa, ut etiam illud ludorũ Epulare sacrificium facerent, instituti: sic Socratici à se causarum actores, à communi philosophiæ nomine separauerunt, cum ueteres dicendi & intelligẽdi mirificam societatem esse uoluissent. Quæ cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor, & petam à uobis: ut ea quæ dicam, non de memetipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim sum is qui quũ summo studio patris in pueritia doctus essem, & in forum ingenij tantum quantum ipse sentio, non tantum quantum ipse forsitan uobis uidear, detulissem, non possim dicere me hæc, quæ nunc cõplector, perinde ut dicam dicenda esse, didicisse: quippe qui omnium maturrimè ad publicas causas accesserim, annosq; natus unum & uiginti, nobilissimum hominem & eloquentissimum in iudicium uocarim: cui disciplina fuerit forum, magister usus, & leges, & instituta populi Roma. mosq; maiorum. Paulum, sitiens istarum artiũ de quibus loquor, gustaui, Quæstor in Asia cum essem, æqualem ferè meum ex Academia rhetorem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria commemorauit Antonius: & inde decedens, Athenis: ubi ego diutius essem moratus nisi Atheniensibus, quòd mysteria non referrent, ad quæ biduo serius ueneram, succensuissem. Quare hoc quod complector, tantam

scient

scientiã, uimq; doctrina, non modo non pro me, sed cõtra me est potius. Non enim quid ego, sed quid orator posit, disputo : atq; hos omnes qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, & de principijs, & de narrationibus. Illa uis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, uirtutum, officiorum, omnisq; naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ uitam continet, originem, uim, mutationesq; teneat, eadem mores, leges, iura describat, Remp. regat, omnia quæ ad quãcunq; rem pertineant, ornatè copioseq; dicat. In quo genere nos quidem uersamur tantum quãtum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu ualemus : neq; tamen istis qui in una philosophia quasi tabernaculum uitæ suæ collocarunt, multum sanè in disputatione concedimus. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem uoluptas sit summum bonum, quod ego nõ copiosius posim uel tutari, si uelim, uel refellere ex illis locis quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unusquisq; nostrum uersatus? Quid est quod aut Sext. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio uixit, M. Vigellius, de uirtute hominum Stoici posint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut uestrum quisquam concedere? Non est enim philosophia

ſimilis artium reliquarum. nam quid faciet in geometria qui non didicerit? quid in muſicis? Aut taceat oportebit, aut ne ſanus quidem iudicetur. Hæc uerò quæ ſunt in philoſophia, ingenijs eruuntur ad id quod in quoq; ueriſimile eſt eliciendum acutis atq; acribus: eaq; exercitata oratione poliunt. Hic hic noſter uulgaris orator ſi minus erit doctus, attamẽ in dicendo exercitatus, hac ipſa exercitatione communi iſtos quidem noſtros uerberabit, neq; ſe ab ijs contemni ac deſpici ſinet. Sin aliquis extiterit aliquando qui Ariſtotelio more de omnibus rebus in utranq; ſententiam poßit dicere, & in omni cauſa duas contrarias orationes præceptis illius cognitis explicare, aut hoc Arceſilæ modo & Carneadis contra omne quod propoſitum ſit, diſſerat, quiq; ad eam rationem adiungat hũc rhetoricũ uſum, moremq; exercitationemq; dicendi: is ſit uerus, is perfectus, is ſolus orator. Nam neq; ſine forenſibus neruis ſatis uehemens & grauis, nec ſine uarietate doctrinæ ſatis politus & ſapiens eſſe orator poteſt. Quare Coracem iſtum ueſtrum patiamur nos quidem pullos ſuos excludere in nido, qui euolent clamatores odioſi ac moleſti. Pãphilumq; neſcio quem ſinamus in inſulis tantam rem tanquam pueriles delicias aliquas depingere: noſq; ipſi hac tam exigua diſputatione heſterni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo

modo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse uideatur. Tum Catulus, Haudquaquã hercle, inquit, Crasse mirandum est esse in te tantam dicendi uel uim, uel suauitatem, uel copiam: quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solùm orator summus, sed etiam sapientißimus homo uiderere. Nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atq; ex his hanc dicendi copiam fluxisse: sed tamen cum omneis gradus ætatis recordor tuæ, cumq; uitam tuam ac studia considero: neq; quo tempore ista didiceris, uideo: nec magnopere te istis studijs, hominibus, libris intelligo deditum: neq; tamen possum statuere utrum magis mirer, te illa quæ mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere: an, si non potueris, posse isto modo dicere, Hic Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas uelim, me non multo secus facere cum de oratore disputem, ac facerem si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset: neq; ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificij existimatorem. Similiter nunc de oratore, uestro impulsu loquor, summo scilicet, Semper enim quacunq; de arte aut facultate

quæritur, de absoluta & perfecta quæri solet. Quare si iam me uultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo (quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio) quod si ita est, summus tamen certè non sum: neq; enim apud homines res est ulla difficilior, neq; maior, neq; quæ plura adiumenta doctrinæ desideret. Attamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est: uis enim & natura rei nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quanta sit, intelligi non potest. Me autem Catule fateor neq; hodie in istis libris, & cum istis hominibus uiuere: nec uerò, id quod tu rectè commeministi, ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum: ac tantum tribuisse doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenses feriæ concesserint. At si quæris Catule de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini, & ei qui forum, qui curiam, qui causas, qui Rempubli. spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ij sumpserunt quos discentes uita defecit. Omnes enim artes aliter ab ijs tractantur, qui eas ad usum transferunt, aliter ab ijs qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in uita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est, & quotidie commentatur: nihil enim curat aliud, atq; uelocius puer addidicerat: sed quòd erat aptus

ad

ad illud, totumq́; cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

-Quamuis bonus ipse

Samnis in ludo, ac rudibus causis satis asper.

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat. erat enim scenicus. quid faceret aliud? at Numerius Furius noster familiaris, cum est commodum, cantat. est enim paterfamiliâs, est eques Rom. Puer didicit quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies & noctes uirum summa uirtute & prudentia uidebamus philosopho quum operam daret, Q. Tuberonē: at eius auunculum uix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facilè, si & tantum sumus quantū opus sit, & habeas qui docere fideliter poßit, & scias etiam ipse discere. Sed si tota uita nihil uelis aliud agere, ipsa tractatio & quæstio quotidie ex se gignit aliquid quod cum desidiosa delectatione uestiges. Ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumq́; permaneat. Libet autem semper discere: ut si uelim ego talis optimè ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse si assequi non poßim: at alij, quia præclare faciunt, uehementius quàm causa postulat, delectantur, ut Tityus pila, Brulla talis. Quare nihil est quod quisquam

magnitudinem artium ex eo quòd senes discũt, pertimescat. Namq; aut senes ad eas accesserunt aut usq; ad senectutem in studijs detinentur, aut sunt tardißimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut nisi quod quisq; citò potuerit, nunquam omnino poßit perdiscere. Iam, iam, inquit Catulus, intelligo Crasse quid dicas: & hercule assentior, satis uideo tibi homini ad perdiscendũ acerrimo, ad ea cognoscenda quæ dicis, fuisse temporis. Pergisne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de me, non de re putare dicere? Sed iam; si placet, ad instituta redeamus. Mihi uero, Catulus inquit, placet. Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat, inquit, tam longa & tam altè repetita oratio? Hæ duæ partes, quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totiús eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornatè, altera aptè: hanc habent uim, ut sit quàm maxime iucunda, quàm maxime in sensus eorum qui audiunt, influat, & quàm plurimis sit rebus instrũcta. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractatum ex uulgi, opinionibus, exiguum sanè atq; mendicum est. Illud rursus ipsum, quod tradunt isti qui profitentur se dicendi magistros, non multum est maius quàm illud uulgare ac forense. Apparatu nobis opus est, & rebus exquisitis undique, & collectis, arceßitis, comportatis, ut tibi Cæsar faciendum est ad annum: ut ego in ædilitate laborani

borani, quòd quotidianis & uernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. Verborum eligendorum & collocandorum et concludendorum facilis est uel ratio, uel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est sylua magna: quam cum Græci iam non tenerent, ob eamq; causam iuuentus nostra dedisceret penè discendo, etiam Latini, si dijs placet, hoc biennio magistri dicendi extiterunt: quos ego Censor edicto meo sustuleram, non quò (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentiū nollem, sed contrà ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam apud Græcos, qui cuiusmodi essent uidebam, tamen esse præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam, & humanitatem dignā scientia: hos uerò nouos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderēt: quod etiam cum bonis rebus coniunctum, per se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur, & cum impudentiæ ludus esset, putaui esse Censoris, ne longius id serperet, prouidere: quanquam non hac ita statuo ac decerno, ut desperem Latinè ea de quibus disputauimus, tradi ac perpoliri: patitur enim & lingua nostra, & natura rerum, ueterem illam excellentemq; prudentiam Græcorum ad nostrum usum moremq; transferri: sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt: sin quando extiterint, etiam

Græcis erunt anteponendi. Ornatur igitur oratio genere primùm, & quasi colore quodam & succo suo. Nam ut grauis, ut suauis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum: in toto spectantur hæc corpore. Vt porrò conspersa sit quasi uerborum sententiarumq; floribus, id nõ debet esse fusum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quædam insignia & lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maximè teneat eos qui audiant: & quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet. Non enim à me iam expectari puto ut moneam ut caueatis ne exilis, ne inculta sit uestra oratio, ne uulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam maius & ingenia me hortantur uestra, & ætates. Difficile enim dictu est, quænam causa sit cur ea quæ maximè sensus nostros impellunt uoluptate, & specie prima acerrimè commouent, ab ijs celerrimè fastidio quodam & satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine & uarietate floridiora sunt in picturis nouis pleraq;, quàm in ueteribus, quæ tamen etiam si primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant: cum ijdem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoq; teneamur? Quanto molliores sunt & delicatiores in cantu flexiones, & falsæ uoculæ, quàm certæ

& se

& seuera, quibus tamen non modò austeri, sed, si sæpius fiunt, multitudo ipsa reclamat? Licet hoc uidere in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa & acerrima suauitate conditis, quàm his moderatis: & magis laudari quæ terram, quàm quæ crocum olere uideantur. In ipso tactu esse modum & mollitudinis, & leuitatis. Quinetiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maximè uoluptarius, quiq; dulcedine præter cæteros sensus commouetur, quàm citò id quod ualde dulce est, aspernatur ac respuit. Quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? quum utroq; in genere ea quæ leuiter sensum uoluptate moueant, facillimè fugiant satietatem: sic omnibus in rebus, uoluptatibus maximis fastidium finitimum est. Quò hoc minus in oratione miremur: in qua uel ex poëtis, uel ex oratoribus possumus iudicare concinnam, distinctam, ornatam, festiuam, sine intermißione, sine reprehensione, sine uarietate, quamuis claris sit coloribus picta uel poësis, uel oratio, nõ posse in delectatione esse diuturna. Atq; eo citius in oratoris aut in poëtæ cincinnis ac fuco offenditur, quòd sensus in nimia uoluptate natura non mente satiantur: in scriptis & in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata uitia noscuntur. Quare bene & præclarè quamuis nobis sæpe dicatur, bellè & festiuè, nimium sæpe nolo: quanquam

illa ipsa exclamatio, Nō potest melius, sit uelim crebra, sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam & recessum, quò magis id quod erit illuminatum, extare atq; eminere uideatur. Nunquam agit hunc uersum Roscius eo gestu quo potest,

Nam sapiens uirtuti honorem præmium,
haud prædam petit:

sed abijcit prorsus, ut in proximos,

Ecquid uideo? ferro septus posßidet sedes sacras: incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid ille alter?

Quid petam præsidij?

quàm leniter, quàm remißè, quàm non actuosè? Instat enim,

O pater, ô patria, ô Priami domus.

in quo tanta commoueri actio nō posset, si esset consumpta superiore motu & exhausta. Neq; id actores prius uiderūt, quàm ipsi poëtæ, quàm deniq; illi etiam qui fecerunt modos: à quibus utrisq; summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, uariatur, distinguitur. Ita sit uobis igitur ornatus & suauis orator, nec tamen potest aliter esse, ut suauitatem habeat austeram & solidam, non dulcem atq; decoctam. Nam ipsa ad ornandum præcepta quæ dantur, eiusmodi sunt, ut ea quamuis uitiosißimus orator explicare poßit. Quare, ut antè dixi, primum sylua rerum ac sententiarum

rum

rum comparanda est: qua de parte dixit Antonius. hac formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda uerbis, uarianda sententijs. Summa autem laus eloquentiæ est amplificare rem ornando: quod ualet non solum ad augendum aliquid, & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abijciendum. Id desideratur omnibus ijs in locis quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, uel cum explanamus aliquid, uel cum conciliamus animos, uel cum concitamus. Sed in hoc quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum: eaq; una laus oratoris est, & propria maximè. Etiam maior est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius (primò reijciebat) laudandi & uituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam & amplificandam orationē accōmodatius, quàm utrunq; horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiā illi loci, qui quāquā proprij causarum, & inhærentes in earum neruis esse debent, tamen quia de uniuersa re tractari solēt, communes à ueteribus nominati sunt: quorum partim habent uitiorum & peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationē aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam: quibus uti confirmatis criminibus oportet: aliter enim ieiuni sunt atq; inanes. Alij

autem

autem habent deprecationē aut miserationem: alij uerò ancipites disputationes, in quibus de uniuerso genere in utranque partem disseri copiosè licet. Quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus antè dixi, putatur: apud antiquos erat eorū à quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. de uirtute enim, de officio, de æquo & bono de dignitate, honore, ignominia, præmio, pœna, similibusq; de rebus in utranq; partem dicendi animos & uim & artem habere debemus. Sed quoniam de nostra possessione depulsi, in paruo, & eo litigioso prædiolo relicti sumus, & aliorum patroni, nostra tenere tueriq; non potuimus: ab ijs (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperūt, quod opus est nobis, mutemur. Dicunt igitur nunc quidem illi qui ex particula parua urbis ac loci nomen habent, & Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiā à Græcis politici philosophi appellati, uniuersarum rerum publicarum nomine uocabātur, omnem ciuilem orationem in horum alteruiro genere uersari, aut definita controuersia certis temporibus, ac reis, hoc modo, Placeátne à Carthaginiensibus captiuos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de uniuerso genere, quærentis, quid omnino de captiuo statuendum ac sentendum

tiendum sit. Atq; horũ superius illud genus, causam aut controuersiam appellant: eamq; tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt. Hæc autem altera quæstio infinita, & quasi proposita, consultatio nominatur, atq; hactenus loquuntur. Etiam hac instituendo diuisione utuntur, sed ita ut non iure, aut iudicio, ut deniq; recuperare amissam possesionem, sed ut ex iure ciuili surculo defringendo usurpare uideantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis, definitum, obtinent, atq; idipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maximè uigere audio, etiam harum iam causarũ cognitio exercitatioq; celebratur. Alterum uerò tantũmodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt: sed neq; uim, neq; naturã eius, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit satius, quàm attentatum deseri. Nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum iudicio uiderentur. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, siue in infinitis cõsultationibus disceptatur, siue in ijs causis quæ in ciuitate & in forensi disceptatione uersantur: neq; est ulla quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi uim rationemq; referantur. nam aut ipsa cognitio rei scientiaq; perquiritur: ut, Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur.

petatur. aut agendi consiliũ exquiritur: ut, Sitne sapienti capessenda Respub. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio, &, ut ita dicã, consecutio. Nam quid in re sit, cõiectura quæritur: ut illud, Sitne in humano genere sapientia. Quam autem uim quæq; res habeat, definitio explicat: ut si quæratur quid sit sapientia. Consecutio autem tractatur, cum quid quanq; rem sequatur, inquiritur, ut illud, Sitne aliquando mentiri boni uiri. Redeunt rursus ad coniecturam, eamq́; in quatuor genera dispertiunt. Nam aut quid sit, quæritur, hoc modo: Naturáne sit ius inter homines, an opinionibus. Aut quæ sit origo cuiusq; rei: ut quod sit initium legum, aut Rerumpub. Aut causa, & ratio: ut si quæratur, cur doctißimi homines de maximis rebus dissentiant. Aut de immutatione: ut si disputetur num interire uirtus in homine, aut num in uitium poßit conuerti. Definitionis autẽ sunt disceptationes, ut cum quæritur quid in communi mente quasi impressum sit: ut si disseratur, Inde sit ius, quod maximæ parti sit utile. Aut cũ quid cuiusq; sit propriũ exquiritur: ut, Ornate dicere, propriúmne sit oratoris, an id etiã aliquis præterea poßit. Aut cum res distribuitur in partes, ut si quæratur quot sint genera rerũ expetendarum: ut, Sintne tria, corporis, animi externarũq; rerum. Aut cum quæ forma, et quasi naturalis nota cuiusq; sit,

sit, describitur: ut si quæratur auari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur, expetendáne sit gloria? aut ex comparatione, laus an diuitiæ magis expetendæ sint? Simplicium autem sunt tres modi. De expetendis fugiendisue rebus: ut expetendíne honores sint? num fugiẽda paupertas? De æquo, aut iniquo: æquúmne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum? De honesto ac turpi: ut hoc: Sitne honestum gloriæ causa mortem obire? Comparationis autem duo sunt modi. unus, cum idémne sit, an aliquid intersit, quæritur: ut metuere & uereri, ut rex et tyrannus, ut assentator & amicus. Alter, cum quid præstet aliud alij, quæritur: ut illud, optimíne cuiusq; sapientes, an populari laude ducantur? Atq; eæ quidem disceptationes quæ ad cognitionem referũtur, sic ferè à doctißimis hominibus describuntur. Quæ uerò referũtur ad agendum, aut in officij disceptatione uersantur, quo in genere quid rectum, faciendumq́; sit, quæritur, cui loco omnis uirtutum & uitiorũ est sylua subiecta: aut in animorũ aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda tollendáue tractantur. Huic generi subiectæ sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes, omnisq; ad omnẽ animi motũ impulsio, &, si ita res feret, mitigatio. Explicatis igitur his generi

bus ac modis disceptationum omniũ, nihil sanè ad rẽ pertinet si qua in re discrepauit ab Antonij diuisione nostra partitio. Eadẽ enim sunt membra in utriusq; disputationibus, sed paulo secus à me atq; ab illo partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meq; ad meum munus pensumq; reuocabo. Nam ex illis locis quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæq; genera quæstionum argumenta sumenda: sed alijs generibus alij loci magis erunt apti. de quo non tam quia longũ est, quàm quia perspicuum, dici nihil est necesse. Ornatißimæ sunt igitur orationes eæ quæ latißimè uagãtur, et à priuata ac singulari controuersia se ad uniuersi generis uim explicandam conferunt & conuertunt, ut ij qui audiant, natura & genere, & uniuersa re cognita, de singulis reis & criminibus & litibus statuere poßint. Hanc ad consuetudinem exercitationis nos adolescentes est cohortatus Antonius, atq; à minutis angustisq; concertationibus ad omnem uim uarietatemq; nos disserendi traducendos putauit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ij qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atq; huius ambulationis antemeridianæ, aut nostræ promeridianæ seßionis. Non enim solum acuenda nobis, neq; procudenda lingua est, sed ornandum complendumq; pectus maximarũ rerum & plurimarum suauitate,

tate,

tate,copia,uarietate. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in ciuium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi autores & principes sumus) nostra est inquam omnis ista prudentiæ doctrinæq; possessio, in quam homines quasi caducam atq; uacuam, abundantes otio, nobis occupatis inuolauerunt: atq; etiam aut irrident oratorem, ut ille in Gorgia Socrates cauillatur: aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosq; rhetoricos inscribunt: quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de iustitia, de officio, de ciuitatibus instituendis & regendis, de omni uiuendi, deniq; etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, à quibus expilati sumus: dummodo illa ad hanc ciuilem scientiam, quò pertinent, & quam intuentur, transferamus: neq; (ut antè dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem: sed cum fontes uiderimus (quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino) tum quotiescunq; opus erit, ex iis tantū quantum res petet, hauriemus. Nam neq; tam est acris acies in naturis hominum & ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit uidere: neq; tanta tamē in rebus obscuritas, ut eas nō penitus acri uir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc agitur tanto tamq; immenso campo cum liceat

oratori uagari liberè, atq; ubicunq; constiterit, consistere in suo: facilè suppeditat omnis apparatus ornatusq; dicendi. Rerũ enim copia, uerborum copiã gignit: & si est honestas in rebus ipsis de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splẽdor in uerbis. Sit modo is qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaq; puerili, & flagret studio, & à natura adiuuetur, & in uniuersorũ generũ infinitis disceptationibus exercitatus, ornatißimos scriptores oratoresq; ad cognoscendũ, imitandũq; cognorit: na ille haud sanè quẽadmodũ uerba struat & illuminet, à magistris istis requiret. Ita facilè in rerum abundantia ad orationis ornamẽta sine duce, natura ipsa, si modò est exercitata, labetur. Hic Catulus, Dij immortales, inquit, quantam rerũ uarietatem, quantam uim quantam copiã Crasse complexus es, quãtisq; ex angustijs oratorẽ educere ausus es, & in maiorum suorũ regno collocare. Nanq; illos ueteres doctores autoresq; dicendi, nullum genus disputationis à se alienum putasse accepimus, semperq; esse in omni orationis ratione uersatos: ex quibus Eleus Hippias cũ Olympiam uenisset maxima illa quinquennali celebritate ludorũ, gloriatus est cuncta penè audiente Graecia, nihil esse ulla in arte rerũ omnium, quod ipse nesciret, nec solũ has artes, quibus liberales doctrinae atq; ingenuae continerentur, geometriam, musicam,

eam, literarum cognitionem, & poëtarum, atq; illa quæ de naturis rerum, quæ de hominū moribus, quæ de Rebuspub. dicerētur: sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus indutus esset, se sua manu confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarißimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidē repudiarint. Quid de Prodico Ceo, quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar, quorum unusquisq; plurimū tēporibus illis etiam de natura rerū et disseruit, & scripsit? Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato uoluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est uictus unquā à Socrate, neq; sermo ille Platonis uerus est: aut si est uictus, eloquentior uidelicet fuit & disertior Socrates, &, ut tu appellas, copiosior & melior orator, sed hic in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcunq; in disceptationem quæstionemq; uocaretur, se copiosißimè dicturum esse profitetur: isq; princeps ex omnibus ausus est in conuentu poscere qua de re quisq; uellet audire: cui tātus honos habitus est à Græcia, soli ut ex omnibus, Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. Atq; ij quos nominaui, multiq; præterea summi dicendi doctores, uno tempore fuerunt. Ex quibus intelligi potest ita se rem habere, ut tu Crasse

dicis, oratorisq; nomen apud antiquos in Græcia maiore quadam uel copia uel gloria floruisse. Quo quidem magis dubito tibíne plus laudis, an Græcis uituperationis esse tribuendum statuam: cum tu in alia lingua ac moribus natus occupatißima in ciuitate, uel priuatorum negotijs penè omnibus, uel orbis terræ procuratione, ac summi imperij gubernatione districtus, tantam uim rerum cognitionemq; comprehenderis, eamq; omnem cum eius qui consilio & oratione in ciuitate ualeat, scientia atq; exercitatione sociaris: illi nati in literis, ardentesq; his studijs, otio uerò diffluentes, non modò nihil acquisierint, sed ne relictum quidem & traditum & suum conseruarint. Tum Crassus, Non in hac, inquit, una Catule re, sed in alijs etiam compluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artiū diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui uulneribus, alios qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo genus uniuersum complecteretur, atq; ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret? Equidem sæpe hoc audiui de patre et de socero meo, nostros quoq; homines qui excellere sapientia gloria

gloria uellent, omnia quæ quidem tum hæc ciuitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium, M. uerò Manilium nos etiam uidimus transuerso ambulantem foro: quod erat insigne, eum qui id faceret, facere ciuibus omnibus consilij sui copiam, ad quos olim & ita ambulantes, & in solio sedentes domi, sic adibatur non solum ut de iure ciuili ad eos, uerum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni deniq; aut officio aut negotio referretur. Hæc fuit P. Craßi illius ueteris, hæc T. Coruncani, hæc proaui generi mei Scipionis prudentißimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus diuinis atq; humanis rebus referretur: ijdemq; & in senatu, & apud populum, & in causis amicorum, & domi & militiæ consilium suum fidemq; præstabant. Quid enim M. Catoni præter hanc politißimam doctrinam transmarinam atque aduentitiam defuit? num quia ius ciuile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negligebat? at utroq; in genere & laborauit, & præstitit. Num propter hanc ex priuatorum negotijs collectam gratiam tardior in Repub. capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator, idem facilè optimus imperator: deniq; nihil in hac ciuitate temporibus illis sciri discíue potuit, quod ille non cùm inuestigarit & scierit, tum etiam

conſcripſerit. Nunc contrà plerique ad honores adipiſcendos & ad Remp. gerendam nudi ueniūt atq; inermes, nulla cognitione rerum, nulla ſcientia ornati. Sin aliquis excellit unus è multis, effert ſe ſi unum aliquid affert, ut bellicam uirtutem, aut uſum aliquem militarem (quæ ſanè nunc quidē obſoleuerunt) aut iuris ſcientiam (ne eius quidem uniuerſi: nam pōtificium quod eſt coniunctum, nemo diſcit) aut eloquentiam quam in clamore, & in uerborum curſum poſitam putant: omnium uerò bonarum artium, denique uirtutum ipſarum ſocietatem cognationemq́; non norunt. Sed ut ad Græcos referam orationem, quibus carere in hoc quidem ſermonis genere non poſſumus (nam ut uirtutis à noſtris, ſic doctrinæ ſunt ab illis exempla repetenda) ſeptem fuiſſe dicuntur uno tempore, qui ſapientes & haberentur, & uocarentur. hi omnes præter Mileſium Thalem ciuitatibus ſuis præfuerunt. Quis doctior iiſdem illis temporibus, aut cuius eloquentia literis inſtructior fuiſſe traditur, quàm Piſiſtrati, qui primus Homeri libros confuſos antea, ſic diſpoſuiſſe dicitur ut nunc habemus? Non fuit ille equidem ciuibus ſuis utilis, ſed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaq; præſtaret. Quid Pericles? de cuius dicendi copia ſic accepimus, ut cùm contra uoluntatem Athenienſium loqueretur pro ſalutē patriæ, ſeuerius tamen idipſum, quod ille contra

tra populares homines diceret, populare omnibus & iucundum uideretur: cuius in labris ueteres comici etiã cum illi maledicerent (quod tum Athenis fieri liceret) lepôrem habitasse dixerunt: tantamq; in eo uim fuisse, ut in eorum mentibus qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc nõ declamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, uir summus in maximarum rerum scientia. Itaq; hic doctrina, consilio, eloquentia excellens, quadraginta annos præfuit Athenis, & urbanis eodem tempore, & bellicis rebus. Quid Critias? quid Alcibiades? ciuitatibus suis quidem non boni, sed certè docti atque eloquentes, non'ne Socraticis erãt disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expoliuit? non Plato? Atque eum idem ille non linguæ solùm, uerùm etiam animi ac uirtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armauit. Alijs'ne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, alijs Isocrates clarissimum uirum Timotheum Cononis præstantissimi imperatoris filiũ, summum ipsum imperatorem, hominemq; doctissimũ? aut alijs Pythagoreus ille Lysias Thebanum Epaminondam, haud scio an summum uirum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesilaum, aut Philolaum Architas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam ueterem

Italiæ Græciam, quæ quondam magna uocitata est? Equidem nō arbitror. Sic enim uideo, unam quandam omnium rerum quæ essent homine erudito dignæ, atq; eo qui in Repub. uellet excellere, fuisse doctrinam: quam qui accepissent, si ijdem ingenio ad pronuntiandum ualuissent, & se ad dicendum quoq; non repugnante natura dedissent, eloquentia præstitisse. Itaq; ipse Aristoteles cùm florere Isocratem nobilitate discipulorum uideret, quòd ipse suas disputationes à causis forensibus & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset: mutauit repentè totam formā propè disciplinæ suæ, uersumq; quendam de Philocteta paulo secus dixit. Ille enim turpe sibi ait esse tacere cum barbaris: hic autem, cùm Isocratem pateretur dicere. Itaq; ornauit & illustrauit doctrinam illam omnem, rerumq; cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Neque uerò hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem acciuerit, à quo eodem ille & agendi acciperet præcepta, & eloquendi. Nunc siue qui uolet, eum philosophum qui copiam nobis rerum orationisq; tradat, per me appellet oratorem licet: siue hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiæ, philosophum appellare malit, non impediam: dummodo hoc constet, neq; infantiam eius qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat: neque

inscit

inscitiam illius cui res non suppetat, uerba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quàm stultitiam loquacem. Sin quærimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controuersia est. sin eos disiungent, hoc erunt inferiores, quòd in oratore perfecto inest omnis illorum scientia, in philosophorum autem cognitione non continuò inest eloquentia: quæ quamuis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre uideatur. Hæc cùm Crassus dixisset, parumper & ipse cõticuit, & cæteris silentium fuit. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non possum queri quòd mihi uideare aliud quiddã, & non id quod susceperis, disputasse: plus enim aliquanto attulisti, quàm tibi esset tributum à nobis, ac denuntiatum. Sed certè hæ partes fuerunt tuæ, de illustranda oratione ut diceres: & eras ipse iam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumq; de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueq; dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primùm ornatè, deinde etiam aptè diceremus: quò cùm ingressus esses, repentè te quasi quidam æstus ingenij tui procul à terra abripuit, atq; in altum à cõspectu penè omnium abstraxit: omnemq; rerum scientiam

tiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti (neq; enim fuit tam exigui temporis) sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti: in qua uelim sit illud quod sæpe posuisti, ut non necesse sit cõsumere ætatem, atq; ut poßit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit: sed etiam si est aliquanto spißius, aut si ego sum tardior, profectò nunquam conquiescam neq; defatigabor antè quàm illorum ancipites uias rationesq́; & pro omnibus & contra omnia disputandi, percepero. Tum Cæsar, Vnum, inquit, me ex tuo sermone maximè Crasse commouit, quòd cùm negasti qui non citò quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere: ut mihi non sit difficile periclitari, & aut statim percipere ista quæ tu uerbis ad cœlum extulisti: aut si non potuerim, tempus non perdere, cùm tamen his nostris poßim esse contentus. Hic Sulpitius, Ego uerò, inquit, Crasse, neq; Aristotelem istum, neq; Carneadem, nec philosophorum quenquam desidero: uel me licet existimes desperare posse ista perdiscere, uel id quod facio, contemnere: mihi rerum forensium & communium uulgaris hæc cognitio satis magna est ad eam quam specto eloquentiã, ex qua ipsa tamen permulta nescio: quæ tum denique, cùm causa aliqua quæ à me dicenda est, desiderat, quæro. Quamobrem nisi fortè es iam defessus, & si tibi non graues sumus, refer ad illa

te,

te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremq; pertinent: quæ ego ex te audire uolui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem. Tum Crassus, Peruulgatas res requiris, inquit, & tibi non incognitas Sulpiti. Quis enim de isto genere non docuit? non instituit? non etiam scriptum reliquit? Sed geram morem, & ea duntaxat quæ mihi nota sunt, breuiter exponam tibi: censebo tamen ad eos qui autores & inuentores sunt harum sanè minutarum rerum, reuertendum. Omnis igitur oratio conficitur ex uerbis: quorum primum nobis ratio simpliciter uidenda est, deinde coniunctè. Nam est quidam ornatus orationis qui ex singulis uerbis est: alius, qui ex continuatis coniunctisq; cõstat. Ergo utemur uerbis aut ijs quæ propria sunt, & certa quasi uocabula rerũ, penè unà nata cum rebus ipsis: aut ijs quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur: aut ijs quæ nouamus & facimus ipsi. In proprijs est igitur uerbis illa laus oratoris, ut abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam & sonans inesse uideatur. Sed in hoc uerborũ genere propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus: in quo consuetudo etiam bene loquendi ualet plurimum. Etiam hoc, quod uulgò de oratoribus ab imperitis dici solet, Bonis is uerbis, aut aliquis non bonis

utit

utitur: non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu dicatur. in quo non magna laus est uitare uitium, quanquam id est magnum: uerùm hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, uerborum usus & copia bonorum. sed quid ipse ædificet orator, & in quo adiungat artem, id esse à nobis quærendum atq; explicandum uidetur. Tria sunt igitur in uerbo simplici quæ orator afferat ad illustrandam atq; exornandam orationem: aut inusitatum uerbum, aut nouatum, aut translatum. Inusitata sunt prisca ferè ac uetusta, & ab usu quotidiani sermonis iandiu intermissa: quæ sunt poëtarum licentiæ liberiora, quàm nostræ: sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum aliquod uerbum dignitatem. Neq; enim illud fugerim dicere ut Cælius, Qua tempestate Pœnus in Italiam uenit: nec prolem, aut sobolem, aut effari, aut nuncupari: aut, ut tu soles Catule, Non rebar, aut opinabar, & alia multa, quibus loco positis grandior atq; antiquior oratio sæpe uideri solet. Nouantur autem uerba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, uel coniungendis uerbis, ut hæc:

Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat.

An num non uis huius me uersutiloquas malitias?

Videtis enim & uersutiloquas, & expectorat,

ex coniunctione facta esse uerba, non nata. Vel sæpe sine coniunctione uerba nouantur, ut,

Ille sensus disertus, indigenitalis : ut, Baccarum ubertate incuruescere.

Tertius ille modus transferendi uerbi latè patet quem necessitas genuit inopia coacta & angustijs, pòst autem delectatio iucunditasq; celebrauit. nam ut uestis frigoris depellendi causa reperta primò pòst adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis, & dignitatem: sic uerbi translatio instituta est inopiæ causa, frequentata delectationis. nam gemmare uites, luxuriem esse in herbis, lætas segetes, etiam rustici dicunt. Quod enim declarari uix uerbo proprio potest, id trãslato cùm est dictum, illustrat id quod intelligi uolumus, eius rei quam alieno uerbo posuimus, similitudo. Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, cùm quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paulò audaciores, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid accersunt: quorum ego quid uobis aut inueniendi rationem, aut genera ponam? Similitudinis est ad uerbum unum contracta breuitas: quod uerbum in alieno loco tanquam in suo positum si agnoscitur, delectat: si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia,

Inhorrescit mare,

Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbûm

bûm occæcat nigror,

Flamma inter nubes coruscat, cœlum tonitru contremit,

Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,

Vndiq; omnes uenti erumpunt, sæui existunt turbines.

Feruet æstu pelagus.

omnia ferè, quò essent clariora, translatis per similitudinem uerbis dicta sunt. At quò significetur magis res tota siue facti alicuius, siue consilij: ut ille qui occultantem consultò, ne id quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis uerbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem iste circumuestit dictis, sepit sedulo.

Nonnunquam etiam breuitas translatione conficitur, ut illud,

Si telum manu fugit.

Imprudentia teli emißi breuius proprijs uerbis exponi nõ potuit, quàm est uno significata translato. Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum uidetur quid sit quòd omnes translatis & alienis magis delectantur uerbis, quàm proprijs & suis. nam si res suum nomen, & proprium uocabulum non habet, ut pes, in naui, ut nexum quod per libram agitur, ut in uxore diuortium: necessitas cogit, quod nõ habeas, aliunde sumere: sed in suorum uerborum maxima

copia

copia tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. Id accidere credo uel quòd ingenij specimen est quoddam transilire: ante pedes posita, & alia longè repetita sumere: uel quòd is qui audit, aliò ducitur cogitatione, neq; tamen aberrat, quæ maxima est delectatio: uel quòd singulis uerbis res, ac totum simile conficitur: uel quòd omnis trãslatio, quæ quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admouetur, maximè oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam & odor urbanitatis, & mollitudo humanitatis, & murmur maris, & dulcedo orationis, sunt ducta à cæteris sensibus: illa uerò oculorum multo acriora, quæ ponunt penè in conspectu animi quæ cernere & uidere non possumus. Nihil est enim in rerum natura cuius non in alijs rebus possimus uti uocabulo & nomine. Vnde enim simile duci potest (potest autem ex omnibus) indidem uerbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen affert orationi. quo in genere primum fugienda est dissimilitudo.

-Cæli ingentes fornices.

Quamuis sphæram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in sphæra fornicis similitudo non potest inesse.

-Viue Vlysses dum licet,

Oculis postremum lumen radiatum rape.

Non dixit cape, non pete, haberet enim moram

sperantis diutius esse sese uicturum: sed rape. hoc uerbũ est ad id aptatũ quod antè dixerat, Dum licet. Deinde uidendũ est ne longè simile sit ductum, Syrtim patrimonij, scopulũ libẽtius dixerim. Carybdim bonorũ, uoraginem potius. facilius enim ad ea quæ uisa, quàm ad illa quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniã hæc uel summa laus est uerbi transferẽdi, ut sensum feriat id quod translatũ sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum ad quas eorum animos qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici Africani castratã esse Remp. nolo stercus curiæ dici Glauciã. quãuis sit simile, tamen est in utroq; deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius quàm res postulet, Tempestas comessationis, aut minus, Comessatio tempestatis. Nolo esse uerbum angustius id quod translatum sit, quàm fuisset illud proprium, ac suum.

Quidnam est obsecro? quid te adiri abnutas? Melius esset, uetas, prohibes, absterres: quoniã ille dixerat, - Illico istic

Ne contagio mea bonis, umbráue obsit.

Atq; etiam si uereare ne paulo durior translatio esse uideatur, molliẽda est præposito sæpè uerbo: ut si olim M. Catone mortuo pupillum senatum quis relictum diceret, paulò durius: sin, ut ita dicam, pupillum, aliquantò mitius est. Etenim uerecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse: atq;

ut prec

ut precariò, non ui uenisse uideatur. Modus autem nullus est florentior, [illegible] in singulis uerbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud quod ex hoc genere profluit, non est in uno uerbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

-Neq; me patior
Iterum ad unum scopulum & telum classem
Achiuûm offendere.

Atque illud,

Erras, erras: nam exultantem te, & præsidentem tibi,
Repriment ualidæ legum habenæ, atq; imperij insistent iugo.

Sumptum re simili, uerba eius rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea quæ dicuntur ænigmata. Non est autẽ in uerbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione uerborum. Ne illa quidem traductio atq; immutatio, in uerbo quandam fabricationem habet, sed in oratione:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu. Pro Afris est sumpta Africa: neq; factum uerbum est, ut -Mare saxifragis undis. neq; translatum, ut Mollitur mare. sed ornãdi causa proprium proprio commutatum,

Desine Roma tuos hosteis-

-Testes sunt campi magni.

Grauis est modus in ornatu orationis, & sæpe sumendus: ex quo genere hæc sunt, Martē belli esse communē, Cererē pro frugibus, Liberum appellare pro uino, Neptunum pro mari, Curiam pro senatu, Campū pro comitijs, Togā pro pace, Arma ac tela pro bello. Quo item in genere & uirtutes et uitia pro ipsis in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum irrūpit, & Quò auaritia penetrauit, aut, Fides ualuit, Iustitia confecit. Videtis profectò genus hoc totum, cùm inflexo commutatoq; uerbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignorāda, cùm intelligi uolumus aliquid aut ex parte totum, ut pro ædificijs cum parietes aut tecta dicimus: aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo tamen etsi res bene gesta
est, Corde suo trepidat.

Aut cum ex pluribus intelligitur unus:

Nos sumu' Romani, qui fuimus Rutuli.

aut quocunq; modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est. Abutimur sæpe etiam uerbo, non tam eleganter, quàm in transferendo, sed etiamsi licentius, tamen interdum non impudenter, ut cum grandem orationem pro magna, minutum animum pro paruo

dicimus.

dicimus, Verum illa uidetisne esse non uerbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? Hæc autem quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda ac dicerentur, sunt translata quodammodo. Ita fit, ut omnis singulorũ uerborum uirtus atq; laus tribus existat ex rebus: si aut uetustũ uerbum sit, quod tamen consuetudo ferre poßit: aut factum uel coniunctione, uel nouitate: in quo itẽ est auribus consuetudiniq; parcendũ: aut translatum, quod maximè tanquam stellis quibusdam notat & illuminat orationẽ. Sequitur continuatio uerborũ, quæ duas res maximè, collocationẽ primum, deinde modũ quendam formamq; desiderat. Collocationis est cõponere & struere uerba, sic ut néue asper eorũ concursus, néue hiulcus sit, sed quodammodo coagmentatus & leuis: in quo lepide soceri mei persona lusit, is qui elegantißimè id facere potuit, Lucilius:

Quàm lepidè lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes,
Arte pauimento atque emblemate uermiculato.

quæ cum dixisset in Albutium illudens, ne à me quidem abstinuit.

Craßũ habeo generũ, ne rhetoricotero' tu sis. Quid ergo iste Crassus, quoniã eius abuteris nomine, quid efficit? Idem illud scilicet, ut ille uoluit, & ego uellẽ, melius aliquanto, quàm Al-

butius. uerũ in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamẽ collocatio cõseruanda uerborũ, de qua loquor, quæ iunctã orationem efficit, quæ cohærentem, quæ lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequemini, si uerba extrema cum consequentibus primis ita iungetis, ut néue asperè cõcurrant, néue uastius diducantur. Hanc diligentiã subsequitur modus etiam & forma uerborum: quod iam uereor ne huic Catulo uideatur esse puerile. Versus enim ueteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdã nobis esse adhibendos putauerunt. Interspirationis enim, nõ defatigationis nostræ, neq; librariorũ notis, sed uerborũ & sentẽtiarũ modo interpunctis clausulis in orationibus esse uoluerunt. idq; princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditã antiquorũ dicendi consuetudinẽ, delectationis atq; auriũ causa (quẽadmodũ scribit discipulus eius Naucrates) numeris adstringeret. Nãq; hæc duo musici, qui erant quondã ijdẽ poëtæ, machinati ad uoluptatem sunt, uersum, atq; cantũ: ut & uerborũ numero, & uocũ modo, delectatione uincerent auriũ satietatẽ. Hæc igitur duo, uocis dico moderatiõnẽ, & uerborũ conclusionẽ, quoad orationis seueritas pati possit, à poëtica ad eloquentiã traducẽda duxerũt. in quo illud est uel maximum, quòd uersus in oratione si efficitur coniunctione uerborũ, uitiũ est: & tamen eam coniunctionem sicuti uersum

nume

numerosè cadere, & quadrare, & perfici uolumus: neque est ex multis res una quæ magis oratorem ab imperito dicendi, ab ignaroq; distinguat, quàm quòd ille rudis inconditè fundit quantū potest, & id quod dicit spiritu non arte determinat: orator autem sic illigat sententiam uerbis, ut eam numero quodam complectatur et adstricto, & soluto. Nam cū uinxit modis, forma & re laxat, & liberat immutatione ordinis: ut uerba neq; alligata sint quasi certa aliqua lege uersus, neq; ita soluta ut uagētur. Quo nam igitur modo tantum minus insistimus, ut arbitremur nos hanc uim numerosè dicēdi consequi posse? Non est res tam difficilis, quàm necessaria. Nihil est enim tā tenerū, neq; tā flexibile, neq; quod tā facile sequatur quocunq; ducas, quàm oratio, ex hac uersus, ex eadē dispares numeri cōficiūtur. ex hac hæc etiā soluta uarijs modis, multorūq; generū oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis uerba: neq; ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenā pōpamq; sumuntur: sed ea nos cum iacentia sustulimus è medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus & fingimus. Itaque tum graues sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus: idq; ad omnem rationem, & aurium uoluptatem, & animorū motum mutatur & uertitur.

Sed ut plerisq; rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea quæ maximam utilitatem in se continerent, eadẽ haberent plurimum uel dignitatis, uel sæpe etiam uenustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa uidemus hunc statum esse huius totius mundi atq; naturæ, rotundũ ut cælum, terraq; ut media sit, eaq; sua ui nutuq; teneatur: sol ut circũferatur, ut accedat ad brumale signum, & inde sensim ascendat in diuersam partẽ, ut luna accessu & recessu suo solis lumen accipiat: ut eadem spatia quinq; stellæ dispares motu cursuq; conficiant. hæc tantam habent uim, ut paulum immutata, cohærere non possint: tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum uel etiam cæterarum animantium formam & figuram: nullam partẽ corporis sine aliqua necessitate affictam, totamq; formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia sunt deniq;, nisi ad suam retinendam conseruandamq; naturam: nusquam tamen est ulla pars, nisi uenusta. Linquamus naturam, artesq; uideamus. Quid tam in nauigio necessariũ, quàm latera, quàm carinæ, quàm prora, quàm puppis, quàm antẽnæ, quàm uela, quàm mali, quàm reliqua? quæ tamen hanc habent in specie uenustatem, ut nõ solum salutis, sed etiam

uoluptatis causa inuenta esse uideantur. Columnæ & tēpla & porticus sustinent: tamen habent non plus utilitatis, quàm dignitatis. Capitolij fastigium illud, & cæterarum ædium, non uenustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam cum esset habita ratio quemadmodū ex utraq; parte tecti aqua delaberetur, utilitatem templi fastigij dignitas consecuta est: ut etiā si in cælo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse uideatur. Hoc in omnibus item partibus orationis euenit, ut utilitatem ac propè necessitatem suauitas quædam ac lepos consequatur. Clausulas enim atq; interpuncta uerborum, animæ interclusio, atque angustiæ spiritus attulerunt. Id inuentum est ita suaue, ut si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare uerba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inuentum, quod hominum lateribus non tolerabile solùm, sed etiam facile esse posit. Longißima est igitur complexio uerborum, quæ uolui uno spiritu potest. sed hic naturæ modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, Iambum & Trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, uester: qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemq; nostrum: sed sunt insignes percußiones eorum numerorum, & minuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli & anapæsti

& spondei pedem inuitat, in quo impunè progredi licet duos duntaxat pedes, aut pauloplus, ne plane in uersum, aut similitudinem uersuum incidamus. Alia sunt gemina, quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum uerborum satis decorè cadunt. Probatur autem ab eodē illo maxime pæon, qui est duplex. nam aut à longa oritur, quam tres breues consequuntur. ut hæc uerba, desinite, incipite, comprimite: aut à breuibus deinceps tribus extrema producta, atque longa, sicut illa sunt, domuerant, sonipedes. atque illi philosopho ordiri placet à superiore pæone, posteriore finire. Est autem pæon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium & certius, par ferè cretico, qui est ex longa, & breui, & longa: ut,

Quid petā præsidij, aut exequar? quóue nunc.

A quo numero exorsus est Fannius,

Si Quirites minas illius.

Hunc ille clausulis aptiorē putat, quas uult longa plerunq; syllaba terminari. Neque uerò hæc tam acrem curam diligentiamq; desiderant, quàm est illa poëtarum, quos necessitas cogit & ipsi numeri ac modi sic uerba uersu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo breuius aut longius quàm necesse est. Liberior est oratio, & planè, ut dicitur, sic & est uerè soluta, nō ut fugiat tamē, aut erret, sed ut sine uin-

culis sibi ipsa moderetur. Nanq; ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationē, quæ quidem sit polita atq; facta quodammodo, non adstrictè, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim sicut ille suspicatur, ex illis modis quibus hic usitatus uersus efficitur, pòst anapæstus procerior quidam numerus effloruit, inde ille licentior & diuitior fluxit dithyrambus, cuius membra & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa, & si numerosum est id in omnibus sonis atq; uocibus, quod habet quasdam impreßiones, & quod metiri possumus interuallis æqualibus, rectè genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis & indocta putanda est illa sine interuallis loquacitas perennis & profluens, quid est aliud causæ cur repudietur, nisi quòd hominum aures uocem natura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in uoce, non potest. numerus autem in continuatione nullus est. distinctio, & æqualium & sæpe uariorum interuallorum percußio, numerum conficit: quem in cadentibus guttis, quòd interuallis distinguuntur, notare possumus: in amni præcipitante non possumus. Quòd si continuatio uerborum hæc soluta multo est aptior atq; iucundior, si est articulis membrisq; distincta, quàm si continuata ac producta, uerba illa modificata esse debebūt: quæ si in extremo bre

mo breuiora sunt, infringitur ille quasi uerborum ambitus. Sic enim has orationis conuersiones Graeci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis: aut, quod etiam est melius & iucundius, longiora. Atq; haec quidem ab ijs philosophis quos tu maximè diligis Catule, dicta sunt, quod eò saepius testificor, ut autoribus laudãdis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem, inquit Catulus? aut quid disputatione ista afferri potest elegantius? aut omnino dici subtilius? At enim uereor, inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad prosequendum esse uideantur, aut quia non traduntur in uulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora uideri uelle uideamur. Tum Catulus: Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quenquã putas à te haec opera quotidiana et peruagata expectare. ista quae dicis, dici uolumus, neq; tam dici, quàm isto dici modo: neq; tibi hoc pro me solum sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego uerò, inquit Antonius, inueni tãdem quem negaram in eo quem scripsi libello, me inuenisse, eloquentem: sed eò te ne laudandi quidem causa interpellaui, nequid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore, uerbo uno meo diminueretur. Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem cùm exercitatione, tum stylo, qui & alia, & hoc maximè ornat ac limat, formanda nobis oratio est. neq;

tamen

tamen hoc tanti laboris est, quanti uidetur: nec sunt hæc rhythmicorum ac musicorũ acerrima norma dirigenda: & efficiendum est illud modo nobis, ne effluat oratio, ne uagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut membris distinguatur, ut conuersiones habeat absolutas. Neq; semper utendũ est perpetuitate, & quasi conuersione uerborum, sed sæpe carpenda membris minutioribus oratio est, quæ tamen ipsa membra sunt numeris uincienda. Neq; uos pæan, aut herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi, ipsi inquam se offerent, & respondebunt non uocati: consuetudo modò illa sit scribendi atq; dicendi, ut sententiæ uerbis finiantur, eorumq; uerborum iunctio nascatur à proceris numeris ac liberis, maximè heroo, & pæane priore, aut cretico, sed uariè distinctéq; considat. Notatur enim maximè similitudo in conquiescendo: & si primi & postremi illi pedes sunt hac ratione seruati, medij possunt latêre: modò ne circuitus ipse uerborum sit, aut breuior quàm aures expectent, aut longior quàm uires atq; anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam seruandas esse arbitror, quàm superiora, quòd in his maximè perfectio atq; absolutio iudicatur. Nam uersus æquè prima & media & extrema pars attenditur: qui debilitatur in quacunq; sit parte titubatum. In oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique:

quæ

quæ quoniam apparent & intelliguntur, uarianda sunt, ne aut animorum iudicijs repudientur, aut aurium satietate. Duo enim aut tres sunt ferè extremi seruandi & notandi pedes, si modò non breuiora & præcisa erunt superiora: quos aut chorios, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum uicißitudines efficient ut neq; ij satientur qui audient, fastidio similitudinis: nec nos id quod faciemus, opera dedita facere uideamur. Quòd si Antipater ille Sidonius, ille quem tu probè Catule meministi, solitus est uersus hexametros aliosq; uarijs modis atq; numeris fundere ex tempore, tantumq; hominis ingeniosi ac memoris ualuit exercitatio, ut cum se mente ac uoluntate coniecisset in uersum, uerba sequerentur: quanto id facilius in oratione, exercitatione & consuetudine adhibita consequemur? Illud autem nequis admiretur, quonam modo hæc uulgus imperitorum in audiendo notet, cùm in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est uis incredibilisq; naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus recta ac praua dijudicant: idq; cum faciunt in picturis, & in signis, & in alijs operibus, ad quorum intelligentiam à natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in uerborum, numerorum,

nocumq; iudicio, quòd ea sunt in communibus infixa sensibus, neq; earum rerum quenquam funditus natura uoluit esse expertem. Itaq; non solum uerbis arte positis mouentur omnes, uerum etiam numeris ac uocibus. Quotus enim quisque est qui teneat artem numerorum, ac modorum? At in his si paulum modò offensum est, ut aut contractione breuius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in uocibus? ut à multitudine & populo non modò cateruæ atq; concentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eijciantur? Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum & rudem, quàm non multum differat in iudicando. Ars enim, cum à natura profecta sit, nisi naturam moueat ac delectet, nihil sanè egisse uideatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quàm numeri atq; uoces: quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem & ad tristitiam sæpe deducimur: quorum illa summa uis carminibus est aptior & cantibus, non neglecta, ut mihi uidetur, à Numa rege doctissimo, maioribusq; nostris, ut epularum solenniũ fides ac tibiæ, Saliorumq; uersus indicant: maximè autẽ à Græcia uetere celebrata: quibus utinã, similibusq; de rebus disputari, quã de pueribus his uerborum translationibus maluissetis. Verum ut in uersu

uulgus

uulgus, si est peccatum, uidet: sic si quid in nostra oratione claudicat, sentit: sed poetæ non ignoscit, nobis concedit. tacitè tamen omnes non esse illud quod diximus, aptum perfectumq; cernunt. Itaq; illi ueteres, sicut hodie etiam nonnullos uidemus, cum circuitũ & quasi orbem uerborum conficere non possent (nam id quidem nuper uel posse uel audire cœpimus) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam uerba dicebant: qui in illa infantia naturali illud quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen: ut & illa essent paria quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur. Exposui ferè, ut potui, quæ maximè ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. dixi enim de singulorũ laude uerborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero, atq; forma. Sed si habitum etiam orationis, & quasi colorem aliquem requiritis, est plena quædam, & tamen teres, & tenuis, & non sine neruis ac uiribus, & ea quæ particeps utriusq; generis quadã mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam uenustatis non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum deniq; nobis hic orator ita conformandus est & uerbis & sententijs, ut quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi uitandi aut feriendi rationem esse habendã putant, sed etiam ut cum uenustate moueantur: sic uerbis quidem ad aptam compositionem, & con

& condecentiam: sententijs uerò ad grauitatem orationis utatur, ut ij qui in armorum tractatione uersantur. Formantur autem & uerba et sententiæ penè innumerabiles: quod satis scio notum esse uobis: sed inter conformationem uerborũ & sententiarum hoc interest, quòd uerborum tollitur, si uerba mutaris: sententiarum permanet, quibuscunq; uerbis uti uelis. Quod quidem uos etsi facitis, tamen admonendos puto, nequid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atq; mirabile: nisi in singulis uerbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequẽter, interdumq́; factis, rarò autem etiam peruetustis: in perpetua autem oratione, cum & coniunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda & frequentanda omnis oratio sententiarũ atq; uerborum. Nam & commoratio una in re permultum mouet, & illustris explanatio, rerumq́; quasi gerantur, sub aspectum penè subiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illustrandum id quod exponitur, & ad amplificandum: ut ijs qui audient, illud quod augebimus, quãtum efficere oratio poterit, tantum esse uideatur: & huic contraria sæpe præcisio est, & plus ad intelligendum quàm dixerit, significatio & distinctè cõcisa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illusio, à præceptis Cæsaris non abhorrens: & ab re non longa digreßio in

u u qua

qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus & concinnus esse debebit: propositioq́; quid sis dicturus, & ab eo quod est dictum, seiunctio: & reditus ad propositum: & iteratio, et rationis apta conclusio, tum augendi minuendiue causa, ueritatis superlatio atq; traiectio, et rogatio atq; huic finitima quasi percontatio expositioq́; sententiæ suæ: tum illa, quæ maximè quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio: quæ est periucunda, cum in oratione, non contentione, sed sermone tractatur. deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio uel antè uel pòst quàm dixeris, uel cum aliquid à te ipso reijcias. Præmunitio est etiam ad id quod aggrediare, & reiectio in alium: communicatio, quæ est quasi cum ijs ipsis apud quos dicas, deliberatio: morum ac uitæ imitatio uel in personis, uel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos uel maxime: sæpe autem etiam ad commouendos. Personarum ficta inductio, uel grauissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, & in hilaritatem impulsio, antè occupatio: tum duo illa quæ maxime mouent, similitudo, & exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atq; etiam effrænatior augendi causa: iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio breuis à proposito,

non

non ut superior illa digreßio, purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atq; exceratio. Eius ferè luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est uel ad usum comminatio, & quasi petitio, uel ad uenustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio uerborum habet interdum uim, lepôrem alias: et paulum immutatum uerbum atq; deflexum, & eiusdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tum in extremum conuersio: & in eadem uerba impetus, & concursio, & adiunctio, & progreßio, & eiusdem uerbi crebrius positi quædam distinctio, & reuocatio uerbi, & illa quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, & conuersio, & uerborum concinna transgreßio, & contrarium, & dissolutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio, & item in distributis supposita ratio, & permißio, & rursum alia dubitatio, & improuisum quiddam, et dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, et quod continuatum, & interruptum, & imago, & sibi ipsi responsio, & immutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, & digreßio, & circunscriptio. Hæc enim sunt ferè, atq; horum similia

uel plura etiam esse poßunt, quæ sententijs orationem, uerborumq́; conformationibus illuminet. Quæ quidem te Crasse uideo, inquit Cotta, quòd nota esse nobis putes, sine definitionibus & sine exemplis effudisse. Ego uero, inquit Crassus, ne illa quidem quæ suprà dixi, noua uobis esse arbitrabar, sed uoluntati uestrum omnium parui. His autem de rebus Sol me ille admonuit ut breuior essem, qui ipse iam præcipitans, me quoq; hæc præcipitem penè euoluere coëgit. Sed tamen huius generis demonstratio est & doctrina ipsa uulgaris, usus autem grauißimus: & in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, si non sunt omnes patefacti, at certè commonstrati loci: nunc quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, uideamus, quanquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neq; personæ, neq; tempori congruere orationis unum genus. Nam et causæ capitis alium quendam uerborum sonum requirunt, alium rerum priuatarum atq; paruarum: & aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiã qui audiãt senatus, an populus, an iudices: frequẽtes, an pauci, an singuli: et quales ipsi quoq; oratores, qua sint ætate, honore, autoritate, debet uideri: tẽpus, pacis an belli, festinationis an otij.

an otij. Itaq; hoc loco nihil sanè est quod praecipi posse uideatur, nisi ut figuram orationis plenioris & tenuioris, & item illius mediocris, ad id quod agimus, accommodatam deligamus: ornamentis ijsdem uti ferè licebit, aliàs contentius, aliâs summißius: omniq; in re poße quod deceat facere, artis & naturae est: scire quid, quãdoq; deceat, prudentiae. Sed haec ipsa omnia perinde sunt ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur: sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cùm rogaretur quid in dicendo esset primum: huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum uideri solet, qui cùm propter ignominiam iudicij ceßisset Athenis, & se Rhodum contulisset rogatus à Rhodijs, legisse fertur orationem illam egregiam quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: qua perlecta petitum est ab eo postridie ut legeret illam etiam quae erat contrà à Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suauißima & maxima uoce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini si audissetis ipsum? Ex quo satis significauit quantum esset in actione, qui orationem eandem, aliam esse putaret autore mutato. Quid fuit in Graccho, quẽ tu Catule melius meministi, quod me puero tantopere fer-

uel plura etiam esse poßunt, quæ sententijs orationem, uerborumq; conformationibus illuminēt. Quæ quidem te Crasse uideo, inquit Cotta, quòd nota esse nobis putes, sine definitionibus & sine exemplis effudisse. Ego uero, inquit Crassus, ne illa quidem quæ suprà dixi, noua uobis esse arbitrabar, sed uoluntati uestrum omnium parui. His autem de rebus Sol me ille admonuit ut breuior essem, qui ipse iam præcipitans, me quoq; hæc præcipitem penè euoluere coëgit. Sed tamen huius generis demonstratio est & doctrina ipsa uulgaris, usus autem grauißimus, & in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, si non sunt omnes patefacti, at certè commonstrati loci: nunc quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, uideamus, quànquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neq; personæ, neq; tempori congruere orationis unum genus. Nam et causæ capitis alium quendam uerborum sonum requirunt, alium rerum priuatarum atq; paruarum: & aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Referri etiā qui audiāt, senatus, an populus, an iudices: frequētes, an pauci, an singuli: et quales ipsi quoq; oratores, qua sint ætate, honore, autoritate, debet uideri: tēpus, pacis an belli, festinationis an otij.

an otij. Itaq; hoc loco nihil sanè est quod praecipi posse uideatur, nisi ut figuram orationis plenioris & tenuioris, & item illius mediocris, ad id quod agimus, accommodatam deligamus: ornamentis iisdem uti ferè licebit, aliàs contentius, aliàs summißius: omniq; in re poße quod deceat facere, artis & naturae est: scire quid, quãdoq; deceat, prudentiae. Sed haec ipsa omnia perinde sunt ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur: sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cùm rogaretur quid in dicendo esset primum: huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum uideri solet, qui cùm propter ignominiam iudicij ceßisset Athenis, & se Rhodum contulisset rogatus à Rhodijs, legisse fertur orationem illam egregiam quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: qua perlecta petitum est ab eo postridie ut legeret illam etiam quae erat contrà à Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suauißima & maxima uoce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini si audissetis ipsum? Ex quo satis significauit quantum esset in actione, qui orationem eandem, aliam esse putaret autore mutato. Quid fuit in Graccho, quẽ tu Catule melius meministi, quod me puero tantopere ferretur

retur? Quò me miser conferam? quò uertam? In capitoliúmne? at fratris sanguine redundat. An domum? matrémne ut miseram lamentantemq; uideã & abiectam? Quæ sic ab illo acta esse constabat, oculis, uoce, gestu, inimici ut lacrymas tenere non possent. Hæc eò dico pluribus, quòd genus hoc totũ oratores, qui sunt ueritatis ipsius actores, reliquerũt, imitatores autem ueritatis histriones occupauerunt. Ac sine dubio in omni re uincit imitationem ueritas: sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profectò non egeremus. uerùm quia animi permotio, quæ maxime aut declarãda aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur atq; penè obruatur: discutiẽda sunt ea quæ obscurant: & ea quæ sunt eminentia & prompta sumenda. Omnis enim motus animi suum quendam à natura habet uultum, & sonum, & gestum: totumq; corpus hominis, & eius omnis uultus, omnesq; uoces, ut nerui in fidibus, ita sonant, ut à motu animi quoq; sunt pulsæ. Nam uoces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua: quas tamen inter omnes est suo quæq; in genere mediocris. Atq; etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum, contractum, diffusum, continenti spiritu, intermisso, fractũ, scissum, flexo sono, attenuatũ, inflatum. Nullum est enim horũ similium generum, quod

non arte ac moderatione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad uariandum colores. Aliud enim uocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebrò incidens,

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos:-

& ea quæ tu dudum Antoni protulisti,

Segregare abs te ausus- &,
Ecquis hoc animaduertit? uincite.- &

Atreus ferè totus, Aliud miseratio ac mœror, flexibile, plenum, interruptum, flebili uoce:

Quò nũc me uertã? quod iter incipiã ingredi?
Domum paternámne? ánne ad Peliæ filias?

& illa,

O pater, ô patria, ô Priami domus:

& quæ sequuntur:

Hæc omnia uidi inflammari,
Priamo ui uitam euitari.

Aliud metus, demissum et hæsitãs, & abiectũ:

Multimodis sum circumuentus, morbo, exilio, atq; inopia.
Tum pauor, sapientiam mihi omnem ex animo expectorat,
Alter terribilem minitatur uitæ cruciatum & necem:
Quæ nemo est tam firmo ingenio, & tanta confidentia,
Quin refugiat timido, sanguen, atq; exalbescat metu.

Aliud uis, contentum, uehemens, imminens, quadam incitatione grauitatis:

Iterum Thyestes Atreum attractũ aduenit,
Iterũ iam aggreditur me, et quietũ exuscitat,
Maior mihi moles, maius miscẽdũ est malũ,
Qui illius acerbũ cor cõtundã & cõprimam.

Aliud uoluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

Sed mihi cùm retulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat: cùm simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibũda doctè, et delicatè detulit.

Aliud molestia, sine commiseratione graue quiddam, & uno pressu ac sono obductum:

Qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptijs,
Ego tum grauida expletis iam ferè ad pariendum mensibus,
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

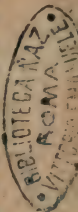
Omnes autem hos motus subsequi debent gestus, non hic uerba exprimens scenicus, sed uniuersam rem & sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione, hac forti ac uirili, non ab scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens, uerba non exprimens, brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in conten

contentionibus aut incipiendis, aut finiendis. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum, quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio, & imago animi uultus est, indices oculi. Nam hæc est una pars corporis, quæ quot animi motus sunt, tot significationes & commutationes possit efficere: neq; uerò est quisquam qui eadem contuens efficiat, Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit actorem auersum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad prauitatem aliquam deferamur. Oculi sunt quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate, motus animorum significemus aptè cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis: quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo & leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum uocem uultus ualet: is autem oculis gubernatur. Atq; in ijs omnibus quæ sunt actionis, inest quædam uis à natura data, quare etiam hac imperiti, hac uulgus, hac denique barbari maximè commouentur. Verba enim neminem mouent, nisi eum qui

eiusdem linguæ societate coniunctus est: sententiaq; sæpe acuta, non acutorum hominum sensus prætervolant: actio, quæ præ se motum animi fert, omnes mouet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur, & eos iisdem notis & in aliis agnoscunt, & in se ipsi iudicant. Ad actionis autem usum atq; laudem, maximam sine dubio partem uox obtinet: quæ primum est optanda nobis, deinde quæcunq; erit, ea tuenda: de quo illud iam nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodum uoci seruiatur, equidem magnopere censeo seruiendum. Sed illud uidetur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quòd, ut dixi paulò antè: plurimis in rebus, quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad uocem in dicendo obtinendam, nihil est utilius quàm crebra mutatio, nihil perniciosius quàm effusa sine intermißione contentio. Quid? ad aures nostras, & actionis suauitatem, quid est uicißitudine & uarietate & commutatione aptius? Itaque idem Gracchus, quod potes audire Catule ex Licinio cliente tuo literato homine, quem seruum sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occultè post ipsum cùm concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut à contentione reuocaret. Audiui me hercule, inquit Catulus, &

sæpe

sæpe sum admiratus hominis cùm diligentiam, tum etiam doctrinam & scientiam. Ego uerò, inquit Crassus, ac doleo quidem illos uiros in eam fraudem in Republica esse delapsos, quanquam ea tela texitur, & ea incitatur in ciuitate ratio uiuendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum ciuium quos nostri patres non tulerunt, iam similes habere cupiamus. Mitte obsecro, inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum, & te ad Gracchi fistulam refer, cuius ego nondum planè rationem intelligo. In omni uoce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique uoci: hinc gradatim ascendere uocem, utile & suaue est. Nam à principio clamare, agreste quiddam est: & illud idem ad firmandum est uocem salutare. deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen inferius est quàm acutißimus clamor: quò te fistula progredi non sinet, & tamen ab ipsa contentione reuocabit. Est item contrà quiddam in remißione grauißimum, quoq; tanquam sonorum gradibus descenditur. Hæc uarietas, & hic per omnes sonos uocis cursus, & se tuebitur, & actioni afferet suauitatem: sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis nobiscum ad forum deferetis. Edidi quæ potui, non ut uolui, sed ut me temporis angustiæ coëgerunt. scitum est enim, causam conferre in tempus, cùm afferre plura si cupias, non queas.

Tu

Tu uerò, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita diuinitus, ut non à Græcis didicisse, sed eos ipsos hæc docere posse uideare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo, ac uellem ut meus gener sodalis tuus Hortensius affuisset: quem quidem ego confido omnibus istis laudibus quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus, Fore dicis? inquit: ego uerò esse iam iudico, & tum iudicaui, cum me consule in senatu causam defendit Africæ, nuperq; etiam magis cum pro Bithyniæ rege dixit. Quamobrem rectè uides Catule: nihil enim isti adolescenti neq; à natura, neq; à doctrina deesse sentio, quo magis est tibi Cotta & tibi Sulpiti uigilandum ac laborandum: non enim ille mediocris orator uestræ quasi succrescit ætati, sed & ingenio peracri, & studio flagranti, et doctrina eximia & memoria singulari, cui quanquam faueo, tamen illum ætati suæ præstare cupio: nobis uerò illum tanto minorem præcurrere uix honestum est. Sed iam surgamus, inquit, nosq; curemus, & aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamq; laxemus.

M. T.

M. T. CICERONIS DE CLARIS ORATORIBUS LIBER, QVI DICITVR BRVTVS.

VM è Cilicia decedens Rhodum uenissem, & eò mihi de Q. Hortensij morte esset allatũ, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam & amico amisso, cùm consuetudine iucunda, tum multorum officiorum coniunctione me priuatum uidebam, & interitu talis auguris dignitatem nostri collegij diminutam dolebam: qua in cogitatione & cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meæ fecerat, & inauguratum ab eodem: ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. Augebat etiam molestiam, quòd magna sapientium ciuium bonorumq; penuria, uir egregius, coniunctißimúsque mecum consiliorum omnium societate, alienißimo Reipub. tempore extinctus, & autoritatis & prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquerat: dolebamq; quòd non, ut pleriq; putabant, aduersarium aut obtrect

obtrectatorem laudum mearũ, sed socium potius & cõsortem gloriosi laboris amisi ram. Etenim si in leuiorum artium studio memoriæ proditum est poëtas nobiles poëtarũ æqualium morte doluisse: quo tandem animo eius interitũ ferre debui, cũ quo certare erat gloriosius, quàm omnino aduersarium non habere? cùm præsertim non modò nunquam sit aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus, sed contrà semper alter ab altero adiutus & communicando, & monendo, & fauendo. Sed quoniam perpetua quadam felicitate usus ille cessit è uita, suo magis quàm suorum ciuium tempore, & tum occidit, cùm lugere facilius Rempubl. posset, si uiueret, quàm iuuare: uixitq; tam diu, quàm licuit in ciuitate bene beateq; uiuere: nostro incommodo detrimentoq;, si est ita necesse, doleamus: illius uerò mortis opportunitatem beneuolentia potius, quàm misericordia prosequamur, ut quotiescunq; de clarissimo & beatissimo uiro cogitemus, illum potius quàm nosmetipsos diligere uideamur. Nam si id dolemus, quòd eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malum, quod modicè feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre uideamur: sin, tanquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur. Etenim si uiueret Q. Hortensius, cætera fortasse desideraret unà

cum reliquis bonis & fortibus ciuibus, hunc autem & praeter caeteros, aut cum paucis sustinere dolorem, cùm forum populus Rom. quod fuisset quasi theatrum illius ingenij, uoce erudita, & Romanis Graecisq; auribus digna, spoliatum atq; orbatum uideret. Equidem angor animo, non consilijs, non ingenij, non autoritatis armis egere Rempub. quae didiceram tractare, quibusq; me assuefeceram, quaeq; erant propria cùm praestantis in Repub. uiri, tum bene moratae & bene constitutae ciuitatis. Quòd si fuit in Repub. tempus ullum, cùm extorquere arma posset è manibus iratorum ciuium boni ciuis autoritas & oratio, tum profectò fuit, cùm patrocinium pacis exclusum est aut terrore hominum, aut timore. Ita nobismetipsis accidit, ut quanquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, quòd quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tanquam in portum confugere deberet, non inertiae, neque desidiae, sed otij moderati atque honestis cumq; ipsa oratio iam nostra canesceret, haberetq; suam quandam maturitatem, & quasi senectutem: tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi qui didicerant eis uti gloriosè, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. Itaq; ij mihi uidentur fortunatè beateq; uixisse, cum in caeteris ciuitatibus, tum maximè in nostra, quibus cum autoritate, rerumq;

gestarũ gloria, tum etiam sapientiæ laude perfrui licuit. Quorum memoria & recordatio in maximis nostris grauissimisq; curis iucunda sanè fuit, cùm in eam nuper ex sermone quodam incidissemus. Nam cùm inambularem in Xysto, & essem otiosus domi, M. ad me Brutus, ut consueuerat, cum Tito Pomponio uenerat, homines cum inter se coniuncti, tum mihi ita chari, itaq; iucundi, ut eorum aspectu omnis quæ me angebat de Republ. cura consederit. Quos postquam salutaui, Quid uos, inquam, Brute & Attice, nunc? quid tandem noui? Nihil sanè, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire uelis, aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus, Eo inquit, ad te animo uenimus, ut de Repub. esset silentium, & aliquid audiremus potius ex te, quàm te afficeremus ulla molestia. Vos uerò, inquam, Attice, & præsentē me cura leuatis, & absenti magna solatia dedistis: nam uestris primum literis recreatus, me ad pristina studia reuocaui. Tum ille, Legi, inquit, perlubenter epistolam quam ad te Brutus misit ex Asia, quæ mihi uisus est & monere te prudenter, & consolari amicissimè. Rectè, inquam, est uisus: nam me istis scito literis ex diuturna perturbatione totius ualetudinis tãquam ad aspiciendã lucem esse reuocatum. Atq; ut post Cannensem illam calamitatē primum Marcelli ad Nolam prælio populus se Romanus erexit, posteaq; prosperæ

res

res deinceps multæ cōsecutæ sunt: sic post rerum nostrarum & communium grauißimos casus nihil ante epistolam Bruti mihi accidit quod uellem, aut quod aliqua ex parte solicitudines alleuaret meas. Tum Brutus, Volui id quidem efficere certè, & capio magnum fructū, si quidem quod uolui tanta in re cōsecutus sum: sed scire cupio quæ te Attici literæ delectauerint. Ista uerò, inquam, Brute non modò delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerūt. Salutem? inquit ille. quodnam tandem genus istuc tam præclarum literarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio, aut ad hoc tempus aptior, quàm illius libri quo me hic affatus quasi iacentem excitauit? Tum ille, Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breuiter, &, ut mihi quidem uisum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute dico librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus, Optatißimum mihi quidem est quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut nouum, aut tanto usui posset esse? Ille uerò & noua, inquam, mihi quidem multa, & eam utilitatem quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum, uno in conspectu omnia uiderem: quæ cum studiosè tractare cœpissem, ipsa mihi tractatio literarum salutaris fuit, admonuitq́; Pomponi, ut à te ipso sumerem aliquid ad me reficiēdum, teq́;

remunerandum, si non pari, at grato tamen munere: quãquam illud Hesiodium laudatur à doctis, quod eadem mensura reddere iubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore, si poßis. Ego autem uolũtatem tibi profectò emetiar, sed rem ipsam nondum posse uideor. idq; ut ignoscas, à te peto. Nec enim ex nouis (ut agricolæ solent) fructibus est unde tibi reddam quod accepi: sic omnis fœtus repressus, exustusq; flos siti ueteris ubertatis exaruit: nec ex conditis, qui iacent in tenebris, & ad quos omnis nobis aditus, qui penè solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tanquam in inculto & derelicto solo, quod ita diligenter colemus, ut impendijs etiam augere poßimus largitatem tui muneris, modò idem noster animus efficere poßit quod ager, qui cum multos annos quieuit, uberiores afferre fruges solet. Tum ille, Ego uerò & expectabo ea quæ polliceris, nec exigam nisi tuo commodo, & erũt mihi pergrata si solueris. Mihi quoq;, inquit Brutus, & expectanda sunt ea quæ Attico polliceris, etsi fortasse ego à te huius uoluntarius procurator petam, quod ipse cui debes, incommodo exacturum negat. At uerò, inquam, tibi ego Brute non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim: nam hunc qui negat, uideo flagitatorem non

illum

illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen & acrem fore. Tum Pomponius, Ego verò, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo interuallo modò primum animaduerti paulo te hilariorem. Itaq; quoniam id quod mihi deberetur, se exacturum professus est: quod huic debes, ego à te peto. Quidnam id? inquam Vt scribas, inquit, aliquid. iampridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nam ut illos de Repu. libros edidisti, nihil à te sanè postea accepimus, eisq; nosmetipsi ad rerum naturalium memoriã comprehendendam impulsi atq; incensi sumus. Sed illa cum poteris, atq; ut possis, rogo. Nunc uerò, inquit, si es animo uacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoasti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam, & quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutũ tuum uel nostrum potius detulissem, magnopere hic audire se uelle dixit. Itaq; hunc elegimus diem, cum te sciremus esse uacuum. Quare si tibi est commodum, ede illa quæ cœperas, & Bruto, & mihi. Ego uerò, inquam, si potuero faciam uobis satis. Poteris, inquit: relaxa modò paulum animum, aut sanè (si potes) libera. Nempe igitur hinc tum Pomponi ductus est sermo, quòd erat à me mentio facta, causam Deiotari fidelissimi atq; optimi regis ornatissimè &

remunerandum, si non pari, at grato tamen munere: quanquam illud Hesiodium laudatur à doctis, quod eadem mensura reddere iubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore si possis. Ego autem uolũtatem tibi profectò emetiar, sed rem ipsam nondum posse uideor. idq; ut ignoscas, à te peto. Nec enim ex nouis (ut agricolæ solent) fructibus est unde tibi reddam quod accepi: sic omnis fœtus repressus, exustusq; flos siti ueteris ubertatis exaruit: nec ex conditis, qui iacent in tenebris, & ad quos omnis nobis aditus, qui penè solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tanquam in inculto & derelicto solo, quod ita diligenter colemus, ut impendijs etiam augere possimus largitatem tui muneris, modò idem noster animus efficere possit quod ager, qui cum multos annos quieuit, uberiores afferre fruges solet. Tum ille, Ego uerò & expectabo ea quæ polliceris, nec exigam nisi tuo commodo, & erũt mihi pergrata si solueris. Mihi quoq;, inquit Brutus, & expectanda sunt ea quæ Attico polliceris, etsi fortasse ego à te huius uoluntarius procurator petam, quod ipse cui debes, incommodo exacturum negat. At uerò, inquam, tibi ego Brute non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim: nam hunc qui negat, uideo flagitatorem non illum

illum quidem tibi molestum, sed aßiduum tamen & acrem fore. Tum Pomponius, Ego uerò, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo interuallo modò primum animaduerti paulo te hilariorem. Itaq; quoniam id quod mihi deberetur, se exacturum professus est: quod huic debes, ego à te peto. Quidnam id? inquam Vt scribas, inquit, aliquid. iampridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nam ut illos de Repu. libros edidisti, nihil à te sanè postea accepimus, eisq́; nosmetipsi ad rerum naturalium memoriã comprehendendam impulsi atq; incensi sumus. Sed illa cum poteris, atq; ut poßis, rogo. Nunc uerò, inquit, si es animo uacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoasti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam, & quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutũ tuum uel nostrum potius detulissem, magnopere hic audire se uelle dixit. Itaq; hunc elegimus diem, cum te sciremus esse uacuum. Quare si tibi est commodum, ede illa quæ cœperas, & Bruto, & mihi. Ego uerò, inquam, si potuero faciam uobis satis. Poteris, inquit: relaxa modò paulum animum, aut sanè (si potes) libera. Nempe igitur hinc tum Pomponi ductus est sermo, quòd erat à me mentio facta, causam Deiotari fidelißimi atq; optimi regis ornatißimè &

copiosissime à Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio tractũ esse sermonem, teq; Bruti dolentem uicem, quasi defleuisse indiciorum uastitatem, & fori. Feci, inquã, istuc quidem, & sæpe facio. Nam mihi Brute in te intuenti, crebrò in mentem uenit uereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis, & exquisita doctrina, & singularis industria. Cum enim in maximis cau sis uersatus esses, & cum tibi ætas nostra iam cederet, fascesq; summitteret, subitò in ciuitate cùm alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille, Cæterarum rerum causa, inquit, istuc & doleo, & dolendum puto: dicẽdi autem me non tam fructus & gloria, quàm studiũ ipsum exercitatioq; delectat: quod mihi nulla res eripiet, te præsertim tam studioso. Etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare qui eloquentiæ ueræ dat operam, dat prudentiæ, qua ne maximis quidem in bellis æquo animo carere quisquam potest. Præclarè, inquam, Brute dicis: eoq; magis ista dicendi laude delector, quòd cætera quæ sunt quondam habita in ciuitate pulcherrima, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci, aut adeptum putet, eloquentem neminem uideo factum esse uictoria. Sed quò facilius sermo explicetur, sedentes, si ui detur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in

pratulo

pratulo propter Platonis statuam consedimus. Hic ego, Laudare igitur eloquentiam, & quanta uis sit eius, expromere: quantamq; ijs qui sint eam cōsecuti, dignitatem afferat, neq; propositū nobis est hoc loco, neq; necessarium. Hoc uerò sine ulla dubitatione confirmauerim, siue illa arte pariatur aliqua siue exercitatione quadam, siue natura, rem unā esse omnium difficilimam. Quibus enim ex quinq; rebus constare dicitur, earum unaquaeq; est ars ipsa magna per sese. Quare quinq; artium concursus maximarum, quantam uim quantamq; difficultatem habeāt, existimari potest. Testis est Graecia, quae cum eloquentiae studio sit incensa, tandiuq; excellat in ea, praestetq; caeteris, tamē omneis artes uetustiores habet, & multo antè non inuentas solum, sed etiam perfectas, quàm haec est à Graecis elaborata dicendi uis, atq; copia in quam cum intueor, maximè mihi occurrūt, Attice, & quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primū se orator extulit, primumq; etiam monumentis & literis oratio est coepta mandari: tamen ante Periclem, cuius scripta quaedam feruntur, & Thucydidem, qui non nascētibus Athenis, sed iam adultis fuerunt, litera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat, & oratoris esse uideatur. Quanquam opinio est, & eum qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum, & paulo seniorem etiam Solonem, posteaq; Clisthenem,

multum, ut temporibus illis, ualuisse dicendo. Post hanc ætatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia, tum etiam eloquentia præstitisse. Post Pericles, qui cum floreret omni genere uirtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem ciuem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic ætati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes: quibus temporibus quod dicendi genus uiguerit, ex Thucydidis scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maximè potest: grandes erant uerbis, crebri sententijs, compressione rerum breues, & ob eam ipsam causam interdũ subobscuri. Sed ut intellectum est quantam uim haberet accurata & facta quodammodo oratio, tum etiam magistri dicendi multi subitò extiterunt: tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Chius, Hippias Eleus, in honore magno fuit, aliiq; multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sanè uerbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) dicendo fieri superior posset. Iis opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat uerbis. Huius ex uberrimus sermonibus extiterunt doctissimi uiri: primumq; tũ philosophia, non illa de natura, quæ fuerat antiquior, sed hæc in

qua

qua de bonis rebus & malis, deq; hominū uita & moribus disputatur, inuenta dicitur, quod quoniā genus ab hoc quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus reijciamus: ad oratores, a quibus digressi sumus, reuertamur. Extitit igitur iam senibus illis quos paulò antè diximus, Isocrates (cuius domus cuncta Græcia quasi ludus quidam patuit, atq; officina dicēdi) magnus orator, & perfectus magister, quanquā forensi luce caruit, intraq; parietes aluit eam gloriam, quā nemo quidē meo iudicio est postea consecutus. is & ipse scripsit multa præclarè, et docuit alios: & cum cætera melius quàm superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum uersum effugeret, modum tamen & numerum quēdam oportere seruari. Ante hunc enim uerborum quasi structura, & quædam ad numerum conclusio nulla erat: aut siquando erat, non apparebat eam debita opera esse quæsitam, quæ forsitan laus sit: ueruntamen natura magis, tum casu nonnunquam, quàm aut ratione aliqua, aut obseruatione fiebat. Ipsa enim natura circunscriptione quadam uerborū comprehendit concluditq; sententiam: quæ cum aptis constricta uerbis est, cadit etiam plerunq; numerose. Nam & aures ipsæ quid plenum, quid inane sit, iudicant, & spiritu quasi necessitate aliqua uerborum comprehensio terminatur: in quo non modò defici, sed etiam laborare

turpe est. Tum fuit Lysias, ipse quidem in causis forensibus non uersatus, sed egregiè subtilis scriptor atq; elegans, quem iam, propè audeas oratorem perfectum dicere: nam planè quidem perfectum, & cui nihil admodum desit, Demosthenem facilè dixeris. Nihil acutè inueniri potuit in eis causis quas scripsit, nihil (ut ita dicam) subdolè, nihil uersutè, quod ille non uiderit: nihil subtiliter dici, nihil pressè, nihil enucleatè quo fieri possit aliquid limatius. nihil contrà grande, nihil incitatũ: nihil ornatũ uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quicquam esset elatius. Huic Hyperides proximus & Aeschines fuit, & Lycurgus, & Dinarchus, & is, cuius nulla extant scripta, Demades, aliiq; plures. Haec enim aetas effudit hanc copiam, &, ut opinio mea fert, succus ille & sanguis incorruptus usq; ad hanc aetatẽ oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus adolescẽs, eruditissimus ille quidem horum omnium: sed non tam armis institutus, quàm palaestra: itaq; delectabat magis Athenienses, quàm inflãmabat: processerat enim in solem & puluerem, non ut è militari tabernaculo, sed ut è Theophrasti doctissimi hominis umbraculis. Hic primus inflexit orationem, & eam mollem teneramq; reddidit: & suauis, sicut fuit, uideri maluit, quàm grauis: sed suauitate ea qua perfunderet animos,

mos, non qua perstringeret: & tantùm ut memoriam cõcinnitatis suæ, non (queadmodum de Pericle scripsit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum à quibus esset auditus. Vidésne igitur ut in ea ipsa urbe in qua & nata & alta sit eloquẽtia, quàm ea serò prodierit in lucem? Siquidem ante Solonis ætatẽ et Pisistrati, de nullo ut diserto memoria proditum est. At hi quidẽ, ut pop. Ro. ætas est, senes: ut Atheniensium secula numerãtur, adolescentes debẽt uideri. Nam etsi Seruio Tullo regnante uiguerũt, tamen multo diutius Athenæ iam erant, quàm est Roma ad hodiernum diem: nec tamẽ dubito quin habuerit uim magnã semper oratio. Neq; enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Vlyssi tribuisset Homerus, & Nestori, quorum alterum uim habere uoluit, alterum suauitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiæ: neq; ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac planè orator fuisset: cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit, à quo est disciplina Lacedæmoniorum astricta legibus. Sed studium eius generis, maiorq; uis agnoscitur in Pisistrato. Deniq; hunc proximo seculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus: ut apud Athenienses, non ita sanè uetus. Fuit enim regnante iam Græcia, nostra autem ciuitate non

Coriolan. et Themist. [illegible] comparatio.

ita pridē dominatu regio liberata. nam bellum Volscorum illud grauißimum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem ferè tempore quo Persarū bellum fuit, similisq; fortuna clarißimorum uirorum. Siquidē uterq; cum ciuis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria, se ad hostes contulit, conatumq; iracundiæ suæ morte sedauit. nam etsi aliter est apud te Attice de Coriolano, concede tamē ut huic generi mortis potius assentiar. At ille ridens, Tuo uerò, inquit, arbitratu, quoniam quidem cōcessum est rhetoribus ementiri in histōrijs, ut aliquid dicere poßint argutius. Vt enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam quem Thucydides, qui & Atheniensis erat, et summo loco natus, summusq; uir, & paulò ætate posterior, tantum mortuū scripsit, & in Attica clàm humatum, addidit fuisse suspicionem ueneno sibi consciuisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolauisset, excepisse sanguinem patera, & eo poto mortuū cōcidisse. Hanc enim mortem rhetoricè & tragicè ornare potuerunt: illa mors uulgaris nullam præbebat materiem ad ornatum. Quare quoniam tibi quadrat, omnia fuisse in Themistocle paria et Coriolano, pateram quoq; à me sumas licet, præbebo etiā hostiā, ut Coriolanus sit planè alter Themistocles. Sit sanè, inquā, ut lubet de isto. & ego cautius posthac historiā attingā te audiente, quē rerum

Roman

Romanarum autorẽ laudare possum religiosissimum. Sed tũ ferè Pericles Xantippi filius, de quo antè dixi, primus adhibuit doctrinam: quæ quanquã tũ nulla erat dicendi, tamẽ ab Anaxagora Physico eruditus, exercitationẽ mentis à recõditis abstrusisq; rebus ad causas forenses popularesq; facilè traduxerat. Huius suauitate maximè hilaratæ sunt Athenæ, huius ubertatem & copiam admiratæ, eiusdem uim dicendi terroremq; timuerunt. Hæc igitur ætas prima Athenis oratorem propè perfectum tulit. Nec enim in cõstituentibus Remp. nec in bella gerentibus, nec in impeditis, ac regum dominatione deuinctis, nasci cupiditas dicẽdi solet. Pacis est comes, otijq; socia, & iam bene constitutæ ciuitatis quasi alumna quædã eloquentia. Itaq; ait Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrãnis res priuatæ longo interuallo indicijs repeterentur, tum primùm (quòd esset acuta illa gẽs, & controuersa natura) artem et præcepta Siculos Coracem & Tisiam conscripsisse. nam antea neminem solitũ uia, nec arte, sed accuratè tamen, & de scripto plerosq; dicere: scriptasq; fuisse & paratas à Protagora rerũ illustriũ disputationes, quæ nunc communes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiã, cum singularum rerum laudes uituperationesq; cõscripsisset quod iudicaret hoc oratoris maximè proprium, rem augere posse laudando, uituperandoq; rursus

afflig

affligere. Huic Antiphonem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta, quo neminem unquam melius ullam orauisse capitis caussam, cum se ipse defenderet, se audiẽte locuples autor scripsit Thucydides. Nam Lysiam primò profiteri solitum artem esse dicẽdi: deinde quòd Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere alijs cœpisse, artem remouisse. Similiter Isocratem primò artem dicendi esse negauisse, scribere autem alijs solitum orationes, quibus in iudicijs uterentur: sed cum ex eo (quia quasi cõmitteret contra legem, quo quis in iudicio circunueniretur) sæpe ipse in iudicium uocaretur, orationes alijs destitisse scribere, totumq; se ad artes componendas transtulisse. Et Græciæ quidem oratorum partus atq; fonteis uides ad nostrorum annalium rationem ueteres, ad ipsorum sanè recentes. Nam antequam delectata est Atheniensium ciuitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia & in domesticis et bellicis rebus effecerat. Hoc autem studium non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Argiuum oratorẽ, aut Corinthium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto homine suspicari libet. Lacedæmonium uerò usq; ad hoc tempus audiui fuisse neminem. Menelaum ipsum, dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca

dicen

dicentem. Breuitas autem, laus est interdum in aliqua parte dicendi, in uniuersa eloquẽtia laudem non habet. At uerò extra Græciam magna dicendi studia fuerũt, maximiq; huic laudi habiti honores illustre oratorũ nomen reddiderunt. Nam ut semel è Peireæo eloquẽtia euecta est, omnes peragrauit insulas, atq; ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemq; illam salubritatem Atticæ dictionis quasi sanitatem perderet, ac loqui penè dedisceret. Hinc Asiatici oratores, non contemnendi quidẽ nec celeritate nec copia, sed parum pressi, et nimis redundantes, Rhodij saniores, & Atticorũ similiores. Sed de Græcis hactenus. etenim hæc ipsa forsitan fuerint non necessaria. Tum Brutus. Ista uerò, inquit, quàm necessaria fuerint, non facilè dixerim: iucunda certè mihi fuerunt, neq; solũ non longa, sed etiã breuiora quàm uellem. Optimè inquam: sed ueniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quàm quantum ex monumentis suspicari licet. Quis enim putet aut celeritatem ingenij Lucio Bruto illi nobilitatis uestræ principi defuisse? qui de matre suauianda ex oraculo Apollinis tam acutè arguteq; coniecerit, qui summam prudentiam simulatione stultitiæ texerit, qui potentissimũ regẽ, clarissimi regis filium expulerit, ciuitatemq; perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus, iudicijsq;

cijsq;

eiúsq; deuinxerit: qui collegæ suo imperium abrogauerit, ut è ciuitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certè effici nõ potuisset, nisi esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis post reges exactos, cũ plebes propè ripam Anienis ad tertiũ miliariũ cõsedisset, eumq; montem qui Sacer appellatus est, occupauisset, M. Valerium Dictatorẽ dicendo sedauisse discordias, eiq; ob eã rem honores amplißimos habitos, & eũ primũ ob eam causam Maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror nõ aliquid potuisse dicendo, qui, post decemuiralem inuidiam plebem in patres incitatam, legibus & concionibus suis mitigauerit. Possumus Appium Claudium suspicari disertum; quia senatum iamiam inclinatum à Pyrrhi pace reuocauerit. Possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captiuis recuperandis missus orator: T. Coruncanum, quòd ex pontificum commẽtarijs longè plurimum ingenio ualuisse uideatur: M. Curium, quòd is Trib. pleb. interrege Appio Cæco diserto homine comitia contra leges habente, cum de plebe Consulem non accipiebat, patres antè autores fieri coëgerit: quòd fuerit permagnum, nondum lege Mænia lata. Licet aliquid etiam de M. Popilij ingenio suspicari, qui cum COS. esset, eodemq; tempore sacrificium publicum cum læna faceret, quòd erat flamen Carmentalis, plebis contra

patres

patres concitatione & seditione nunciata, ut erat læna amictus, ita uenit in concionem, seditionemq; cum autoritate tum oratione sedauit. Sed eos oratores habitos esse, aut omnino tum ullum eloquentiæ præmium fuisse, nihil sanè mihi legisse uideor, tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius, is qui Trib. pleb. legem de agro Gallico & Piceno uiritim diuidendo tulerit, qui COS. apud Thrasimenum sit interfectus, ad populum ualuisse dicendo. Quintus etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis: & Q. Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone Consul fuit. Quem uerò extet, & de quo sit memoriæ proditum eloquentem fuisse, & ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiæ est autor, & idoneus quidem mea sententia, Q. Ennius, præsertim cum & ipse eum audiuerit, & scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est, amicitiæ causa esse mentitũ. Est igitur sic apud illum in nono (ut opinor) annali,

Additur orator Cornelius suauiloquenti
Ore Cethegus Veturio collega Philoni
Filius, & oratorem appellat, & suauiloquentiam tribuit: quæ nunc quidem non tam est in plerisq;. latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur, sed est ea laus eloquentiæ certè maxima.

Is dict

Is dictus ollis popularibus olim,
Qui tum uiuebant homines atq; æuum agitabant,
Flos delibatus populi.

Probè uerò. Vt enim hominis decus ingenium, sic ingenij ipsius lumen est eloquentia: qua uirum excellentem præclarè tum illi hominis florem populi esse dixerunt,
Suadæq; medulla. πειθὼ, *quam uocant Græci, cuius effector est orator, hanc suadam appellauit Ennius: eius autem Cethegum medullam fuisse uult, ut quam deam in Periclis labris scripsit Eupolis sessitauisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus* COS. *cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo, Quæstorq; his consulibus M. Cato, modò planè annis* CXL. *ante me cōsulem: & id ipsum nisi unius esset Ennij testimonio cognitū, hunc uetustas, ut alios fortasse multos, obliuione obruisset. Illius autem ætatis qui sermo fuerit, ex Næuianis scriptis intelligi potest, His enim consulibus, ut in ueteribus commentarijs scriptum est, Næuius est mortuus: quanquam Varro noster diligentissimus inuestigator antiquitatis putat in hoc erratum, uitamq; Næuij producit longius. Nam Plautus P. Claudio, L. Porcio, uiginti annis post illos quos antè dixi* COSS. *mortuus est, Catone Censore. Hunc igitur Cethegum consecutus est ætate Cato, qui*

annis

annis IX. post eum fuit COS. eum nos, ut peruenerem habemus, qui L. Martio, M. Manilio COSS. *mortuus est annis* LXXXIII. *ipsis antè me consulem. Nec uerò habeo quenquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appij Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho, & nonnullae mortuorum laudationes forte delectant: & hercules hae quidem extant. Ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumēta seruabant, & ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, & ad memoriā laudum domesticarum, & ad illustrandam nobilitatem suam: quanquam his laudationibus historia rerum nostrarū est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis, quae facta nō sunt: falsi triūphi, plures consulatus, genera etiam falsa, et ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus: ut si ego me à M. Tullio esse dicerem, qui Patricius cum Ser. Sulpitio* COS. *anno decimo post exactos reges fuit. Catonis autem orationes nō minus multae ferè sunt, quàm Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse. Est enim Atticus, quoniam certè Athenis est & natus & mortuus, & functus omni ciuiū munere: quanquam Timaeus eum, quasi Licinia & Mutia lege repetit Syracusas: & quodāmodo est nonnulla in his etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegātes, faceti, breues. Sed ille Graecus ab*

omni laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui tam habitus corporis opimos, quàm gracilitates consectentur, quos ualetudo (modò bona sit) tenuitas ipsa delectat: quanquam in Lysia sunt sæpe etiã lacerti, sic ut & fieri nihil possit ualetius: uerum est certè genere toto strigosior, sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gaudeant. Catonem uerò quis nostrorum oratorũ, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis nouit omnino? At quem uirum, dij boni! mitto ciuem, aut senatorem, aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quærimus. Quis illo grauior in laudando? acerbior in uituperando? in sentẽtijs argutior? in docendo edisserendoq; subtilior? Refertæ sunt orationes amplius centum quinquaginta; (quas quidẽ adhuc inuenerim, & legerim) & uerbis & rebus illustribus: licet ex his eligant ea quæ notatione & laude digna sint, omnes oratoriæ uirtutes in eis reperientur. Iam uerò Origines eius quem florem, aut quod lumen eloquentiæ non habent? Amatores huic desunt, sicuti multis iam antè seculis & Philisto Syracusio, & ipsi Thucydidi. Nam ut horum concisis sententijs, interdum etiam non satis apertis cum breuitate, tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suæ, quod idem Lysiæ Demosthenes: sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum quasi exaggerata

rata

rata altius oratio. Sed & in nostris inscitia est, quòd ij ipsi qui in Græcis antiquitate delectantur, eaq; subtilitate quam Atticam appellant; hanc in Catone non nouerunt quidem: Hyperidæ uolunt esse, & Lysiæ: laudo. sed cur nolunt Catonis? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. sapienter id quidem, atq; utinã imitarentur, nec ossa solum, sed etiam sanguinẽ: gratum est tamen quod uolunt. Cur igitur Lysias & Hyperides amatur, cũ penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius sermo, & quædam horridiora uerba. ita enim tum loquebatur. Id muta quod tum ille non potuit, & adde numeros, & aptior sit oratio: ipsa uerba compone, & quasi coagmenta, quod ne Græci quidem ueteres factitauerunt: iam neminem antepones Catoni. Ornari orationem Græci putant, si uerborum immutationibus utãtur, quos appellant τρόπους: & sententiarum orationisq; formis, quæ uocant σχήματα: non uerisimile est quàm sit in utroq; genere & creber & distinctus Cato. Nec uerò ignoro nondum esse satis politũ hunc oratorem, & quærendum esse aliquid perfectius: quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem uetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius, sed maiore honore in omnibus artibus, quàm in hac una dicendi, uersatur antiquitas. Quis enim eorũ qui hæc minora animaduertunt, non

intelligit Canachi signa rigidiora esse, quàm ut imitentur ueritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quàm Canachi. Nondum Myronis satis ad ueritatem adducta, iam tamen quæ non dubites pulchra dicere. Pulchriora etiam Polycleti, & iam planè perfecta, ut mihi quidem uideri solent. Similis in pictura ratio est, in qua Zeuxim, & Polygnotū, & Timantem, & eorum qui non sunt usi plus quàm quatuor coloribus, formas & lineamenta laudamus. At in Aetione, Nicomacho, Protogene, Apelle, iam perfecta sunt omnia, & nescio an reliquis in rebus omnibus idem eueniat. Nihil est enim simul & inuentum & perfectū. Nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poëtæ: quod ex eis carminibus intelligi potest, quæ apud illum & in Phæacum & in procorum epulis canuntur. Quid, nostri ueteres uersus ubi sunt,

Quos olim Fauni, uatesq; canebant?
Cùm neq; Musarum scopulos quisquam superarat,
Nec dicti studiosus erat. Ante hunc,

ait ipse de se, nec mētitur in gloriando. sic enim sese res habet: nam & Odyssea Latina est sic tanquā opus aliquod Dædali, & Liuianæ fabulæ non satis dignæ quæ iterū legantur. Atq; hic Liuius, qui primus fabulam, C. Claudio Cæci filio, & M. Tuditano COS S. docuit. anno ipso ante

rude ... dicere Dædalum ... derisui futurus.

antè quàm natus est Ennius, post Romam conditam autem CCCC.X. ut hic ait, quem nos sequimur: est enim inter scriptores de numero annorum controuersia. Accius autem à Q. Maximo quintùm consule captum Tarento scripsit Liuium annis XXX, postquam eum fabulam docuisse & Atticus scribit, & nos in antiquis commẽtarijs inuenimus. Docuisse autem fabulã annis pòst XI. C. Cornelio, Q. Minutio COSS. ludis Luctatijs, quos Salinator Senensi prælio uouerat. In quo tantus error Accij fuit, ut his COSS. XL. annos natus Ennius fuerit: cui cũ æqualis fuerit Liuius, minor fuit aliquanto is qui primus fabulam dedit, quàm ij qui multas docuerant ante hos COSS. & Plautus, & Næuius. Hæc si minus apta uidentur huic sermoni Brute, Attico aßigna, qui me inflammauit studio illustrium hominum ætates & tempora persequendi. Ego uerò, inquit Brutus, & delector ista quasi notatione temporum, & ad id quod instituisti, oratorum genere distinguere ætatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. Rectè, inquã, Brute intelligis, atq; utinam extarent illa carmina, quæ multis seclis ante suam ætatem in epulis esse cantitata à singulis conuiuis de clarorum uirorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato: tamen illius quem in uatibus & Faunis enumerat Ennius, & bellum Punicum quasi Myronis opus dele-

ctat. Sit Ennius sanè, ut est certè, perfectior: qui si illum, ut simulat, contẽneret, non omnia bella persequens, primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit cur id faciat:

-Scripsere (inquit) alij rem Versibus: & luculentè quidẽ scripserunt, etiam si minus quàm tu, politè. Nec uerò tibi aliter uideri debet qui à Neuio uel sumpsisti multa, si fateris: uel si negas, surripuisti. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Crassus, qui cum superiore Aphricano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem à Paulo adoptauit, si corpore ualuisset, in primis habitus esset disertus: indicant cum oratiunculæ, tum historia quædam Græca scripta dulcissimè. Numeroq; eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem ciuilis omnium peritißimus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem C. Sulpitius Gallus, qui maxime omnium nobilium Græcis literis studuit: isq; & oratorum in numero est habitus, et fuit reliquis rebus ornatus, atq; elegans. Iam enim erat unctior quædam splendidiorq; consuetudo loquendi. Nam hoc Prætore ludos Apollini faciẽte, cũ Thyestem fabulam docuisset, Q. Martio, Cn. Seruilio COSS. mortem obijt Ennius. Erat ijsdem temporibus T. Gracchus P. F. qui bis COS. & Censor

Censor fuit, cuius est oratio Græca apud Rhodios, quem ciuem cùm grauem, tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis COS. *& Censor fuit, habitum eloquentem. M. alium illius qui sacra acceperit, filium. dicunt etiam L. Lentulum, qui cũ C. Figulo* COS, *fuit, Q. Nobiliorem M. filium iam patrio instituto deditum studio literarũ, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militauerat, ciuitate donauit, cùm Triumuir coloniã deduxisset: & T. Annium Luscum huius Q. filij collegam, non indisertum dicunt fuisse. Atq; etiã L. Paulus Aphricani pater personam principis ciuis facilè dicẽdo tuebatur. At uerò etiam tum Catone uiuo, qui annos quinq; &* LXXX. *natus excessit è uita, cum quidem eo ipso anno contra Seruium Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit. Sed uiuo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam & A. Albinus, is qui Græcè scripsit historiã, qui consul cũ L. Lucullo fuit, & literatus & disertus fuit: & tenuit cum hoc locum quendã etiam Ser. Fuluius, & unà Ser. Fabius Pictor, et iuris & literarũ & antiquitatis bene peritus. Quintusq; Fabius Labeo fuit ornatus ijsdem ferè laudibus. Nã Q. Metellus, is cuius quatuor filij consulares fuerũt, in primis est habitus eloquẽs, qui*

pro L. Cotta dixit accusante Aphricano, cuius & aliæ sunt orationes, & contra T. Gracchum exposita est in C. Fannij annalibus. Tum ipse L. Cotta ueterator habitus, sed C. Lælius & P. Aphricanus in primis eloquentes, quorum, extant orationes, ex quibus existimari de ingenijs oratorum potest. Sed inter hos ætate paulum his antecedens sine cõtrouersia Ser. Galba eloquentia præstitit: & nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria & quasi legitima opera tractauit, ut egrederetur à proposito ornandi causa, ut delectaret animos, aut permoueret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur: sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia præstitisse, exiliores orationes sunt, & redolentes magis antiquitatem, quàm aut Lælij, aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis. Itaque exaruerunt, uix iam ut appareant. De ipsius Lælij & Scipionis ingenio, quanquam ea est iam opinio, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Lælio illustrior. At oratio Lælij de collegis, non melior quàm de multis quam uoles, Scipionis: non quò illa Lælij quicquam sit dulcius, aut quòd de religione dici possit augustius, sed multo tamen uetustior & horridior ille quàm Scipio: & cùm sint in dicendo uariæ uoluntates, delectari mihi magis antiquitate uidetur, & libenter uerbis etiam uti paulo magis priscis

Lælius

Lælius. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude aspirare ad Aphricanũ nemo potest, in qua ipsa egregium Viriati bello reperimus fuisse Lælium: sic ingenij, literarum, eloquentiæ, sapientiæ deniq;, etsi utriq; primas, priores, tamen libenter deferunt Lælio. Nec mihi cæterorum iudicio solum uidetur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior: ut faciles essent in suum cuiq; tribuendo. Memoria teneo Smyrnæ me ex P. Rutilio Rufo audiuisse cùm diceret adolescentulo se accidisse ut ex S.C. P. Scipio & D. Brutus (ut opinor) COSS. de re atroci magnaq; quærerent. Nam cùm in sylua sua ita facta cædes esset, notiq; homines interfecti, insimularenturq; familia, partim etiam liberi societatis eius quæ picariam de P. Cornelio, L. Mummio censoribus redemisset, decreuisse senatum ut de ea re cognoscerent & statuerent Consules. causam pro publicanis accuratè, ut semper solitus esset, eleganterq; dixisse Lælium. Cùm consules re audita amplius de consilij sententia pronuntiauissent, paucis interpositis diebus, iterum Lælium multo diligentius meliusq; dixisse: iterũq; eodem modo à consulibus rem esse prolatam: tũ Lælium, cùm eum socij domũ reduxissent, egissentq; gratiasq;, & ne defatigaretur orauissent,

locutum esse ita, se, quę fecisset, honoris eorum causa studiosè accurateq; fecisse, sed se arbitrari causam illam à Ser. Galba, quòd is in dicendo ornatior acriorq; esset, grauius & uehementius posse defendi. Itaq; autoritate C. Lælij publicanos causam detulisse ad Galbam: illum autem, quòd ei uiro succedendum esset, uerecundè & dubitanter recepisse: num quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaq; posuisse: & cum cognitionis dies esset: & ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane uenisset ut eum admoneret, & ad dicendi tempus adduceret, usq; illum quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis, commentatum in quadam testudine cum seruis literatis fuisse, quibus aliud dictare eodem tempore solitus esset. interim cùm esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in ædes eo colore, & ijs oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. Addebat etiam, id quod ad rem pertinere putabat, scriptores illos malè multatos exisse cum Galba. Ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando uehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna expectationis, plurimis audientibus coram ipso Lælio sic illam causam tanta ui tantaq; grauitate dixisse Galbã, ut nulla ferè pars orationis silentio præteriretur. Itaq; multis querelis, multaq;

miser

miseratione adhibita, socios omnibus approbantibus illa die quæstione liberatos esse. Ex hac Rutiliana narratione suspicari licet, cum duæ summæ sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera grauiter agendi ad animos audientium permouendos: multoq; plus proficiat is qui inflammet iudicem, quàm ille qui doceat: elegantiam in Lælio, uim in Galba fuisse. Quæ quidem uis tum maxime cognita est, cum Lusitanis à Seruio Galba Prætore contra interpositam (ut existimabatur) fidem interfectis: T. Libone Tribuno pleb. populum incitante, & rogationem in Galbam priuilegii similem ferente, summa senectute (ut antè dixi) M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit: quam orationem in Origines suas retulit, paucis antè quàm mortuus est an diebus, an mensibus? Tum igitur recusans Galba pro sese, & populi Romani fidem implorans, cùm suos pueros, tum C. Galli etiam filium flens commendabat, cuius orbitas & fletus mirè miserabilis fuit, propter recentem memoriam clarissimi patris. isq; se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atq; etiã ipsum Libonem non infantem uideo fuisse, ut ex orationibus eius intelligi potest. Cùm hæc dixissem, & paulum interquieuissem, Quid igitur, inquit, est causæ, Brutus, si tanta uirtus in oratore

Galba

Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius apparet? quod mirari non possum in eis qui nihil omnino scripti reliquerunt. Nec enim est eadem, inquam Brute, causa non scribendi, & non tam bene scribendi, quam dixerint. Nam uidemus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem: pleraq; enim scribuntur orationes habitæ iam, non ut habeantur. Alios non laborare ut meliores fiant: nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio: memoriam autem in posterum ingenij sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam, eamq; etiam maiorem uisum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non uenerint. Alios, quòd melius putent dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis hominibus neq; satis doctis plerunq; contigit, ut ipsi Galbæ: quem fortasse uis non ingenij solum, sed etiam animi, & naturalis quidam dolor dicentem incendebat: efficiebatq; ut & incitata & grauis & uehemens esset oratio: dein cùm otiosus stylum prehenderat, motusq; omnis animi tanquam uentus hominem defecerat, flaccescebat oratio: quod ijs, qui limatius dicendi consectantur genus, accidere non solet: propterea quòd prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo poßit & dicere, & scribere: ardor animi nō semper adest, isq; cùm consedit, omnis

cur magni uiri nihil scripserint

illa

illa uis & quasi flamma oratoris extinguitur. Hanc igitur ob causam uidetur Lælij mens spirare etiam in scriptis, Galbæ autem uis occidisse. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. & Sp. Mummij fratres, quorũ extant amborum orationes: simplex quidẽ Lucius fuit, & antiquus: Spurius autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior: fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multæ sunt Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. & C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo uideo in numero oratorum fuisse. P. etiam Popilius cum ciuis egregius, tum non indisertus fuit. C. uerò filius eius disertus. Caiusq; Tuditanus cum omni uita atq; uictu excultus atq; expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemq; in genere est habitus is qui iniuria accepta fregit T. Gracchum patientia, ciuis in rebus optimis constantißimus, M. Octauius. At uerò M. Aemylius Lepidus, qui est Porcina dictus, ijsdem temporibus ferè quibus Galba, sed paulo minor natu, & summus orator est habitus: & fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sanè bonus. Hoc in oratore Latino primum mihi uidetur & lenitas apparuisse illa Græcorum, & uerborum comprehensio, etiam artifex (ut ita dicam) stylus. Hunc studiosè duo adolescentes ingeniosißimi & propè æquales C. Carbo & T. Gracchus audire soliti sunt: de quibus iam dicendi

dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores, homo per se cognitus, sine ulla commendatione maiorum est adeptus. Tum L. Cassius multū potuit, non eloquentia, sed dicendo tamen, homo non liberalitate, ut alij, sed ipsa tristitia & seueritate popularis: cuius quidē legi tabellariæ M. Antius Briso Trib. pl. diu restitit, M. Lepido consule adiuuante. Eaq; res Publio Aphricano uituperationi fuit, quòd eius autoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo Cæpiones multum clientes consilio & lingua, plus autoritate tamen & gratia subleuabant. Sed Pompeij sunt scripta nec nimis extenuata (quāquam ueterum est similis) & plena prudentiæ. P. Crassum ualde probatum oratorem ijsdem ferè temporibus accepimus, qui & ingenio ualuit & studio, & habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam & cū summo illo oratore Sergio Galba, cuius C. filio filiam suam collocauerat, affinitate sese deuinxerat: & cùm esset P. Mutij filius, fratremq; haberet P. Scæuolam, domi ius ciuile cognouerat. In eo industriam constat summam fuisse, maximamq; gratiam, cum & consuleretur plurimum, & diceret. Horū ætatibus adiuncti duo C. Fannij, Caij, Marci filij fuerunt: quorum C. filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de socijs & nomine

mine Latino contra Gracchum reliquit, sanè & bonam, & nobilem. Tum Atticus, Quid ergo? est'ne ista Fannij? nam uaria opinio pueris nobis erat: alij à C. Persio literato homine scriptam esse aiebant, illo quem significat ualde doctum esse Lucilius: alij multos nobiles, quod quisq; potuisset, in illam orationem contulisse. Tum ego, Audiui equidem ista inquam, de maioribus natu, sed nũquam sum adductus ut crederem, eamq; suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quòd Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem uel optima esset illo quidem tempore orationum omnium, sed nec eiusmodi est, ut à pluribus confusa uideatur, unus enim sonus est totius orationis, & idem stylus: nec de Persio reticuisset Gracchus, cum & Fannius de Menelao Maratheno & de cæteris obiecisset, præsertim cũ Fannius nunquam sit habitus elinguis, nam & causas defensitauit, & tribunatus eius arbitrio & autoritate P. Aphricani gestus, non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. F. C. Lælij gener, & moribus, & ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto (quem, quia cooptatus in augurum collegiũ nõ erat, nõ admodum diligebat, præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset: cui tamen Lælius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed maiori filiæ detulisse.) Is tamen instituto Lælij Panætium audiuerat.

Eius

Eius omnis in dicẽdo facultas, ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest: quæ neq; nimis est infans, neq; perfectè diserta. Mutius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecunijs repetundis contra T. Albutium: is oratorum in numero non fuit: iuris ciuilis intelligentia, atq; omni prudentiæ genere præstitit. L. Cælius Antipater scriptor (quemadmodum uidetis) fuit, ut temporibus illis luculentus, iuris ualde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister. Vtinam in Tiberio Graccho. Caioq; Carbone talis mens ad Rempub. bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit: profectò nemo his uiris gloria præstitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum (ad quem ex inuidia fœderis Numantini bonis iratus accesserat) ab ipsa Rep. est interfectus. Alter propter perpetuam in populari ratione leuitatem morte uoluntaria se à seueritate iudicũ uindicauit. Sed fuit uterq; summus orator, atq; hoc memoria patrum teste dicimus. Nam & Carbonis & Gracchi habemus orationes, nondum satis splendidas uerbis, sed acutas, prudentiaeq; plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliæ matris à puero doctus, & Græcis literis eruditus. Nam semper habuit exquisitos è Græcia magistros: in eis iam adolescẽs Diophanem Mitylenæum Græciæ temporibus illis disertissimum: sed & breue tempus ingenij

aug

Antipater ... ma: ster.

augendi & declarandi fuit. Carbo quoad uita suppeditauit, est in multis iudicijs causisq; cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalē in cōsulatu fuisse narrabat, canorū oratorē, & uolubilē, & satis acrē, atq; eundem & uehementē, & ualde dulcē & perfacetum fuisse dicebat: addebat industriū etiam & diligentē, & in exercitationibus commentationibusq; multum operæ solitum esse ponere. Hic optimus illis temporibus est patronus habitus, eoq; forum tenēte plura fieri iudicia cœperunt: nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerūt. L. enim Piso Tribunus pl. legē primus de pecunijs repetundis, Cēsorino & Manilio COSS. tulit. Ipse etiam Piso & causas egit, & multarum legum aut autor, aut dissuasor fuit: isq; & orationes reliquit, quæ iam euanuerūt, & annales sanè exiliter scriptos: & iudicia populi quibus aderat Carbo, iam magis patronū desiderabāt, tabella data, quam legē L. Caßius, Lepido & Mancino COSS. tulit. Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poëta sum audire solitus, & dicere non incultè solebat, & erat cùm literis Latinis, tum etiam Græcis, ut temporibus illis, satis eruditus. quæ tribuerat idem Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepoti. Et uerò ante maximum illum

Scipionem, quo duce priuato T. Gracchus occisus esset cùm omnibus in rebus uehementẽ, tum acrẽ aiebat in dicendo fuisse. Tum etiã P. Lentulus ille princeps, ac Remp. dũtaxat quod opus esset, satis habuisse eloquentiæ dicitur. Iisdemq; temporibus L. Furius Pilus perbene Latinè loqui putabatur, literatiusq; quàm cæteri. P. Scæuola ualde prudenter, & acutè: paulo etiã copiosius. Nec multo minus prudenter M. Manilius. Appij Claudij uolubilis, sed paulo feruidior erat oratio. In aliquo numero etiã M. Fuluius Flaccus, & C. Cato Aphricani sororis filius, mediocres oratores: etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi literarũ. Flacci autẽ æmulus P. Decius fuit, non infans ille quidẽ: sed ut uita, sic oratione etiam turbulentus M. Drusus C. F. qui in tribunatu C. Gracchũ collegam iterum Tribunum fecit, uir & oratione grauis, & autoritate: eiq; proximè adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis Brute M. Pennus facilè agitauit in tribunatu C. Gracchũ paulùm ætate antecedens. Fuit enim M. Lepido & L. Oreste Cõsulibus, Quæstor Gracchus, Tribunus Pennus, illius M. F. qui cum Q. Aelio COS. fuit: sed omnia is summa sperans, ædilitius est mortuus. Nam de T. Flaminio quem ipse uidi, nihil accepi, nisi Latinè diligenter locutum. Iis adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scauro & Rutilio breuiter

uiter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, & uterq; in multis causis uersatus erat. In quibusdam laudandis uiris etiamsi maximi ingenij non essent, probabilis tamen industria: quanquam ijs quidem non omnino ingeniũ, sed oratorium ingenium defuit. Neq; enim refert uidere quid dicendum sit, nisi id queas solutè & suauiter dicere: ne id quidem satis est, nisi id quod dicitur, sit uoce, uultu, motuq; conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiam siquid bene dicitur adiuuante natura, tamen id quia fortuitò fit, semper paratũ esse non potest. In Scauri oratione sapientis hominis & recti grauitas summa, & naturalis quædam inerat autoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum uidebatur, ad senatoriam uerò sententiã cuius erat ille princeps, uel maximè: significabat enim non prudentiam solum, sed quod maximè rem continebat, fidem. Habebat hoc à natura ipsa, quod à doctrina non facilè posset: quanquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, præcepta sunt. Huius & orationes sunt, & tres ad L. Fusidium libri scripti de uita ipsius acta, sanè utiles, quos nemo legit: at Cyri uitam & disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neq; tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam.

Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Rutilius autem in quodam tristi & seuero genere dicendi uersatus est; & uterq; natura uehemens & acer. Itaq; cum unà consulatum petiuissent, non ille solum qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium uocauit, multaq; opera, multaq; industria Rutilius fuit, quæ erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. Sunt eius orationes ieiunæ, multa placlara de iure, doctus uir, & Græcis literis eruditus, Panætij auditor, prope perfectus in Stoicis, quorum peracutum & artis plenum orationis genus, sed tamen exile, nec satis populari assensioni accommodatum. Itaq; illa quæ propria est huius disciplinæ, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc uno & stabilis inuenta est: qui quanquã innocentißimus in iudiciũ uocatus esset (quo iudicio cõuulsam penitus scimus esse rempublicam) cũ essent eo tempore eloquentißimi uiri L. Crassus, & M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum uoluit: dixit ipse pro sese, & pauca C. Cotta, quòd sororis erat filius, & is quidem tamen ut orator, quanquam erat admodum adolescens. Sed Q. Mutius enucleatè ille quidem, & politè, ut solebat, nequaquam autem ea ui atq; copia, quam genus illud iudicij & magnitudo causæ

postul

postulabat. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrunq; tamen laudemus, quoniã per illos ne hæc quidẽ in ciuitate genera hac oratoria laude caruerũt. Volo enim ut in scena, sic etiam in foro, non eos modò laudari, qui celeri motu & difficili utãtur, sed eos etiam quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo ueritas non molesta. Et quoniã Stoicorũ est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero, sed uita seuerus, & congruens cum ea disciplina quàm colebat, paulo etiã durior, qui quidem in triũuiratu iudicauerit cõtra P. Aphricani auunculi sui testimoniũ, uacationem augures, quo minus iudicijs operã darent, nõ habere: sed ut uita, sic oratione durus, incultus, horridus. itaq; honoribus maiorũ respondere non potuit. Fuit autem constans ciuis, & fortis, & in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio. Sunt etiã in Gracchũ Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctißimus in disputando. Tum Brutus, Quàm hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in Græcis, ut omnes ferè Stoici prudentißimi in differendo sint, & id arte faciant, sintq; architecti penè uerborũ: ijdem traducti à disputando, ad dicendũ inopes reperiantur. Vnum excipio Catonem, in quo perfectißimo Stoico summam eloquentiam non deside-

rem: quàm exiguã in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam uideo fuisse. Et ego, Non, inquam, Brute, sine causa, propterea quòd istorum in dialecticis omnis cura consumitur: uagum illud orationis & fusum & multiplex non adhibetur genus. Tuus autem auunculus, quẽadmodũ scis, habet à Stoicis id quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit à dicendi magistris, eorumq; more se exercuit. Quòd si omnia à philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. Quo magis tuum Brute iudiciũ probo, qui eorum, id est ex uetere Academia philosophorũ sectã secutus es, quorũ in doctrina atq; praeceptis disserendi ratio coniungitur cum suauitate dicendi, & copia: quanquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumq; consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem poßit ipsa per sese, nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoicorum astrictior est oratio, aliquantoq; contractior quàm aures populi requirunt: sic illorum liberior & latior, quàm patitur consuetudo iudiciorum & fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iouem siquidem aiunt philosophi, si Graecè loquatur, sic loqui. Quis Aristotele neruosior? Theophrasto dulcior? Lectitauisse Platonem studiose, audiuisse etiã Demosthenes dicitur: idq; apparet ex genere & granditate uerborum. dicit etiam

in

in quadam epistola hoc ipse de sese. Sed & huius oratio in philosophiam translata, pugnacior (ut ita dicam) uidetur, & illorũ in iudicia pacatior. Nunc reliquorũ oratorũ ætates, si placet, & gradus persequamur. Nobis uerò, inquit Atticus, & uehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur eiusdem ætatis ferè sanè illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius æstimari potest. Sunt enim & aliæ, & pro Seruio Fuluio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris hæc omniũ optima putabatur, quæ uix iam comparet in hac turba nouorum uoluminũ. Præclarè, inquit Brutus, teneo qui istã turbam uoluminũ effecerit. Et ego, inquã, intelligo Brute quẽ dicas. Certè enim & boni aliquid attulimus iuuentuti, magnificentius quàm fuerat illud genus dicendi, & ornatius: & nocuimus fortasse, quòd ueteres orationes post nostras, non à me quidem (meis enim illas antepono) sed à plerisq; legi sunt desitæ. Enumera, inquit, me in plerisq;, quãquã uideo mihi multa legenda iam te autore, quæ antea contemnebã. Atqui hæc, inquam, de incestu laudata oratio, puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore, loci sane inanes, uerumtamen nondum tritis nostrorum hominum auribus, nec erudita ciuitate, tolerabiles. Scripsit etiã alia nõnulla, & multa dixit & illustria, & in numero patronorum

 fuit

fuit: ut eum mirer, cum & uita suppeditauisset, & splendor ei non defuisset, consulem eum non fuisse. Sed ecce in manibus uir & præstantißimo ingenio, & flagranti studio, & doctus à puero, C. Gracchus: noli enim putare quenquam Brute pleniorē & uberiorē ad dicendum fuisse. Et ille, Sic prorsus, inquit, sic existimo, atq; istum de superioribus penè solùm lego. Imò planè, inquam, Brute legas censeo: damnum enim illius immaturo interitu res Romanæ Latinæq; literæ fecerunt. Vtinam non tam fratri pietatem, quàm patriæ præstare uoluisset: quàm ille facilè tali ingenio, diutius si uixisset, uel paternam esset uel auitā gloriam consecutus! Eloquentia quidē nescio an habuisset parē neminē: grandis est uerbis, sapiens sententijs, genere toto grauis: manus extrema non accesßit operibus eius: præclarè inchoata multa, perfecta non planè. Legendus, inquam, est hic orator Brute, si quisquā alius, iuuentuti: non enim solum acuere, sed etiā alere ingenium potest. Huic succeßit ætati P. Galba Seruij illius eloquentißimi uiri filius, P. Craßi eloquentis & iurisperiti gener. Laudabant hunc patres nostri, fauebāt etiam propter patris memoriā, sed cecidit in cursu. Nam rogatione Manilia, Iugurthinæ coniurationis inuidia cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Extat eius peroratio, qui epilogus dicitur, qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam

edisceremus, hic qui in collegio sacerdotũ esset, primus post Romam conditã iudicio publico est condẽnatus. P. Scipio qui est in consulatu mortuus, non multũ ille quidẽ, nec sæpe dicebat, sed & Latinè loquendo cuiuis erat par, & omnes sale facetijsq; superabat. Eius collega L. Bestia bonis initijs orsus tribunatus (nam P. Popiliũ ui C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit, uir & acer, & nõ indisertus) tristes exitus habuit consulatus. Nã inuidiosa lege Manilia C. Galbã sacerdotẽ, & quatuor consulares, L. Bestiam, C. Catonẽ, Sp. Albinũ, ciuemq; præstantißimum L. Opimium Gracchi interfectorem à populo absolutum, cum is contra populi studiũ stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. Huius dißimilis in tribunatu, reliquaq; omni uita, ciuis improbus C. Licinius Nerua non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus ijsdẽ ferè; sed longius ætate prouectus, habitus est sanè (ut ita dicã) luculẽtus patronus, asper, maledicus, genere toto paulo feruidior atq; commotior, diligẽtia tamen & uirtute animi atq; uita bonus autor in senatu. Idem tolerabilis patronus, nec rudis in iure ciuili, & cum uirtute, tum etiã ipso orationis genere liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire uix possumus. Atq; etiam ingenio & sermone eleganti, ualetudine incommoda C. Sextius Caluinus fuit: qui etsi eum remiserant dolores pedum, non

dicerat in causis, tamē id nō sæpe faciebat. Itaq; consilio eius cum uolebant homines utebantur: patrocinio, cum licebat. Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit Brute dedecus generi uestro, qui cum tanto nomine esset, patrēq; optimum uirū habuisset, & iuris peritißimum, accusationem factitauerit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petiuit, sed fuit accusator uehemens; & molestus, ut facilè cerneres naturale quoddam stirpis bonum degenerauisse uitio deprauatæ uoluntatis. Atq; eodem tempore accusator de plebe L. Cæsidenus fuit, quem ego audiui iam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia de iustitia petiuisset. Non fecissem hominis pene infimi mentionē, nisi iudicarem, qui suspiciosius aut criminosius diceret, audiuisse me neminem. Doctus etiā Græcis T. Albutius, uel potius penè Græcus: loquor ut opinor, sed licet ex orationibus iudicare. Fuit autem Athenis adolescens, perfectus Epicureus euaserat, minime aptum ad dicendū genus. Iamq; Q. Catulus, non antiquo illo more, sed hoc nostro (nisi quid fieri potest perfectius) eruditus, multæ literæ, summa non uitæ solum atq; naturæ, sed orationis etiam comitas, incorrupta quædam Latini sermonis integritas: quæ perspici cum ex orationibus eius potest, tum facillimè ex eo libro quem de consulatu & rebus gestis suis conscriptum molli & Xenophonte

phonte

phonteio genere sermonis misit ad A. Furium poëtam, familiarē suum: qui liber nihilo notior est, quàm illi tres, de quibus antè dixi, Scauri libri. Tum Brutus, Mihi quidē nec iste notus est, nec illi: sed hæc mea culpa est. nunquā enim in manus inciderunt. Nunc autem & à te sumam, & conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus, quæ laus dicēdi nō mediocris ab oratoribus plerisq; neglecta est. nam de sono uocis, & suauitate appellandarum literarum, quoniam filium cognouisti, noli expectare quid dicā: quanquam filius quidem non fuit in oratorū numero: sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cū prudentia, tum elegans quoddam & eruditum orationis genus. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis, ut cum quosdam audires qui tum erat præstantes, uideretur esse inferior: cum autem ipsum audires sine comparatione, non modò contentus esses, sed melius non quæreres. Q. Metellus Numidicus, & eius collega M. Syllanus, dicebant de Re. P. quod esset illis uiris & consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus nō sæpe dicebat, sed politè: Latinè uerò in primis est eleganter locutus: quæ laus eadem in Aulo Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiā in numero est habitus disertorū. Q. etiā Cæpio uir acer & fortis, cui fortuna belli, crimini:
inui

inuidia populi, calamitati fuit. Tum etiam C. L. Memmij fuerunt oratores mediocres, accusatores acres, atq; acerbi. Itaq; in iudicium capitis multos uocauerunt, pro reis nõ sæpe dixerũt. Sp. Torius satis ualuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum uitiosa & inutili lege uectigali leuauit. M. Marcellus Æsernini pater, non ille quidẽ in patronis, sed & in promptis tamen, & non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus. L. etiam Cotta prætorius in mediocrium oratorũ numero, dicendi non ita multum laude processerat, sed de industria, cum uerbis, tum etiam ipso sono quasi subrustico prosequebatur atq; imitabatur antiquitatem. Atq; ego & in hoc ipso Cotta, & in aliis pluribus intelligo me non ita disertos homines & retulisse in oratorum numerum, & relaturum. Est enim propositum colligere eos qui hoc munere in ciuitate functi sint, ut tenerent oratorum locum, quorum quidem quæ fuerit ascensio, & quàm in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atq; absolutio, ex eo quod dicam, existimari potest. Quàm multi enim iam oratores commemorati sunt, & quandiu in eorum enumeratione uersamur, cum tamẽ spissè atq; uix, ut dudum ad Demosthenem & Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumq; peruenimus. Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos, & in his pri-

mum

num cum Græcorum gloria Latinè dicendi copiam æquatam. Omnia ueniebant Antonio in mentem: eaq; suo quæq; loco, ubi plurimum proficere & ualere possent, ut ab imperatore equites, pedites, leuis armatura, sic ab illo in maximè opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio. Imperatus semper aggredi ad dicendum uidebatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente nonnunquam uiderentur non satis parati ad cauendum fuisse. uerba ipsa, non illa quidem elegantissimo sermone. itaq; diligenter loquendi laude caruit, neq; tamen est admodum inquinatè locutus, sed illa quæ propriè laus oratoris est in uerbis. nam ipsum Latinè loqui est illud quidem (ut paulo antè dixi) in magna laude ponendum: sed non tam sua sponte, quàm quòd est à plerisq; neglectum. Non enim tam præclarum est scire Latinè, quàm turpe nescire: neq; tam id mihi oratoris boni, quàm ciuis Romani proprium uidetur. sed tamen Antonius in uerbis & eligendis (neq; id ipsum tam lepôris causa, quàm ponderis) & collocandis, & comprehensione deuinciendis, nihil non ad rationem & tanquam ad artem dirigebat: uerùm multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis, & conformationibus. quo genere quia præstat omnibus Demosthenes, idcirco à doctis oratorum est princeps iudicatus. σχήματα enim

quæ

Antonij la

quæ uocãt Græci, ea maximè ornant oratorem: eaq; non tam in uerbis pingendis habent pondus, quàm in illuminandis sententijs. Sed cũ hæc magna in Antonio, tum actio singularis: quæ si parienda est in gestum, atq; uocem. gestus erat non uerba exprimens, sed cum sententijs congruens: manus, humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus, omnisq; motus cum uerbis sententijsq; consentiens: uox permanens, uerũ subrauca natura: sed hoc uitium huic uni in bonũ conuertebat. habebat enim flebile quiddam in quæstionibus, aptumq; cum ad fidem faciẽdam, tum ad misericordiam commouendam: ut uerum uideretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei qui quæsiuisset quid primum esset in dicendo, actionem: quid secundum, idem: & idem tertium respondisse. Nulla res magis penetrat in animos, eosq; fingit, format, flectit: taleisq; oratores uideri facit, quales ipsi se uideri uolũt. Huic alij parem esse dicebant, alij anteponebant L. Crassum. illud quidem certè omnes ita iudicabant, neminem esse qui horum alterutro patrono, cuiusquam ingenium requireret. Equidem quanquam Antonio tantum tribuo, quantum suprà dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius: erat summa grauitas, erat cum grauitate iunctus facetiarum & urbanitatis oratorius non scurrilis lepos: Latinè loquendi accurata & sine molestia diligens elegantia

gantia:in differendo mira explicatio:cum de iure ciuili,cum de æquo & bono diſputaretur,argumentorum & ſimilitudinum copia. Nam ut Antonius in coniectura mouenda,aut ſedanda ſuſpicione,aut excitanda,incredibilem uim habebat:ſic in interpretando,in definiendo,in explicanda æquitate nihil erat Craſſo copioſius, idq́; cum ſæpe,aliás,tum apud centumuiros in M.Curij cauſa cognitum eſt.Ita enim multa tum contra ſcriptum pro æquo & bono dixit,ut hominē acutißimum Q.Scæuolam, & in iure, in quo illa cauſa uertebatur, peritißimum, obrueret argumentorum exemplorumq́; copia: atq; ita tum ab his patronis æqualibus, etiam conſularibus,cauſa illa dicta eſt,cum uterq; ex contraria parte ius ciuile defenderet,ut eloquentium iurisperitißimus Craſſus, iuriſperitorum eloquentißimus Scæuola putaretur:qui quidem cū peracutus eſſet ad excogitandum quid in iure, aut in æquo uerum aut eſſet,aut non eſſet,tum uerbis erat ad rem cum ſumma breuitate mirabiliter aptus.Quare ſit nobis orator in hoc interpretādi explanandiq́; & differendi genere mirabilis, ſic ut ſimile nihil uiderim:in augendo,in ornando, in refellendo magis exiſtimator metuendus,quàm admirandus orator. Verum ad Craſſum reuertamur. Tum Brutus, Etſi ſatis,inquit, mihi uidebar habere cognitū Scæuolam ex ijs rebus quas audiebā ſæpe ex C.Rutilio, quo utebatur

batur

batur propter familiaritatem Scæuolæ nostri, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus nota non erat. Itaq; cepi uoluptatem, tam ornatum uirum, tamq; excellens ingenium fuisse in nostra Rep. Hic ego, Noli, inquam, Brute existimare his duobus quicquam fuisse in nostra ciuitate præstantius. Nam (ut paulò antè dixi) consultorum alterum disertißimum, disertorum alterũ consultißimum fuisse: sic in reliquis rebus ita dißimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcißimus, Scæuola parcorum elegantißimus. Crassus in summa comitate habebat etiam seueritatis satis, Scæuolæ multa in seueritate non deerat tamen comitas. Licet omnia hoc modo: sed uereor ne fingi uideantur hæc, ut dicantur à me quodammodo: res se tamen sic habet, cum omnis uirtus sit, ut uestra Brute uetus Academia dixit, mediocritas, uterq; horum medium quiddam uolebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterq; autem suam totam haberet. Tum Brutus, Cum ex tua oratione mihi uideor, inquit, bene Crassum & Scæuolam cognouisse, tum de te & de Seruio Sulpitio cogitans, esse quandam uobis cum illis similitudinem iudico. Quonam inquam, istuc modo? Quia mihi & tu uideris, inquit, tantum iuris ciuilis scire uoluisse, quantum satis esset oratori: & Seruius eloquentiæ tantum

tum assumpsisse, ut ius ciuile facilè posit tueri: ætatesq; uestræ, ut illorum, nihil, aut non ferè multum differunt. Et ego, De me, inquam, dicere nihil est necesse: de Seruio autem & tu probè dicis, & ego dicā quod sentio. Non enim facilè quem dixerim plus studij, quàm illum, & ad dicendum, & ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse: nam & in ijsdem exercitationibus ineunte ætate fuimus, & postea unà Rhodum ille etiam profectus est, quò melior esset, & doctior: & inde ut rediјt, uidetur mihi in secunda arte primus esse maluisse, quàm in prima secundus. Atq; haud scio an par principibus esse potuisset, sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium, non eiusdem modò ætatis, sed eorum etiam qui fuissent, in iure ciuili esse princeps. Hic Brutus, Ain' tu? inquit; etiámne Q. Scæuolæ Seruium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute existimo iuris ciuilis magnum usum & apud Scæuolam & apud multos fuisse, artem in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam præterea didicisset artem quæ doceret rem uniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambiguam primum uidere, deinde distinguere, postremò habere regulam qua uera & falsa indicarentur, & quæ quibus propositis essent quæq; non essent consequentia. Hic

Dialectica

lit hanc artem omnium artium maximã quasi lucem ad ea quæ confuse ab alijs aut respondebantur, aut agebantur. Dialecticam mihi uideris dicere, inquit. Recte, inquam, intelligis, sed adiunxit etiam & literarum scientiam, & loquendi elegantiam, quæ ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillimè perspici potest. Cumq; dicendi causa duobus peritißimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo, C. Aquilio Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam & paratam in agendo & in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaq; superauit: Balbi docti & eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem uicit, expediendis conficiendisq; rebus: sic & habet quod uterq; eorum habuit, & expleuit quod utrique defuit. Itaq; ut Crassus mihi uidetur sapientius fecisse quàm Scæuola (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus à Crasso superabatur: ille se cõsuli solebat, ne qua in re inferior esset quàm Scæuola) sic Seruius sapientißimè. cum enim duæ ciuiles artes ac forenses plurimum & laudis haberent & gratiæ, perfecit ut altera præstaret omnibus: ex altera tantum assumeret, quantum esset & ad tuendum ius ciuile, & ad obtinendam consularem dignitatem satis. Tum Brutus, Ita prorsus, inquit, & antea putabam. Audiui enim nuper eum studiose & frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium,

ficium, qua ex parte cum iure ciuili coniunctum esset, uellem cognoscere, & nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio & indicio tuo: simul illud gaudeo, quòd & æqualitas uestra & pares honorum gradus, & artium studiorumq; quasi finitima uicinitas, tantum abest ab obtrectatione inuidiæ, quæ solet lacerare plerosq;, uti ea non modò non exulcerare nostram gratiam, sed etiam conciliare uideatur. quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te uoluntate iudicioq; cognoui. Itaq; doleo & illius consilio, & tua uoce pop. Rom. carere tandiu: quod cum per se dolendum est, tum multo magis consideranti ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto deuenerint. Hic Atticus, Dixeram, inquit, à principio de Rep. ut sileremus, itaq; faciamus: nam si isto modo uolumus singulas res desiderare, non modò quærendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua, & institutum ordinem persequamur. Paratus igitur ueniebat Crassus, expectabatur, audiebatur, à principio statim (quod erat apud eum semper accuratum) expectatione dignus uidebatur, non multa iactatio corporis, non inclinatio uocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis, uehemens, & interdum irata, & plena iusti doloris oratio, multæ & cum grauitate facetiæ, quodq; difficile est, idẽ & perornatus, & per-

breuis. Iam in altercando inuenit parem nemi-nem. Versatus est in omni ferè genere causarum, maturè in locum principum oratorum uenit. Accusauit C. Carbonem eloquentißimum homi nem admodum adolescens, summam ingenij non laudem modò, sed etiam admirationem est con-secutus. Defendit postea Liciniam uirginem, cum annos XXVII. natus esset: in ea ipsa cau-sa fuit eloquentißimus, orationisq; eius scri-ptas quasdam partes reliquit. Voluit adolescẽs in colonia Narbonensi causæ popularis aliquid attingere, eamq; coloniam, ut fecit, ipse dedu-cere. Extat in eam legem senior (ut ita dicam) quàm illa ætas ferebat; oratio. Multa deinde causæ, sed ita tacitus tribunatus, ut nisi in eo magistratu cœnauisset apud præconem Gra-nium, idq; nobis bis narrauisset Lucilius, Tribu-num pl. nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Bru tus: sed ne de Scæuolæ quidem Tribunatu quic-quam audiuisse uideor, & eum collegam Craſ-si credo fuisse. Omnibus quidem alijs, inquam, in magistratibus, sed Tribunus anno pòst fuit: eoq; in Rostris sedente suasit Seruiliam legem Craſ-sus. Nam censuram sine Scæuola geßit: eum enim magistratum nemo unquam Scæuolarum petiuit. Sed hæc Craßi cùm edita oratio est, quã te sæpe legisse certò scio, quatuor & triginta tum habebat annos, totidem annis mihi æta-te præstabat. His enim consulibus eam legem

sua

suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Cæpione COS. *natus, & C. Lælio, triennio ipso minor quàm Antonius. Quod idcirco posui, ut dicendi Latinè prima maturitas in qua ætate extitisset, posset notari: & intelligeretur iam ad summum penè esse perductam, ut eò nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui à philosophia, à iure ciuili, ab historia fuisset instructior. Erit, inquit M. Brutus, aut iam est iste, quem expectas? Nescio, inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Scipione, defensione iuncta non breuis ut laudatio, ut oratio autem, breuis, postrema Censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco ueritatis color, quinetiam comprehensio & ambitus ille uerborum (si sic periodũ appellari placet) erat apud illum contractus et breuis, & in membra quædam, quæ κῶλα Græci uocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tantopere laudas, uellem aliquid Antonio præter illam de ratione dicendi sanè exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scæuolæ dicendi elegantiam satis ex ijs orationibus quas reliquit, habemus cognitam. Et ego, mihi quidem à pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio, in qua &*

autoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur: & inuidia concitatur in iudicum & in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione grauiter, multa leniter, multa asperè, multa facetè dicta sunt: plura etiā dicta quàm scripta: quod ex quibusdā capitibus expositis nec explicatis intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum, & orationis cōmentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita maioribus. Et uerò fuit in hoc & popularis dictio excellens. Antonij genus dicendi multo aptius iudicijs, quàm concionibus. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero tamen pono satis in eo fuisse orationis, atq; ingenij, quo & magistratus personam, & consularem dignitatē tueretur, quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse, summasq; uirtutes, eloquentia tantum, quod esset in rebus priuatis amicis eius, in Rep. ipsius dignitati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latinè & diligenter loquentibus numeratus est, qui tamen summa nobilitate hominē, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in consulatus petitione superauit. Eodem tempore C. Clodius etsi propter summā nobilitatē & singula-

rem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiæ quãdam mediocritatẽ afferebat. Eiusdem ferè temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo iudicio eò perueniſſe uidetur, quò potuit ferè Latinus orator ſine Græcis literis & ſine multo uſu peruenire. Huius orationes tãtum argutiarũ, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut penè Attico ſtylo ſcriptæ eſſe uideantur. Eaſdem argutias in tragœdias ſatis quidem ille acutè, ſed parum tragicè tranſtulit. Quem ſtudebat imitari L. Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidẽ etiam, ut ſcitis, diſertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui à ſenatu hoſtis, cum C. Mario indicatus eſt, acer & uehemens accuſator. In eo genere ſanè probabilis, doctus autẽ Græcis literis propinquus noſter factus ad dicendum M. Gratidius, M. Antonij perfamiliaris, cuius præfectus cum eſſet in Cilicia, eſt interfectus, qui accuſauit C. Fimbriam, M. Marij Gratidiani patrẽ. Atq; etiã apud ſocios, & Latinos oratores habiti ſunt Q. Vectius Vectianus è Marſis, quem ipſe cognoui, prudens uir, & in dicendo breuis. Q. D. Valerij Sorani uicini & familiares mei, non tam in dicendo admirabiles quàm docti & Græcis literis, & Latinis. C. Ruſticellus Bononienſis, is quidem & exercitatus, & natura uolubilis. Omnium autem eloquentiſsimus extra hanc urbem T. Betutius Barrus Aſculanus, cuius ſunt

aliquot orationes Asculi habita. Illa Romæ contra Cæpionẽ, nobilis ſanè, cui orationi Cæpionis ore reſpõdit Aelius, qui ſcriptitauit orationes multas, orator ipſe nunquam fuit. Apud maiores autẽ noſtros uideo diſertiſsimũ habitum ex Latio L. Papyrium Fregellanũ, T. Gracchi P. F. ferè ætate: eius autẽ oratio eſt pro Fregellanis colonisq́; Latinis habita in ſenatu. Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit, tribuis iſtis externis quaſi oratoribus? Quid cenſes, inquam, niſi id quod urbanis, præter unum, quòd non eſt eorũ urbanitate quadam quaſi colorata oratio?

Et Brutus, Qui eſt, inquit, iſte tandem urbanitatis color? Neſcio, inquam: tãtum eſſe quendam ſcio. Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliam ueneris: audies tu quidem etiam uerba quædam non trita Romæ, ſed hæc mutari, dediſciq́; poſſunt. Illud eſt maius, quòd in uocibus noſtrorum oratorum recinit quiddam & reſonat urbanius. Nec hoc in oratoribus modò apparet, ſed etiam in cæteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem faceti ſsimum cum familiari noſtro Q. Granio præcone dicacitate certare. Eón', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Iſto ipſo: ſed Tincam non minus multa ridiculè dicentem Granius obruebat neſcio quo ſapore uernaculo, ut ego iam non mirer illud Theophraſto accidiſſe quod dicitur, cùm percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid

uende

uenderet, & respondisset illa, atque addidisset. Hospes non pote minoris: tulisse eum molestè, se non effugere hospitis speciem, cùm ætatem ageret Athenis, optimeq; loqueretur. Omnium (sicut opinor) in nostris est quidam urbanorum, sicut ille Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est, ad nostros reuertamur. Duobus igitur summis Crasso & Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo interuallo tamen proximus. Itaq; eum, etsi nemo intercedebat, qui se illi anteferret, neq; secundum tamen, neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numerauerim, aut tertium, qui uix è carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit: nec in oratoribus, qui tantum absit, à primo, uix ut in eodem curriculo esse uideatur: sed tamen erant ea in Philippo, quæ qui sine comparatione illorũ spectaret, satis magna diceret, summa libertas in oratione, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis: erat etiam in primis, ut temporibus illis, Græcis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo & maledicto facetus. Horum ætati propè coniunctus L. Gellius non tam uendibilis orator, quàm ut nescires quid ei deesset. nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandum: nec Romanarum rerum immemor, & uerbis solutus satis, sed in magnos oratores inciderat eius ætas: multam ta-

men operam amicis, & utilem præbuit, atq; ita diu uixit, ut multarum ætatum oratoribus implicaretur, multum etiam in causis uersaretur. Iisdem ferè temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo & Græcis doctus literis, & Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperitè: Cneusq; Pompeius Sexti F. aliquem numerum obtinebat. nam Sext. frater eius præstantißimum ingenium contulerat ad summam iuris ciuilis, & ad perfectam geometriæ & rerum Stoicarum scientiam. Item in iure & ante hos M. Brutus, & paulò pòst eum C. Bilienus homo per se magnus, propè simili ratione summus euaserat, qui cõsul factus esset, nisi in Marianos consulatus & in eas petitionis angustias incidisset. Cn. autem Octauij eloquentia quæ fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis concionibus est uehementer probata. Sed ab eis qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores reuertamur. Censeo, inquit Atticus. Eloquenteis enim uidebare, non sedulos uelle conquirere. Festiuitate igitur & facetijs, inquam, C. Iulius L. F. & superioribus & æqualibus suis omnibus præstitit, oratorq; fuit minimè ille quidem uehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepôre, nemo suauitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragœdijs, lenitas eius sine neruis perspici poteſt.

Eius

Eius æqualis P. Cethegus, cui de Republica satis suppeditabat oratio: totam enim tenebat eam, penitusq; cognorat. Itaq; in senatu consularium autoritatem assequebatur: sed in caussis publicis nihil, priuatis satis ueterator uidebatur. Erant in priuatis caussis, Q. Lucretius Vispillo & acutus, & iurisperitus. nam Aphilia concionibus aptior, quàm iudicijs: prudens etiam T. Annius Velina, & in eius generis caussis orator sanè tolerabilis. In eodem genere caussarum multum erat T. Iuuentius, nimis ille quidem lentus in dicendo, & penè frigidus, sed & callidus & in capiendo aduersario uersutus, & præterea nec indoctus, & magna cum iuris ciuilis intelligentia. Cuius auditor P. Orbius meus ferè æqualis, in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem ciuili non inferior quàm magister fuit. Nam T. Aufidius, qui uixit ad summam senectutem, uolebat esse similis horum, eratq; & bonus uir, & innocens, sed dicebat parum. Nec sanè plus frater eius M. Virgilius, qui Tribunus plebis L. Sylla imperatori diem dixit. Eius collega P. Magius, in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum siue rabularum, qui & planè indocti, aut inurbani, aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognouerim solutissimum in dicendo, & acutissimum iudico nostri ordinis Quintum Sertorium, equestris Caium Gor-

gonium

gonium. Fuit etiam facilis & expeditus ad dicendum, & uita splendore multo, & ingenio sanè probabili, T. Iunius L. F. tribunitius, quo accusante P. Sextius Pr. designatus, damnatus est ambitus: is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atq; etiã ægra ualetudine fuisset. Atq; ego præclarè intelligo, me in eorum commemoratione uersari, qui nec habiti sint oratores, neq; fuerint, prætereriq; à me aliquot ex ueteribus commemoratione aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione. Quid enim est superioris ætatis quod scribi possit de ijs de quibus nulla monimenta loquuntur, nec aliorum, nec ipsorum? De ijs autem quos ipsi uidimus, neminem ferè prætermittimus eorum quos aliquando dicentes uidimus. Volo enim sciri, in tanta & tam uetere Republ. maximis præmijs eloquentiæ propositis, omneis cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de unoquoq; dicam, ut intelligi possit quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse.

Iisdem ferè temporibus, ætate inferiores paulo quàm Iulius, sed æquales propemodum fuerunt, C. Cotta, P. Sulpitius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fusius, M. Drusus Patistius: nec ulla ætate uberior oratorum fœtus fuit. Ex his Cotta & Sulpitius cum meo iudicio, tum omnium, facilè primas tulerunt. Hic Atticus, Quomodo istuc dicis, inquit, cùm tuo iudicio,

tum omnium? sempérne in oratore probando aut improbando, uulgi iudicium cum intelligentium iudicio congruit? An alij probantur à multitudine, alij autem ab ijs qui intelligunt? Rectè requiris, inquam, Attice, sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. An tu, inquit, adlaborasse huic modo Bruto probaturus es? Planè, inquam, Attice disputationem hanc de oratore probãdo aut improbando, multo malim tibi & Bruto placere, eloquentiam autem meam populo probari uelim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut à multitudine probetur; eundem doctis probari. nam quid in dicendo rectum sit aut prauum, ego iudicabo, si modò is sum qui id poßim aut sciam iudicare: qualis uerò sit orator, ex eo quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quæ sint efficienda dicendo: ut doceatur is apud quem dicetur, ut delectetur, ut moueatur uehementius. Quibus uirtutibus oratoris horum quidq; efficiatur, aut quibus uitijs orator aut non assequatur hæc, aut etiam in his labatur & cadat, artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore, nécne, ut ij qui audiunt, ita afficiantur ut orator uelit, uulgi assensu, & populari approbatione iudicari solet. Itaq; nunquam de bono oratore, aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. Antenses, dum illi uiguerunt quos antè dixi, non

eosdem

eosdem gradus oratorum uulgi iudicio & doctorum fuisse. De populo si quem ita rogauisset. Quis est in hac ciuitate eloquētißimus? in Antonio & Crasso aut dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret: nemóne Philippum tam suauem oratorē, tam grauem, tam facetum his anteferret? quem nosmetipsi, qui hæc arte aliqua uolumus expendere, proximum illis fuisse dicimus? Nemo profectò: id enim ipsum est summi oratoris, summum oratorē populo uideri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum, Mihi cane & Musis, ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, Mihi cane, & populo, mi Brute dixerim: ut qui audient, quid efficiatur, ego etiam cur ita efficiatur, intelligam. Credit ijs quæ dicuntur, qui audit oratorē, uera putat, assentitur, probat, fidem facit oratio. Tu artifex, quid quæris amplius? Delectatur audiens multitudo, & ducitur oratione, & quasi uoluptate quadā perfunditur. Quid habes quod disputes? Gaudet, dolet, ridet, plorat, fauet, odit, contemnit, inuidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum, irascitur, miratur, sperat, timet: hæc perinde accidunt, ut eorū qui adsunt, mētes uerbis & sentētijs, & actione tractantur. Quid est quòd expectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Deniq; hoc specimen est popularis iudi-

cij.

cij, in quo nunquam fuit populo cum doctis intelligentibusq; dissensio. Cum multi essent oratores in uario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est uulgi iudicio, qui nō idem à doctis probaretur? Quando autē dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret, aut Crassum? Aderant multi alij: tamen utrum de his potius dubitasset aliquis: quin alterū, nemo. Quid, adolescentibus nobis, cùm esset Cotta & Hortensius, num quis, cui quidē eligendi potestas esset, quenquam his anteponebat? Tum Brutus, Quid tu, inquit, quæris alios? de te ipso nónne quid optarent rei quid ipse Hortēsius iudicaret, uidebamus? qui cùm partiretur tecum causas (sæpe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam, & mihi beneuolentia credo ductus tribuebat omnia: sed ego quæ de me populi sit opinio, nescio: de reliquis hoc affirmo, qui uulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoq; iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum Clarium poëtam ferunt, qui cùm conuocatis auditoribus legeret eis magnū illud quod nouistis, uolumen suum, & eum legentem omnes præter Platonem reliquissent, Legam inquit, nihilominus: Plato enim mihi unus instar est omnium, me illum.

& rect

& recte. Poëma enim reconditum, & paucorum approbatione, oratio popularis ad sensum uulgi debet moueri. At si eund m hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cùm esset relictus à cæteris, uerbum facere non posset. Quid tu Brute posses, si te, ut Curionem quondam, concio reliquisset? Ego uero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen si à corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet: ut si tibiæ inflatæ non referant sonum, abijciendas eas sibi tibicen putet: sic oratori populi aures tanquam tibiæ sunt: eæ si inflatum non recipiunt, aut si auditor omnino tanquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quòd uulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione, cum à mediocri, aut etiam à malo delectatur: eo est contentus, esse melius non sentit: illud quod est, qualecunque est, probat. Tenet enim aures uel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum, quàm ordo & ornatus orationis ualet. Quare quis ex populo cùm Q. Scæuolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa de qua antè dixi, quicquam politius aut elegãtius, aut omnino melius aut expectaret, aut posse fieri putaret? Cùm is hoc probare uellet, M. Curium cùm ita hæres institu

institutus esset, si pupillus antè mortuus esset, quàm in suam tutelam uenisset, pupillo non nato heredem esse non posse: quid ille non dixit de testamētorum iure, de antiquis formulis, quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? Quam captiosum esse populo, quod scriptum esset, negligi, & opinione quæri uoluntates, & interpretatione disertorum, scripta simplicium hominū peruertere? Quàm ille multa de autoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quàm omnino multa de conseruando iure ciuili? Quæ quidem omnia cum peritè & scienter, tum ita breuiter & pressè, & satis ornatè & pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expectaret, aut fieri posse quicquam melius putaret? At uerò ut contrà Crassus ab adolescente delicato, qui in littore ambulans scalmum reperisset, ob eamq́; rem ædificare nauem concupiuisset, exorsus est, similiter Scæuolam ex uno scalmo captionis centumuirale iudicium hæreditatis effecisse: hoc in illo initio consecutus, multis eiusdem generis sententijs delectauit, animosq́; omnium qui aderant, in hilaritatem à seueritate traduxit: quod est unum ex tribus quæ dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc uoluisse eum qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam ueniret, siue non natus, siue antè mortuus, Curius hæres ut

 esset:

esset: ita scribere plerosq;, & id ualere, & ualuisse semper. Hac & multa eiusmodi dicens, fidem faciebat: quod est ex tribus oratoris officijs alterum. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias, uoluntatesq; tutatus est, quanta esset in uerbis captio, cum in caeteris rebus, tum in testamentis si negligerentur uoluntates: quantam sibi potentiam Scaeuola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea, nisi de illius sententia. Hac cum grauiter, tum ab exemplis copiosè, tum uariè, tum etiam ridiculè & facetè explicans, eam admirationem, assensionemq; commouit, dixisse ut contrà nemo uideretur. Hoc erat oratoris officiū partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idē audito altero iudicium suum contemneret: at uerò intelligens & doctus audiens Scaeuolam, sentiret esse quoddam uberius dicēdi genus & ornatius. ab utroq; autē causa perorata, si quaereretur uter praestaret orator, nūquam profectò sapientis iudicium à iudicio uulgi discreparet. Qui praestat igitur intelligens imperito? Magna re, & difficili: siquidem magnum est scire quibus rebus efficiatur omittatúrue dicendo illud quicquid est, quod aut effici dicendo oportet, aut amitti non oportet. Praestat etiam ille doctus auditor indocto, quòd saepe cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur,

quod

quod dicendi genus optimum sit, intelligit: nam illud quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori probari potest. Vt enim ex neruorũ sono in fidibus, quàm scienter ij pulsi sint, intelligi solet: sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator. Itaq; intelligens dicendi existimator, non aßidens, & attentè audiens, sed uno aspectu & præteriens de oratore sæpe iudicat. Videt oscitantem iudicem loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas quæsitorem, ut dimittat rogantem: intelligit oratorem in ea causa non adesse, qui poßit animis iudicum admouere orationem, tanquam fidibus manum. Idem si præteriens aspexerit erectos intuentes iudices, ut aut doceri de re, idq; etiam uultu probare uideantur, aut ut auem cantu aliquo, sic illos uiderit oratione quasi suspensos teneri, aut (id quod maximè opus est) misericordia, odio, motu animi aliquo pertubatos esse uehementius: ea si præteriens (ut dixi) aspexerit, si nihil audierit, tamen oratorem uersari in illo iudicio, & opus oratorium fieri, aut perfectũ iam esse profectò intelliget. Cum hæc disseruissem, uterq; assensus est, & ego tanquam de integro ordiens, Quãdo igitur, inquam, à Cotta & Sulpitio hæc omnis fluxit oratio, cum maximè iudicio illorum hominũ & illius ætatis dixissem probatos, reuertar ad eos ipsos: tũ reliquos, ut institui, deinceps

persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) duo genera sunt, unũ attenuatè pressęq;, alterum sublatè ampleq; dicentium: etsi id melius est, quòd splendidius & magnificentius, tamen in bonis omnia quæ summa sunt, iure laudantur, sed cauenda est presso illi oratori inopia & ieiunitas: amplo autem, inflatum & corruptum orationis genus. Inueniebat igitur acutè Cotta, dicebat purè ac solutè, & ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad uirium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi syncerum, nihil nisi siccum atq; sanum, illudq; maximũ, quod cum contentione orationis flectere animos iudicum uix posset, nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent à se commoti, quod à Sulpitio concitati. Fuit enim Sulpitius uel maximè omnium quos quidẽ ego audiuerim, grandis, & ut ita dicam, tragicus orator: uox cùm magna, tum suauis & splendida: gestus & motus corporis ita uenustus, ut tamen ad forum non ad scenam institutus uideretur. Incitata, & uolubilis, nec ea redundans tamen, nec circunfluens oratio. Crassum hic uolebat imitari, Cotta malebat Antonium: sed ab hoc uis aberat Antonij, Craßi ab illo lepos. O magnam, inquit, artem Brutus: siquidem istis cùm summi essent oratores, duæ res maximæ altera

altera alteri defuit. Atq; in his oratoribus illud animaduertendum est, posse summos, qui inter se sint dißimiles: nihil enim tam dißimile, quàm Cotta Sulpitio: & uterq; æqualibus suis plurimum præstitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, uidere quò ferat natura sua quenq;, & ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi, & lenißimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frænos. Sulpitij orationes quæ feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur, æqualis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertißimus. Ipsius Sulpitij nulla oratio est, sæpeq; ex eo audiui cum se scribere neq; consueuisse, neq; posse diceret, Cottæ pro lege Varia quæ inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottæ rogatu. Fuit is omnino uir egregius, & eques Rom. cum primis honestus, idemq; eruditißimus & Græcis literis & Latinis, antiquitatisq; nostræ & in inuentis rebus, & in actis; scriptorumq; ueterum literatè peritus. quam scientiam Varro noster acceptam ab illo, auctamq; per sese, uir ingenio præstans, omniq; doctrina, pluribus & illustrioribus literis explicauit. sed idem Aelius Stoicus esse noluit, orator autem nec studuit unquam, nec fuit: scribebat tamen orationes quas alij dicerent, ut Q. Metello F. ut Q. Cæpioni, ut Q. Pompeio Rufo: quanquam is etiam ipse scripsit eas

quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His enim scriptis etiam ipse interfui, cũ essem apud Aelium adolescens, cumq; audire perstudiosè solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem, minimeq; ineptum Aelianas leueis oratiunculas uoluisse existimari suas. His duobus eiusdẽ ætatis annumerabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius maximè, uel dicam, minimè displicebat. Locus erat omnino in maximis caussis præter eos de quibus suprà dixi, nemini, propterea quòd Antonius, qui maximè expetebatur, facilis in caussis recipiendis erat, fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum ferè, aut ad Cæsarem: Cotta & Sulpitius expetebantur ita ab ijs sex patronis caussæ illustres agebantur: neq; tam multa, quàm nostra ætate, iudicia fiebant: neq; hoc quod nunc fit, ut caussæ singulæ defenderentur à pluribus, quo nihil est uitiosius. Respondemus ijs, quos non audiuimus, in quo primum sæpe aliter est dictum, aliter ad nos relatum: deinde magni interest coràm uidere me quemadmodum aduersarius de quaque re asseueret. maximè autem quemadmodum quæq; res audiatur. Sed nihil uitiosius, quàm cùm unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro caussam, cum sit ab altero perorata. Omnium enim caussarum unum est naturale principium, una peroratio: reliquæ partes

quasi

quasi membra suo queq; loco locata, suam uim & dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conueniat: quanto difficilius cauere nequid dicas quod nō conueniat eius orationi qui ante te dixerit? Sed quia & labor multo maior est tãtam causam quàm partem dicere, & quia plures ineuntur gratiæ si uno tempore dicas pro pluribus: idcirco hanc consuetudinem lubenter asciuimus. Erant tamen quibus uideretur illius ætatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse uerbis utebatur, & quia Latinè non pessimè loquebatur, usu credo aliquo domestico: nam literarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest quos quisq; audiat quotidie domi, quibuscum loquatur à puero, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistolas Corneliæ matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos, quàm in sermone matris. Auditus est nobis Læliæ Caij filiæ sæpe sermo: ergo illam patris elegantia tinctã uidimus, & filias eius Mutias ambas, quarum sermo mihi fuit notus: & neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc uerò Scipionis etiã tu Brute credo aliquãdo audisti loquentẽ. Ego uerò ac lubẽter quidẽ, inquit Brutus, & eo lubentius, quòd L. Crassi erat filia. Quid Crassum, inquã, illũ censes istius Liciniæ filium, Crassi testamẽto qui fuit adoptatus?

Summo iste quidē dicitur ingenio fuisse, inquit. Et uerò hic Scipio collega meus, mihi sanè bene & loqui uidetur, & dicere. Rectè, inquam, iudicas Brute. etenim istius genus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatum. Nam & de duobus auis iam diximus, Scipione & Crasso, & de tribus proauis, Q. Metello, cuius quatuor filij: P. Scipione, qui ex dominatu T. Gracchi priuatus in libertatem Remp. uindicauit: Q. Scæuola augure, qui peritissimus iuris, idemq; percomis est habitus. Iam duorum abauorum quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Corculū dictus: alterius omnium sapientissimi C. Lælij. O generosam, inquit, stirpem, & tanquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atq; illuminatam sapientiam. Similiter igitur suspicor (ut conferamus parua magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum: & eo magis hoc iudico, quòd neminem ex ijs quidem qui aliquo in numero fuerunt, cognoui in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. Nullum ille poëtam nouerat, nullum legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat, non publicum ius, non priuatum & ciuile cognouerat: quanquam id quidem fuit etiam in alijs & magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus uidimus, ut Sulpitium,

ut

ut Antonium. Sed ij tamen unum illud habebant dicendi opus elaboratum: idq; cum constaret ex quinq; notißimis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat. in quacunq; enim una planè claudicaret, orator esse non posset. Sed tamen alius in alia excellebat: magis reperiebat quid dici opus esset, & quomodo præparari, & quo loco locari: memoriaq; ea comprehendebat Antonius: excellebat autem actione, erantq; ei quædã ex his paria cũ Crasso, quædam etiam superiora. At Craßi magis enitebat oratio. Nec uerò Sulpitio, neq; Cottæ dicere possumus, neq; cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinq; partibus planè atq; omnino defuisse. Itaq; in Curione hoc uerißimè iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari, quàm uerborum splendore & copia. Nam cum tardus in cogitando, tum in instruendo dißipatus fuit. Reliqua duo sunt, agere, & meminisse: in utroq; cachinnos irridentium commouebat. Motus erat is, quem & C. Iulius in perpetuum notauit, cum ex eo in utranq; partem toto corpore uacillante quæsiuit, quis loqueretur è lintre. Et Cn. Sicinius homo impurus, sed admodum ridiculus, neq; aliud in eo oratoris simile quicquam: is cum Trib. pleb. Curionem & Octauium COSS. *produxisset, Curioq; multa dixisset sedente Cn. Octauio collega, qui deuinctus erat fascijs, & multis medi-*

camentis propter dolorem artuum delibutus, Nunquam, inquit, Octaui, collegæ tuo gratiam referes, qui nisi se suo more iactauisset, hodie te istic muscæ comedissent. Memoria autē ita fuit nulla, ut aliquoties tria cum proposuisset, aut quartum adderet, aut tertium quæreret qui in iudicio priuato uel maximo, cum ego pro Titinia Cotta perorauissem, ille contra me pro Seruio Næuio diceret, subitò totam causam oblitus est, idq; ueneficijs & cantionibus Titiniæ factū esse dicebat. Magna hæc immemoris ingenij signa, sed nihil turpius, quàm quòd etiam in scriptis obliuiscebatur quid paulo ante posuisset, ut in eo libro ubi se exeuntē è senatu, & cum Pansa nostro, & cum Curione filio colloquentem facit, cum senatū Cæsar COS. *habuisset, omnisq; ille sermo ductus è percōtatione filij, quid in senatu esset actum. In quo multis uerbis cum inueheretur in Cæsarē Curio, disputatioq; esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Cæsar* COS. *habuisset, reprehendit eas res, quas idem Cæsar anno pòst, & deinceps reliquis annis administrauisset in Gallia. Tum Brutus admirās, Tantámne fuisse obliuionē, inquit, in scripto præsertim, ut ne legens quidē unquā senserit quantum flagitij commisisset? Quid autem, inquā, Brute stultius, quàm si ea uituperare uolebas quæ uituperauit, nō eo tempore instituere*

sermon

sermonem, cum illarũ rerum iam tempora præterijssent? Sed ita totus errat, ut in eodẽ sermone dicat in senatu se Cæsare consule non accedere, sed id dicat ipso COS. exiens è senatu. Iam qui hac parte animi, quæ custos est cæterarum ingenij partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulò antè posuisset, huic minimè mirum est ex tempore dicenti soli tam effluere mentem. Itaq; cum ei nec officium deesset, & flagraret studio dicẽdi, perpauca ad eum causæ deferebantur. Orator antẽ uiuis eius æqualibus proximus optimis numerabatur, propter uerborum bonitatem, ut antè dixi, & expeditam ac profluentem quodammodo celeritatem. Itaq; eius orationes aspiciẽdas tamen censeo: sunt illæ quidem languidiores, ueruntamen possunt augere & quasi alere id bonũ, quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod habet tantam uim, ut solũ sine alijs in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta redeamus. In eodem igitur numero eiusdem ætatis C. Carbo fuit, illius eloquentißimi uiri filius non satis acutus orator, sed tamẽ orator numeratus est. Erat in uerbis grauitas, et facilè dicebat, & autoritatẽ naturalem quandã habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inueniendis, nec minus uerbis expeditus: fortis uerò actor et uehemens, & uerbis nec inops, nec abiectus. & quem planè oratorem dicere auderes. Cn. Pom-

ponius

ponius lateribus pugnãs, incitans animos, acer, acerbus, criminosus. Multum ab ijs aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M. Aquilij diligentiæ fructum ceperat. Nam M. Drusum tuum magnum auunculum, grauem oratorem, ita duntaxat cum de Rep. diceret: L. autem Lucullum etiam acutum, patremq; tuum Brute, iuris quoq; & publici & priuati sanè peritum, M. Lucullum: M. Octauium Cn. filium (qui tantum autoritate dicendoq; ualuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragijs abrogauerit) Cn. Octauium, M. filiũ, M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est à iudicijs, & in præsidijs Reipu. cui facilè satisfacere poßint, collocemus. Eodem Q. Cæpionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus, à senatu dissedisset. Cn. Carbonem, M. Marium, & ex eodem genere compluereis minimè dignos elegantis conuentus auribus, aptißimo cognoui turbulentis concionibus quo in genere (ut in ijs perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintius fuit, aptior autem etiam Palicanus auribus imperitorũ. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos, L. Apuleius Saturninus eloquentißimus uisus est: magis specie tamen & motu atq; ipso amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritatem prudẽtiæ. Longè autem post natos homines

improb

improbißimus C. Seruilius Glaucia, ſed peracutus & callidus, cũ primisq; ridiculus. Is ex ſummis & fortunæ & uitæ ſordibus in præturã, COS. factus eſſet, ſi rationẽ eius haberi licere iudicatum eſſet. Nam & plebem tenebat, & equeſtrem ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco COSS. publicè eſt interfectus, homo ſimillimus Atherienſis Hyperboli, cuius improbitatẽ ueteres Atticorum comœdiæ notauerunt. Quos Sex. Titius cõſecutus, homo loquax ſanè, & ſatis acutus, ſed tam ſolutus & mollis in geſtu, ut ſaltatio quædam naſceretur, cui ſaltationi Titius nomẽ eſſet. Ita cauendũ eſt nequid in agẽdo dicendóue facias, cuius imitatio rideatur. Sed ad paulo ſuperiorẽ ætatem reuecti ſumus, nunc ad eam de qua aliquantum locuti ſumus, reuertamur. Coniunctus igitur Sulpitij ætati P. Antiſtius fuit, rabula ſanè probabilis, qui multos cũ tacuiſſet annos, neq; contemni ſolum, ſed irrideri etiam ſolitus eſſet, in tribunatu primum contra C. Iulij illam conſulatus petitionem extraordinariam, ueram cauſam agens eſt probatus: & eo magis, quòd eandem cauſam cũ ageret eius collega ille ipſe Sulpitius, hic plura & acutiora dicebat. Itaq; poſt tribunatũ primò multæ ad eum cauſæ, deinde omnes maximæ quæcunque erant deferebantur. Rem uidebat acutè, componebat diligenter,

gentér.

genter, memoria ualebat, uerbis nõ ille quidem ornatis utebatur, sed tamen nõ abiectis. Expedita autem erat & perfacilè currens oratio. Et erat eius quidem tanquam habitus nõ inurbanus: actio paulùm cum uitio uocis, tum etiam ineptijs claudicabat. Hic temporibus floruit ijs, quibus inter profectionem reditumq; L. Syllæ sine iure fuit & sine ulla dignitate Resp. Hoc etiam autem magis probabatur, quòd erat ab oratoribus quædam in foro solitudo: Sulpitius occiderat, Cotta aberat, & Curio, uiuebat è reliquis patronis eius ætatis nemo præter Carbonem & Pomponium, quorũ utrunq; facilè superabat. Inferioris autẽ ætatis erat proximus L. Sisenna doctus uir, & studijs optimis deditus, benè Latinè loquens, gnarus Reip. nõ sine facetijs, sed neq; laboris multi, nec satis uersatus in causis: interiectusq; inter duas ætates Hortẽsij, & Sulpitij, nec maiorẽ consequi poterat, et minori necesse erat cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest, quæ cum facilè omnes uincat superiores, tũ indicat tamẽ quantùm absit à summo, quamq; genus hoc scriptionis nõdum sit satis Latinis literis illustratum. Nam Q. Hortensij admodũ adolescentis ingenium, ut Phidiæ signum, simul aspectũ & probatum est. Is L. Crasso, Q. Scæuola COSS. primum in foro dixit, & apud hos ipsos quidem consules: & cum eorũ qui affuerunt, tum ipsorum

rum consultũ, qui omnes intelligẽtia anteibant, iudicio discessit probatus. Vndeuiginti annos natus erat eo tempore. Est autem L. Paulo, C. Marcello COSS. *mortuus: ex quo uidemus eum in patronorum numero annos quatuor & XL. fuisse. Hoc de oratore paulò pòst plura dicemus: hoc autẽ loco uoluimus ætatẽ eius in disparem oratorum ætatẽ includere: quanquã id quidem omnibus usu uenire necesse fuit, quibus paulò longior uita cõtingit, ut & cũ multo maioribus natu quàm essent ipsi, & cum aliquãto minoribus compararentur: ut Accius iisdẽ ædilibus ait se & Pacuuium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset. Sic Hortensius non cum suis æqualibus solum, sed & mea cum ætate, & cum tua Brute, & cum aliquanto superiore coniungitur. Siquidem & Crasso uiuo dicere solebat, & magis iam etiam uigebat cum Antonio, & cum Philippo iam sene pro Cn. Pompeii bonis dicẽte: in illa causa adolescens cũ esset, princeps fuit: et in eorũ quos in Sulpitii ætate posui, numerum facilè perueneral, & suos inter æquales, M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulũ, P. Lentulũ Surram, longe præstitit, & me adolescentem natu octo annis minorem quàm erat ipse, multos annos in studio eiusdem laudis exercuit, et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulò antè mortem. Vides igitur ut ad te*

orat

oratorem Brute peruenerimus, tam multis inter nostrum tuumq; initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum qui uiuerent, nominare, ne uos curiosius eliceretis ex me quid de quoq; iudicarem, eos qui iam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus, Non est, inquit, ista causa quàm dicis, quamobrem de ijs qui uiuũt, nihil uelis dicere. Quenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror, ne per nos hic sermo tuus emanet, & ij tibi succenseant, quos praeterieris. Quid uos inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillimè: sed tamen te arbitror malle id ipsum tacere, quàm taciturnitatem nostram experiri. Tum ego, Vere, tibi, inquam, Brute dicam: non me existimaui in hoc sermone usq; ad hanc aetatẽ esse uenturum, sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad minores etiam peruenerim. Interpone igitur, inquit, si quos uidetur, deinde redeamus ad te, & ad Hortensium: Immò uerò, inquã, ad Hortensium: de me alij dicẽt, si qui uolent. Minime uerò, inquit: nam etsi me facilè omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior uidetur, quòd propero audire de te: nec uerò tam de uirtutibus dicendi tuis quae cũ omnibus, tum certè mihi notißimae sunt, quàm quòd gradus tuos & quasi processus dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos, quoniam me non

ingenij

ingenij prædicatorem esse uis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios, & à M. Crasso, qui fuit æqualis Hortensij, exordiar. Is igitur mediocriter à doctrina instructus, angustius etiam à natura, labore & industria, & quòd adhibebat ad obtinendas causas curam etiam & gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In huius oratione sermo Latinus erat, uerba non abiecta, res composita diligenter, nullus flos tamen, neq; lumẽ ullum: animi magna, uocis parua contentio, omnia ferè ut similiter atq; uno modo dicerentur. Nam huius æqualis & inimicus C. Fimbria nõ ita diu iactare se potuit, qui omnia magna uoce dicens, uerborum sanè bonorum cursu quodã incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quàm quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, (quanquam et ex facie & ex uultu uidebatur) nec abundans uerbis, etsi fallebat in eo ipso: sic interuallis, exclamationibus, uoce suaui & canora, admirando irridebat, calebat in agẽdo, ut ea quæ deerant, nõ desiderarentur. Ita tanquam Curio copia nõnulla uerborum, nullo alio bono tenuit oratorum locũ, sic Lentulus cæterarum uirtutum dicẽdi mediocritatem actione occultauit, in qua excellens fuit. Neq; multo secus

P. Lentulus, cuius & excogitandi & loquendi tarditatem tegebat formæ dignitas, corporis motus plenus & artis & uenustatis, uocis & suauitas & magnitudo: sic in hoc nihil præter actionem fuit, cætera etiam minora quàm in superiore. M. Piso quicquid habuit, habuit ex disciplina, maximeq; ex omnibus qui antè fuerunt, Græcis doctrinis eruditus fuit. Habuit à natura genus quoddã acuminis, quod etiã arte limauerat, quod erat in reprehendendis uerbis uersutum et solers, sed sæpe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiã facetum. Is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quòd & corpore erat infirmo, & hominum ineptias ac stultitias, quæ deuorãdæ nobis sunt, non ferebat, iracundiasq; respuebat, siue morose, ut putabatur, siue ingenuo liberoq; fastidio. Is cum satis floruisset adolescens, minor haberi est cœptus postea, deinde ex uirginum iudicio magnam laudem est adeptus, & ex eo tempore quasi reuocatus in cursum: tenuit locum tam diu, quàm ferre potuit laborem postea quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Muræna mediocri ingenio, sed magno studio rerum ueterum, literarum et studiosus, & non imperitus: multæ industriæ, & magni laboris fuit. C. Censorinus Græcis literis satis doctus, quod proposuerat explicans expeditè, non inuenustus actor, sed iners, & inimi-

eius fori. Lucius Turius paruo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, sæpe dicebat. itaque ei paucæ centuriæ ad consulatum defuerunt. C. Macer autoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentißimus: huius si uita, si mores, si uultus denique non omnem commendationem ingenij euerteret, maius nomen in patronis fuisset: non erat abundans, non inops tamen, non ualde nitens, non planè horrida oratio: uox, gestus, & omnis actio, sine lepôre: at in inueniendis componendisq; rebus mira accuratio, ut non facilè in ullo diligentiorem, maioremq; cognouerim, sed eam ut citius ueteratoriam quàm oratoriam diceres. hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in priuatis illustriorē obtinebat locum. C. deinde Piso statarius, & sermonis plenus orator, minimè ille quidem tardus in excogitādo, uerumtamen uultu & simulatione multo etiam acutior quàm erat, uidebatur. Nam eius æqualem M. Glabrionem bene institutum aui Scæuolæ diligentiā, socors ipsius natura negligensq; tardauerat. Etiā L. Torquatus elegās in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem æqualis Cn. Pompeius uir ad omnia summa natus, maiorem dicendi gloriā habuisset, nisi eum maioris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. erat oratione satis amplus, rem prudenter uidebat,

actio uerò eius habebat & in uoce magnum splendorem, & in motu summam dignitatem. Noster item æqualis D. Syllanus uitricus tuus, studij ille quidem habuit non multum, sed acuminis & orationis satis. Q. Pōpeius A. F. qui Bithynicus dictus est, biēnio quàm nos fortasse maior, summo studio dicendi, multaq; doctrina, incredibili labore atq; industria, quod scire possum: fuit enim mecum, & cum M. Pisone, cum amicitia, tū studijs exercitationibusq; coniunctus, huius actio non satis cōmendabat orationem: in hac enim satis erat copiæ, in illa autem lepôris parum. Erat eius æqualis P. Antronius uoce peracuta atq; magna, nec alia re ulla probabilis. Et L. Octauius Reatinus, qui cū multas iam causas diceret, adolescens est mortuus: is tamē ad dicendum ueniebat magis audacter, quàm paratè. Et C. Staienus, qui se ipse adoptauerat, & de Staieno Aelium fecerat, feruido quodam & petulanti & furioso genere dicendi: quod quia multis gratū erat & probabatur, ascēdisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus, pœnas legibus & iudicio dedisset. Eodem tēpore C. & L. Cæpasij fratres fuerunt, qui multa opera ignoti homines & repentini, quæstores celeriter facti sunt oppidano quodā & incōdito genere dicendi. Addamus huc etiā, ne quem uocalē præterijsse uideamur, C. Cosconiū Calidianū, qui nullo acumine, eam

tamen

tamen uerborũ copiam, siquã habebat, præbebat populo cum multa concursatione, magnoq; clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Craßi quasi secundarius. Is omnibus exẽplo debet esse, quantũ in hac urbe polleat multorum obedire tẽpori, multorumq; uel honori uel periculo seruire. His enim rebus infimo loco natus, & honores, & pecuniã, & gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquẽ numerũ peruenerat: sed ut pugiles inexercitati etiam si pugnos & plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen sæpe ferre non possunt: sic ille cum omni iam fortuna prosperè functus, labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni seueritatẽ quasi solem non tulit. Tum Atticus, Tu quidem de fæce, inquit, hauris, idq; iandudũ, sed tacebam, hoc uerò non putabam, te usq; ad Staienos & Antronios esse uenturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis: sed ordinem sequens, in memoriam notam & æqualem necessariò incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos: uerũ qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse: sed ad sermonem institutum reuertamur. T. Torquatus T. filius, & doctus uir ex Rhodia disciplina Molonis, & à natura ad dicendum satis solutus atq; expedi-

tus, cui si uita suppeditasset, sublato ambitu consul factus esset: plus facultatis habuit ad dicendum, quàm uoluntatis. Itaq; studio huic non satisfecit, officio uerò nec in suorum necessariorum causis, nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius municeps noster multas priuatas causas actitauit, celeriter sanè uerba uoluens, nec hebes in causis, uel dicã plus etiam quàm non hebes, sed efferuescens in dicendo, stomacho sæpe, iracundiaq; uehementius, ut non cum aduersario solum, sed etiã (quod mirabile esset) cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgioq; sæpe contenderet. M. Messala minor natu quàm nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere uerborum, prudens, acutus, minimè incautus patronus in causis cognoscendis, componendisq; diligens, magni laboris, multæ operæ, multarumq; causarũ. Duo etiam Metelli, Celer, & Nepos, nihil in causis uersati, nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. C. autem Lentulus Marcellinus, nec unquam indisertus, & in consulatu pereloquens uisus est, non tardus sententijs, non inops uerbis, uoce canora, facetus satis. C. Memmius L. filius perfectus literis, sed Græcis, fastidiosus sanè Latinarum, argutus orator uerbisq; dulcis, sed fugiens non modò dicẽdi, uerumetiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quãtum imminuit industria.

Hoc

Hoc loco Brutus, Quàm uellem, inquit, de his etiam oratoribus qui hodie sunt, tibi dicere luberet: etsi de alijs minus, de duobus tamen, quos à te scio laudari solere, Cæsare, & Marcello, audirem non minus lubenter, quàm audiui de ijs qui fuerunt. Cur tandem? inquam: an expectas quid ego iudicem de istis qui tibi sunt æquè noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Cæsar autem parum: illum enim sæpe audiui, hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo iudicas quem sæpe audisti? Quid censes, inquit, nisi id, quòd habiturus es similem tui? Næ ego, inquam: si ita est, uelim tibi eum placere quàm maximè. Atqui & ita est, inquit, & uehementer placet, nec uerò sine causa: nam & didicit, & omißis cæteris studijs unum id egit, seséq; quotidianis commentationibus acerrimè exercuit. Itaq; & lectis utitur uerbis, & frequentibus, & splendore uocis, dignitate motus fit speciosum & illustre quod dicitur: omniaq; sic suppetunt, ut ei nullam deesse uirtutem oratoris putem: maximeq; laudandus est, qui hoc tempore ipso cùm liceat, in hoc communi nostro & quasi fatali malo consoletur se, cum consciẽtia optimæ mentis, tum etiam usurpatione, & renouatione doctrinæ. Vidi enim Mitylenis nuper uirum, atq; (ut dixi) uidi planè uirũ. Itaq; cùm eum antea tui similem in dicendo uiderim, tum uerò nũc à

doctißimo uiro, tibiq; , ut intellexi, amicißimo Cratippo instructum omni copia, multo uidebam similiorem. Hic ego, Etsi, inquam, de optimi uiri nobisq; amicißimi laudibus lubēter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum obliuionem quærens hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Cæsare cupio audire quid tandem Atticus iudicet. Et ille, Præclarè, inquit, tibi constas, ut de ijs qui uiuo sunt, nihil uelis ipse dicere: & hercle si sic ageres ut de ijs egisti qui iam mortui sunt, neminem ut prætermitteres, ne tu in multos Antronios & Staienos incurreres. Quare siue hāc turbam effugere uoluisti, siue ueritus nequis se aut præteritum, aut nō satis laudatum queri poßit, de Cæsare tamen potuisti dicere, præsertim cùm & tuum de illius ingenio notißimum iudicium esset, nec illius de tuo obscurum. Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpißime audio, illum omnium ferè oratorum Latinè loqui elegantißimè, nec id solùm domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Mutiorum familijs audiebamus: sed quanquam id quoq; credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, et ijs quidem reconditis & exquisitis, summoq; studio & diligentia est consecutus. Quinetiam in maximis occupationibus, cùm ad te ipsum

(inquit

(inquit in me intuens) de ratione Latinè loquẽdi accuratiſsimè ſcripſerit, primoq́; in libro dixeris uerborum delectum originem eſſe eloquentiæ, tribueritq́; mi Brute huic noſtro, qui me de illo maluit quàm ſe dicere, laudem ſingularem (nam ſcripſit his uerbis, cum hunc nomine eſſet affatus, Ac ſi cogitata præclarè eloqui poſſent, nonnulli ſtudio & uſu elaborauerunt: cuius te penè principem copiæ atq; inuentorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum eſſe exiſtimare debemus) hunc facilem & quotidianum nouiſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum. Tum Brutus, Amicè hercule, inquit, & magnificè te laudatum puto, quem non ſolùm principem atq; inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, ſed etiam benemeritum de populi Romani nomine & dignitate. quo enim uno uincebamur à uicta Græcia, id aut ereptum illis eſt, aut certè nobis cum illis cõmunicatum. Hanc, autem, inquit, gloriam, teſtimoniumq́; Cæſaris, tuæ quidem ſupplicationi non ſolùm, ſed triumphis multorũ antepono. Et rectè quidem, inquam, Brute modò ſit hoc Cæſaris iudicij, non beneuolentiæ teſtimonium, plus enim certè attulit huic populo dignitatis quiſquis eſt ille, ſi modò eſt aliquis, qui nõ illuſtrauit modò, ſed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quàm illi qui Ligurum caſtella expugnauerunt, ex quibus multi ſunt, ut ſcitis, triumphi, Verũ quidem

si audire uolumus, omißis illis diuinis consilijs, quibus sæpe constituta est imperatorũ sapientia salus ciuitatis, aut belli, aut domi: multo magis orator præstat minutis imperatoribus. At prodest plus imperator. Quis negat? sed tamen non metuo ne mihi acclametis. est autem quod sentias dicẽdi liber locus. Malim mihi L. Craßi unam pro M. Curio dictionem, quam castellanos triumphos duos. At plus interfuit Reipub. castellũ capi Ligurum, quàm bene defendi causam M. Curij. Credo sed Atheniensium quoq; plus interfuit firma tecta in domicilijs habere, quàm Mineruæ signum ex ebore pulcherrimũ: tamen ego me Phidiam esse mallem, quàm uel optimum fabrum tignarium. Quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisq; sit, ponderandum est, præsertim cum pauci pingere egregiè poßint, aut fingere: operarij autem aut baiuli deesse non poßint. Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant. Solùm quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris uides, locutionem emendatam, & Latinam: cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiæ, sed quasi bonæ consuetudinis. Mitto C. Lælium, P. Scipionem: ætatis illius ista fuit laus, tanquam innocentiæ, sic Latinè loquendi, non omnium tamen. nam illorum æquales Cæcilium & Pacuuium malè locutos uidemus: sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc uixerant

uerant, nec eos aliqua barbaries domestica infuscauerat, rectè loquebantur. Sed hanc certè rem deteriorem uetustas fecit, & Romæ, & in Græcia. Confluxerunt enim & Athenas & in hanc urbem multi inquinatè loquentes ex diuersis locis, quo magis expurgandus est sermo, & adhibenda quam obtrusa ratio, quæ mutari non potest, nec utendum prauissima consuetudinis regula. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri uidimus: existimabatur bene Latinè, sed literas nesciebat. Catulus erat ille quidem minimè indoctus, ut à te paulò est antè dictum, sed tamen suauitas uocis, & lenis appellatio literarum, bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se ualde dilatandis literis à similitudine Græcæ locutionis abstraxerat, sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta & syluestri uia ad eandem laudem peruenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cùm esse uellet, ne à C. Ruscio quidem accusatore deterreri potuit quo minus inusitatis uerbis uteretur. Quidnam istuc est? inquit Brutus: aut quis est iste C. Ruscius? Et ille fuit accusator, inquit, uetus, quo accusante Chritilium, Sisenna defendens dixit quædam eius sputatilica esse crimina. Tum C. Ruscius, Circumuenior, inquit, iudices, nisi subuenitis, Sisenna, quid dicas nescio, metuo insidias: sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio,

ſcio, tilica neſcio. Maximi riſus, ſed ille tamen familiaris meus rectè loqui putabat eſſe inuſitatè loqui. Cæſar autem rationem adhibens, conſuetudinem uitioſam & corruptam pura & incorrupta conſuetudine emendat. Itaq; cùm ad hanc elegantiam uerborum Latinorum (quæ etiamſi orator non ſis, & ſis ingenuus ciuis Romanus, tamen neceſſaria eſt) adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum uidetur tanquam tabulas bene pictas, collocare in bono lumine. hanc cùm habeat præcipuam laudem in communibus, non uideo cui debeat cedere. ſplendidam quandam minimeq́; ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica, & generoſa quodammodo. Tum Brutus, Orationes quidem eius mihi uehementer probātur, complureis autem legi. Atq; etiam commentarios quoſdam ſcripſit rerum ſuarum, ualde quidem, inquam, probandos: nudi enim ſunt, recti & uenuſti, omni ornatu orationis tanquam ueſte detracta. ſed dum uoluit alios habere parata unde ſumerent qui uellent ſcribere hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui uolunt illa calamiſtris inurere: ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Nihil enim eſt in hiſtoria pura & illuſtri breuitate dulcius. Sed ad eos, ſi placet, qui uita exceſſerunt, reuertamur. Caius Sicinius igitur Quinti Pompeij, illius qui cēſor fuit, ex filia nepos, quæſtorius mortuus eſt, probabilis

ora

orator, iam uerò etiam probatus ex hac inopi ad ornandum, sed ad inueniendum expedita Hermagora disciplina. ea dat rationes certas, & præcepta dicendi, quæ si minorem habent apparatum (sunt enim exilia) tamen habent ordinē, & quasdam errare in dicendo non patientes uias. has ille tenens, & paratus ad causas ueniens, uerborum non egēs, ipsa illa comparatione disciplinaq; dicendi iam in patronorum numerum peruenerat. Erat etiam uir doctus in primis C. Visellius Varro consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio ætate coniunctus. is cùm post curulem ædilitatem iudex quæstionis esset, est mortuus: in quo fateor uulgi iudicium à iudicio meo dissensisse. nam populo non erat satis uendibilis, præceps quædam, & cùm idcirco obscura quia peracuta, tum rapida, & celeritate cæcata oratio: sed neq; uerbis aptiorem citò alium dixerim, neque sententijs crebriorem. Præterea perfectus in literis, iurisq; ciuilis iam à patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam citò rhetorem dixisses, etsi nō deerat oratio, quàm, ut Græci dicunt, πολιτικόν. Erant in eo plurimæ literæ, nec eæ uulgares, sed interiores quædam & reconditæ, diuina memoria, summa uerborum & grauitas, & elegantia: atq; hæc omnia uita decorabat grauitas, & integritas. Me quidem admodū delectabat etiam

Triar

Triarij in illa ætate plena literariæ senectutis oratio. quanta seueritas in uultu! quantum pondus in uerbis! quàm nihil non consideratum exibat ex ore! Tum Brutus Torquati & Triarij mentione commotus (utrunq; enim eorum admodum dilexerat). Næ ego, inquit, ut omittam cætera, quæ sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam autoritatem de pace ualuisse. nam nec istos excellentes uiros, nec multos alios præstanteis ciues Respub. perdidisset. Sileamus, inquam, Brute de istis, ne augeamus dolorem. nam & præteritorum recordatio est acerba, & acerbior expectatio reliquorum. Itaq; omittamus lugere, & tantum quidquisq; dicendo potuerit, quoniam id quærimus, prædicemus. Sunt etiam ex ijs qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui & scriptitauit accuratè, cùm præsertim non esset orator, & egit multa constanter. Appius Claudius socer tuus, collega & familiaris meus: hic iam & satis studiosus, & ualde cùm doctus, tum etiam exercitatus orator, & cũ auguralis, tum omnis publici iuris antiquitatisq; nostræ bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latinè tamen, & multa cum libertate dicebat. Duo præterea Lentuli consulares, quorũ Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, autor salutis, quicquid habuit, quantumcunq; fuit, illud totum habuit è disciplina; instrumenta naturæ deerant,

sed

sed tantus animi splendor, & tanta magnitudo, ut sibi omnia quæ clarorum uirorum essent, non dubitaret adsciscere, eaq; omni dignitate obtineret. L. autē Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi nō ferebat laborem: uox canora, uerba non horrida sanè, ut plena esset animi & terroris oratio. Quæreres in iudicijs fortasse melius: in Rep. quod erat, esse iudicares satis. Ne Titus quidem Posthumius cōtemnendus in dicendo, de Rep. uerò non minus uehemens orator, quàm bellator fuit: effrænatus & acer nimis, sed bene iuris publici leges atq; instituta cognouerat. Hoc loco Atticus, Putarē te, inquit, ambitiosum esse, si (ut dixisti) ij quos iandiu colligis, uiuerent. Omnes enim commemoras qui ausi aliquādo sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Seruilium præterisse uideare. Non, inquam, ego istuc ignoro Pomponi, multos fuisse qui uerbum nunquam in publico fecissent cùm melius aliquanto possent, quàm isti oratores quos colligo, dicere: sed his commemorandis etiam illud assequor, ut intelligatis primùm ex omni numero quàm non multi ausi sint dicere: deinde ex ijs ipsis quàm pauci fuerint laude digni. Itaq; ne hos quidem equites Romanos amicos nostros, qui nuper mortui sunt, P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Corneliū, in quo & compositum dicendi genus, & acre & expeditū fuit: T. Acciū Pisaurensem, cuius

accusationi respondi pro A. Cluentio, qui & accuratè dicebat, & satis copiosè, eratq; praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen ut hasta uelitibus amentatae, sic apta quadam & parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem nec industria maiore cognoui: quãquam ne ingenio quidem qui praestitit, facilè dixerim. C. Pisoni genero meo: nullum tempus illi unquam uacabat aut à forensi dictione, aut à commentatione domestica, aut à scribendo, aut à cogitando. itaq; tantos processus efficiebat, ut euolare, non excurrere uideretur: eratq; uerborum & delectus elegans, & apta & quasi rotunda constructio: cumq; argumenta excogitabantur ab eo multa & firma ad probandum, tum concinnae acutaq; sententiae, gestusq; natura ita uenustus, ut ars etiam quae non erat, & è disciplina motus quidam uideretur accedere. Vereor ne amore uidear plura quàm fuerint in illo, dicere: quod non ita est: (alia enim de illo maiora dici possunt) nam nec continentia, nec pietate, nec ullo genere uirtutis quenquam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. Nec uerò M. Celiũ praetereundum arbitror quaecunq; eius in exitu uel fortuna uel mens fuit: qui quandiu autoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra ciuium perditorum popularem

tur

turbulentamq́; dementiam à senatu & à bonorum causa steterit constãtius: quam eius actionem, multum tamen & splendida, & grandis, & eadem in primis faceta & perurbana commendabat oratio. Graues eius cõciones aliquot fuerunt, acres accusationes tres, eaq́; omnes ex Reip. contentione susceptæ: defensiones, etsi illa erant in eo meliora quæ dixi, non contemnenda tamen, saneq́; tolerabiles. Hic cum summa uolũtate bonorum ædilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit à sese, ceciditq́; postea, cum eos imitari cœpit, quos ipse peruerterat. Sed de M. Callidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus è multis, potius inter multos propè singularis fuit: ita reconditas exquisitasq́; sententias mollis & perlucens uestiebat oratio: nihil tam tenerũ, quàm illius cõprehẽsio uerborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris æquè ĩ potestate fuerit: quæ primũ ita pura erat, ut nihil liquidius: ita liberè fluebat, ut nusquã adhæresceret: nullum nisi loco positum, & tanquam in uermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum uerbũ uideres: nec uerò ullum aut durum, aut insolens, aut humile, aut in longius ductum: ac non propria uerba rerum, sed pleraq; translata, sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres, nec uerò hæc soluta, nec diffluentia, sed adstri-

cta numeris, non apertè, nec eodē modo semper, sed uarie dissimulanterq; cōclusis. Erant autem & uerborū & sententiarū illa lumina, quæ uocant Græci σχήματα quibus tamen insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. qua de re agitur autē, illud quod multis in locis iurisconsultorum includitur formulis, & ubi esset, uidebat. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumq; dicendi placidum & sanum genus. Quòd si est optimum suauiter dicere, nihil est quòd melius hoc quærendum putes. Sed cum à nobis paulò antè dictum sit, tria uideri esse quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moueret: duo summe tenuit, ut & rem illustraret differendo, & animos eorum qui audirent, deuinciret uoluptate. Aberat tertia illa laus, qua permoueret atq; incitaret animos: quam plurimum pollere diximus: nec erat ulla uis atq; contentio, siue consilio, quòd eos quorum altior oratio, actioq; esset ardentior, furere & bacchari arbitraretur: siue quòd natura non esset ita factus, siue quòd non consuesset, siue quòd non posset. hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit. si opus erat, defuit. Quinetiā memini cum in accusatione sua Quinto Gallio crimini dedisset, sibi cum uenenum parauisse, idq; à se esse deprehensum, seseq; chirographa, testificationes, indicia, quæstiones, manifestam rem deferre diceret, deq; eo

crimine accurate & exquisite disputauisset, me in respondendo cum essem argumentatus quantum res ferebat, hoc ipsum etiã posuisse pro argumento, quòd ille cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifestò, & manu tenere diceret, tam solutè egisset, tam leniter, tã oscitanter. Tu istuc M. Callidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia, alienorũ hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor, ubi ardor animi qui etiam ex infantiũ ingenijs elicere uoces & querelas solet? nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur, pedis (quod minimum est) nulla supplosio. Itaq; tantum abfuit ut inflammares nostros animos, somnum isto loco uix tenebamus. Sic nos summi oratoris uel sanitate uel uitio pro argumento ad diluendũ crimen usi sumus. Tum Brutus, Atqui dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit, an uitium? Quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longè ista sit maxima, inflammare animos audientiũ, & quocũq; res postulet modo flectere, qui hac uirtute caruerit, id ei quod maximum fuerit, defuisse? Sit sanè ita, inquam: sed redeamus ad eum qui iam unus restat, Hortensium: tum de nobismetipsis quoniã id etiam Brute postulas, pauca dicemus: quanquam facienda mẽtio est, ut quidem mihi uidetur, duorum adolescentium, qui si diu-

tius uixissent, magnam essent eloquẽtiæ laudem consecuti. C. Curionem te, inquit Brutus, & C. Licinium Caluũ arbitror dicere. Rectè, inquam, arbitraris: quorũ quidem alter, quod uerisimile dixisset, ita facilè soluteq; uerbis uoluebat, satis interdũ acutas, crebras quidem certè sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atq; hic à magistris parum institutus, naturã habuit admirabilem ad dicendũ: industriam non sum expertus, studium certè fuit: qui si me audire uoluisset, ut cœperat, honores quàm opes consequi maluisset. Quidnam est, inquit, isthuc? & quemadmodũ distinguis? Hoc modo, inquam: Cum honos sit præmium uirtutis iudicio studioq; ciuium delatum ad aliquem. qui eum sententijs, qui suffragijs adeptus est, is mihi & honestus & honoratus uidetur. Qui autem occasione aliqua etiam inuitis suis ciuibus nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quæ si ille audire uoluisset, maxima cum gratia & gloria ad summam amplitudinem peruenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores uiri. Quæ quidem etiam cum P. Crasso M. F. cum initio ætatis ad amicitiam se meam contulisset, sæpe egisse me arbitror, cum eum uehementer hortarer, ut eam laudis uiam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent.

Erat

Erat enim cum institutus optimè, tum etiam perfectè planeq; eruditus: ineratq; & ingeniũ satis acre, & orationis non inelegans copia: prætereaq; sine arrogantia grauis esse uidebatur, & sine segnitia uerecũdus. Sed hunc quoq; absorbuit æstus quidam non insolitæ adolescentibus gloriæ, qui quia nauarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat: cui muneri mos maiorum ætatem certam, sortem incertam reliquit. Ita grauissimo, suo casu, dum Cyri & Alexandri similis esse uoluit, qui suum cursum transcurrerant, & L. Crassi, & multorum Crassorum inuentus est dissimillimus. Sed ad Caluum (is enim nobis erat propositus) reuertamur, qui orator fuisset cum literis eruditior quàm Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi & exquisitius afferebat genus: quod quanquã scienter eleganterq; tractabat, nimium tamen inquirens in se, atq; ipse sese obseruans, metuensq; ne uitiosum colligeret, etiam uerum sanguinem deperdebat. Itaq; eius oratio nimia religione attenuata, doctis & attentè audientibus erat illustris: à multitudine autem, & à foro, cui nata eloquentia est, deuorabatur. Tum Brutus, Atticum se, inquit, Caluus noster dici oratorem uolebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria cõsequebatur. Dicebat, inquam, ita: sed & ipse errabat, & alios etiam errare cogebat. Nam

siquis eos qui nec ineptè dicunt, nec odiosè, nec putidè, Atticè putat dicere, is rectè, nisi Atticum, probat neminem. Insulsitatem enim & insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem & integritatem quasi religionem & uerecundiam oratoris probat: hæc omniũ debet oratorũ eadem esse sentẽtia. Sin autẽ ieiunitatem, & siccitatẽ, et inopiã, dũmodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit. hoc rectè duntaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, uideat ne ignoret & gradus, et dissimilitudines, & uim, & uarietatem Atticorũ. Atticos, inquit, uolo imitari. Quos? nec enim est unum genus. nam quid est tam dissimile quàm Demosthenes & Lysias? quàm idem & Hyperides? quàm omniũ horũ Aeschines? quem igitur imitaris? Si aliquẽ, cæteri ergo Atticè non dicebant: si omnes, quì potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quæro, Phalereus ille Demetrius Atticéne dixerit. mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsæ Athenæ uidentur. At est floridior, ut ita dicam, quàm Hyperides, quàm Lysias. natura quadã aut uoluntas ita dicendi fuit. Et quidem duo fuerũt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen, quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat alijs, cum cupere uideretur imitari Lysiam; Demochares autẽ, qui fuit Demosthe-

nis sororis filius, & orationes scripsit aliquot: & earum rerum historiam quæ erant Athenis ipsius ætate gestæ, non tam historico quàm oratorio genere perscripsit. At Charisij uult Hegesias esse similis, isq; se ita putat Atticum, ut uero illos præ se penè agresteis putet. At quid est tam fractū, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? Atticorū similes esse uolumus. Optimè. suntne igitur ij Attici oratores? Quis negare potest? Hos imitamur. Quomodo, qui sunt & inter se dißimiles, & aliorū? Thucydidem, inquit, imitamur. Optimè, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator syncerus & grādis etiam fuit, hoc forense concertatoriū iudiciale nō tractauit genus. Orationes autem quas interposuit (multæ enim sunt) eas ego laudare soleo, imitari neq; poßim, si uelim: nec uelim fortasse, si poßim: ut siquis Phalerno uino delectetur, sed eo nec ita nouo, ut proximis consulibus natum uelit: nec rursus ita uetere, ut Opimium aut Anitium consulem quærat. Atqui eæ notæ sunt optimæ: credo: sed nimia uetustas nec habet eam quam quærimus suauitatem, nec est iam sanè tolerabilis. Num igitur qui hoc sentiat, si is potare uelit, de dolio sibi hauriendum putet? Minime: sed quādam sequatur ætatem. Sic ego istis censuerim & nouam istam quasi de

musto ac lacu feruidam orationem fugiendam: nec illam praeclaram Thucydidis nimis ueterem tanquam Anitianũ notam persequendã. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset, multo maturior fuisset, et mitior. Demosthenẽ igitur imitemur. O dij boni! quid ergo nos aliud agimus, aut quid aliud optamus? at non assequimur. Isti enim uidelicet Attici nostri quod uolunt assequuntur: ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriae proditũ esse, sed ita necesse fuisse, cũ Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. An cum isti Attici dicunt, non modò à corona (quod est ipsum miserabile) sed etiã ab aduocatis relinquuntur. Quare si angustè & exiliter dicere est Atticorum, sint sanè Attici: sed in comitium ueniant, ad stantem iudicem dicant. subsellia grandiorem & pleniorẽ uocem desiderãt. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subsellijs occupetur, cõpleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dãdo & cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus, cum surgit is qui dicturus sit, significetur à corona silentium: deinde crebrae assensiones, multae admirationes, risus cum uelit, cum uelit fletus: ut qui haec procul uideat, etiãsi quid agatur nesciat, at placere tamen, & in scena esse Rosciũ intelligat. Haec cui contingant, eum scito Atticè dicere, ut de Pericle audiuimus, ut de

Hyper

Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. Sin autem acutũ, prudẽs & idem syncerum, & solidum & exsiccatũ genus orationis probant, nec illo grauiore ornatu oratorio utuntur, & hoc propriũ esse Atticorum uolunt: rectè laudant. est enim in arte tanta, tamq; uaria, etiam huic minuta subtilitati locus. ita fiet, ut non omnes qui Atticè, ijdẽ bene: sed ut omnes qui bene, ijdem etiam Atticè dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium. Sanè quidem, inquit Brutus: quanquam ista mihi tua fuit periucunda à proposita oratione digreßio. Tum Atticus, Aliquoties sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc quoniã ad perorandũ spectare uidetur sermo tuus, dicã, opinor, quod sentio. Tu uerò, inquam, Attice. Tum ille, Ego, inquit, ironiã illam quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis & Xenophontis & Aeschinis libris utitur, facetam & elegantem puto. Est enim & minime inepti hominis, & eiusdẽ etiam faceti, cũ de sapientia disceptatur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi arrogant, ut apud Platonem Socrates in cælum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, cæteros: se autem omnium rerum inscium fingit, & rudem: decet hoc nescio quomodo illum: nec Epicuro qui id reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone,

ne, cum qualis quisq; orator fuisset, exponeres: uide quæso, inquit, ne tam reprehēdenda sit ironia quàm in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intelligo. Quia primum, inquit, ita laudasti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum uix tenebam, cum Attico Lysiæ Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem, uel potius summum & singularem uirum, nemo dicet secus, sed oratorem, sed etiam Lysiæ similem, quo nihil potest esse pictius. bella ironia si iocaremur: sin asseueramus, uide ne religio nobis tam adhibenda sit, quàm si testimonium diceremus. Ego enim Catonē tuum, ut ciuem, ut senatorem, ut imperatorem, ut uirum deniq; cum prudentia & diligentia, tum omni uirtute excellentē probo: orationes autem eius, ut illis temporibus, ualde laudo. significant enim formam quandam ingenij, sed admodum impolitam, & planè rudem. Origines uerò cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres, & Catonem cū Philisto & Thucydide cōparares, Brutóne id censebas, an mihi probaturum? quos enim ne è Græcis quidem quisquam imitari potest, ijs tu cōparas hominē Tusculanū, nondum suspicantem quale esset copiosè & ornatè dicere? Galbam laudas: si ut illius ætatis principem, assentior: (sic enim accepimus) sin ut oratorem: cedò quæso orationes (sunt enim) & dic

hunc

hunc quem tu plus quàm te amas, Brutum, uelle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes: paulum hîc tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Aphricano, de Lælio, cuius tu oratione negas fieri quicquã posse dulcius. addis etiam nescio quid angustius, nomine nos capi uolens summi uiri, uitaq; elegantissima uerissimis laudibus. Remoue hæc, ne ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo uelit. Carbonem in summis oratoribus habitũ scio, sed cum in cæteris rebus, tum in dicendo semper, quo nihil est melius, id laudari qualecunq; est, solet. Dico idẽ de Gracchis, etsi de eis ea sunt à te dicta, quibus ego assentior. Omitto cæteros: uenio ad eos in quibus iam perfectã putas esse eloquentiã, quos ego audiui sine cõtrouersia magnos oratores, Crassum et Antonium. de horũ laudibus tibi prorsus assentior: sed tamen nõ isto modo, ut Polycleti Doryphorum sibi Lysippus aiebat: sic tu suasionem legis Seruiliæ tibi magistrã fuisse. hæc germana ironia est. Cur ita sentiã non dicã, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur quæ de ijs ipsis, quæ de Cotta, quæ de Sulpitio, quæ modo de Cælio dixeris: ij enim fuerunt certè oratores: quanti autem & quales, tu uideris. Nam illud minus curo, quòd congessisti operarios omneis, ut mihi uideantur mori uoluisse nonnulli, ut à te in oratorum numerum referrentur. Hæc

cum

cum ille dixisset, Longi sermonis initium pepulisti, inquam, Attice, remq; commouisti noua disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. Voluendi enim sunt libri, cum aliorum, tum in primis Catonis. intelliges nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorum quæ inuecta nondum erant, florem & colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam duxeris esse, quòd eam orationem mihi magistrā fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existimare uideris de ea, siquam nunc habemus, facultate, tamen adolescentes quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. Quòd autem plures à nobis nominati sint, eò pertinuit (ut paulo antè dixi) quòd intelligi uolui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine euaderent. Quare εἴρωνα me, ne si Aphricanus quidem fuit (ut ait in historia sua C. Fānius) existimari nolim. Vt uoles, inquit Atticus. Ego enim non alienum à te putabam, quod & in Aphricano fuisset, & in Socrate. Tum Brutus, De isto postea: sed tu, inquit me intuens, orationes nobis ueteres explicabis? Ego uerò, inquam Brute, sed in Cumano, aut in Tusculano aliquando, si modo licebit, quoniam utroq; in loco uicini sumus. Sed iam ad id unde digressi sumus, reuertamur. Hortensius igitur cum admodū adolescens

orsus

orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi cœptus est: quanquam inciderat in Cotta & Sulpitij ætatem, qui annis decem maiore, excellente tum Crasso & Antonio, deinde Philippo, pòst Iulio, cum ijs ipsis dicendi gloriâ comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in ullo cognouisse me arbitror, ut quæ secū commentatus esset, ea sine scripto uerbis eisdem redderet, quibus excogitauisset. hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua commentata, & scripta, & nullo referente omnia aduersariorū dicta meminisset. Ardebat autē cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium uiderim. Nullū enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forū. sæpißime autem eodem die utrunq; faciebat. Attuleratq; minime uulgare genus dicendi: duas quidem res quas nemo alius, partitiones quibus de rebus dicturus esset, & collectiones, memor & quæ essent dicta, contrà quæq; ipse dixisset. Erat in uerborum splēdore elegans, compositione aptus, facultate copiosus: eaq; erat cum summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, diuidebat acute: nec prætermittebat ferè quicquā quod esset in causa aut ad confirmandum, aut ad refellendum. Vox canora & suauis, motus & gestus etiam plus artis habebat, quā erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est mortuus,

Cotta

Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum uenimus. Erat Hortēsius in bello primo anno miles, altero tribunus militum: Sulpitius legatus aberat, etiam Marcus Antonius: exercebatur una lege iudicium Varia, cæteris propter bellum intermißis, qui frequentes aderant, quanquam pro se ipsi dicebant, oratores non illi quidem principes, L. Memmius & Quintus Pompeius, sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio & uim accusatoris habebat & copiā. Reliqui qui tum principes numerabantur, in magistratibus erāt, quotidieq; ferè à nobis in concionibus audiebantur. Erat enim Tribunus pleb. tunc C. Curio: quanquam is quidē silebat, ut erat semel à concione uniuersa relictus. Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans: diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius, & ij quidem habitabant in rostris. C. etiam Iulius ædilis curulis quotidie ferè accuratas conciones habebat: sed me cupidißimum audiendi primus dolor percußit, Cotta cum est expulsus reliquos frequenter audiēs, acerrimo studio tenebar, quotidieq; & scribens, & legens, & commentans, oratorijs tantum exercitationibus contentus nō eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat: Ego autem iuris ciuilis studio multū operæ dabam Q. Scæuolæ P. F. qui quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen

men consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Atq; huic anno proximus Sulla consule & Pompeio fuit. tum P. Sulpitij in tribunatu quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognouimus. eodemq; tempore cum princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset, Romamq; uenisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus, in quo etiam commorabar attentius, etsi rerum ipsarum uarietas & magnitudo summa me delectatione retinebat, sed tamẽ sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum uidebatur. Occiderat Sulpitius illo anno, tresq; proximo trium ætatum oratores erant crudelißime interfecti, Quintus Catulus, Marcus Antonius, C. Iulius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ dedimus operam, & actori summo causarum & magistro. Hæc etsi uidentur esse à proposita ratione diuersa: tamen idcirco à me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam uoluisti, Brute poßis (nam Attico hæc nota sunt) & uidere quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius uestigijs persecuti. Triennium ferè fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu, aut discessu, aut fuga (nã aberant etiã adolescentes M. Crassus, & Lentuli duo) primas in causis agebat Hortensius, magis magisq; quotidie probabatur. Antistius Piso sæpe dicebat,

ecbat, minus sæpe Pomponius, rarò Carbo, semel aut iterum Philippus. At verò ego hoc tempore omni noctes & dies in omnium doctrinarum meditatione versabar. Erat cum Stoico Diodoto: qui cum habitauisset apud me, mecumq; uixisset: nuper est domi meæ mortuus. à quo cum in alijs rebus, tum studiosißime in dialectica exercebar, quæ quasi contracta & astricta eloquentia putanda est, sine qua etiam tu Brute iudicauisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam esse dilatatam putant, consequi non posse. Huic ego doctori, & eius artibus uarijs atq; multis ita eram tamē deditus, ut ab exercitationibus oratorijs nullus dies uacuus esset. Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) sæpe cum M. Pisone, & cū Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie: idq; faciebam multum etiam Latinè, sed Græcè sæpius: uel quòd Græca oratio plura ornamenta suppeditans, consuetudinem similiter Latinè dicēdi afferebat: uel quòd à Græcis summis doctoribus, nisi Græcè dicerem, neq; corrigi poßim neque doceri. Tumultus interim pro recuperanda Repub. & crudelis interitus oratorum trium, Scæuolæ, Carbonis, Antistij: reditus Cottæ, Curionis, Craßi, Lentulorum, Pompeij: leges & iudicia constituta, recuperata Resp. ex numero autem oratorum, Pomponius, Censorinus, Muræna sublati. tum primum nos ad causas & priuatas

& pub

& publicas adire cœpimus, non ut in foro disceremus, quod pleriq; fecerunt, sed ut quantum nos efficere potuissemus, docti in forum ueniremus. Eodem tẽpore Moloni dedimus operam: dictatore enim Sylla legatus ad senatum de Rhodiorum præmijs uenerat. Itaq; prima causa publica pro Sexto Roscio dicta, tãtum commendationis habuit, ut non ulla esset quæ non nostro digna patrocinio uideretur: deinceps inde multæ, quas non minus diligenter elaboratas etiam quàm elucubratas afferebamus. Nunc quoniam totum me non næuo aliquo, aut crepundijs, sed corpore omni uideris uelle cognoscere, complectar nonnulla etiam quæ fortasse uideantur minus necessaria: Erat eo tempore in nobis summa gracilitas & infirmitas corporis, procerum & tenue collum: qui habitus, & quæ figura non procul abesse putatur à uitæ periculo, si accedit labor, & laterum magna contentio. Eoq; magis hoc eos quibus eram charus, commouebat, quòd omnia sine remißione, sine uarietate, ui summa uocis, & totius corporis contentione dicebam. Itaq; cum me & amici & medici hortarentur, ut causas agere desisterem; quoduis potius periculum mihi adeundum, quàm à sperata dicendi gloria discedendum putaui. Sed cum censerem remißione & moderatione uocis, & commutàto genere dicẽdi me & periculũ uitare posse, & temperatius dicere: ut

consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium uersatus in causis, & iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum uenissem Athenas, sex menses cum Antiocho ueteris Academiæ nobilißimo & prudentißimo philosopho fui, studiumq; philosophiæ nunquam intermissum, à primaq; adolescentia cultum, & semper auctum, hoc rursus summo autore & doctore renouaui. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum ueterem & non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Pòst à me Asia tota peragrata est, cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus, quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo iudicio tota Asia illis temporibus disertißimus: & si nihil habere molestiarum, nec ineptiarum, Atticorum est, hic orator in illis numerari rectè potest. Aßiduißimè autem mecum fuit Dionysius Magnes: erat etiam Aeschylus Gnidius, Adramutenus Xenocles. hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus, Rhodum ueni, meq; ad eundem quem Romæ audiueram Molonem applicaui, cum actorem in ueris causis scriptoremq; præstantem, tum in notandis animaduertendisq; uitijs, & instituendo docendoq; prudentißimum. Is dedit

dit

dit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos, & superfluentes iuuenili quadam dicendi impunitate & licentia, reprimeret, & quasi extra ripas diffluentes coërceret. Ita recepi me biennio pòst non modo exercitatior, sed propè mutatus: nam & contentio nimia uocis reciderat, & quasi referuerat oratio, lateribusq; uires, & corporis mediocris habitus accesserat. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta & Hortensius: quorum alter remissus & lenis, & proprijs uerbis comprehendens solutè & facilè sententiam: alter ornatus, acer, & non talis, qualem tu eum Brute iam deflorescentem cognouisti, sed uerborum & actionis genere commotior. Itaq; cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quòd & dicendi ardore eram propior, & ætate coniunctior. Etenim uideram in ijsdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum, & agentem, & canorum, concursus hominum, foriq; strepitus desiderat. Vnum igitur annum, cum rediissemus ex Asia, causas nobileis egimus, cum Quæsturam nos, consulatum Cotta, ædilitatem peteret Hortensius. Interim me Quæstorem Siciliensis excepit annus. Cotta ex cõsulatu est profectus in Galliã, prin-

ceps & erat & habebatur Hortensius. Cum autem anno pòst è Sicilia me recepissem, iam uidebatur illud in me, quicquid esset, esse perfectum, & habere maturitatem quandam suam. Nimis multa uideor de me, ipse præsertim: sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium & eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborẽ & industriam. Cum igitur essem in plurimis causis, & in principibus patronis quinquennium ferè uersatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen ueni designatus ædilis, cum designato consule Hortensio. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriã, uerumetiam præcepta quædam desiderat, quid tanquam notandum & animaduertendum sit in Hortensio, breuiter licet dicere. Nam is post consulatum (credo quòd uideret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos qui consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo à puero fuerat incensus, atq; in omnium rerum abundantia uoluit beatius, ut ipse putabat, remißius certè uiuere. Primus & secundus annus & tertius tantum quasi de picturæ ueteris colore detraxerat, quantum non quiuis unus ex populo, sed existimator doctus & intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens, & in cæteris eloquentiæ partibus, tum maximè in celeritate & coniuratione uerborum

borum adhærescens, sui dißimilior uidebatur fieri quotidie. Nos autem nõ desistebamus cum omni genere exercitationis, tum maximè stylo nostrum illud quod erat, augere, quantumcunq; erat. Atq; (ut multa omittam) in hoc spatio, & in ijs post ædilitatem annis & Prætor primus, & incredibili populari uoluntate sum factus. Nam cùm propter aßiduitatem in causis & industriam, tum propter exquisitius, & minimè uulgare orationis genus, animos hominum ad me dicendi nouitate converteram. Nihil de me dicam, dicam de cæteris, quorum nemo erat qui uideretur exquisitius quàm uulgus hominum studuisse literis quibus fons perfectæ eloquentiæ cõtinetur. nemo qui philosophiam complexus esset, matrem omnium benefactorum, beneq; dictorum: nemo qui ius ciuile didicisset, rem ad priuatas causas, & ad oratoris prudentiam maximè necessariam: nemo qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua si quando opus esset, ab inferis locupletißimos testes excitaret: nemo qui breuiter arguteq; incluso aduersario laxaret iudicum animos, atq; à seueritate paulisper ad hilaritatem risumq; traduceret: nemo qui dilatare posset, atque à propria ac definita disputatione hominis ac temporis, ad communem quæstionem uniuersi generis orationem traduceret: nemo qui delectandi gratia digredi parumper à causa, nemo qui ad iracun-

diam magnopere iudicem, nemo qui ad fletum posset adducere: nemo qui animum eius (quod unum est oratoris maximè proprium) quocunque res postularet, impelleret. Itaq; cum iam penè euanuisset Hortensius, & ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem: reuocare se ad industriam cœpit, ne cum pares honore essemus, aliqua re superiores uideremur. Sic duodecim post meũ consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, coniunctißimè uersati sumus: consulatusq; meus, qui illum primò leuiter perstrinxerat, idem nos rerum mearũ gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. Maximè uerò perspecta est utriusq; nostrum exercitatio paulò antè quàm perterritum armis hoc studium Brute nostrum conticuit subitò & obmutuit, cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se, uel potius easdem noui ueniebamus quotidie. quibus quidem causis tu etiam Brute præstò fuisti, compluresq; & nobiscum & solus egisti: ut qui non satis diu uixerit Hortensius, tamen hunc cursum confecerit. Annis antè decem causas agere cœpit, quàm tu es natus: idem quarto et sexagesimo anno perpaucis ante mortem diebus una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroq;, orationes utriusq; etiam posteris nostris

indi

indicabunt. Sed si quærimus cur adolescens magis floruerit dicendo, quàm senior Hortensius, causas reperiemus uerißimas duas. primùm quòd genus erat orationis Asiaticum, adolescentiæ magis cōcessum quàm senectuti. Genera autem Asiaticæ dictionis duo sunt. Vnum sententiosum, & argutum sententijs non tam grauibus & seueris, quàm concinnis & uenustis: qualis in historia Timæus, in dicendo autē pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum utriusq; orationes sunt in primis, ut Asiatico in genere, laudabiles. Aliud autē genus est non tam sententijs frequentatum, quam uerbis uolucre atq; incitatum: quali est nūc Asia tota: nec flumine solùm orationis, sed etiam exornato & faceto genere uerborum, in quo fuit Aeschylus Gnidius, & meus æqualis Milesius Aeschines. In ijs erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non erat. Hæc autem (ut dixi) genera dicendi aptiora sunt adolescentibus, in senibus grauitatem non habent. Itaq; Hortēsius utroq; genere florens, clamores faciebat adolescens. Habebat enim & Meneclium illud studium crebrarum uenustarumq; sententiarū, in quibus ut in illo Græco, sic in hoc erant quædam magis uenustæ dulcesq; sentētiæ, quàm aut necessariæ, aut interdū utiles. Et erat oratio cùm incitata & uibrans, tum etiam accu-

rata & polita. Non probantur hæc senibus (sæpe uidebam cum irridentem, tum etiam irascentem & stomachantem Philippum) sed mirabantur adolescentes, multitudo mouebatur. Erat excellens iudicio uulgi, & facilè primas tenebat adolescēs. Etsi enim genus illud dicendi autoritatis habebat parum, tamen aptum esse ætati uidebatur, & certè quòd & ingenij quædam forma lucebat, & exercitatione perfecta erat uerborumq́; astricta cōprehensio, summam hominum admirationē excitabat. Sed cùm iam honores, & illa senior autoritas grauius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem: quodq́; exercitationem studiumq́; dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasq́; sententiarum pristina manebat, sed ea uestitu illo orationis quo consueuerat, ornata non erat. Hoc tibi ille Brute minus fortasse placuit, quàm placuisset, si illum flagrantem studio, & florentem facultate audire potuisses. Tum Brutus, Ego uerò, inquit, & ista quæ dicis, uideo qualia sint: & Hortensium magnum oratorem semper putaui: maximeq́; probaui pro Messala dicentem, cum tu abfuisti. Sic ferunt, inquam: idq́; declarat totidem quot dixit (ut aiunt) scripta uerbis oratio. Ergo ille à Crasso consule & Scæuola usq; ad Paulum & Marcellum consules floruit: nos in eodem cursu fuimus à Sulla Dictatore ad eosdem ferè consules

sules

ſules. Sic Quinti Hortenſij uox extincta fato ſuo eſt, noſtra publico. Melius quæſo ominare, inquit Brutus. Sit ſanè ut uis, inquam: & id non tam mea cauſa, quàm tua: ſed fortunatus illius exitus, qui ea non uidit cùm fierent, quæ prouidit futura. Sæpe enim inter nos impendentes caſus defleuimus, cum belli ciuilis cauſas in priuatorum cupiditatibus incluſas, pacis ſpem à publico conſilio eſſe excluſam uideremus. Sed illum uidetur felicitas ipſius, qua ſemper eſt uſus, ab eis miſerijs quæ conſecutæ ſunt, morte uindicaſſe. Nos autē Brute, quoniam poſt Hortenſij clariſsimi oratoris mortem orbæ eloquentiæ quaſi tutores relicti ſumus, domi teneamus eam ſeptam liberali cuſtodia, & hos ignotos, atq; impudentes procos repudiemus, tueamurq; ut adultam uirginem caſtè, & ab amatorum impetu quantum poſſumus prohibeamus. Equidem etſi doleo me in uitam paulo ſerius tanquam in uiam ingreſſum, priuſquam confectum iter ſit, in hanc Reip. noctem incidiſſe: tamen ea conſolatione ſuſtentor, quam tu mihi Brute adhibuiſti tuis ſuauiſsimis literis: quibus me forti animo eſſe oportere cenſebas, quòd ea geſsiſſem, quæ de me etiam me tacente ipſa loquerentur, mortuoq; uiuerent. Quæ ſi rectè eſſent, ſaluti Reip. ſin ſecus, interitu ipſo teſtimonium meorum de Repub. conſiliorum darent. Sed in te intuens Brute doleo, cuius in adoleſcentiam per

medias laudes quasi quadrigis uehentem transuersa incurrit misera fortuna Reip. Hic me dolor tangit, hæc me cura solicitat, & hunc mecum socium eiusdem & amoris & iudicij. Tibi fauemus, te tua frui uirtute cupimus: tibi optamus eam Remp. in qua duorũ generum amplißimorum renouare memoriam atq; augere poßis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illac ueneras unus, qui non linguam modò acuisses exercitatione dicendi, sed & ipsam eloquentiam locupletauisses grauiorum artium instrumẽto, & iisdem artibus decus omne uirtutis cum summa eloquentiæ laude iunxisses. Ex te duplex nos afficit solicitudo, quòd & ipse Rep. careas, & illa te. Tu tamen, (etsi cursum ingenij tui Brute premit hæc importuna clades ciuitatis) contine te in tuis perennibus studijs, & effice, id quod iam propemodum, uel planè potius effeceras, ut te eripias ex ea quam ego congeßi in hunc sermonem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, accersiuisti ex urbe ea quæ domus est semper habita doctrinæ, numerari in uulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes, uir longè eloquentißimus Græciæ? Quid illa uetus Academia, atq; eius hæres Haristus hospes & familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? Nónne cernimus uix singulis ætatibus

binos

binos oratores laudabileis constitisse? Galba fuit inter tot aequales unus excellens, cui, quemadmodum accepimus, & Cato cedebat senior, & qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo. Nam Gracchi in concionibus multo faciliore & liberiore genere dicendi: quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit. Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpitius, Hortensius, nihil dico amplius, tantum dico, si mihi accidisset ut numerarer in multis, sic operosa est concursatio magis opportunorum.

M. T. CICERONIS AD MARCUM BRUTUM

ORATOR.

TRVM *difficilius, aut maius esset negare tibi saepius idem roganti, an efficere id quod rogares, diu multumq; Brute dubitaui. Nam & negare ei quem unicè diligerem, cuiq; me charißimũ esse sentirem, praesertim & iusta petenti, & praeclara cupienti, durum admodum mihi uidebatur: & suscipere*

tantam

tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, uix arbitrabar esse eius, qui uereretur reprehensionem doctorum atq; prudentium. Quid enim est maius, quàm cum tāta sit inter oratores bonos dißimilitudo, iudicare quæ sit optima species, & quasi figura dicendi? Quod quoniam me sæpius rogas, aggrediar, non tam perficiundi spe, quàm experiundi uoluntate. Malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desiderari à te prudentiam meam, quàm si id non fecerim, beneuolentiam. QVAERIS *igitur, idq; iam sæpius, quod eloquentiæ genus probem maximè, & quale mihi uideatur illud cui nihil addi poßit, quod ego summum & perfectißimum iudicem. In quo uereor, ne si id quod uis, effecero, eumq; oratorem quem quæris, expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati, experiri id nolent, quod se assequi posse diffidant. Sed par est omneis omnia experiri, qui res magnas, & magnopere expetendas concupiuerunt. Quòd siquem aut natura sua, aut illa præstantis ingenij uis forte deficiet, aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis: teneat tamen eum cursum quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis, tertijsq; consistere. Nam in poëtis non Homero soli locus est (ut de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro: sed horum uel secundis.*

cundis, uel etiam infra secundos. Nec uerò Aristotelem in philosophia deterruit à scribendo amplitudo Platonis: nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia, & copia cæterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studijs excellentes uiri deterriti non sunt: sed ne opifices quidem se artibus suis remouerunt, qui aut Ialyci (quem Rhodi uidimus) non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari. Nec simulacro Iouis Olympij, aut Doryphori statua deterriti, reliqui minus experti sunt quid efficere, aut quo progredi possent: quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusq; genere laus, ut cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus uerò, Græcis quidem admirabile est quantum inter omneis unus excellat. Attamen cùm esset Demosthenes, multi oratores magni, & clari fuerunt, & antea fuerant, nec postea defecerunt. Quare non est cur eorum qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria. Nam neq; illud ipsum quod est optimum, desperandum est: & in præstantibus rebus magna sunt ea quæ sunt optimis proxima. Atq; ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quæro quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil poßit esse præstantius, quod in perpetuitate dicendi non sæpe, atq; haud scio an unquam, in aliqua autem

parte

parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud, ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur, quod neq; oculis, neq; auribus, neq; ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum, & mente complectimur. Itaq; & Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius uidemus, & his picturis quas nominaui, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec uerò ille artifex, cùm faceret Iouis formam aut Mineruæ, contemplabatur aliquem è quo similitudinem duceret: sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eaq; defixus, ad illius similitudinem artem, & manum dirigebat. Vt igitur in formis, & figuris est aliquid perfectum, & excellens, cuius ad excogitatam speciem imitando referuntur ea quæ sub oculos ipsa non cadunt: sic perfectæ eloquentiæ speciem animo uidemus, effigiem auribus quærimus. Has rerum formas appellat ideas ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi grauißimus autor & magister Plato: easq; gigni negat, & ait semper esse, ac ratione, & intelligentia contineri: cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno & eodem statu. Quicquid est igitur de quo ratione & uia disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemq; redigendum. Ac uideo hanc

primam

primam ingreßionem meam non ex oratoris disputationibus ductam, sed è media philosophia repetitam, et eam quidem cùm antiquam, tum subobscuram, aut reprehensionis aliquid, aut certè admirationis habituram. Nam aut mirabuntur quid hæc pertineat ad ea quæ quærimus: quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causa altè repetita uideatur: aut reprehendent, quòd inusitatas uias indagemus, tritas relinquamus. Ego autem & me sæpe noua uideri dicere intelligo, cùm peruetera dicam, sed inaudita plerisq;: & fateor me oratorem, si modo sim, aut etiam quicunq; sim, nõ ex rhetorum officinis, sed ex Academiæ spatijs extitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium, uariorumq; sermonum, in quibus Platonis primum sunt impressa uestigia, sed & huius, & aliorũ philosophorũ disputationibus & exagitatus maximè orator est, & adiutus. Omnis enim ubertas, & quasi sylua dicendi ducta ab illis est: nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus musis reliquerunt. sic eloquentia hæc forensis, spreta à philosophis, & repudiata, multis quidem illa adiumentis, magnisq; caruit, sed tamen ornata uerbis, atq; sententijs iactationẽ habuit in populo, nec paucorũ iudicium, reprehensionemq; pertimuit. Ita & doctis eloquentia popularis, & disertis elegans doctrina defuit. Positum sit igitur

in primis, quod pòst magis intelligetur, sine philosophia nõ posse effici quem quærimus eloquentem. Non in ea tamen omnia sint, sed ut sic adiuuet, ut palæstra histrionem. parua enim magnis sæpe rectißimè conferuntur. nam nec latius nec copiosius de magnis, uarijsq; rebus sine philosophia potest quisquã dicere. Siquidem etiam in Phædro Platonis hoc Periclẽ præstitisse cæteris dicit oratoribus Socrates, quòd is Anaxagoræ Physici fuerit auditor, à quo cẽset eum, cum alia præclara quædam, & magnifica didicisset, uberem & fœcundum fuisse, gnarumq; (quod est eloquentiæ maximum) quibus orationis modis quæq; animorum partes pellerentur. quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex epistolis intelligi licet, quàm frequens fuerit Platonis auditor. Nec uerò sine philosophorum disciplina genus, & speciem cuiusq; rei cernere, neq; eam definiendo explicare, nec tribuere in partes possumus, nec iudicare quæ uera, quæ falsa sint, neq; cernere consequentia, repugnantia uidere, ambigua distinguere. Quid dicam de natura rerum cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de uita, de officijs, de uirtute, de moribus, sine multa earum ipsarũ rerum disciplina aut dici, aut intelligi posse? Ad has tot, tantasq; res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quæ sola tum quidem tradebantur ab ijs, qui dicendi

numer

numerabantur magistri. Quo fit, ut ueram illã, & absolutam eloquentiam nemo consequatur, quòd alia intelligendi, alia dicẽdi disciplina est, & ab alijs rerum, ab alijs uerborum doctrina quæritur. Itaq; M. Antonius, cui uel primas eloquentiæ patrum nostrorum tribuebat ætas, uir natura peracutus, & prudens, in eo libro quem unũ reliquit, desertos ait se uidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat uidelicet in eius mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsa non uidebat. Vir autem acerrimo ingenio (sic enim fuit) multa & in se, & in alijs desiderans, neminem planè, qui rectè appellari eloquens posset, uidebat. Quòd si ille nec se, nec L. Crassum eloquentem putauit, habuit profectò comprehensam animo quandam formam eloquentiæ: cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid, aut plura deerãt, in eam formam non poterat includere. Inuestigemus hunc igitur Brute, si possumus, quem nunquam uidit Antonius, aut qui omnino nullus unquã fuit: quem si imitari, atq; exprimere non possumus, quod idem ille uix Deo concessum esse dicebat, attamen qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere. Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis quidam floruerunt, peræque autem, id quod uolumus, perpauci in omnibus. Nam & grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla & sententiarum grauitate, & ma-

iestate uerborum, uehementes, uarij, copiosi, graues ad permouendos & conuertendos animos instructi, & parati. quod ipsum alij aspera, tristi, horrida oratione, neq; perfecta, neq; cōclusa: alij leui, & instructa, et terminata. Et cōtrà tenues, acuti, omnia docentes, & dilucidiora. non ampliora facientes, subtili quadā & pressa oratione limati. In eodemq; genere alij callidi, sed impoliti, & cōsulto rudiū similes, & imperitorum: alij in eadem ieiunitate concinniores, id est faceti, florētes etiā & leuiter ornati. Est autem quidā interiectus intermedius, & quasi tēperatus, nec acumine posteriorum, nec fulmine utens superiorum, uicinus amborū, in neutro excellēs. utriusq; particeps: uel utriusq; (si uerum quærimus) potius expers. Isq; uno tenore, ut aiūt, in dicēdo fluit, nihil afferēs præter facultatē, et æqualitatem: aut addit aliquos ut in corona toros, omnemq; orationē ornamētis modicis uerborū, sententiarumq; distinguit. Horū singulorū generum quicunq; uim singulis cōsecuti sunt, magnū in oratoribus nomē habuerūt. Sed quærendū est, satisne id quod uolumus, effecerint. Videmus enim fuisse quosdā, qui ijdē ornatè, ac grauiter, ijdē uersutè, et subtiliter dicerēt. Atq; utinā in Latinis talis oratoris simulacrū reperire possemus: esset egregiū nō quærere externa, domesticis esse contētos. Sed ego idē, qui in illo sermone nostro qui est expositus in Bruto, multū tribue-

pm

rim Latinis, uelut hortarer alios, uel quòd amarem meos, recordor lõgè omnibus unũ anteferre Demosthenẽ, qui uim accõmodarit ad eã quam sentiã eloquẽtiam nõ ad eam quã in aliquo ipse cognouerim. Hoc nec grauior extitit quisquam, nec callidior, nec tẽperatior. Itaq; nobis monẽdi sunt ij, quorũ sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderãt Atticos, aut ipsi Atticè uolunt dicere, ut mirentur hunc maximè, quo ne Athenas quidẽ ipsas magis credo fuisse Atticas. quid enim sit Atticũ, discant: eloquentiãq; ipsius uiribus, non imbecillitate sua metiantur. Nũc enim tantũ quisq; laudat, quãtũ se posse sperat imitari. Sed tamẽ eos studio optimo, iudicio minus firmo præditos, docere quæ sit propria laus Atticorũ, nõ alienũ puto. Sẽper oratorum eloquẽtiæ moderatrix fuit auditorum prudẽtia. Omnes enim qui probari uolunt, uoluntatẽ eorũ qui audiũt, intuentur, ad eamq́;, & ad eorũ arbitriũ, & nutũ totos se fingũt, et accõmodãt. Itaq; Caria, et Phrygia, & Mysia, quòd minimè politæ, minimeq́; elegantes sunt, asciuerunt aptum suis auribus opimum quoddam, & tanquam adipale dictionis genus: quod eorũ uicini (non ita lato interiecto mari) Rhodij nunquã probauerunt, Græci autem multo minus, Athenienses uerò funditus repudiauerunt: quorũ semper fuit prudẽs syncerũq; iudiciũ, nihil ut possent nisi incorruptũ audire, & elegãs. Eorũ religioni

cum seruiret orator, nullum uerbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. Itaq; hic quẽ præstitisse diximus cæteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima summißius à primo: deinde dum de legibus disputat preßius, pòst sensim incedens, iudices ut uidit ardentes, in reliquis exultauit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante uerborum omnium pondera, reprehendit Aeschines quædam, & exagitat, illudensq́; dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quinetiam quærit ab ipso, cum quidem cum belluam appellet, utrum illa uerba, an portẽta sint: ut Aeschini ne Demosthenes quidẽ uideatur Atticè dicere. Facile est enim uerbum aliquod ardens (ut ita dicam) notare, idq́; restinctis iam animorũ incendijs, irridere. Itaq; se purgans iocatur Demosthenes, negat in eo positas esse fortunas Græciæ, in hoc in eum, huc an illuc manũ porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus, aut Phryx Athenis, cum etiã Demosthenes exagitetur ut putidus? Cum uerò inclinata, ululantiq́; uoce more Asiatico canere cœpisset, quis eum ferret? aut quis potius non iuberet auferri? Ad Atticorum igitur aures teretes, & religiosas qui se accommodant, ij sunt existimandi Atticè dicere. Quorum genera plura sunt: hi unum modo quale sit, suspicantur. Putant enim qui horride, inculteq́; dicat, modo id eleganter enucleateq́; faciat

ciat, cum solum Atticè dicere. Errant, quòd solum: quòd Atticè, non falluntur. Istorũ enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Atticè, cui primæ sine controuersia deferebantur. Qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poëta fulgurare, tonare, permiscere Græciam dictus esset. Dicat igitur Atticè uenustißimus ille scriptor, ac politißimus Lysias. quis enim id poßit negare? dum intelligamus, hoc esse Atticum in Lysia, non quòd tenuis sit atq; inornatus, sed quòd nihil habeat insolens, aut ineptum. Ornate uerò, & grauiter, & copiose dicere, aut Atticorum sit, aut ne sit Aeschines, néue Demosthenes Atticus. Ecce autem aliqui se Thucydidios esse profitẽtur, nouum quoddam imperitorum, & inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam sequuntur, non illum quidem amplum atq; grandem, subtilem & elegantem tamen, & qui in forensibus causis poßit præclarè consistere. Thucydides autem res gestas, & bella narrat, & prælia grauiter sanè, & probè, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum, & publicum. Ipsæ illæ conciones ita multas habent obscuras abditasq; sententias, uix ut intelligantur: quod est in oratione ciuili uitium uel maximum. Quæ est autem in hominibus tanta peruersitas, ut inuentis frugibus, glande uescantur? an uictus ho-

minum Atheniẽsium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porrò unquam Græcorum Rhetorum à Thucydide quicquam duxit? At laudatus est ab omnibus. Fateor: sed ita, ut rerum explicator prudens, seuerus grauis: non ut in iudicijs uersaret causas, sed ut in historijs bella narraret. Itaq; nunquam est numeratus orator. Nec uerò si historiam non scripsisset, nomen eius extaret, cum præsertim fuisset honoratus, & nobilis. Huius tamen nemo, neq; uerborum, neq; sententiarum grauitatem imitatur: sed cum mutila quædã, & hiantia locuti sunt, quæ uel sine magistro facere potuerunt, germanos se putãt esse Thucydidas. Nactus sum etiã qui Xenophontis similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed à forensi strepitu remotißimus. Referamus nos igitur ad eum quem uolumus, inchoandum, & eundem eloquentia informandum, quam in nullo cognouit Antonius. Magnum opus omnino, & arduum Brute conamur, sed nihil difficile amanti puto. Amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores tuos. Incendor porrò quotidie magis, non desiderio solum (quo quidem conficior) congressus nostros, consuetudinẽ uictus, doctißimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama uirtutũ incredibilium, quæ specie dispares, prudentia coniunguntur. Quid enim tam distans, quàm à seueritate comitas?

mitas?

mitas? quis tamen unquam te aut sanctior est habitus, aut dulcior? Quid tam difficile quàm in plurimorum controuersijs dijudicandis ab omnibus diligi? consequeris tamen, ut eos ipsos quos contra statuas, aequos placatosq; dimittas. Itaq; efficis, ut cum gratiae causa nihil facias, omnia tamē sint grata quae facis. Ergo ex omnibus terris, una Gallia communi nō ardet incendio: in qua frueris ipse te, cum in Italiae luce cognosceris, uersarisq; in optimorum ciuium uel flore, uel robore. Iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus nunqam intermittis studia doctrinae, semper aut ipse scribis aliquid, aut me uocas ad scribendum? Itaq; hoc sum aggressus statim Catone absoluto, quem ipsum nunquam attigissem, tempora timens inimica uirtuti, nisi tibi hortanti, & illius memoriam mihi charam excitanti, non parere nefas esse duxissem. sed testificor me à te rogatum, & recusantem haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut si sustinere tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti. In quo tamen iudicij nostri errorem, laus tibi dati muneris compensabit. Sed in omni re difficillimum est formam (quod χαρακτὴρ Graece dicitur) exponere optimi: quod aliud alijs uidetur optimum. Ennio delector, ait quispiam: quòd non discedit à communi more uerborum. Pacuuio,

inquit alius: omnes apud hunc ornati, elaboratiq; sunt uersus, multa apud alterum negligentius. Fac alium Accio: uaria enim sunt iudicia, ut in Græcis, nec facilis explicatio quæ forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca: contrà alios nitida, læta, collustrata delectat. Quid est quo præscriptum aliquod, aut formulam exprimas, cum in suo quódq; genere præstet: et genèra plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus: existimauiq; in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiam si lateret: idq; ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari. Sed quoniam plura sunt orationum genera, eaq; diuersa, neq; in unam formam cadunt omnia: laudationum, scriptionum, & historiarum, & talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum, multiq; alij, qui sunt nonunati Sophistæ, reliquarumq; rerum formam quæ absunt à forensi contentione, eiusq; totius generis, quod Græce ἐπιδεικτικὸν, nominatur, quòd quasi ad inspiciendum, delectationis causa comparatum est: non complectar hoc tempore. non quo negligenda sit: est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem informare uolumus, & de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hac & uerborum copia alitur, & eorum constructio, & numerus liberiore quadam fruitur licentia. Datur etiam uenia concinnitati senten

sententiarum, & arguti, certiq; & circunscripti uerborum ambitus conceduntur: de industriaq; non ex insidijs, sed apertè, ac palàm elaboratur, ut uerba uerbis quasi demensa, & paria respondeant, ut crebro conferant pugnantia, comparentq; contraria, & ut pariter extrema terminentur, eundemq; referant in cadendo sonum: quæ in ueritate causarum, & rarius multò facimus, & certè occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur. Non enim ad iudiciorum certamen, sed ad uoluptatem aurium scripserat. Hæc tractasse Thrasymachum Chalcedonium primum & Leontinum ferunt Gorgiam. Theodorum inde Byzantium, multosq; alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates, quorum satis arguta multa: sed ut modo primumq; nascentia, minuta, & uersiculorum similia quædam, nimiumq; depicta, quo magis sunt Herodotus, Thucydesq; mirabiles, quorum ætas cum in eorum tempora quos nominaui, incidisset, longissimè tamen ipsi à talibus delicijs, uel potius ineptijs absfuerunt. Alter enim sine ullis salebris, quasi sedatus amnis fluit: alter incitatior fertur, & de bellicis rebus canit etiã quodammodo bellicum: primisq; ab his (ut ait Theophrastus) historia commota est, ut auderes uberius quàm superiores, & ornatius dicere. Horum ætati successit Isocrates, qui præter cæ-

teros eiusdem generis laudatur semper à nobis, nonnunquam Brute, leuiter, & eruditè repugnãte te. Sed credas mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoueris. Nam cum cõcisus ei Thrasymachus minutis numeris uideretur, & Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam uerba iunxisse: Thucydides autem præfractior, nec satis (ut ita dicam) rotundus, primus instituit dilatare uerbis, & mollioribus numeris explere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes extiterunt: domus eius officina habita eloquentiæ est. Itaq; ut ego, cum à nostro Catone laudabar, uel reprehendi me à cæteris facilè patiebar, sic Isocrates uidetur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phædri his ipsis uerbis loquens Socrates, Adolescens etiam nũc ô Phædre Isocrates est. Sed quid de illo augurer, lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Maiore mihi ingenio uidetur esse, quàm ut eum orationibus Lysiæ comparetur: præterea ad uirtutem maior indoles: ut minimè mirum futurum sit, si cum ætate processerit, aut in hoc orationũ genere, cui nunc studet, tantũ quantum pueris, reliquis præstet omnibus, qui unquam orationes attigerunt: aut si contentus his non fuerit, diuino aliquo animi motu maiora concupiscat. Inest enim natura philosophia in huius uiri mente

quædam

quædam. Hæc de adolescente Isocrate Socrates auguratur. at ea de seniore scribit Plato, et scribit æqualis, & quidē exagitator omnium rhetorū hunc miratur unū. Me autē, qui Isocratem non diligunt, unà cū Socrate, & Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus, & solutum, & effluens, sententijs argutum, uerbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarū, pōpæ quàm pugnæ aptius, gymnasijs & palæstræ dicatū, spretū & pulsum foro. Sed quòd educata huius nutrimentis eloquentia, ipsa se postea colorat & roborat: non alienū fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verū hæc ludorum atq; pompæ: nos autē iam in aciē dimicationēq; ueniamus. Quoniā tria uidenda sunt oratori, quid dicat, & quo quidq; loco, & quomodo: dicendum omnino est quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus, atq; in tradēda arte dici solet. nulla præcepta ponemus (neq; enim id suscepimus) sed excellentis eloquentiæ speciem, & formā adumbrabimus: nec quibus rebus ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse uideatur. Ac duo breuiter prima: sunt enim nō tam insignia ad maximā laudem, quàm necessaria, & tamen cū multis penè communia. Nā & inuenire, et iudicare quid dicas, magna illa quidē sunt, et tāquā animi instar in corpore, sed propria magis prudentiæ, quàm eloquētiæ, quæ tamen in causa est uacua prudētia?

Non

Nouerit igitur hic quidem orator, quem summum esse uolumus, argumentorũ, & rationum locos. Nam quoniam quicquid est, quod in controuersia, aut in contentione uersetur, in eo aut sit'ne, aut quid sit, aut quale sit quæritur: sit'ne? signis: quid sit? definitionibus: quale sit? recti, prauiq; partibus. quibus ut uti poßit orator non ille uulgaris, sed hic excellens, à proprijs personis & temporibus semper si potest, auocat controuersiam. Latius enim de genere, quàm de parte disceptare licet: ut quod in uniuerso sit probatum, id in parte sit probari necesse. Hæc igitur quæstio à proprijs personis, & temporibus, ad uniuersi generis orationem traducta, appellatur Thesis, In hac Aristoteles adolescentes, non ad philosophorum morem tenuiter differendi, sed ad copiam Rhetorum in utranque partem, ut ornatius, & uberius dici poßit, exercuit. Idemq; locos (sic enim appellat quasi argumentorum notas) tradidit, unde omnis in utranq; partem traheretur oratio. Facilè igitur hic noster (non enim declamatorẽ aliquem de ludo, aut rabulam de foro, sed doctißimum, & perfectißimum quærimus) quoniam loci certi traduntur, percurret omneis, utetur aptis generatim, discet ex quo emanant etiam qui communes appellantur loci. Nec uerò utetur imprudenter hac copia: sed omnia expendet & seliget. Non enim semper, nec in omnibus causis, ex

ijsdem

iisdem eadem argumentorum momenta sunt. Iudicium ergo adhibebit: nec inueniet solum quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim feracius ingenijs, his præsertim quæ disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes fœcundæ, & uberes, non solum fruges uerum herbas etiã effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut leuia quædam, aut causis aliena, aut non utilia gignuntur: quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibetur. Alioqui quonam modo ille in bonis hærebit & habitabit suis? ut molliet dura? aut occultabit quæ dilui nõ poterunt, atq; omnino opprimet, si licebit: aut abducet animos: aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit, quàm illud quod obstabit? Iam uerò ea quæ inuenerit, qua diligẽtia collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta, aditusq; ad causam faciet illustres: cumq; animos prima aggressione occupauerit, infirmabit, excludetq; contraria: de firmissimis alia prima ponet, alia postrema, inculcabitq; leuiora. Atq; in primis duabus dicẽdi partibus qualis esset, summatim breuiterq; descripsimus. Sed ut antè dictum est, in his partibus (etsi graues, atq; magnæ sunt) minus & artis est, & laboris. Cum autẽ quid, & quo loco dicat, inuenerit, illud est longè maximum, uidere quonam modo. Scitum est enim quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachũ eadem

dicere,

dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quod si in philosophia tantum intereſt quẽadmodum dicas, ubi res ſpectatur, non uerba penduntur: quid tandem in cauſis exiſtimandum eſt, quibus totis moderatur oratio? Quod quidem ego Brute ex tuis literis ſentiebam, non te id ſcitari, qualem ego in inueniendo, & in collocando ſummum eſſe oratorẽ uellem: ſed id mihi quærere uidebare, quod genus ipſius orationis optimum iudicarem. Rem difficilem, dij immortales, atq; omnium difficillimam. Nam cũ eſt oratio mollis, & tenera, & ita flexibilis ut ſequatur quocunq; torqueas: tum & naturæ uariæ, & uoluntates, multum inter ſe diſtantia effecerunt genera dicendi. Flumen alijs uerborum, uolubilitasq́; cordi eſt, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Diſtincta alios, & interpũcta, interualla, moræ, reſpirationesq́; delectãt. Quid poteſt eſſe tam diuerſum? tamen eſt in utroq; aliquid excellens. Elaborant alij lenitate, & æquabilitate, & puro quaſi quodã, & candido genere dicẽdi. Ecce alij duritatem, & ſeueritatem quandam uerbis, & orationis quaſi mœſtitiã ſequuntur, quodq́; paulo ante diximus, ut alij graues, alij tenues, alij temperati uellent uideri: quot orationum genera eſſe diximus, totidem oratorum reperiuntur. Et quoniam cœpi iam cumulatius hoc munus augere, quàm à te poſtulatum eſt (tibi enim tantum

de ora

de orationis genere quærenti, respondi etiam breuiter de inueniendo, & collocando) ne nunc quidem solũ de orationis modo dicã, sed etiã de actionis: ita prætermissa pars nulla erit: quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quæ cõmunis est multarum artium. Quo modo autem dicatur, id est in duobus, in agendo, & in eloquẽdo. Est enim actio quasi corporis quædam eloquentia, cum constet è uoce, atq; motu. Vocis mutationes totidem sunt, quot animorum, qui maximè uoce commouentur. Itaq; ille perfectus, quem iandudùm indicat nostra oratio, utcunq; se affectum uideri, & animum audientis moueri uolet, ita certũ uocis admonebit sonũ. de quo plura dicerẽ, si hoc præcipiendi tẽpus esset, aut si tu hoc quæreres, dicerẽ etiam de gestu, cũ quo iũctus est uultus: quibus omnibus dici uix potest quantum intersit quẽadmodum utatur orator. Nam & infantes actionis dignitate eloquentiæ sæpe fructum tulerunt, & diserti deformitate agẽdi multi infantes putati sunt. ut iã nõ sine causa Demosthenes tribuerit & primas, & secundas, & tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hac, hæc autem sine eloquẽtia tanta est: certè plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquẽtiæ principatum petet, & cõtenta uoce atrociter dicere, & summissa leniter, et inclinata uideri grauis, & inflexa miserabilis. Mira est enim quædam natura

tura

tura uocis, cuius quidem è tribus omnino sonis, inflexo, acuto, graui, tanta sit, & tã suauis uarietas perfecta in cantibus. Est autẽ in dicendo etiam quidam cantus obscurior, non hic è Phrygia, & Caria rhetorũ epilogus penè canticũ: sed ille quẽ significat Demosthenes, & Aeschines, cum alter alteri obijcit uocis flexiones. Dicit plura etiã Demosthenes, illumq́; sæpe dicit uoce dulci, & clara fuisse. In quo illud etiã notandum mihi uidetur ad studium persequendæ suauitatis in uocibus. Ipsa enim natura quasi modularetur hominũ orationem in omni uerbo posuit acutam uocẽ, nec una plus, nec à postrema syllaba citra tertiã, quo magis naturam ducem ad aurium uoluptatem sequatur industria. Ac uocis quidem bonitas optanda est (non est enim in nobis) sed tractatio atq; usus in nobis. Ergo ille princeps uariabit, & mutabit, & omneis sonorũ tum intẽdens, tum remittẽs persequetur gradus: idq́; motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu. Status erectus & celsus, rarus incessus, nec ita longus: excursio moderata, eaq́; rara, nulla mollitia ceruicum, nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione, brachij proiectione in contentionibus, contractione in remisis. Vultus uerò qui secundũ uocem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem, tum uenustatem? in quo cum

cum effeceris ne quid ineptũ, aut uultuosum sit, tum oculorum est quædam magna moderatio. Nã ut imago est animi uultus, sic indices oculi: quorum & hilaritatis & uicißim tristitiæ modum res ipsæ, de quibus agetur, tẽperabunt. Sed iam illius perfecti oratoris, & summæ eloquentiæ species exprimenda est: quem hoc uno excellere, id est oratione, cætera in eo latere, indicat nomẽ ipsum. Non enim inuentor, aut compositor, aut actor, hæc complexus est omnia, sed & Græcè ab eloquendo ῥήτωρ, & Latinè eloquens dictus est. Cæterarum enim rerum quæ sunt in oratore, partem aliquam sibi quisq; uendicat: dicendi autem, id est eloquendi, maxima uis soli huic conceditur. Quanquam enim & philosophi quidã ornatè locuti sunt, (siquidem & Theophrastus diuinitate loquendi nomen inuenit, & Aristoteles Isocratem ipsum lacessiuit, & Xenophontis uoce Musas quasi locutas ferunt: & longe omniũ quicunq; scripserunt, aut locuti sunt, extitit & grauitate princeps Plato) tamen horum oratio neq; neruos, neq; aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt, quàm incitare. siquidem de rebus placatis, ac minime turbulentis docendi causa, non capiendi loquuntur: ut in eo ipso quòd delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis, quàm necesse sit, facere uideantur. Ergo

ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiã, de qua nunc agitur, secernere. Mollis est enim oratio philosophorum, & umbratilis, nec sententijs, nec uerbis instructa popularibus, nec iuncta numeris, sed soluta liberius, nihil iratum habet, nihil inuidũ, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum, casta, uerecunda, uirgo incorrupta quodãmodo: itaq; sermo potius quàm oratio dicitur. Quanquã enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. Sophistarũ, de quibus suprà dixi, magis distinguenda similitudo uidetur, qui omnes eosdẽm uolunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differũt, quod cùm sit his propositum non perturbare animos, sed placare potius, nec tã persuadere, quàm delectare: & apertius id faciunt quàm nos, & crebrius, concinnas magis sentẽtias exquirunt, quàm probabiles: à re sæpe discedunt, intexunt fabulas, uerba apertius transferunt, eaq; ita disponunt, ut pictores uarietatem colorũ: paria paribus referunt, aduersa contrarijs, sæpissimeq; similiter extrema definiunt. Huic generi historia finitima est, in qua & narratur ornate, & regio sæpe, aut pugna describitur: interponuntur etiam conciones, & hortationes: sed in his tracta quædam, & fluens expetitur, non hæc contorta & acris oratio. Ab his nõ multo secus, quàm à poëtis hæc eloquentia quam quærimus,

mus, seuocanda est. Nam etiã poëtæ quæstionem attulerunt, quidnã esset illud quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime uidebantur antea, & uersu: nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit. Quicquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiam si abest à uersu (nam id quidẽ orationis est uitiũ) numerus uocatur, qui Græce ῥυθμὸς dicitur. Itaq; uideo uisum esse nonnullis, Platonis & Democriti locutionem, etsi absit à uersu, tamen quòd incitatius feratur, & clarißimis uerborũ luminibus utatur, potius poema putandum, quàm comicorũ poetarum, apud quos, nisi quòd uersiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dißimile sermonis, nec tamẽ id est poetæ maximum, etsi est eo laudabilior, quòd uirtutes oratoris persequitur, cũ uersu sit astrictior. Ego autem etiamsi quorundam grandis & ornata uox est poetarum, tamen in ea cũ licentiam statuo maiorem esse, quam in nobis, faciendorum iungendorumq; uerborum, tum etiam nonnullorũ uoluptati uocibus magis, quam rebus inseruiunt. Nec uerò siquid est unũ inter eos simile (id autem est iudiciũ, electioq; uerborum) propterea cæterarum rerũ dißimilitudo intelligi non potest: sed id nec dubium est, et siquid habet quæstionis, hoc tamẽ ipsum ad id quod propositum est, non est necessarium. Seiunctus igitur orator à philosophorum eloquentia, à sophistarum, ab

historicorum, à poëtarum, explicandus est nobis qualis futurus sit. Erit igitur eloquẽs (hunc enim autore Antonio quærimus) is qui in foro, causisq; ciuilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. probare necessitatis est, delectare suauitatis, flectere uictoriæ. nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, uehemens in flectendo, in quo uno uis omnis oratoris est. Magni igitur iudicij, summæ etiam facultatis esse debebit moderator ille, & quasi temperator huius tripartitæ uarietatis. Nam & iudicabit quid cuiq; opus sit: & poterit, quocũq; modo postulabit causa dicere. Sed est eloquẽtiæ, sicut reliquarum rerum, fundamentũ sapientia. Vt enim in uita, sic in oratione nihil est difficilius, quàm quid deceat uidere. πρέπον appellant hoc Græci, nos dicamus sanè decorum: de quo præclarè, et multa præcipiuntur, & res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in uita, sed sæpissimè & in poëmatis, & in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori uidendum, nõ in sententijs solùm, sed etiam in uerbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis autoritas, non omnis ætas, nec uerò locus, aut tempus, aut auditor omnis, eodem aut uerborũ genere tractandus est, aut sententiarum: semperq; in omni

decorum orationis

parte orationis, ut uita, quid deceat, est considerandum, quod & in re de qua agitur, positum est, & in personis & eorum qui dicunt, & eorum qui audiunt. Itaque hunc locum longe & late patentem philosophi solent in officijs tractare, non cum de recto ipso disputant: nam id quidem unum est: grammatici in poëtis, eloquentes in omni et genere & parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidijs cùm apud unum iudicem dicas, amplißimis uerbis, & locis uti communibus: de maiestate uerò populi Rom. summisse, & subtiliter? Hic genere toto: at persona alij peccant, aut sua, aut iudicum, aut etiam aduersariorum, nec re solum, sed sæpe etiam uerbo: & si sine re nulla uis uerbi est, tamen eadem res sæpe aut probatur, aut reijcitur alio, atque alio elata uerbo. In omnibusq; rebus uidendum est quatenus: etsi enim suus cuiq; modus est, tamen magis offendit nimium, quàm parum. In quo Apelles pictores quoq; eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. Magnus esset locus hic Brute, quod te non fugit, & magnum uolumen aliud desiderat: sed ad id quod agitur, illud satis: cum hoc decere, quod semper usurpamus in omnibus dictis & factis, minimis & maximis: cum hoc inquam decere dicimus, illud non decere, & id usquequaq; quantum sit, appareat, in alioq; ponatur, aliudq; totum sit, utrum decere

an oportere dicas. oportere enim perfectionem declarat officij, quo & semper utendum est, & omnibus decere, quasi aptum esse consentaneumq; tempori & personæ, quod cum in factis sæpissime, tum in dictis ualet, in uultu deniq;, & gestu, & incessu, contraq; item dedecere. Quod si poëta fugit ut maximum uitium, qui peccat etiam cum probam orationem affingit improbo, stultóue sapientis: si deniq; pictor ille uidit, cũ immolanda Iphigenia tristis Chalcas esset, mœstior Vlysses, mœreret Menelaus, obuoluendum caput Agamemnonis esse, quoniam summũ illum luctum penicillo non posset imitari: si deniq; histrio quid deceat quærit, quid faciendum oratori putemus? Sed cum hoc tantum sit, quid in causis, earumq; quasi membris faciat, orator uiderit. Illud quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed etiam causas totas, alias alia forma dicendi esse tractandas. Sequitur, ut cuiusq; generis nota quæratur & formula magnũ opus, & arduum, ut sæpe iam diximus: sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus: nunc quidem iam quocunq; feremur, danda nimirum uela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidam uocant Atticũ. Summissus est, & humilis, consuetudinẽ imitans, ab indisertis re plus, quàm opinione differens. Itaq; eum qui audiunt, quamuis ipsi infantes sint, tamen illo

modo

modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas inutabilis quidem illa uidetur esse existimanti, sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen succum aliquem oportet, ut etiam si illis maximis uiribus careat, sit (ut ita dicam) integra ualetudine. Primum igitur eum tanquam è uinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam ut scis) oratori numeri, de quibus mox agemus, obseruandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi: solutum quiddam sit, nec uagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter uideatur errare. Verba etiam uerbis quasi coagmentare negligat. Habet enim ille tanquam hiatus concursu uocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de uerbis laborantis. Sed erit uidendum de reliquis, cum hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioq; uerborum. Illa enim ipsa contracta, & minuta nõ negligenter tractanda sunt, sed quædam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullæ inornatæ, quas id ipsum deceat: sic hæc subtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in utroque, quo sit uenustius, sed non ut appareat. Tum remouebitur omnis insignis ornatus, quasi margaritarum: ne calamistri quidem adhibebũtur. Fucati uerò medicamenta candoris & ruboris,

omnia repellentur: elegantia modo, & mundi-tia remanebit, Sermo purus erit & Latinus: dilucide planeq; dicetur: quid deceat, circunspicietur. Vnum aderit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum illud suaue, & affluens: acutæ crebræq; sententiæ ponentur, & nescio unde ex abdito erutæ, atq; in hoc oratore dominabūtur. Verecundus erit usus oratoriæ quasi supellectilis. Supellex est enim quodammodo nostra, quæ est in ornamentis, alia rerum, alia uerborum. Ornatus autem uerborū duplex: unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in proprijs usitatisq; uerbis, quod aut optime sonat, aut rem maxime explanat. In alienis, aut translatum, aut factum aliunde, ut mutuo, aut factum ab ipso, aut nouum, aut priscum & inusitatum. Sed etiam inusitata ac prisca sunt in proprijs, nisi quòd rarò utimur. Collocata autem uerba habēt ornatum si aliquid concinnitatis efficiunt, quod uerbis mutatis non maneat, manente sententia. Nam sententiarum ornamenta, quæ permanent etiam si uerba mutaueris, sunt illa quidem permulta: sed quæ emineant, pauciora. Ergo ille tenuis orator modo sit elegans, nec in faciendis uerbis erit audax, & in transferendis uerecundus & parcus, & in priscis reliquisq; ornamentis & uerborum, & sententiarum demissor, translatione fortasse crebrior, qua frequētißimè sermo omnis

utitur

utitur non modo urbanorum, sed etiam rusticorum: siquidem est eorum, gemmare uites, sitire agros, lætas esse segetes, luxuriosa frumenta. Nihil horum parum audacter, sed aut simile est illi, unde transferas: aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa sumptum, non ludendi uidetur. Hoc ornamento liberius paulo, quàm cæteris utetur hic summissus, nec tam licenter tamen, quàm si genere dicendi uteretur amplissimo. Itaque illud indecorum, quod quale sit ex decoro debet intelligi, hîc quoque apparet, cùm uerbum aliquod altius transfertur, idq; in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret. Illam autem concinnitatem, quæ uerborum collocationem illuminat his luminibus, quæ Græci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant (quod idem uerbum ab his etiam in sententiarum ornamenta transfertur) adhibet quidem hic subtilis, quem nisi quòd solum, cæteroquin rectè quidam uocãt Atticum sed paulò parcius. Nam si ut in epularum apparatu à magnificentia recedens, non se parcum solum, sed etiam elegantem uideri uolet, eliget quibus utatur. Sunt enim pleræque apta huius ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniæ. Nam illa, de quibus antè dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata, & similiter conclusa, eodemq; pacto cadentia: & immutatione literæ quasi quæsitæ uenustates, ne elaborata concin-

nitas, & quoddam aucupium delectationis manifestè deprehensum appareat. Itemq; siquæ uerborum iterationes contentionem aliquam, & clamorem requirent, erunt ab hac summißione orationis alienæ: cæteris promiscuè poterit uti: continuationem uerborum modo relaxet & diuidat, utaturq; uerbis quàm usitatißimis, translationibus quàm mollißimis: etiam illa sententiarum lumina assumat, quæ non erunt uehementer illustria. Non faciet Remp. loquẽtem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec aceruatim multa frequentans, una complexione deuinciet. Valentiorum hæc laterum sunt, nec ab hoc quem informamus, aut expectanda, aut postulanda. Erit enim ut uoce, sic etiã oratione suppreßior. Sed pleraq; ex illis cõuenient etiam huic tenuitati: quanquam ijsdem ornamentis utetur horridius: talem enim inducimus. Accedit actio non tragica, nec scenæ, sed modica iactatione corporis, uultu tamen multa conficiens, non hoc quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenuè, quo sensu quidq; pronuntient. Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in dicendo mirum quantum ualent: quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. utetur utroq;, sed altero in narrando aliquid uenustè, altero in iaciendo mittendoq; ridiculo: cuius genera plura sunt, sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum

orator

oratorem, ut nec minus frequenti, ne scurrile sit: nec subobsceno, ne mimicum: nec petulanti, ne improbum: nec in calamitatem, ne inhumanum: nec in facinus, ne odij locum risus occupet: neq; aut sua persona, aut iudicum, aut tempore alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur. Vitabit etiam quaesita, nec ex tempore ficta, sed domo allata, quae plerunq; sunt frigida: parcet & amicitijs, & dignitatibus: uitabit insanabiles contumelias: tantummodo aduersarios figet, nec eos tamen semper, nec omneis, nec omni modo. quibus exceptis sic utetur sale & facetijs: ut ego ex istis nouis Atticis talem cognouerim neminem, cùm id certè sit uel maximè Atticum. Hanc ego iudico formam summißi oratoris, sed magni tamẽ & germani Attici: quoniam quicquid est salsum aut salubre in oratione, id proprium Atticorum est: è quibus tamen non omnes faceti: Lysias satis, & Hyperides, Demades praeter caeteros fertur: Demosthenes minus habetur, quo quidem mihi nihil uidetur urbanius, sed non tam dicax fuit, quàm facetus: est autem illud acrioris ingenij, hoc maioris artis. Vberius est aliud, aliquantoq; robustius, quàm hoc humile, de quo dictum est: summißius autem quàm illud, de quo iam dicetur, amplißimum. Hoc in genere neruorum uel minimum, suauitatis autem est uel plurimum. Est enim plenius, quàm hoc enucleatum:

quàm

quàm autem illud ornatum copiosumq́; , summißius. Huic omnia dicendi ornamenta conueniunt : plurimumq́; est in hac orationis forma suauitatis : in qua multi floruerunt apud Græcos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio præstitit cæteris : cuius oratio cum sedatè placideq́; loquitur , tum illustrant eam , quasi stellæ quædam , translata uerba atque immutata. Translata ea dico , ut sæpe iam, quæ per similitudinem ab alia re aut suauitatis, aut inopiæ causa transferuntur. Mutata , in quibus pro uerbo proprio subijcitur aliud quod idem significet , sumptum ex re aliqua consequenti. Quod quanquam transferendo fit , tamen alio modo transtulit , cùm dixit Ennius , arcem & urbem orbas : alio modo , si pro patria arcem dixisset. & horridam Africam terribili tremere tumultu cùm dicit , pro Afris immutat Africam. Hanc Hypallagen rhetores , quia quasi summutantur uerba pro uerbis : Metonymiam Grammatici uocant, quòd nomina transferuntur. Aristoteles autem translationi hæc ipsa subiungit , & abusionem , quam Catachresin uocant : ut cùm minutum dicimus animum pro paruo , & abutimur uerbis propinquis , si opus est, uel quòd delectat , uel quòd licet. Iam cùm fluxerunt continuæ plures translationes: , alia planè fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant ἀλληγορίαν , nomine rectè genere melius

lius ille, qui ista omnia translationes uocat. Hæc frequentat Phalereus maxime, suntq́; dulcißima: & quanquam translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores. In idem genus orationis (loquor enim de illa modica ac temperata) uerborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum, latæ, eruditæq́; disputationes ab eodem explicantur, & loci communes sine contentione dicuntur. Quid multa? è philosophorum scholis tales fere euadunt, & nisi coràm erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. Est enim quoddam etiam insigne, & florens orationis, pictum & expolitum genus, in quo omnes uerborum, omnes sententiarum illigantur lepòres. Hoc totum è sophistarum fontibus defluxit in forum sed spretum à subtilibus, repulsum à grauibus, in ea, de qua loquor, mediocritate consedit. Tertius est ille amplus, copiosus, grauis ornatus, in quo profecto, uis maxima est. Hic est enim cuius ornatum dicendi, & copiam admiratæ gentes, eloquentiam in ciuitatibus plurimum ualere passæ sunt: sed hanc eloquentiam quæ cursu magno sonituq́; ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquentiæ est tractare animos, huius omni modo permouere. Hæc modo perfringit, modo irrepit in sensus, inserit nouas opi-

niones,

niones, euellit insitas. Sed multum interest inter hoc dicendi genus, & superiora. Qui in illo subtili & acuto elaborauit, ut callidè arguteq; diceret, nec quicquam altius cogitaret, hoc uno profectò magnus orator est, si non maximus, minimeq; in lubrico uersabitur, & si semel constiterit, nunquam cadet. Medius ille autem, quem modicum & temperatum uoco, si modo suum illud satis instruxerit, non extimescit ancipites dicendi, incertosq; casus: etiam si quando minus succedet, ut sæpe fit, magnum tamen periculum non adibit: alte enim cadere non potest. At uerò hic noster, quem principem ponimus, grauis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus, aut in hoc solo se exercuit, aut huic generi studet uni, nec suam copiam cum illis duobus generibus temperauit, maximè est contemnendus. Ille enim summissus, quòd acutè & ueteratorie dicit, sapiens iam, medius, suauis: hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, uix satis sanus uideri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, præsertim cum causæ partim totæ sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandæ: si is non præparatis auribus inflammare rem cœpit, furere apud sanos, & quasi inter sobrios bacchari uinolentus uidetur. Tenemus igitur Brute,

te, quem quærimus, sed animo: nam manu si comprehendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset ut se dimitterem. Sed inuentus profecto est ille eloquens, quem nunquam uidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar breui, disseram pluribus. Is enim est eloquens, qui & humilia subtiliter, & magna grauiter, & mediocria temperate potest dicere. Nemo is, inquies, unquam fuit. Ne fuerit: ego enim quid desiderem, non quid uiderim, disputo: redeoq; ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam & speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quæro, neque quicquam mortale & caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens: quod nihil est aliud, nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis uidere possumus. Is erit igitur eloquens (ut illud iteremus) qui poterit parua summisse, modica temperate, magna grauiter dicere. Tota mihi causa pro Cecinna de uerbis interdicti fuit: res inuolutas definiendo explicauimus, ius ciuile laudauimus, uerba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius: temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendæ maiestatis Rabirij causa continebatur: ergo in omni genere amplificationis exarsimus. At hæc interdum temperanda

randa & uarianda sunt. Quod igitur in accusationis septem libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod in Cornelij? quod in plurimis nostris defensionibus? quæ exempla selegissem, nisi uel nota esse arbitrarer, uel posse eligere qui quærerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adumbratio. non assequimur, at quid deceat uidemus: nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus: in quo tantum abest ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes: qui quanquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas: ita sunt auidæ & capaces, & semper aliquid immensum infinitumq; desiderant. Sed tamen, quoniam & hunc tu oratorem cùm eius studiosissimo Pammene, cùm esses Athenis, totum diligentißime cognouisti, neq; cum dimittis è manibus, & tamen nostra etiam lectitas: uides profecto illum multa perficere, nos multa conari: illum posse, nos uelle, quocunque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus: nam & succeßit ipse magnis, & maximos oratores habuit æquales: nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus quò contendimus peruenire, in ea urbe, in qua (ut ait Antonius) auditus eloquẽs nemo erat. Atqui

si Ant

si Antonio Crassus eloquens uisus non est: aut sibi ipse, nunquam Cotta uisus esset, nunquam Sulpitius, nũquam Hortensius. Nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpitius, non multa grauiter Hortensius: superiores magis ad omne genus apti. Crassum, dico & Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis, et æquabiliter in omnia genera fusæ orationis aures ciuitatis accepimus, easq́; nos primi, quicũq; eramus, & quantulumcumq; dicebamus, ad huius generis dicendi audiẽdi incredibilia studia cõuertimus. Quãtis illa clamoribus adolescentuli diximus, de supplicio parricidarum? quæ nequaquam satis deferbuisse pòst aliquanto sentire cœpimus. Quid enim tam commune quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita uiuunt dum possunt, ut ducere animam de cælo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terram non tangant: ita iactantur fluctibus, ut nunquam alluantur: ita postremò eijciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. & quæ sequũtur. Sunt enim omnia, sicut adolescentis, non tam re & maturitate, quàm spe & expectatione laudati. Ab hac indole iam illa matura, Vxor generi, nouerca filij, filiæ pellex. Nec uerò hic unus erat ardor nobis, ut hoc modo omnia diceremus: ipsa enim illa pro Roscio iuuenilis redundantia multa habet attenuata, quædam etiã paulo hilario-

ra. At pro Habito, pro Cornelio, compluresq; aliæ: nemo enim orator tam multa, ne in Græco quidē otio, scripsit, quàm multa sunt nostra: eaq; hanc ipsam habent quam probo, narietatem. An ego Homero, Ennio, reliquis poëtis, & maximè Tragicis concederē, ut ne omnibus locis eadē contentione uterētur, crebroq; mutarent? nonnūquam etiā ad quotidianū genus sermonis accederent: ipse nunquam ab illa acerrima contentione discederē? Sed quid poëtas diuino ingenio profero? Histriones eos uidimus, quibus nihil posset in suo genere esse præstantius, qui non solū in dissimillimis personis satisfaciebant, cum tamen in suis uersarētur: sed & comœdū in tragœdijs, & tragœdū in comœdijs admodum placere uidimus: ego non elaborem? Cum dico me, te Brute dico: nam in me quidem iam pridem effectum est, quod futurum fuit. tu autem eodem modo omneis causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in ijsdem causis perpetuum, & eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quòd eum credo amares, cum ad te in Tusculanum uenissem, imaginem ex ære uidi: nihil Lysiæ subtilitate cedit, nihil argutijs & acumine Hyperidi, nihil lenitate Aeschini, & splendore uerborū. Multæ sunt eius totæ orationes subtiles, ut contra Leptinem: multæ & totæ graues

graues, ut quædam Philippicæ: multæ uariæ, ut contra Aeschinē falsæ legationis, ut cōtra eūdem pro causa Ctesiphontis. Iam illud medium, quoties uult, arripit, & à grauißimo discedens, eo potißimū delabitur. Clamores tamen tum mouet, & tum in dicendo plurimū efficit, cū grauitatis locis utitur. Sed ab hoc parumper abeamus, quandoquidem de genere, non de homine quærimus: rei potius, id est eloquentiæ, uim, & naturam explicemus. Illud tamē, quod iam antè diximus, meminerimus, nihil nos præcipiendi causa esse dicturos: atq; ita potius acturos, ut existimatores uideamur loqui, non magistri. in quo tamen longius progredimur, quòd uidemus non te hæc solum esse lecturū, qui ea multo quàm nos, qui quasi docere uideamur, habeas notiora, sed hunc librum etiam si minus nostra commendatione, tuo tamen nomine diuulgari necesse est. Esse igitur perfectè eloquentis puto, non eam solum facultatem habere, quæ sit eius propria, fusè, lateq; dicēdi: sed etiam uicinam eius, atq; finitimam dialecticorū scientiam assumere: quanquā aliud uidetur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse, quod dicere, attamen utrunq; in differendo est: disputandi ratio, & loquendi dialecticorum sit, oratorum autem dicendi & ornandi. Zeno quidem ille, à quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare solebat quid inter has artes interesset. Nam

cum compresserat digitos, pugnumq; fecerat, dialecticã aiebat eiusmodi esse: cum autẽ diduxerat, & manũ dilatauerat, palmæ illius similem eloquentiam esse dicebat. Atq; etiam ante hunc Aristoteles principio artis Rhetoricæ dicit illam quasi ex altera parte respondere dialecticæ: ut hoc uidelicet differant inter se, quòd hæc ratio dicendi latior sit, illa loquendi cõtractior. Volo igitur huic summo, omnem, quæ ad dicendũ trahi posset, loquendi rationem esse notam. quæ quidẽ res (quod te his artibus eruditũ minime fallit) duplicem habuit docendi uiam. Nam & ipse Aristoteles tradidit præcepta plurima disserendi, & postea qui dialectici dicuntur, spinosiora multa pepererunt. Ergo eum censeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non esse earũ rerũ omnino rudẽ: sed uel illa antiqua, uel hac Chrysippi disciplina institutus nouerit primum uim, naturam, genera uerborũ, & simplicium, & copulatorum. Deinde quot modis quidq; dicatur: qua ratione uerũ falsũmue sit, iudicetur: quid efficiatur è quoq;: quod cuiq; cõsequens sit, quodq́; contrarium. cumq; ambiguè multa dicantur, quomodo quidq; eorum diuidi, explanariq́; oporteat. Hæc tenẽda sunt oratori: sæpe enim occurrunt: sed quia sua sponte squallidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor. Et quoniam in omnibus quæ ratione docentur & uia, primum con-

stit

stituendum est quid quidque sit (nisi enim inter eos qui disceptent, conuenit quid sit illud de quo ambigitur, nec rectè disseri, nec unquam ad exitum perueniri potest) explicanda est sæpe uerbis mens nostra de quaque re, atq; inuolutæ rei notitia definiendo aperienda est. siquidem est definitio oratio, quæ quid sit id de quo agitur, ostendit quàm breuissime. Tum, ut scis, explicato genere cuiusq; rei, uidendum est quæ sint eius generis, siue formæ, siue partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur hæc facultas in eo, quem uolumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neq; id faciat tam presse & anguste, quàm in illis eruditissimis disputationibus fieri solet: sed cum explanatius, tum ètiam uberius, & ad commune iudiciū, popularemq; intelligentiam accommodatius. Idemq; etiam, cum res postulabit, genus uniuersum in species certas, ut nulla neq; prætermittatur, neq; redundet, partietur ac diuidet. Quando autē, aut quomodo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam (ut suprà dixi) iudicem esse me, non doctorem uolo. Nec uerò dialecticus modo sit instructus, sed habeat omneis philosophiæ notos & tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de charitate patriæ, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de uirtutibus aut uitijs, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de uoluptate, nihil de perturba-

tionibus animi & erroribus, quæ sæpe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur: nihil inquam sine ea scientia, quam dixi, grauiter, ample copiose dici & explicari potest. De materia loquor orationis etiã nunc, non ipso de genere dicendi: uolo enim rem prius habeat orator, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quàm cogitet quibus uerbis quidq; dicat, aut quomodo. Quem etiam, quo grãdior sit, & quodammodo excelsior (ut de Pericle dixi suprà) ne physicorũ quidem esse ignarum uolo. Omnia profectò, cum se à cælestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusq; & dicet & sentiet. Cũq; illa diuina cognouerit, nolo ignoret ne hæc quidem humana. Ius ciuile teneat, quo egent causæ forenses quotidie. Quid est enim turpius, quàm legitimarum & ciuilium controuersiarum patrocinia suscipere, cum sis legum, & ciuilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum, & memoriæ ueteris ordinem, maximè scilicet nostræ ciuitatis, sed & imperiosorum populorum, & regum illustrium: quem laborem nobis Attici nostri leuauit labor, qui conseruatis, notatisq; temporibus, nihil cum illustre prætermitteret, annorum septingentorũ memoriam uno libro colligauit. Nescire autem quid antè quàm natus sis, acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est ætas hominis, nisi cum memoria rerum ueterum cum superiorum ætate

cont

contexitur? Commemoratio autem antiquitatis, exemplorumq; prolatio summa cũ delectatione & autoritatẽ orationi affert & fidẽ. Sic igitur instructus ueniet ad causas: quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum, nihil ambigi posse, in quo non aut res controuersiam faciat, aut uerba. Res, aut de uero, aut de recto, aut de nomine. Verba, aut de ambiguo, aut de contrario. Nam siquando aliud in sententia uidetur esse, aliud in uerbis, genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito uerbo fieri solet: in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari uidemus. Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt. traditi sunt, è quibus ea ducantur, duplices loci: uni è rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationẽ: nam ipsae quidem res in perfacili cognitione uersantur: quid enim iam sequitur, quod quidẽ artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, aut paret se ad discendum? rem breuiter exponere, & probabiliter, & apertè, ut quid agatur intelligi possit: sua confirmare, aduersaria euertere: eaq; efficere non perturbatè, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens ijs quae sumentur ad quanque rem confirmandam: post omnia perorationem inflammantem,

restinguétémue concludere? Has partcis quẽadmodũ tractet singulas, difficile dictu est hoc loco: nec enim semper tractantur uno modo. Quoniam autem non quem doceam, quæro, sed quem probem: probabo primum eum, qui quid deceat, uidebit. Hæc enim sapientia maxime adhibẽda eloquenti est, ut sit temporũ personarũq; moderator: nã nec semper, nec apud omneis, nec contra omneis, nec pro omnibus, nec omnibus eodem modo dicendũ arbitror. Is erit ergo eloquẽs, qui ad id quodcũq; decebit, poterit accõmodare orationẽ. Quod cum statuerit, tum ut quidq; erit dicendum, ita dicet: nec satura ieiune, nec grandia minute, nec item contrà, sed erit rebus ipsis par & æqualis oratio. Principia uerecunda, non elatis intensa uerbis, sed acuta sententijs, uel ad offensionẽ aduersarij, uel ad cõmendationem sui. Narrationes credibiles, nec historico, sed prope quotidiano sermone explicatæ dilucide. Dein si tenues causæ tum etiam argumentandi tenue filum & in docendo, & in refellendo: idq; ita tenebitur, ut quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio. Cũ uerò causa ea inciderit, in qua uis eloquentiæ possit expromi, tum se latius fundet orator: tum reget & flectet animos, & sic afficiet ut uolet, id est ut causæ natura, & ratio temporis postulabit. Sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem

rem

rem eloquentiæ. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut uerbū nullum, nisi aut graue, aut elegans excidat: tum sunt maxime luminosæ et quasi actuosæ partes duæ: quarum alteram in uniuersi generis quæstione pono, quam (ut suprà dixi) Græci appellant θέσιν, alteram in augendis, amplificandisq; rebus, quæ ab eisdem αὔξησις est nominata. quæ etsi æquabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet. qui communes appellati, eo quòd uidentur multarum ijdem esse causarū, sed proprij singularum esse debebunt. At uerò illa pars orationis, quæ est de genere uniuerso, totas causas sæpe continet. Quicquid est enim illud, in quo quasi certamen est controuersiæ, quod Græce κρινόμενον dicitur, id ita placet ut traducatur ad perpetuam quæstionem, atq; ut de uniuerso genere dicatur: nisi cum de uero ambigetur, quod quæri coniectura solet. Dicetur autem non Peripateticorum more (est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta) sed aliquanto neruosius: & ita de re communia dicentur, ut & pro reis multa leniter dicantur, & in aduersarios aspere. Augendis uerò rebus, & contrà abijciendis, nihil est quod non perficere poßit oratio: quod & inter media argumenta faciendum est, quotiescunque dabitur uel amplificandi, uel minuēdi locus, &

penè infinitè in perorando. Duo sunt etiam quæ bene tractata ab oratore, admirabilem eloquẽtiam faciant: quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν uocãt, ad naturam, & ad mores, & ad omnẽ uitæ consuetudinem accõmodatum: alterũ quod ijdem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi, & concitãtur, in quo uno regnat oratio. Illud superius, come, iucundum, ad beneuolentiam conciliandam paratum: hoc uehemens, incensum, incitatũ, quo causæ eripiuntur: quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere nos mediocres, aut multo minus, sed magno semper usi impetu, sæpe aduersarios de statu omni deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacißimus Catilina in senatu accusatus, obmutuit. Nobis priuata in causa magna graui, cum cœpisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi ueneni ereptam memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quòd etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant: in quo ut uiderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar. Quæ qualiacunque in me sunt, me enim ipsum non pœnitet quanta sint, sed apparent in orationibus: etsi carent libri spiritu illo propter quem maiora eadem illa cum aguntur, quàm cum leguntur, uideri solent. Nec uerò

miser

miseratione solùm mens iudicum permouenda est, qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus: ut alia in causa excitato reo nobili, sublato etiam filio paruo, plangore & lamentatione cōpleremus forum: sed etiam est faciendum ut irascatur iudex, mitigetur, inuideat, faueat, contemnat, admiretur, oderit: diligat, cupiat, satietate afficiatur, speret, metuat, lætetur, doleat, quæ in uarietate, duriorum, accusatio suppeditabit exempla: mitiorum, defensiones meæ. Nullo enim modo animus audientis, aut incitari, aut leniri potest, qui modus à me non tentatus sit. dicerem perfectum, si ita iudicarem, nec in ueritate crimen arrogantiæ extimescerem. Sed (ut suprà dixi) nulla me ingenij, sed magna uis animi inflammat ut me ipse non teneam: nec unquam is qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perueniret oratio. Vterer exemplis domesticis, nisi ea legisses, Vterer alienis, uel Latinis, si ulla reperirem, uel Græcis si deceret: sed Craßi perpauca sunt, nec ea iudiciorū: nihil Antonij, nihil Cottæ, nihil Sulpitij: dicebat melius, quàm scripsit Hortensius. Verum hæc uis quam quærimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non habemus: aut si exempla sequimur, à Demosthene sumamus: & quidē perpetuæ dictionis ex eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consilijs, meritis in Rēp. aggressus

est

est dicere. Ea profectò oratio, in eam formam, quæ est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur. Sed iam forma ipsa restat, & character ille qui dicitur: qui qualis esse debeat, ex ipsis quæ suprà dicta sunt, intelligi potest. Nam & singulorum uerborũ, & collocatorũ lumina attigimus: quibus sic abundabit, ut uerbum ex ore nullum, nisi aut elegans, aut graue exeat: ex omniq; genere frequentissimæ translationes erunt, quòd eæ propter similitudinem transferunt animos, & referunt ac mouent huc & illuc: qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione uerborũ quæ sumuntur quasi lumina, magnũ afferũt ornatum orationi. sunt enim similia illis quæ in amplo ornatu scenæ aut fori appellantur insignia, non quòd sola ornent, sed quòd excellant. Eadem ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, & quodammodo insignia, CVM *aut duplicantur, iteranturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur sæpius oratio, aut in idem conijcitur, aut in utrũq;, aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum uerbum non in eadem sententia ponitur, aut cum similiter uel cadunt uerba uel desinunt, aut multis modis contrarijs relata contraria, aut cum gradatim sursum uersus reditur, aut cum demptis coniun-*

ctioni

ctionibus dissolutè plura dicuntur: aut cum aliquid prætereuntes, cur id faciamus ostendimus: aut cum corrigimus nosmetipsos quasi reprehendentes. aut si est aliqua exclamatio uel admirationis, uel conquestionis: aut cum eiusdem nominis casus sæpius commutantur. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt: quibus quia frequentißime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maximè esse laudabilem. Et uerò nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione sententiæ dicitur: nec aliud quicquam est dicere, nisi omnes, aut certè plerasque aliqua specie illuminare sententias: quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille quem expetimus, ut uerset sæpe multis modis eandem & unam rem, & hæreat in eadem, commoreturq; sententia. sæpe etiam ut extenuet aliquid, sæpe ut irrideat, ut declinet à proposito, deflectatq; sententiam: ut proponat quid dicturus sit, ut cum transegerit iam aliquid, definiat, ut se ipse reuocet, ut quod dixit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat: ut contrà ac dicat, accipi & sentiri uelit: ut addubitet quid potius aut quomodo dicat: ut diuidat in partes: ut aliquid relinquat ac negligat, ut antè præmuniat: ut in eo ipso, in quo

in quo reprehendatur, culpam in aduersarium conferat: ut sæpe cum ijs qui audiunt, nonnunquam etiam cum aduersario quasi deliberet: ut hominum sermones moresq; describat; ut muta quædam eloquentia inducat: ut ab eo quod agitur, auertat animos: ut sæpe in hilaritatem risum'ue conuertat: ut antè occupet quod putat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coërceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet quid caueat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut execretur, ut fiat ijs apud quos dicet, familiaris. atq; alias etiam dicendi quasi uirtutes sequatur, breuitatem, si res petet, sæpe etiam rem dicendo subijciet oculis, sæpe suprà feret quàm fieri poßit, significatio sæpe erit maior quàm oratio sæpe hilaritas: sæpe uitæ naturarumq; imitatio. Hoc in genere (nam quasi syluam uides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo: sed hæc nisi collocata, & quasi structa, & nexa uerbis, ad eam laudem quam uolumus, aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps uiderem esse dicendum, etsi mouebant etiam me illa, quæ suprà dixeram, tamen ijs quæ sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non inuidos solum, quibus

bus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui non censerent eius uiri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante pop. Rom. quanta de nullo, de artificio dicendi literis tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi me M. Bruto negare roganti noluisse: iusta esset excusatio, cum & amicissimo, & praestantissimo uiro, & recta & honesta petenti satisfacere uoluissem. Sed si profitear (quod utinam possem) me studiosis dicendi, praecepta, & quasi uias, quae ad eloquentiam ferrent, traditurum: quis tandẽ id iustus rerum aestimator reprehenderet? Nam quis unquam dubitauit quin in Repub. nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis, pacatisq; rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidij plurimum esset, in altera persecutionũ cautionumq; praeceptio: quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea uerò repugnante uix suas regiones finesq; defenderet. Cur igitur ius ciuile docere semper pulchrum fuit, hominumq; clarissimorum discipulis domus floruerunt? ad dicendum si quis acuat, aut adiuuet in eo iuuentutem, uituperetur? Nam si uitiosum est dicere ornatè, pellatur omnino è ciuitate eloquentia. sin ea non modo eos ornat penes quos est, sed etiã uniuersam Rempub. cur aut discere turpe est, quod scire honestum est: aut quod nosse pulcherrimum

est, id

est, id non gloriosum docere? At alterum factitatum est, alterum nouum. Fateor, sed utriusq; rei causa est: alteros enim respondentes audire sat erat, ut ij qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore & discentibus satisfacerent, & consulentibus. Alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisq; causis, forense in agendis, reliquum in seipsis reficiendis omne consumerent quem habebant instituendi, aut docendi locum? Atq; haud scio an pleriq; nostrorum oratorum ingenio plus ualuerint, quàm doctrina. itaq; illi dicere melius quàm præcipere, nos contrà fortasse possumus. At dignitatem docere non habet. Certe, si quasi in ludo: sed si monendo, si cohortando, si percontando, si communicando, si interdum etiam unà legendo, audiendo: nescio cur non docendo etiam aliquid aliquando, si possis meliores facere, cur nolis. An quibus uerbis sacrorum alienatio fiat docere honestum est: quibus ipsa sacra retineri, defendiq; possint, non honestum est? At ius profitentur etiam qui nesciunt: eloquentia autem illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen se ualere dißimulant, propterea quòd prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latère eloquentia potest: aut id quod dißimulat, effugit: aut est periculum nequis putet in magna arte, & gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi fuerit honest-

honestissimum discere? Ac fortasse cæteri rectiores: ego semper me didicisse præ me tuli. quid enim possem? cum & abfuissem adolescēs, & horum studiorum causa mare transissem, et doctissimis hominibus domus referta esset, & aliquæ fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notæ, cumq; uulgo scripta nostra legerentur, dissimularem me didicisse? quid erat cur probarem? nisi quòd parum fortasse profeceram. Quod cum ita sit, tamen ea quæ suprà dicta sunt, plus in disputando, quàm ea de quibus dicendum est, dignitatis habuerūt. De uerbis enim componendis, & de syllabis propemodum dinumerandis, & dimetiendis loquemur: quæ etiamsi sunt, sicuti mihi uidentur, necessaria, tamen fiunt magnificentius, quàm docentur. Est id omnino uerum, sed proprie in hoc dicitur. nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo nos delectat: radices, stirpesq; non item. sed esse illa sine his non potest. Me autem siue peruagatissimus ille uersus, qui uetat

Artem pudere proloqui quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter: siue tuum studium hoc à me uolumen expressit: tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. Quòd si ea quæ dixi, non ita essent: quis tamen se tam durum, agrestemq; præberet, qui hanc mihi non daret ueniam, ut cum meæ forenses artes, & actiones publicæ concidissent,

non me aut desidiæ, quod facere non possum: aut mœstitiæ, cui resisto, potius quàm literis dederem? quæ quidem me antea in iudicia, atq; in curiam deducebant, nunc oblectant domi. Nec uerò talibus modo rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam grauioribus & maioribus: quæ si erunt perfectæ, profecto forensibus nostris rebus & domesticæ literæ respondebunt. Sed ad institutam disputationem reuertamur. Collocabuntur igitur uerba, aut ut inter se quã aptißime cohæreant extrema cum primis, eaq; sint quam suauißimis uocibus: aut ut forma ipsa concinnitasq; uerborum conficiat orbem suum: aut ut comprehensio numerose, & apte cadat. Atq; illud primum uideamus, quale sit quod uel maxime desiderat diligentiam, ut fiat quasi structura quædam, nec tamen fiat operose. nam esset cum infinitus, tum puerilis labor, quod apud Lucilium scite exagitat in Albutio Scæuola,

Quã lepide lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes Arte pauimẽto atq; emblemate uermiculato.

Nolo tam minuta hæc cõstructio appareat, sed tamen stylus exercitatus efficiet facilè hanc uiam componendi. Nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet quid sequatur, ne extremorum uerborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas uoces efficiat, aut asperas. Quamuis enim suaues, grauésue sententiæ,

tentia, tamen si inconditis uerbis efferuntur, offendent aures, quarum est iudicium superbissimum. Quod quidem Latina lingua sic obseruat, nemo ut tam rusticus sit qui uocaleis nolit coniungere. In quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quòd eas literas tantopere fugerit: & si id magister eius Isocrates, at non Thucydides: ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato, nec solū in his sermonibus qui dialogi dicuntur, ubi etiam de industria id faciēdum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis, laudari in concione eos qui sint in prælijs interfecti: quæ sic probata est, ut eā quotānis (ut scis) illo die recitari necesse sit. in ea est crebra ista uocum concursio, quam magna ex parte, ut uitiosam, fugit Demosthenes. Sed Græci uiderint: nobis, ne si cupiamus quidem, distrahere uoces conceditur. Indicant orationes illæ ipsæ horridulæ Catonis, indicant omnes poëtæ, præter eos qui ut uersum facerent, sæpe hiabant, ut Næuius,

Vos qui accolitis Histrum fluuium, atq; Algidam. *& ibidem,*

Quam nunquam nobis Grai, atq; barbari.

At Ennius semel,

Scipio inuicte. *Et quidem nos,*

Hoc motu radiantis Etesiæ in uada ponti.

Hoc idem sæpius nostri non tulissent, quod Græci laudare etiam solent. Sed quid ego? uocales sine uocalibus sæpe breuitatis causa con-

trahebant, ut ita dicerent, multi'modis, uas'argenteis. palm' & crinibus, tecti' fractis. Quid uerò licentius, quàm quòd hominũ etiã nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut duellum bellum, & duis bis, sic Duellium eum, qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominauerunt, cum superiores appellati essent semper Duellij. Quinetiam uerba sæpe contrahuntur, non usus causa, sed aurium. Quomodo enim uester Axilla ala factus est, nisi fuga literæ uastioris? Quã literam etiam è maxillis, è taxillis, & uexillo, & paxillo consuetudo elegans Latini sermonis euellit. Libenter etiam copulando uerba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si uis. Iam in uno capsis, tria uerba sunt. Ain' pro aisne, nequire pro non quire, malle pro magis uelle, nolle pro non uelle. Dein etiã sæpe, & exin, pro deinde, & pro exinde dicimus. Quid illud non olet unde sit? quòd dicitur cũ illis: cũ autẽ nobis non dicitur sed nobiscũ, quia si ita diceretur, obscœnius concurrerent literæ, ut etiã modo, nisi AVTEM *interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum, & tecum, non cum me, & cum te: ut esset simile illis uobiscum, atq; nobiscum. Atq; etiam à quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt: nam Proh deûm, atq; hominũ fidẽ deorũ aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc consuetudo licentiã? Itaq; idem poëta, qui inusitatius contraxerat,*

Patris

Patris mei meûm factûm pudet, pro meorum factorum. & Texitur exitiûm examen capiti, pro exitiorum. non dicit liberûm, ut pleriq; loquimur cùm cupidos liberûm, aut in liberûm loco dicimus: sed, ut isti uolunt. Neq; tuum unquam in gremium extollas liberorum ex te genus, & idem, Nanq; Aesculapij liberorum. At ille alter in Chryse non solum, Ciues antiqui amici maiorum meûm, quod erat usitatum: sed durius etiam, Consiliûm socijs, augurium, atq; extûm interpretes. Idemq; pergit, Postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pauor quæ non sanè sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter armûm iudicium, etsi est apud eundem, Nihilne ad te de iudicio armûm accidit? quàm armorum. Iam ut censoriæ tabulæ loquuntur, fabrûm, & procûm audeo dicere, non fabrorum, & procorum, Planeq; Duorumuirorum iudicium, aut Triumuirorum capitalium, aut Decemuirorum litibus iudicandis, dico nunquam. atqui dixit Accius, Video sepulcra dua duorum corporum. Idemq;, Mulier una duûm uirûm. Quid uerum sit, intelligo: sed aliâs ita loquor ut concessum est, ut hoc uel proh deûm dico, uel proh Deorum: aliâs ut necesse est. cùm Triumuirûm, non uirorum, cùm sestertiûm numûm, non numorum, quòd in his consuetudo uaria non est. Quid quod sic loqui, nosse, iudicasse uetant, nouisse iubent, & indicauisse

trahebant, ut ita dicerent, multi' modis, uas' argenteis. palm' & crinibus, tecti' fractis. Quid uerò licentius, quàm quòd hominũ etiã nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut duellum bellum, & duis bis, sic Duellium eum, qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominauerunt, cum superiores appellati essent semper Duellij. Quinetiam uerba sæpe contrahuntur, non usus causa, sed aurium. Quomodo enim uester Axilla ala factus est, nisi fuga literæ uastioris? Quã literam etiam è maxillis, è taxillis, & uexillo, & paxillo consuetudo elegans Latini sermonis euellit. Libenter etiam copulando uerba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si uis. Iam in uno capsis, tria uerba sunt. Ain' pro aisne, nequire pro non quire, malle pro magis uelle, nolle pro non uelle. Dein etiã sæpe, & exin, pro deinde, & pro exinde dicimus. Quid illud non olet unde sit? quòd dicitur cũ illis: cũ autẽ nobis non dicitur sed nobiscũ, quia si ita diceretur, obscœnius concurrerent literæ, ut etiã modo, nisi AVTEM interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum, & tecum, non cum me, & cum te: ut esset simile illis uobiscum, atq; nobiscum. Atq; etiam à quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt: nam Proh deûm, atq; hominũ fidẽ deorũ aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc consuetudo licentiã? Itaq; idem poëta, qui inusitatius contraxerat,

Patris

Patris mei meûm factûm pudet, pro meorum factorum. & , Texitur exitiûm examen capiti, pro exitiorum. non dicit liberûm, ut pleriq; loquimur cùm cupidos liberûm, aut in liberûm loco dicimus: sed, ut isti uolunt. Neq; tuum unquam in gremium extollas liberorum ex te genus, & idem, Nanq; Aesculapij liberorum. At ille alter in Chryse non solum, Ciues antiqui amici maiorum meûm, quod erat usitatum: sed durius etiam, Consiliûm socijs, augurium, atq; extûm interpretes. Idemq; pergit, Postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pauor quæ non sanè sunt in ómnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter armûm iudicium, etsi est apud eundem, Nihilne ad te de iudicio armûm accidit? quàm armorum. Iam ut censoriæ tabulæ loquuntur, fabrúm, & procûm audeo dicere, non fabrorum, & procorum, Planeq; Duorumuirorum iudicium, aut Triumuirorum capitalium, aut Decemuirorum litibus iudicandis, dico nunquam. atqui dixit Accius, Video sepulcra dua duorum corporum. Idemq;, Mulier una duûm uirûm. Quid uerum sit, intelligo: sed aliâs ita loquor ut concessum est, ut hoc uel proh deûm dico, uel proh Deorum: aliâs ut necesse est. cùm Triumuirûm, non uirorum, cùm sestertiûm numûm, non numorum, quòd in his consuetudo uaria non est. Quid quod sic loqui, nosse, iudicasse uetant, nouisse iubent, & iudica-

uisse? quasi uero nesciamus in hoc genere, & plenum uerbum rectè dici, & imminutum usitate. Itaq; utrunq; Terentius, Eho tu cognatum tuum non noras? Post idem, Stilphonem inquam noueras? Siet, plenum est: sit, imminutum, licet utare utroq;. ergo ibidem,

Quàm cara sintq; pòst carendo intelligunt,
Quamq; attinendi magni dominatus sient.

Nec uero reprehenderim,

Scripsere alij rem. & scripserunt esse uerius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

Idem campus habet, inquit Ennius. &

In templis isdem, probauit: at eisdem erat uerius, nec tamen eisdem, opimius: male sonabat ijsdem. Impetratū est à consuetudine, ut peccare suauitatis causa liceret: & promeridianas quadrigas, quàm postmeridianas libentius dixerim, & mehercule, quàm mehercules. Non scire quidem barbarum iam uidetur, nescire dulcius. Ipsum meridiem, cur non medidiem? credo quòd erat insuauius. Vna præpositio est abs, eaq; nunc tãtùm in accepti tabulis manet, nec his quidem omnium: in reliquo sermone mutata est. Nam amouit dicimus, & abegit, & abstulit: ut iam nescias, ábne uerum sit, an abs. Quid si etiam absfugites, turpe uisum est? & absfer noluerunt, aufer maluerũt? quæ præpositio præter hæc duo uerba nullo alio in uerbo reperitur. Noti erant, & na

& naui, & nari quibus cum IN præponi oporteret, dulcius uisum est ignoti, ignaui, ignari, dicere, quàm ut ueritas postulabat. Ex usu dicūt, & è Repub. quòd in altero uocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi literā sustulisses. ut exegit, edixit, refecit, retulit, reddidit, adiuncti uerbi primam literam præpositio cōmutauit, ut subegit, summutauit, sustulit. Quid in uerbis iunctis? quàm scite insipientē, non insapientem? iniquum, nō inæquum? tricipitē, non tricapitem? concisum, nō concæsum? Ex quo quidā pertisum etiā uolunt, quod eadē consuetudo non probauit. Quid uero hoc elegātius quod non fit natura, sed quodam instituto? inclytus dicimus breui prima litera, insanus producta: inhumanus breui, infelix longa, & ne multis, quibus in uerbis eæ primæ literæ sunt, quæ in sapiēte atq; felice, pro ductè dicitur: in cæteris omnibus breuiter. Itemq; composuit, cōsueuit, concrepuit, confecit: consule ueritatē, reprehendet: refer ad aures, probabunt. quære cur? ita se dicēt iuuari: uoluptati autem aurium morigerari debet oratio. Quin ego ipse, cum scirē ita maiores locutos esse, ut nusquā nisi in uocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut pulcros, & Cetegos, triūpos, Cartaginē dicerem: aliquando, idq; serò, conuitio aurium, cum mihi extorta ueritas esset, usum loquēdi populo concessi, scientiā mihi reseruaui. Orcinios tamē, & Matones, Otones, Cæpiones, sepulcra, coronas, la-

crymas dicimus, quia per auriũ iudiciũ semper licet. Purrum semper Ennius, nusquã Pyrrhum. Vi patefecerunt Fruges, non Phryges, ipsius antiqui declarant libri. nec enim Graecam literam adhibebant, nunc autem etiam duas & cum Phrygum, & cum Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut tantum barbaris casibus Graecam literam adhibere, aut recto casu solùm Graecè loqui: tamen & Phryges, & Pyrrhum aurium causa dicimus. Quinetiam, quod iam subrusticum uidetur, olim autem politius, eorum uerborum, quorum eaedem erant postremae duae literae, quae sunt in optumus, postremam literam detrahebant, nisi uocalis insequebatur. Ita non erat ea offensio in uersibus, quam nunc fugiunt poëtae noui. Ita enim loquebamur,

Qui est omnibu' princeps. non omnibus princeps. &,

Vita illa dignu' locóq;. non dignus.

Quòd si indocta consuetudo tam est artifex suauitatis, quid ab ipsa tandem arte & doctrina postulari putamus? Haec dixi breuius, quàm si hac de re una disputarem: est enim hic locus latè patens, de natura usúq; uerborum, longius autem, quàm instituta ratio postulabat. Sed quia rerum uerborumq; iudicium prudentiae est, uocum autem, & numerorum aures sunt iudices, & quòd illa ad intelligentiam referuntur, haec ad uoluptatem: in illis ratio inuenit, in his

sensus

ſenſus artem. aut enim negligenda nobis fuit uoluptas eorum, quibus probari uolebamus: aut ars eius conciliandæ reperienda. Duæ ſunt igitur res, quæ permulceant aures, ſonus & numerus. De numero mox: nunc de ſono quærimus. Verba (ut ſuprà diximus) legenda ſunt potiſsimum bene ſonantia, ſed ea non, ut poëtæ, exquiſita ad ſonum, ſed ſumpta de medio, Qua pontus Helles- Superat modum. At, Auratus aries Colchorum, - ſplendidis nominibus illuminatus eſt uerſus: ſed proximus inquinatus inſuauiſsima litera infinitus, Frugifera & ferta arua Aſiæ tenet. Quare bonitate potius noſtrorum uerborum utamur, quàm ſplendore Græcorum, niſi forte ſic loqui pœnitet,

Qua tempeſtate Paris Helenam. & quæ ſequuntur. immò uero iſta ſequamur, aſperitatemq; fugiamus, Habeo iſtam ego perterricrepam. idemq; Verſutiloquas malitias.

Nec ſolum componentur uerba ratione, ſed etiam finientur: quoniam id iudicium eſſe aurium alterum diximus. Sed finiuntur, aut compoſitione ipſa, & quaſi ſua ſponte, aut quodam genere uerborum, in quibus ipſis concinnitas ineſt: quæ ſiue caſus habent in exitu ſimiles, ſiue paribus paria redduntur, ſiue opponuntur contraria, ſuapte natura numeroſa ſunt, etiamſi nihil eſt factum de induſtria. In huius concinnitatis conſectatione Gorgiam fuiſſe principem

accepimus, quo de genere illa noſtra ſunt in Miloniana: Eſt enim Iudices, hæc non ſcripta, ſed nata lex: quā non didicimus, accepimus, legimus: uerum ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus: ad quam non docti, ſed facti: non inſtituti, ſed imbuti. Hæc enim talia ſunt, ut quia referuntur ad ea ad quæ debent referri, intelligamus non quæſitum eſſe numerum, ſed ſecutum. Quod fit item in contrarijs referendis, ut illa ſunt quibus non modo numeroſa oratio, ſed etiam uerſus efficitur:

Eam quam mihi accuſas, damnas. condemnas dixiſſet, qui uerſum effugere uoluiſſet.

Bene quam meritam eſſe autumas, dicis malè mereri.

Id quod ſcis, prodeſt: nihil id quod neſcis, obeſt. Verſum efficit ipſa relatio contrariorum: id eſſet in oratione numeroſum,

Quod ſcis nihil prodeſt: qđ neſcis, multū obeſt. Semper hæc quæ Græci ἀντίθετα nominãt, cum contrarijs opponuntur contraria, numerū oratorium neceſſitate ipſa efficiunt, & cum ſine induſtria. Hoc genere antiqui iam ante Iſocratem delectabantur, & maximè Gorgias, cuius in oratione plerunq; efficit numerum ipſa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequētes: ut illa ſunt in quarto accuſationis, Conferte hāc pacem cū illo bello: huius prætoris aduentū, cum illius imperatoris uictoria: huius cohortem impuram

cum illius exercitu inuicto, huius libidines, cum illius continentia: ab illo qui cepit conditas: ab hoc qui constitutas accepit, captas diceris Syracusas. Ergo & hi numeri sunt cogniti etiam à Latinis. Genus illud tertium explicetur quale sit numerosæ, & aptæ orationis quod qui nō sentiunt, quas aureis habeant, aut quid in his hominis simile sit, nescio. Meæ quidē & perfecto completoq; uerborū ambitu gaudent, & curta sentiunt, nec amant redundātia. quid dico meas? conciones sæpe exclamare uidi, cùm aptè uerba cecidissent. id enim expectant aures, ut uerbis colligetur sententia. Non erat hoc apud antiquos, & quidem nihil aliud ferè non erat. Nam & uerba eligebant, & sententias graueis, & suaueis reperiebant, sed eas haud uinciebāt, aut explebāt parū. Hoc me ipsum delectat, inquiunt. Quid si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis, quàm hæc iam perfecta delectet? illa nobis sit, credo, repetenda, hæc scilicet repudianda. Nominibus ueterū gloriantur. Habet autem ut in ætatibus autoritatē senectus, sic in exemplis antiquitas, quæ quidē apud me ipsum ualet plurimum: nec ego id quod deest antiquitati, flagito potius, quàm laudo quod est, præsertim cum ea maiora iudicem quæ sunt, quàm illa quæ desunt. Plus est enim in uerbis, & in sententijs boni, quibus illi excellunt, quàm in conclusione sententiarum, quam non habent. Pòst

inuenta conclusio est, qua credo usuros ueteres illos fuisse, si iam nota, atq; usurpata res esset: qua inuenta omneis usos magnos oratores uidemus. Sed habet nomen inuidiam, cum in oratione iudiciali, & forensi numerus Latinè, Græcè ῥυθμὸς, inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi uidetur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur. Hoc freti isti, & ipsi infracta, & amputata loquuntur, & eos uituperant qui apta, & finita pronuntiant: si inanibus uerbis, leuibusq; sententijs, iure: sin probæ res, lecta uerba, quid est cur claudicare, aut insistere orationē malint, quàm cum sententia pariter excurrere? Hic enim inuidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit apte uerbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerunq; casu, sæpe natura: & quæ ualde laudantur apud illos, ea ferè quia sunt conclusa, laudantur. Et apud Græcos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cùm hoc probatur, nos nuper agnouimus. Ergo Ennio licuit uetera contemnenti, dicere,

Versibu', Quos olim Fauni, uatesq; canebant. mihi de antiquis eodem modo non licebit, præsertim cùm dicturus non sim,

Ante hunc, ut ille: nec quæ sequuntur,

Nos ausi reserare. Legi enim audiuiq; nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis

satis

ſatis non contemni, laudari etiam uolunt. Ego autem illos ipſos laudo, idq; merito, quorum ſe iſti imitatores eſſe dicunt, etſi in eis aliquid deſidero: hos uerò minimè, qui nihil illorũ niſi uitium ſequuntur, cum à bonis abſint longiſsimè. Quòd ſi aures tam inhumanas, tamq; agreſtes habent: ne doctiſsimorum quidem uirorum eos mouebit autoritas? Omitto Iſocratem, diſcipulosq; eius, Ephorũ, & Naucratem: quanquam orationis faciendæ, & ornandæ autores locupletiſsimi, ſummiq; ipſi oratores eſſe debeant. Sed quis omnium doctior? quis acutior? quis in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acrior Ariſtotele fuit? quis porrò Iſocrati eſt aduerſatus infenſius? Is igitur uerſum in oratione uetat eſſe, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in primis (ut Ariſtoteles ſæpe ſignificat) politus ſcriptor atq; artifex, hoc idẽ & ſentit, & præcipit. Theophraſtus uerò, iiſdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo iſtos ferat, qui hos autores non probent? niſi omnino hæc eſſe ab his præcepta neſciunt. Quod ſi ita eſt (nec uerò aliter exiſtimo) quia ipſi ſuis ſenſibus non mouentur, nihil'ne eis inane uidetur, nihil incõditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In uerſu quidem theatra tota exclamant ſi ſit una ſyllaba aut breuior, aut longior. Nec uerò multitudo pedes nouit, nec ullos numeros tenet: nec illud quod offendit, aut cur, aut in quo offendat

intell

intelligit: & tamen omnium longitudinum & breuitatum in sonis, sicut acutarum, grauiumq; uocum, iudicium ipsa natura in auribus nostris collocauit. Vis'ne igitur Brute totũ hunc locum accuratius etiam explicemus, quàm illi ipsi, qui & hæc, & alia nobis tradiderunt? an his contenti esse, quæ ab illis dicta sunt possumus? Sed quid quæro, uelis'ne: cum literis tuis eruditißimè scriptis, te id uel maxime uelle perspexerim? Primum ergo origo, deinde causa, pòst natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptæ atq; numerosæ. Nam qui Isocratẽ maximè mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quòd uerbis solutis numeros primus adiunxerit. Cùm enim uideret oratores cum seueritate audiri, poëtas autem cum uoluptate: tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum iucũditatis causa, tum ut uarietas occurreret satietati. Quod ab his uere quadam ex parte, nõ totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius uersatum Isocrate cõfitendum est. sed princeps inueniendi fuit Thrasimachus, cuius omnia nimis etiam extant scripta numerose. Nam (ut paulò antè dixi) paria paribus adiuncta, & similiter definita, itemq; contrarijs relata cõtraria, quæ sua sponte etiam si id non agas, cadunt plerunq; numerose, Gorgias primus inuenit, sed his est usus intemperantius: id autem est genus (ut antè dictum est) ex tribus

partibus collocationis alterum. Horum uterq; Isocratem ætate præcurrit, ut eos ille moderatione, nō inuentione uicerit. Est enim ut in transferendis, faciendisq; uerbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem auidior est generis eius, & his festiuitatibus (sic enim ipse censet) insolentius abutitur, quas Isocrates cùm tamē audiuisset in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius tēperauit. Quinetiam se ipse tantum quātum ætate procedebat (propè enim centum cōfecit annos) relaxarat à nimia necessitate numerorum: quod declarat in eo libro, quē ad Philippum Macedonem scripsit cùm iam admodum esset senex: in quo dicit sese minus iam seruire numeris, quàm solitus esset: ita non modo superiores, sed etiam se ipse correxerat. Quoniam igitur habemus apta orationis eos principes, autoresq; quos diximus, & origo inuenta est, causa quæratur: quæ sic aperta est, ut mirer ueteres non esse commotos. præsertim cum, ut fit, fortuito sæpe aliquid concluse apteq; dicerent: quod cùm animos hominum, aureisq; pepulisset, ut intelligi posset, id quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus, atq; ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim, uel animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet uocum omnium mensionem. Itaq; & longiora, & breuiora iudicat, & perfecta ac moderata semper expectat. Mutila sentit quadam

dam

dam, & quasi decurtata, quibus tanquam debito fraudetur, offenditur. Productiora alia, & quasi immoderatius excurrentia, quæ magis etiam aspernantur aures: quod cum in plerisq;, tum in hoc genere nimium quod est, offendit uehementiùs, quàm id quod uidetur parum. Vt igitur poëtica, & uersus inuentus est terminatione aurium, obseruatione prudentium: sic in oratione animaduersum est, multo quidem illud serius, sed eadem natura admonente, esse quosdam certos cursus, conclusionesq; uerborum. Quoniam igitur causam quoq; ostendimus, naturam nunc (id enim erat tertium) si placeo explicemus: quæ disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimæ. Quæri enim potest qui sit orationis numerus, & ubi sit positus, & natus ex quo, & is unúsne sit, an duo, an plures, quáq; ratione componatur, & ad quam rem, & quando, & quo loco, & quemadmodum adhibitus aliquid uoluptatis afferat. Sed ut in plerisq; rebus, sic in hac duplex est considerandi uia: quarum altera est longior, breuior altera, eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa quæstio sit'ne omnino ulla numerosa oratio. Quibusdam enim non uidetur, quia nihil insit in ea certi, ut in uersibus: & quòd illi, qui affirmant eos esse numeros, rationem cur sint, non queant reddere. Deinde si sit numerus in oratione, qualis sit, aut quales:

les: & ex poëticisne numeris, an ex alio genere quodam: et si è poëticis, quis eorum sit, aut quinanq; alijs unus modo, alijs plures, alijs omnes ijdē uidentur. Deinde quicunq; sunt, siue unus, siue plures, communésne sint omnis generis orationi, quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi: an dispares numeri cuiq; orationis generi accōmodentur. Si communes, qui sint: si dispares, quid intersit, & cur non æque in oratione, atq; in uersu numerus appareat. Deinde quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur, an etiam uel compositione quadam, uel genere uerborum: an est suum cuiusq;, ut numerus interuallis, compositio uocibus, genus ipsum uerborum quasi quædam forma, & lumen orationis appareat: sitq; omnium fons compositio, ex eáq; & numerus efficiatur, & ea quæ dicuntur orationis quasi formæ, & lumina, quæ (ut dixi) Græci uocant σχήματα. At non est unum, nec idem, quod uoce iucundum est, & quod moderatione absolutum, & quod illuminatum genere uerborum: quanquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerunq; perfectum est. compositio autem ab utroq; differt, quæ tota seruit grauitati uocum, aut suauitati. Hæc igitur ferè sunt, in quibus rei natura quærēda sit. Esse igitur in oratione numerum quendam non est difficile cognoscere: indicat enim sensus, in quo.

iniquum est quod accidit non agnoscere, si cur accidat reperire nequeamus. Neq; enim ipse uersus ratione est cognitus, sed natura, atq; sensu: quem diuersa ratio docuit quid acciderit. ita notatio natura, & animaduersio peperit artem. Sed in uersibus res est apertior: quanquàm etiã à modis quibusdam cantu remoto soluta esse uideatur oratio, maximeq; id in optimo quoq; eorum poëtarum, qui Λυρικοὶ à Græcis nominantur: quos cum cantu spoliaueris, nuda penè remanet oratio, quorum similia sunt quædam etiam apud nostros: uelut in Thyeste, Quémnam te esse dicam? qui tarda in senectute. & quæ sequuntur. quæ nisi cum tibicen accessit, orationi sint solutæ simillimæ. At comicorum senarij propter similitudinem sermonis sic sæpe sunt abiecti, ut nonnunquam uix in his numerus, & uersus intelligi poßit: quo est ad inueniendum difficilior in oratione numerus, quàm in uersibus. Omnino duo sunt, quæ condiant orationem: uerborum, numerorumq; iucunditas. In uerbis inest quasi materia quædam, in numero autem expolitio: sed ut cæteris in rebus neceßitatis inuenta antiquiora sunt quàm uoluptatis, ita & in hac re accidit, ut multis seculis antè oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. Itaque & Herodotus, &

eadem

eadem superiorq; ætas numero caruit, nisi quando temere ac fortuito, & scriptores perueteres de numero nihil omnino, de oratione præcepta multa nobis reliquerunt. Nam quod & facilius est, & magis necessarium, id semper antè cognoscitur. itaq; translata, aut facta, aut iuncta uerba facilè sunt cognita, quia sumebantur è consuetudine, quotidianoq; sermone: numerus autem non modo depromebatur, neq; habebat aliquam necessitudinem, aut cognationem cum oratione. Itaq; serius aliquanto notatus, & cognitus, quasi quandam palæstram, & extrema lineamenta orationi attulit. Quòd si & angusta quædam atq; cõcisa, & alia est collutata, & diffusa oratio: necesse est id non literarum accidere natura, sed interuallorum longorum, & breuium uarietate: quibus implicata atq; permixta oratio, quoniam tum stabilis est, tum uolubilis, necesse est eiusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem sæpe iam diximus, incitatior numero ipso fertur, & labitur, quoad perueniat ad finem, & insistat. Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere uersibus. sed hi numeri poëticíne sint, an ex alio genere quodam, deinceps est uidendum. Nullus est igitur numerus extra poëticos, propterea quòd definita sunt genera numerorũ. Nam omnis talis est, ut unus sit è tribus. Pes enim qui adhibetur ad nu-

meros partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse maiorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæon. qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur numerosum sit necesse est. Sed quæritur, quo numero, aut quibus potissimum sit utendum. Incidere uerò omnis in orationem etiam ex hoc intelligi potest, quòd uersus sæpe in oratione per imprudentiam dicimus: quod uehementer est uitiosum: sed non attendimus, neq; exaudimus nosmetipsos. Senarios uerò, & Hipponactios effugere uix possumus: magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio, sed tamen eos uersus facile agnoscit auditor: sunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam sæpe etiam minus usitatos, sed tamen uersus, uitiosum genus, & longa animi prouisione fugiendum. Elegit ex multis Isocratis libris triginta fortasse uersus Hieronymus, Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapæsticos, quo quid potest esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiose. prima enim syllaba dempta ex primo uerbo sententiæ, postremum ad uerbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis. ita factus est anapæsticus is qui Aristophaneus nominatur. quod ne accidat, obseruari nec potest, nec necesse est. Sed tamen hic corrector, in eo ipso loco

quo

quo reprehendit, ut à me animaduersum est studiose inquirenti in eum, immittit imprudēs ipse senariū. Sit igitur hoc cognitū, in solutis etiam uerbis inesse numeros, eosdemq; esse oratorios, qui sunt poëtici. Sequitur ergo, ut qui maxime cadant, in orationem aptam numeri, uidendum sit. Et sunt enim qui iambicum putent, quòd sit orationi simillimus: qua de causa fieri, ut is potissimum propter similitudinem ueritatis adhibeatur in fabulis, quòd ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiæ sit ac commodatior. Ephorus autem leuis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina, pæona sequitur, aut dactylum: fugit autem spondæū & trochæum. Quòd enim pæon habeat treis breueis, dactylus autem duas, breuitate & celeritate syllabarum labi putat uerba procliuius. contraq; accidere in spōdæo & trochæo, quòd alter ex longis constaret, alter è breuibus fieret: alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. Sed & illi priores errant, & Ephorus in culpa est. nam & qui pæona prætereunt, non uident mollissimum à sese numerum, eundemq; amplissimum præteriri. Quod longe Aristoteli uidetur secus, qui iudicat Heroum numerum grandiorem, quàm desideret soluta oratio: iambū autem nimis è uulgari esse sermone. Ita neq; humilem, nec abiectā orationem, nec nimis altam, & exaggeratam

probat: plenam tamen eam uult esse grauitatis, ut eos qui audient, ad maiorem admirationem possit traducere. Trochæum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacẽ appellat, quia contractio, & breuitas dignitatem non habeat. Ita pæona probat, eoq; ait uti omnes, sed ipsos non sentire cum utantur: esse autem tertium, ac medium inter illos: sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex, aut duplex, aut par. Itaq; illi de quibus antè dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim, & dactylus in uersum cadunt maxime. itaq; ut uersum fugimus in oratione, sic hi sunt euitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio, nec quicquam inimicius, quàm illa uersibus. Pæon autem minime est aptus ad uersum, quo libentius eum recepit oratio. Ephorus uerò ne spondæum quidem, quem fugit, intelligit esse æqualem dactylo, quem probat: syllabis enim metiendos pedes, non interuallis existimat: quod idem facit in trochæo, qui temporibus, & interuallis est par iambo, sed eo uitiosus in oratione, si ponatur extremus, quòd uerba melius in syllabas longiores cadunt. Atq; hæc, quæ sunt apud Aristotelem, eadem à Theophrasto, Theodecteq; de pæone dicuntur. Ego autem sentio omneis in oratione esse quasi permixtos, et cõfusos pedes. Nec enim effugere possemus animaduersi

uersi

uersionem, si semper iisdem uteremur: quia nec numerosa esse, ut poëma: neq; extra numerum, ut sermo uulgi est, debet oratio: alterum nimis esse uinctum, ut de industria factum appareat: alterum nimis dissolutum, ut peruagatum, ac uulgare uideatur: ut ab altero non delectere: alterum óderis. Sit igitur (ut suprà dixi) permixta & temperata numeris, nec dissoluta, nec tota numerosa, paeone maxime, quoniā optimus autor ita cēset: sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, temperata. Quos autem numeros cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat, nunc dicendum est: atq; etiam quibus orationis generibus sint quiq; accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis, quae demisso atq; humili sermone dicuntur: paeon autē in amplioribus: in utroq; dactylus: ita in uaria & perpetua oratione hi sunt inter se miscendi & temperandi. sic minime animaduerteretur delectationis aucupium, & quadrandae orationes industria, quae latebit eo magis, si & uerborum & sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt, haec duo animaduertunt, & iucunda sibi censent: uerba dico, & sententias, eaq; dum animis attentis admirantes excipiūt, fugit eos, & praeteruolat numerus, qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent. Nec uero nimius is cursus est numerorum, orationis dico (nam est longe aliter in uersibus) nihil ut

fiat extra modum: nam id quidem esset poëma. Sed omnis nec claudicans, nec quasi fluctuans, & æqualiter, constanterq; ingrediens, numerosa habetur oratio. Atq; id in dicẽdo numerosum putatur, non quod totum constat è numeris, sed quod ad numeros proxime accedit. quo etiam difficilius est oratione uti, quàm uersibus: quòd in illis certa quædam, & definita lex est, quam sequi sit necesse: in dicendo autem nihil est propositum, nisi aut ne immoderata, aut angusta, aut dissoluta, aut fluẽs sit oratio. Itaq; non sunt in ea tanquam tibicini percußionũ modi: sed uniuersa comprehensio, & species orationis clausa, & terminata est, quod uoluptate auriũ iudicatur. Solet autem quæri, totóne in ambitu uerborum numeri tenẽdi sint, an in primis partibus, atq; in extremis. Pleriq; enim censent cadere tantũ numerose oportere, terminariq; sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non id solum: ponendus est enim ille ambitus, non abijciendus. Quare cum aures extremum semper expectent, in eoq; acquiescant, id uacare numero non oportet: sed ad hunc exitum tamẽ à principio ferri debet uerborum illa comprehensio, & tota à capite ita fluere, ut ad extremum ueniens ipsa consistat. Id autem bona disciplina exercitatis, qui & multa scripserint, & quæcunq; etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum.

Antè

Antè enim circunſcribitur mēte ſententia, con ſeſtimq; uerba concurrunt: quæ mens eadem, qua nihil eſt celerius, ſtatim dimittit, ut ſuo quodq; loco reſpondeat: quorū deſcriptus ordo aliàs alia terminatione concluditur: atq; omnia illa & prima, & media uerba, ſpectare debent ad ultimum. Interdum enim curſus eſt in oratione incitatior, interdum moderata ingreſsio: ut iam à principio uidendum ſit, quemadmodū uelis uenire ad extremum: nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quæ poëtæ, effugimus tamen in oratione poëmatis ſimilitudinem. Eſt enim in utroq; & materia & tractatio: materia in uerbis, tractatio in collocatione uerborum. Ternæ autem ſunt utriuſq; partes uerborum, tranſlatum, nouum, priſcum. nam de proprijs nihil hoc loco dicimus. Collocationes autem eæ, quas diximus, compoſitio, cöncinnitas, numerus: ſed in utroq; frequentiores ſunt, & liberiores poëtæ. Nam & transferunt uerba cum crebriùs, tum etiam audacius, & priſcis libentius utuntur, & liberius nouis: quod idem fit in numeris, in quibus quaſi neceſsitati parêre coguntur, ſed tamē hæc ne nimis eſſe diuerſa, neq; ullo modo coniuncta intelligi licet. Ita fit ut non item in oratione ut in uerſu numerus extet: idq; quod numeroſum in oratiōe dicitur, non ſemper numero fiat, ſed nonnunquam aut

concinnitate, aut constructione uerborum. Ita si numerus orationis quæritur qui sit: omnis est, sed alius alio melior atq; aptior. si locus: in omni parte uerborum. si unde ortus sit, ex aurium uoluptate. si componendorum ratio: dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quæ pars quarta & extrema nobis in diuidendo fuit, si ad quam rem adbibeatur: ad delectationem. si quando: semper. si quo loco: in tota continuatione uerborum. si quæ res efficiat uoluptatem, eadem quæ in uersibus, quorum modū notat ars, sed aures ipsæ tacito eum sensu sine arte definiunt. Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. In quo quæsitum est, in totóne circuitu illo orationis, quem Græci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationē, aut circunscriptionem dicimus: an in principijs solum, an in extremis, an in utraq; parte numerus tenendus sit. Deinde cum aliud uideatur esse numerus, aliud numerosum: quid intersit. Tum autem in omnibúsne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breuiores, alias longiores, idq; quando, aut cur, quibusq; partibus, pluribúsne, an singulis, imparibus, an æqualibus, & quando: aut istis aut illis sit utendum: quæq; inter se aptissime collocentur, & quomodo: an omnino nulla sit in eo genere distinctio: quodq; ad rē maxime pertinet, qua ratione

ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam est unde orta sit forma uerborum, dicendumq; quãtos circuitus facere deceat. deq; eorum particulis, & tanquam incisionibus disserendũ est: quærendũq; utrũ una species, & longitudo sit earum, an'ne plures: & si plures, quo loco, aut quando, quoq; genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicãda est, quæ quidem patet latius: nõ ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur. Ac licet non ad singulas res respondentem de uniuerso genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse uideatur. Remotis igitur reliquis generibus unũ selegimus, hoc quidem quod in caussis, foroq; uersatur, de quo dicemus. Ergo in alijs, id est in historia, & in eo quod appellamus ἐπιδεικτικὸν, placet omnia dici Isocrateo, Theopompeoq; more, illa circunscriptione, ambituq;, ut tanquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis, absolutisq; sententijs. Itaq; posteaquam est nata hæc uel circunscriptio, uel cõprehensio, uel cõtinuatio uel ambitus, si ita licet dicere: nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius quod esset ad delectationem comparatum, remotumq; à iudicijs, forensiq; certamine, quin rediget omnes ferè in quadrum, numerumq; sententias. Nam cum is est auditor, qui non uereatur ne compositæ orationis insidijs sua fides

attent

attentetur: gratiam quoq; habet oratori uoluptati aurium seruienti. Genus autē hoc orationis neq; totum assumendū est ad causas forenses, neq; omnino repudiandum. Si enim semper utare: cum satietatē affert, tum quale sit, etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit præterea actionis dolorem, aufert humanū sensum actoris, tollit funditus ueritatem & fidem. Sed quoniam adhibenda nonnunquam est: primum uidendum est, quo loco: deinde, quandiu retinenda sit: tum quot modis commutanda. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius: ut nos in Accusationis secundo de Siciliæ laude diximus, aut in Senatu de consulatu meo. aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis desiderat, quàm doloris, ut in quarto Accusationis de Ennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Sæpe etiam in amplificanda re concessu omniū funditur numerose et uolubiliter oratio. Id nos fortasse non perficimus, conati quidē sæpißime sumus, quod plurimis locis perorationes nostræ uoluisse nos, atq; animo contendisse declarant. Id autem tum ualet, cum is qui audit ab oratore iam obsessus est, ac tenetur. non enim id agit ut insidietur & obseruet, sed iam fauet processumq; uult: dicendiq; uim admirans, non inquirit quod reprehendat. Hæc autem forma retinenda non diu est: nec dico in

peror

peroratione, quam ipse includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis his locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quæ nescio cur, cum Græci κόμματα & κῶλα nominent, nos non recte incisa & membra dicamus. Neq; enim esse possunt rebus ignotis nota nomina: sed cum uerba aut suauitatis, aut inopiæ causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut cùm id appellādum sit, quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit antè nomen, necessitas cogat aut nouum facere uerbū, aut à simili mutuari. Quo autem pacto deceat incise, membratimue dici, iam uidebimus: nunc quot modis mutentur comprehensiones, conclusionesq; dicendum est. Fluit omnino numerus à primo, tum incitatius breuitate pedum, tum proceritate tardius. cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, è quibus unum est secuta Asia maxime, qui Dichoreus uocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est è singulis longis & breuibus. Explanandum est enim, quòd ab alijs ijdem pedes alijs nominantur uocabulis. Dichoreus non est ille quidem sua sponte uitiosus in clausulis: sed in orationis numero nihil est tam uitiosum, quàm si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse præclare, quo etiam satietas formidanda est magis. Me stante C.

Carbo

Carbo C.F. Trib.pleb.in cõcione dixit his uerbis, O M. Druse, patrem appello. Hæc quidem duo binis pedibus incisim dein membratim, Tu dicere solebas, sacram esse Remp. hæc itẽ membra ternis. post ambitus, Quicunq; eam uiolauissent, ab omnibus esse ei pœnas persolutas. Dichoreus, nihil enim ad rem extrema illa longa sit, an breuis. deinde, Patris dictum sapiens, temeritas filij comprobauit. Hoc Dichoreo tantus clamor cõcionis excitatus est, ut admirabile esset. Quæro nónne id numerus effecerit? uerborum ordinem immuta, fac sic, Comprobauit filij temeritas. iã nihil erit, etsi temeritas ex tribus breuibus, & longa est, quem Aristoteles ut optimum probat, à quo dissentio. At eadem uerba, eadẽ sententia. animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat. postea cognita facilitate contemnitur. Sed sunt clausulæ plures, quæ numerose, & iucunde cadant. Nam & Creticus qui est è longa, & breui, & longa, & eius æqualis Pæon, qui spatio par est, syllaba longior, quàm commodißime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex. nam ut è longa, & tribus breuibus, qui numerus in primo uiget, iacet in extremo: aut totidem breuibus, & longa. in quem optime cadere censent ueteres, ego nõ planè reijcio, sed alios antepono. Ne spondeus quidem

funditus est repudiandus.: etsi quod est è longis duabus, hebetior uidetur & tardior, habet tamen stabilem quendam & non expertem dignitatis gradum. In incisionibus uero multo magis, & in membris. paucitatē enim pedum, grauitatis suæ tarditate cōpensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adiungo, quod minimum sit, proximum superiorē, sæpe etiam tertium. ne iambus quidem, qui est è breui & longa: aut par trochæus, qui habet treis breues, sed spatio par, non syllabis: aut etiam dactylus, qui est è longa et duabus breuibus, si est proximus à postremo, parum uolubiliter peruenit ad extremum, si est extremus choreus, aut spondeus. nunquam enim interest uter sit eorum in pede extremo. Sed ijdem hi tres pedes, male concludunt, siquis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus. nihil enim interest dactylus sit extremus an creticus: quia postrema syllaba breuis, an longa sit, ne in uersu quidem refert. Quare etiam pæona qui dixit aptiorem: in quo esset longa postrema, uidit parum: quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. Iam pæon, quòd plures habeat syllabas quam treis, numerus à quibusdam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omneis constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus aptißimus orationi

uel

uel orienti, uel mediæ: putant illi etiam cadenti, quo loco mihi uidetur aptior creticus. Dochimus autem è quinq; syllabis, breui, duabus longis, breui, longa ut est hoc, Amicos tenes: quouis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus, numerum apertum, & nimis insignem facit. His igitur tot cõmutationibus, tamq; uarijs si utemur, nec deprehendetur manifesto quid à nobis de industria fiat, & occurretur satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed & compositione fit, et genere (quod antè dictum est) concinnitatis, compositione potest intelligi, cũ ita structa uerba sunt, ut numerus non quæsitus, sed ipse secutus esse uideatur: ut apud Crassum, Nam ubi lubido dominatur, innocentiæ leue præsidium est. Ordo enim uerborum efficit numerũ, sine ulla operta oratoris industria. Itaq; siquæ ueteres illi (Herodotũ dico & Thucydidem, totamq; eam ætatem) aptè numeroseq; dixerunt: ea nõ numero quæsito, sed uerborum collocatione ceciderunt. Formæ uero quædam sunt orationis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessario. Nam cũ aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut quæ similiter cadunt uerba uerbis comparantur, quicquid ita concluditur, plerũq; fit ut numerose cadat: quo de genere cum exemplis suprà diximus, ut hæc quoq; copia facultatem afferat, non semper eodem

dem

dem modo desinendi. nec tamen hæc ita sunt arcta & astricta, ut ea cum uelimus laxare, nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum: an planè è numeris constet oratio. alterum si fit, intolerabile uitium est: alterum nisi fit, dissipata, & inculta, & fluens est oratio. Sed quoniam nō modo non frequenter, uerumetiam raro in ueris causis, aut forensibus circunscripte, numeroseq; dicendum est, sequi uidetur ut uideamus quæ sint illa quæ suprà dixi incisa, quæ membra. hæc enim in ueris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus, & plena comprehensio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, ut & aures impleat, & ne breuior sit quam satis sit, neq; longior: quanquam utrunq; nonnunquam uel potius sæpe accidit ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne breuitas defraudasse aureis uideatur, néue longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem: nec enim loquor de uersu, & est liberior aliquanto oratio. E quatuor igitur, quasi hexametrorum instar uersuum quod sit, cōstat ferè plena comprehensio. His igitur singulis uersibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim uolumus dicere, insistimus: idq; cum opus est, ab isto cursu inuidioso facilè nos, & sæpè disiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum,

quàm hoc quod minime apparet, & ualet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi, Missos faciant patronos. ipsi prodeant. Nisi interuallo dixisset, ipsi prodeant, sensisset profectò effugisse senarium. omnino melius caderet, prodeant ipsi: sed de genere nunc disputo. Cur Clandestinis consilijs non oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos? Prima sunt illa duo, quæ κόμματα Græci uocant, nos incisa dicimus: deinde tertium κῶλον illi, nos membrum, sequitur non longa: ex duobus enim uersibus, id est membris, perfecta comprehensio est: & in spondeos cadit. & Crassus quidem sic plerunq; dicebat, idq; ipse genus dicendi maximè probo, sed quæ incisim, aut membratim efferuntur, ea uel aptißime cadere debent: ut est apud me, Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas. hæc incise dicta sunt quatuor. At membratim quæ sequuntur duo, Incurristi amens in columnas: in alienos insanus insanisti. Deinde omnia tanquam crepidine quadam comprehensione longiore sustinentur, Depressam, cæcam, iacentem domum pluris, quàm te, & quàm fortunas tuas æstimasti. dichoreo finitur. at dispondeo proximum illud. Nam in ijs quibus ut pugiunculis uti oportet. breuitas facit ipsa liberiores pedes. Sæpe enim singulis utendum est, plerunq; binis: & utrisq; addi pedis pars potest, non ferè ternis amplius.

Inci

Incisim autem, & membratim tractata oratio in ueris causis plurimum ualet, maximeq; his locis, cum aut arguas, aut refellas: ut nostra in Corneliana secunda, O callidos homines, ô rem excogitatam, ô ingenia metuenda. membratim adhuc: deinde cæsim diximus. Rursus membratim, Testes dare uolumus. Extrema sequitur cōprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse breuior, Quem quasi nostrum fefellit, ita nos esse facturos? Nec ullum genus est dicendi aut melius, aut fortius, binis aut ternis ferire uerbis, nonnunquam singulis, paulo alias pluribus: inter quas uarijs clausulis interponit se raro numerosa comprehensio, quam peruersè fugiens Hegesias, dum ille quoq; imitari Lysiam uult, alterum penè Demosthenem, saltat, incidens particulas: & ijs quidem non minus sententijs peccat, quàm uerbis: ut non quærat quem appellet ineptū, qui illum cognouerit. Sed ego illa Crassi, & nostra posui, ut qui uellet, auribus ipsis, quid numerosum etiam minimis particulis orationis esset, iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quàm quisquā ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus. Nihil enim est aliud Brute (quod quidē tu minime omniū ignoras) pulchre, & oratorie dicere, nisi optimis sententijs, uerbisq; lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quæ fructum oratori ferat, nisi

 apte

apte exposita atq; absolute: nec uerborum lumen apparet, nisi diligenter collocatorum, & horũ utrunq; numerus illustrat. Numerus autem (sæpe enim hoc testandum est) non modo non poëticè iunctus, uerumetiam fugiens illum, eiq; omnium dissimillimus: non quin ijdem sint numeri non modo oratorum & poëtarum, uerum omnino loquentium, deniq; etiam sonantium omnium, quæ metiri auribus possumus: sed ordo pedum facit ut id quod pronuntiatur, aut orationis, aut poëmatis simile uideatur. Hanc igitur siue compositionem, siue perfectionem, siue numerum uocari placet: & adhibere necesse est, si ornate uelis dicere: non solũ, quod ait Aristoteles & Theophrastus, ne infinite feratur ut flumẽ oratio, quæ nõ aut spiritu pronuntiantis, aut interductu librarij, sed numero coacta debet insistere: uerumetiam quòd multo maiorem habent apta uim quàm soluta. Vt enim athletas, nec multo secus gladiatores uidemus nihil nec uitãdo facere caute, nec petendo uehementer, in quo nõ motus hic habeat palæstram quandam, ut quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit uenustum: sic oratio nec plagam grauem facit, nisi petitio fuerit apta: nec satis tecte declinat impetum, nisi etiã in cedendo, quid deceat, intelligit. Itaq; qualis eorum motus, quos ἀπαλαίστους Græci uocant, talis horum mihi uidetur

oratio

oratio, qui nō claudunt numeris sententias: tantumq; abest, ne (quod ij qui hoc aut magistrorum inopia, aut ingenij tarditate, aut laboris fuga non sunt assecuti, solent dicere) eneruetur oratio compositione uerborū: ut aliter in ea nec impetus ullus, nec uis esse posit. Sed magnam exercitationem res flagitat, nequid eorum qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus: ne aut uerba traijciamus aperte, quo melius aut cadat, aut uoluatur oratio. quod se L. Cælius Antipater in proœmio belli Punici, nisi necessario, facturum negat. O uirum simplicem, qui nos nihil cælat: sapientem, qui seruiendum necessitati putet: sed hic omnino rudis. Nobis autem in scribendo, atq; in dicendo necessitatis excusatio nō probatur: nihil est enim necesse: & si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc à Lælio, ad quem scripsit, cui se purgat, ueniam petit: & utitur ea traiectione uerborum, & nihilo tamē aptius explet, concluditq; sententias. Apud alios autem, & Asiaticos maximè numero seruientes, inculcata reperias inania quædam uerba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo uitio, quod ab Hegesia maximè fluxit, infringendis, concidendisq; numeris in quoddam genus abiectum incidant Siculorum simillimum. Tertium est in quo fuerunt fratres illi Asiaticorū rhetorū principes Hierocles & Menecles

minime mea sententia contemnendi. Etsi enim à forma ueritatis, & ab Atticorum regula absunt, tamen hoc uitiũ compensant uel facultate, uel copia. sed apud eos uarietas non erat, quòd omnia ferè cõcludebãtur uno modo. Quæ uitia qui fugerit, ut neq; uerbum ita traijciat ut id de industria factum intelligatur, neq; inferciens uerba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens, concidat delumbetq; sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper uersetur genere numerorũ: is omnia ferè uitia uitauerit. Nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicua uitia contraria. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut cõpositi oratoris bene structam collocationem dissoluas permutatione uerborum: corrumpatur enim tota res, ut & hæc nostra in Corneliana, & deinceps omnia. Neq; me diuitiæ mouet, quibus omneis Africanos & Lælios multi uenalitij, mercatoresq; superarunt. Immuta paulum, ut sit, multi superarunt mercatores, uenalitijq;. perierit tota res. Et quæ sequuntur, Neq; uestis, aut cælatum aurum & argentum, quo nostros ueteres Marcellos, Maximosq; multi Eunuchi è Syria Aegyptoq; uicerunt. Verba permuta sic, ut sit, Vicerunt Eunuchi è Syria, Aegyptoq;. Adde tertium, Neq; uerò ornamenta ista uillarum, quibus L. Paulum & L. Mumium qui rebus his urbem, Italiamq; omnem referserunt, ab aliquo

uideo perfacile Deliaco, aut Syro potuisse superari. Fac ita, potuisse superari ab aliquo Syro, aut Deliaco. Vides'ne ut ordine uerborum paulum commutato, iisdem uerbis stante sententia, ad nihilum omnia recidant, cùm sint ex aptis dissoluta? aut si alicuius inconditi arripias dissipatam aliquam sententiam, eamq; ordine uerborum paulum cõmutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerat antea diffluens ac solutum? Age sume de Gracchi apud Censores illud, Abesse non potest, quin eiusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet. Quanto aptius, si ita dixisset, quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare? Hoc modo dicere nemo unquam uoluit, nemoq; potuit quin dixerit. Qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt: ita facti sunt repente Attici. Quasi uero Trallianus fuerit Demosthenes, cuius non tam uibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. Sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea. Sane modo si quis Phidiæ clypeum dissoluerit, collocationis uniuersam speciem sustulerit, non singulorum operum uenustatem, ut in Thucydide, orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cùm dissoluunt orationem, in qua nec res, nec uerbum ullum est, nisi abiectum: non clypeum, sed ut in prouerbio est (etsi humilius

dictum est, tamen consimile est) scopas (ut ita dicam) mihi uidentur dissoluere. atq; ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse uideantur, aut scribant aliquid uel Isocrateo more, uel quo Aeschines, aut Demosthenes utitur: tum illos existimabo non desperatione formidauisse genus hoc, sed iudicio refugisse: aut reperiam ipsa eadem conditione qui uti uelit, ut aut dicat aut scribat, utra uoles lingua eo genere quo illi uolunt. Facilius est enim apta dissoluere, quàm dissipata connectere. Res autem se sic habet (ut breuissime dicã quod sentio) composite & apte sine sententiis dicere, insania est: sententiose autem sine uerborum et ordine & modo, infantia: sed eiusmodi tamen infantia, ut ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerunque prudentes: quo qui est contentus, utatur. Eloquens uero, qui nõ approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, mouere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut spectari, aut audiri libentius. Habes meum de oratore Brute iudiciũ, quod aut sequêre, si probaueris: aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. in quo neq; pugnabo tecum, neq; hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseueraui, unquam affirmabo esse uerius, quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias uideri. Nec in hac modo re, quæ ad uulgi assensum spectat, &

ad aurium uolupiatem, quæ duo sunt ad indicandum leuißima: sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inueni firmius quod tenerem, aut quo iudicium meum dirigerē, quàm illud quodcunque mihi quàm simillimum ueri uideretur, cùm ipsum illud uerum in occulto lateret. Tu autem uelim, si tibi ea quæ disputata sunt, minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes, quàm effici potuerit: aut dum tibi roganti uoluerim obsequi, uerecundia negandi, scribendi me impudentiam suscepisse.

M. T. CICERONIS AD CAIUM TREBATIUM IURISCONSULTUM

TOPICA.

AIORES *nos res scribere ingressos, C. Trebati & ijs libris quos breui tempore satis multos edidimus, digniores, è cursu ipso reuocauit uoluntas tua. Cùm enim mecū in Tusculano esses, et in bibliotheca separatim uterq; nostrū ad suū studium libellos quos uellet, euol-*

ueret: incidisti in Aristotelis Topica quædam, quæ sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus, continuo à me eorum librorum sententiam requisisti. Quam tibi cùm exposuissem, disciplinam inueniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Aristotele inuenta, libris illis contineri: uerecundè tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facilè cernerem te ardere studio, mecum ut tibi illa traderem egisti. Cùm autem ego te, non tam uitandi laboris mei causa, quàm quòd interesse tua arbitrarer, uel ut eos per te ipse legeres, uel ut totam rationem à doctissimo quodã rhetore acciperes, hortatus essem: utrunq; ut à te audiebam, es expertus: sed à libris te obscuritas reiecit: rhetor autem ille, magnus ut opinor, Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minimè sum admiratus, cum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis præter admodum paucos ignoretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quòd non modò rebus ijs quæ ab illo dictæ & inuetæ sunt, allici debuerunt: sed dicendi quoq; incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses (facilè enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi meisq; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne si ego

grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus unà, tu optimus es testis quàm fuerim occupatus. Vt autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec Resp. nec amici uterentur, nec honestè inter arma uersari possem, ne si tutò id quidem mihi liceret: ut ueni Veliam, tuaq; & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaq; hæc, cùm mecum libros non haberem, memoria repetita, in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum. te quoque etsi admonitore non eges. ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id quod instituimus, accedere. CVM *omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi: utriusq; princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit: Stoici autem in altera elaborauerunt. iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, eam scientiam quam Dialecticen appellant. Inueniendi uerò artem, quæ Topice dicitur, quæque ad usum potior erat, & ordine naturæ certè prior. totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utra que summa utilitas est, & utranque, si erit otium, persequi cogitamus: ab ea quæ prior est, ordiemur. Vt igitur earum rerum quæ absconditæ sunt, demonstrato & notato loco facilis inuentio est, sic cum peruestigare argument*

mentum aliquod uolumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes è quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso de quo agitur, hærent: alij assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Extrinsecus autem ea ducuntur, quæ absunt, longeq́; disiuncta sunt. Sed ad id totum de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula: Ius ciuile, est æquitas constituta ijs qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. eius autem æquitatis utilis est cognitio. utilis est ergo iuris ciuilis scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neq; censu, neq; uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neq; est ulla earum rerum: non est igitur liber. tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo, Cùm lex Aelia Sentia aßiduo uindicem aßiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti. Locuples enim aßiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Sed hoc

Illa uerba Aelia Sentia redundant.

hoc genus in plures partes distributum est. nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex formula, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur quæ sunt ex uerbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis uerba sunt, quæ orta ab uno, uariè commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. hæc uerborum coniugatio, συζυγία dicitur, ex qua huiuscemodi est argumentum. Si compascuus ager est, ius est compascere. A genere sic ducitur, Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia quæ numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim à genere, quoad suum nomen retinet, nunquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomē argenti retinet: legata igitur uidetur. A forma generis, quam interdum partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata à uiro, si ei uiro materfamiliâs esset, si ea in manum uiri non conuenerat, nihil debetur. Genus est uxor. eius duæ formæ, una matrumfamiliâs, earum quæ in manum conuenerunt: altera earum quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cùm fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A similitudine, hoc modo: Si ædes eæ corruerunt, ui-

tium'ue fecerunt, quarum usus fructus legatus est, hæres restituere non debet, nec reficere: non magis quàm seruum restituere, si is cuius usus-fructus legatus est, deperisset. A differentia: Non si uxori uir legauit omne argentum quod suum esset, idcirco quæ in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt, in arcáne positum sit argentum, an in tabulis debeatur.

Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier cui uir bonorum suorum usumfructum legauit, cellis uinarijs & olearijs plenis relictis putare id ad se pertinere. usus enim, non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis. Si ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessio dari. adiungitur enim, ut secundum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A consequentibus, Si mulier cùm fuisset nupta cum eo quicum connubij ius non esset, nuntium remisit: quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. A repugnantibus, Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legauit à filio, neq; à secundo

cundo

cundo hærede legauit: mortuo filio mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamēto alicui datum est, id ab eo inuito cui datū est, auferri non potest. Repugnat enim, rectè accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus causis hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere uel solidum, uel fornicatum. At siquis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio qui demolitus est, damnū factū est, sed eius operis uitio quod ita ædificatū est ut suspendi non poßit. Ab effectis rebus, hoc modo: Cùm mulier uiro in manū conuenit, omnia quæ mulieris fuerūt, uiri fiunt dotis nomine. Ex cōparatione autē omnia ualent, quæ sunt eiusmodi: Quod in re maiore ualet ualeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neq; aqua in urbe arceatur. Itē contrà. Quod in minore ualet, ualeat in maiore. licet idē exemplū cōuertere. Item, Quod in re pari ualet, ualeat in hac quæ par est: ut, Quoniam usus autoritas fundi biēnium est, sit etiam ædium. At in lege ædes nō appellantur, & sunt cæterarum omnium, quarum annuus est suus: ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat. Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maximè ex autoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas. Quoniam

niam

niam P. Scæuola id solum esse ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius ædis qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiundum tanquam elementis quibusdam significatio & demonstratio datur. Vtrum igitur hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiã ut reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisq; eorum locorum quos exposui, sua quædam membra habet, ea quàm subtilißimè persequamur: & primùm de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio quæ id quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima. unũ earum rerum quæ sunt, alterum earum quæ intelliguntur. Esse ea dico, quæ cerni tangiue possunt: ut fundum, ædes, parietem, stillicidium, mãcipium, pecudem, supellectilem, penus, & cætera. quo ex genere quædam interdum nobis definiẽda sunt. Non esse rursus ea dico, quæ tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo, atque intelligi possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quædam conformatio insignita, & impressa in

intellig

intelligentia, quam notionem uoco: ea sæpe in argumentandi definitione explicanda sunt. Atq; etiam definitiones aliæ sunt partitionũ, aliæ diuisionum. Partitionum, cum res ea quæ proposita est, quasi in membra discerpitur: ut si quis ius ciuile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum autoritate, edictis magistratuũ, more, æquitate consistat. Diuisionum autem definitio formas omnes complectitur quæ sub eo genere sunt quod definitur: hoc modo, Abalienatio est eius rei quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantũ est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum sumpseris ea quæ sunt ei rei quam definire uelis, cum alijs cõmunia, usq; eò persequi dum proprium efficiatur quod nullam in aliam rem transferri poßit: ut hoc, Hæreditas est pecunia, cõmune adhuc: multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, Quæ morte alicuius ad quempiam peruenit. nondum est definitio: multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res disiuncta uidebitur, ut sit explicata definitio sic, Hæreditas est pecunia quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis,

adde, Nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta, confectum est. Itemq; ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodē nomine sunt. non est satis. Qui ab ingenuis oriūdi sunt. ne id quidem satis est. Quorū maiorum nemo seruitutem seruiuit. abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. hoc fortasse satis est. nihil enim uideo Scaeuolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atq; haec ratio ualet in utroq; genere definitionum, siue id quod est, siue id quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem & diuisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt: ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & caetera. In diuisione formae sunt, quas Graeci ἰδέας uocant: nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessimè, id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem dici posit, specierum & speciebus dicere, & saepe his casibus utendum est: at formis & formarum uelim. Cum autem utroq; uerbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus & formam definiunt hoc modo, Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis & quasi fontem referri potest. Notionem appello quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt.

Ea

Ea est insita & antè percepta cuiusq; formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt hæ, in quas genus sine ullius prætermißione diuiditur: ut siquis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui putat idẽ esse quod partes, confundit artem, & similitudine quadam conturbatus, non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores & poëtæ per translationem uerbi ex similitudine cum quadam suauitate. Sed ego à uestris exemplis nisi necessariò non recedam. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse uultis, quærentibus ijs ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, quà fluctus eluderet, hoc est quasi qui adolescentiam florem ætatis, senectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione enim utens, discedebat à uerbis proprijs rerum, ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquas: ut si partiri uelis tutelas, inscienter facias si ullam prætermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est uitiosum in re infinita prætermittere aliquid. Quod idem in diuisione uitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quæ cuique generi subijciantur: partium distributio sæpe est infinitior, tanquam

riuorum à fonte deductio. Itaq; in oratoriis artibus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiungitur absolute : at cum de ornamentis uerborum sententiarumq́; præcipitur, quæ uocantur σχήματα, non fit idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoq; intelligatur quod uelimus inter partitionem & diuisionem interesse. Quanquam enim uocabula propè idem ualere uideantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id est, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notæ. Itaq; hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo: ut cum quæritur, postliminium quid sit, non dico, quæ sint postliminii. nam id caderet in diuisionē, quæ talis est, Postliminio redeunt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa quæ fræna recipere solet. Sed cum ipsius postliminii uis quæritur, & uerbum ipsum notatur: in quo Seruius noster (ut opinor) nihil putat esse notandum, nisi post: & liminium illud, productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo,

timo, aditimo non plus inesse timum, quàm in meditullio tullium. Scæuola autem P. filius iunctum putat esse uerbum, ut sit in eo & post, & limen: ut quæ à nobis alienata sunt cum ad hostem peruenerint, & ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio uideantur redisse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio redisse: deditum non esse, quoniam non sit receptus. nam neq; deditionem neque donationem sine acceptione intelligi posse. Sequitur is locus qui constat ex ijs rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo ambigitur, quẽ modò dixi in plures partes distributum: cuius primus est locus ex coniugatione, quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modò dictũ est: ut si aquam pluuiam eam modò intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui quia coniugata uerba essent pluuia, & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque à capite arcessere: sæpe etiam citra licet, dummodo suprà sit quod sumitur, quàm id ad quod sumitur: ut aqua pluuia ultimo genere ea est, quæ de cælo ueniens crescit imbri: sed propiore loco in quo quasi ius arcendi continetur, genus est aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio, & manu nocens: quarum altera

iubetur ab arbitro coërceri. altera non iubetur. Commodè etiam tractatur hæc argumentatio quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est cum aliud agitur, aliud simulatur: enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem, id quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri solet. Similitudo sequitur, quæ latè patet, sed oratoribus & philosophis magis quàm nobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen alijs disputationibus abundantius occurrunt, alijs angustius. Itaq; genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt: hoc modo: Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce ἐπαγωγὴ nominatur: qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo, Quemadmodum si in urbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse quàm urbis finibus regundis adigere arbitrum nō poßis: sic si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorū est, aqua

pluuiæ arcendæ adigere non poßis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causa excépla plurimis usus est, agens de eo qui testamento sic hæredẽ instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quam in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtinuisset: quæ commemoratio exemplorum ualuit, easq; uos in respondendo uti multùm soletis. Ficta etiam exempla, similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt, quàm uestra, quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo. Finge mancipio aliquem dedisse id quod mancipio dari non potest: num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyberbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorũ, eisdem tamen ex locis (ut antè dixi) & in maximis & in minimis quæstionibus argumenta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia, rei maximè contraria superiori: sed est eiusdẽ dißimile & simile inuenire. Eius generis hæc sunt. Non quemadmodum quod mulieri debeas, rectè ipsi mulieri sine tutore autore soluas: ita quod aut pupillæ: aut

pupillo debeas, rectè poßis eodem modo soluere. Deinceps locus est qui à contrario ducitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum quæ in eodem genere plurimum differunt: ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. ex quibus contrariis argumenta talia existunt, Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. Hæc quæ ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur στερητικά. Præpositio enim IN, *priuat uerbum ea ui quam haberet si* IN *præpositum non fuisset, ut dignitas, indignitas: humanitas, inhumanitas, & cætera generis eiusdem. Quorum tractatio est eadem quæ superiorum, quæ aduersa dixi. Nam alia quoq; sunt cõtrariorum genera, uelut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplũ: multa, pauca: longũ, breue: maius, minus. Sunt etiam ualde cõtraria alia, quæ appellantur negantia: ea ἀποφατικὰ Græci, contraria aientibus: ut, si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? tantùm intelligatur argumento quærendo, contrariis omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exẽplum paulò antè, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent.*

si stat

si statuissemus ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessionẽ dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet, cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. At loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerint. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad eum quid tale retulerat, ut de facto quæreretur. Tu tamen patiêre nullum à me artis institutæ locum præteriri: ne si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modò non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia: locus, constitutũ conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporũ umbræ: & siquid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, & siqua alia signa conturbationis. & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorũ proprius, ex consequentibus & antecedentibus & repugnãtibus: qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiũcta, de quibus paulò antè dictum est, non semper

eueniunt: consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quæ rem necessariò consequūtur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia. Quicquid enim antecedit quamq; rē, id cohæret cū re necessariò: & quicquid repugnat, id eiusmodi est ut cohærere nunquā possit. Cum tripartitò igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam: reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest cum hoc sumpseris, pecuniā numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum: utrū hoc modo concludas argumentum, Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. est autem pecunia signata argētum: legata igitur. An illo modo, Si numerata pecunia non est legata, nō est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argētum, legata igitur est. An illo modo, Non & legatū argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentū est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autē Dialectici eam conclusionem argumenti, in qua cum primum sumpseris, consequitur id quod annexū est, primum conclusionis modum. Cum id quod annexum est, negaris, ut id quoq; cui fuerit annexum, negandum sit: secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primū sumpseris, ut quod relinquitur,

tollend

tollendum sit: is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant: non quòd non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam comune poëtarum nomē efficit apud Græcos suum, sic cum omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea quæ ex contrarijs conficiatur, acutißima, sola proprie nomen commune posidet. Eius generis hæc sunt, Hunc metuere, alterū in metu non ponere. Eam quam nihil accusas, damnas: bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri. Id quod scis, prodest: nihil id quod nescis obest. Hoc disserendi genus attingit omnino ue stras quoq; in respondendo disputationes, sed philosophorum magis. quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constāt. Aut hoc aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq;, Aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ cōclusiones idcirco ratæ sunt, quòd in disiunctione plus uno uerum esse non potest. Atq; ex ijs conclusionibus quas suprà scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic, Nō & hoc, & illud hoc autē, non

igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc; illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est ferè tota dialectica. Sed ne ea quidem quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harũ exempla, ut reliquorum locorum, paulò antè posui, & quidem ex iure ciuili, sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id quod sub ea subiectum est, certè efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut siquis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non poßit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materia, ferramenta, & cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria: ut amori congreßio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex æternitate pendentium fatum à Stoicis nectitur. Atq; ut earum causarum sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ quæ planè efficiant nulla re adiuuante: alia quæ adiuuari uelint: ut sapien-

tia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat néene sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiẽs aliquid necessariò, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atq; illud quidem genus causarum quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre non ferè solet: hoc autem sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim si sine parentibus filij esse nõ possunt, propterea causa fuit in parentibus gignẽdi necessaria. Hoc igitur sine quo non fit, ab eo in quo certè fit, diligenter separandum. Illud enim est tanquam, Vtinam ne in nemore Pelio securibus Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes. nisi enim cecidissent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiacis nauim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur nauis necessario. Atq; etiam est causarum dissimilitudo, quòd aliæ sunt ut sine ulla appetitione animi, sine uoluntate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. Aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut siquis euentum horum

rum temporũ timeat. Habitu, ut facilè & citò irascatur. Natura, ut uitiũ in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prosperè nauiget. Nihil horum sine causa, nec quicquam omnino, sed huiusmodi causæ non necessariæ. Omnium autem causarum in alijs inest constantia, in alijs non inest. In natura & in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicua sunt, quæ appetitionem animi iudiciumq; tangunt. Latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. Cũ enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficit. Etiam ea quæ fiunt, partim sunt ignorata, partim uoluntaria. Ignorata, quæ necessitate effecta sunt: uoluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna, uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus, Si telum manu fugit, magis quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem atq; in imprudentiam perturbationes animi: quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certè ignorata uideantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorũ uel philosophorum magna argumentorum suppetit

petit copia. In uestris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. Nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrãt. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus ex fide bona est additum, plurimus earum usus est. Vbi uerò etiam, ut inter bonos bene agi oportet, in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est quid æquius melius, parati esse debent. Illi enim dolũ malum, illi fidem bonam: illi æquum bonum. illi quid socium socio, quid eum qui negotia aliena curasset, ei cuius ea negotia fuissent, quid eum qui mandasset, eúmue cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiosè de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est, quæ fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus & poëtis, sæpe etiam philosophis, sed ijs qui ornate, & copiosè loqui possunt, mirabilem copiam dicendi: cum denuntiant quid ex quaq; re sit futurum. Causarum enim cognitio, cognitionem

eueni

euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum suprà positum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur hæc. numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longè & latè peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt ijs quæ propter aliud: & ut innata atq; insita, assumptis & aduentitijs: integra contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs quibus facilè carere possis: perfecta, inchoatis, tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosis. Vis autem in cõparatione sic cernitur, efficiẽs causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora quàm quæ egent alijs: quæ in nostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quæ eripi non possunt, ijs quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi,

principum commoda maiora, quàm reliquorum: itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoq; laudata. Atq; ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita ferè concluduntur: Si consilio iuuare ciues, & auxilio, æqua in laude ponendum est: pari gloria debent esse ij qui consulunt, & ij qui defendunt. at quod primum, est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium: nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniam ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum, alios assumi extrinsecus: de ijs pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent: sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. Neq; enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribũtur, ut etiam in aliorum manus sint uentura, detur opera, ut quam-

plurimum ijs quos recta studia delectant, prodesse possimus. Hæc ergo argumentatio quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscunq; testimonij pondus habet. ad fidem enim faciendam autoritas quæritur. Sed autoritatem aut natura aut tempus affert. Naturæ autoritas in uirtute inest maxime. In tempore autem multa sunt quæ afferãt autoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos, & opulentos, & ætatis spatio probatos, dignos quibus credatur, putant, non rectè fortasse: sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamq; omnia dirigunt & qui iudicant, & qui existimant. qui enim his rebus quas dixi excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoq; rebus quas modo numeraui, quanquam in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædã adhibetur (magna enim est uis ad persuadendum scientiæ) aut usus. Plerunq; enim creditur ijs qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quæ cũ à corporibus, tum ab animis nascitur. Nam & uerberibus torti, in igni fatigati quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere: & quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessi-

tatis

tatis uim habent, afferunt autoritatē & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per somnum, uinum, insaniam, multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt: ut Staleno nuper accidit, qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut si interuentum est casu cum aut ageretur aliquid quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo. quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipartita sunt: ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia: Primū orationis. oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorū oratio. Deinde rerum in quibus insunt quasi opera diuina quædam. Primùm ipse mundus, eiusq; omnis ordo & ornatus: deinceps aërei uolatus auium atq;

pupillo debeas, rectè poßis eodem modo soluere. Deinceps locus est qui à contrario ducitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum quæ in eodem genere plurimum differunt: ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. ex quibus contrarijs argumenta talia existunt, Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. Hæc quæ ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur στερητικά. *Præpositio enim* IN, *priuat uerbum ea ui quam haberet si* IN *præpositum non fuisset, ut dignitas, indignitas: humanitas, inhumanitas, & cætera generis eiusdem. Quorum tractatio est eadem quæ superiorum, quæ aduersa dixi. Nam alia quoq; sunt cōtrariorum genera, uelut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplū: multa, pauca: longū, breue: maius, minus. Sunt etiam ualde cōtraria alia, quæ appellantur negantia: ea* ἀποφατικὰ *Græci, contraria aientibus: ut, si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? tantùm intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exēplum paulò antè, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent,*

si stat

si statuissemus ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessionẽ dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet, cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri posit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerint. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad eum quid tale retulerat, ut de facto quæreretur. Tu tamen patière nullum à me artis instituta locum præteriri: ne si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modò non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia: locus, constitutũ conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporũ umbræ: & siquid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, & siqua alia signa conturbationis & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorũ proprius, ex consequentibus & antecedentibus & repugnãtibus: qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiũcta, de quibus paulò antè dictum est, non semper

eueniunt:consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia,quæ rem necessariò consequũtur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia. Quicquid enim antecedit quãq; rẽ,id cohæret cũ re necessariò: & quicquid repugnat,id eiusmodi est ut cohærere nunquã poßit. Cum tripartitò igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecesßionem,repugnantiam:reperiendi argumenti locus simplex est,tractandi triplex. Nam quid intereſt cum hoc sumpseris,pecuniã numeratam mulieri deberi,cui sit omne argentum legatum:utrũ hoc modo concludas argumentum, Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. est autem pecunia signata argẽtum:legata igitur. An illo modo, Si numerata pecunia non est legata,nõ est numerata pecunia argentum:est autem numerata pecunia argẽtum, legata igitur est. An illo modo, Non & legatũ argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentũ est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autẽ Dialectici eam conclusionem argumenti, in qua cum primum sumpseris,consequitur id quod annexũ est, primum conclusionis modum. Cum id quod annexum est,negaris, ut id quoq; cui fuerit annexum,negandum sit:secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris,& his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primũ sumpseris,ut quod relinquitur,

tollend

tollendum sit: is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant: non quòd non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam cōmune poëtarum nomē efficit apud Græcos suum, sic cum omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea quæ ex contrarijs conficiatur, acutißima, sola proprie nomen commune poßidet. Eius generis hæc sunt, Hunc metuere, alterū in metu non ponere. Eam quam nihil accusas, damnas: bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri. Id quod scis, prodest: nihil id quod nescis obest. Hoc differendi genus attingit omnino ueſtras quoq; in respondendo disputationes, sed philosophorum magis. quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constāt. Aut hoc aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq;, Aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ cōclusiones idcirco ratæ sunt, quòd in disiunctione plus uno uerum esse non poteſt. Atq; ex ijs conclusionibus quas suprà scripsi, prior quartus, poſterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic, Nō & hoc, & illud hoc autē, non

igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc; illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est ferè tota dialectica. Sed ne ea quidem quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harũ exempla, ut reliquorum locorum, paulò antè posui, & quidem ex iure ciuili, sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id quod sub ea subiectum est, certè efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut siquis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non poßit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materia, ferramenta, & cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria: ut amori congreßio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex æternitate pendentium fatum à Stoicis nectitur. Atq; ut earum causarum sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ quæ planè efficiant nulla re adiuuante: aliæ quæ adiuuari uelint: ut sapientia

tiæ efficit sapientes sola per se: beatos efficiat neéne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiēs aliquid necessariò, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atq; illud quidem genus causarum quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre non ferè solet: hoc autem sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim si sine parentibus filij esse nō possunt, propterea causa fuit in parentibus gignēdi necessaria. Hoc igitur sine quo non fit, ab eo in quo certè fit, diligenter separandum. Illud enim est tanquam, Vtinam ne in nemore Pelio securibus Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes. nisi enim cecidissent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiacis nauim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur nauis necessario. Atq; etiam est causarum dissimilitudo, quòd aliæ sunt ut sine ulla appetitione animi, sine uoluntate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. Aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut si quis euentum horum

rum

rum temporũ timeat. Habitu, ut facilè & citò irascatur. Natura, ut uitiũ in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prosperè nauiget. Nihil horum sine causa, nec quicquam omnino, sed huiusmodi causæ non necessariæ. Omnium autem causarum in alijs inest constantia, in alijs non inest. In natura & in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi iudiciumq; tangunt. Latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. Cũ enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficit. Etiam ea quæ fiunt, partim sunt ignorata, partim uoluntaria. Ignorata, quæ necessitate effecta sunt: uoluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna, uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus, Si telum manu fugit, magis quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem atq; in imprudentiam perturbationes animi: quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certè ignorata uideantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorũ uel philosophorum magna argumentorum suppetit

petit

petit copia. In ue$ris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. Nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrāt. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus ex fide bona est additum, plurimus earum usus est. Vbi uerò etiam, ut inter bonos bene agi oportet, in primisq́; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est quid æquius melius, parati esse debent. Illi enim dolū malum, illi fidem bonam: illi æquum bonum. illi quid socium socio, quid eum qui negotia aliena curasset, ei cuius ea negotia fuissent, quid eum qui mandasset, eúmue cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiosè de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est, quæ fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus & poëtis, sæpe etiam philosophis, sed ijs qui ornate, & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi: cum denuntiant quid ex quaq; re sit futurum. Causarum enim cognitio, cognitionem

euent

euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum suprà positum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur hæc. numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longè & latè peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt ijs quæ propter aliud: & ut innata atq; insita, assumptis & aduentitijs: integra contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs quibus facilè carere possis: perfecta, inchoatis, tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosis. Vis autem in cõparatione sic cernitur, efficiẽs causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora quàm quæ egent alijs: quæ in nostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quæ eripi non possunt, ijs quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi,

princ-

principum commoda maiora, quàm reliquorum: itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoq; laudata. Atq; ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submißionem: est enim æqualis. Multa autem sunt quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita ferè concluduntur: Si consilio iuuare ciues, & auxilio, æqua in laude ponendum est: pari gloria debent esse ij qui consulunt, & ij qui defendunt. at quod primum, est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium: nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniam ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum, alios assumi extrinsecus: de ijs pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent: sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. Neq; enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribũtur, ut etiam in aliorum manus sint uentura, detur opera, ut quam-

tatis uim habent, afferunt autoritatē & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per somnum, uinum, insaniam, multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt: ut Stalerio nuper accidit, qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut si interuentum est casu cum aut ageretur aliquid quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo. quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipartita sunt: ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia: Primū orationis. oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorū oratio. Deinde rerum in quibus insunt quasi opera diuina quædam. Primùm ipse mundus, eiusq; omnis ordo & ornatus: deinceps aërei uolatus auium atq;

cantus, deinde eiusdem aëris sonitus & ardores: multarumq; rerum in terra portenta, atq; etiam per exta inuenta præsensio: à dormientibus quoque multa significata uisis. quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere qui habeant, sed eos etiam qui habere uideantur. Itaq; quos ingenio, quos studio, quos doctrina præditos uident, quorumq; uitam constantem & probatam, ut Catonis, Lælij, Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos esse quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi atq; in Repub. uersantur: sed & oratores, & philosophos, & poëtas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis sæpe autoritas petitur ad faciendam fidem

EXPOSITIS *omnibus argumentandi locis, illud primùm intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quā non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæstionem: & quibusdam quæstionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est quod ὑπόθεσιν Græci, nos causam: infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs*

cern

cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorum: propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum, pars causæ est. Sed omnis quæstio earum aliqua de re est, quibus causæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quæstionum autem, quæcunq; de re sint, duo sunt genera: unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hæ, quarum finis est scientia: ut si quæratur, à naturáne ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum & pactione. Actionis autem eiusmodi exempla sunt, Sitne sapientis ad Remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripartitæ sunt, cum an sit, aut quid sit, aut quale sit quæritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertiũ iuris & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes distributa est: quarũ una est cum quæritur, sit'ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quæ id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quæritur, sit nécne, sic, Ecquidnam honestũ sit, ecquid æquũ reuera, an hæc tantũ in opinione sint. Vnde autem sit ortum, ut cum quæritur, natura, an doctrina posit effici uirtus. Causa autem efficiens sic, ut cũ quæritur quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic: Poßitne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiã. Cũ autẽ quid sit quæritur, notio explicanda est, &

& proprietas, & diuisio, & partitio. Hæc enim sunt definitioni attributa. Additur etiam descriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio sic quæritur, Sitne id æquum, quod ei qui plus potest, utile est. Proprietas sic. In hominémne solum cadat, an etiam in bellnas ægritudo. Diuisio, & eodem pacto partitio, sic, Triáne genera bonorum sint. Descriptio, qualis sit auarus, qualis assentator, cæteráq; eiusdem generis, in quibus natura & uita describitur. Cum autem quæritur quale quid sit, aut simpliciter quæritur, aut comparatè: Simpliciter, expetendáne sit gloria: Comparatè, præponendáne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendóq;, de æquo & iniquo, de honesto & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo, huiusmodi, Si expetendæ diuitiæ, si fugienda paupertas. De æquo & iniquo, æquúmne sit ulcisci à quocunq; iniuriam acceperis. De honesto & turpi, honestúmne sit pro patria mori. Ex altero autem genere quod erat bipartitum, unum est de eodem & alio: ut si quæratur quid intersit inter amicum & assentatorem, regem & tyrannum. Alterum de maiore & minore: ut si quæratur eloquentiáne pluris sit, an iuris ciuilis scientia. De cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt. quarum duo sunt genera, unum ad officiũ,

alter

alterum ad motum animi uel gignendum uel sedandum, planéue tollendum. Ad officium sicut cùm quæritur suscipiendíne sint liberi. Ad mouendos animos, cùm fiunt cohortationes ad defendendam Rempub. ad gloriam, & ad laudem. quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesq; flebiles: rursusq; oratio cum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abstergens. Hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur. Loci autem qui ad quasq; quæstiones accommodati sunt, deinceps est uidẽdum. Omnes illi quidem quos suprà diximus, ad plerasq; sunt, sed alij ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maximè apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio & scientia definiendi. Atq; huic generi finitimum est illud quod appellari de eodem et altero diximus, quod genus forma quædam definitionis est. Si enim quæratur idémne sit pertinacia & perseuerantia, definitionibus iudicandum est. Loci autem conuenient in eius generis quæstionẽ consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus ijs qui sumuntur ex causis & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non

repugnat: aut si huius rei hæc, illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quouis horum id de quo quæritur, idémne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus quæstionis in quo quale sit quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulò antè in comparationis loco enumerata sunt. In id autem genus in quo de expetendo fugiendoq; quæritur, adhibentur ea quæ sunt aut animi, aut corporis, aut externa uel commoda uel incommoda. Itemq; cum de honesto turpiq; quæritur, ad animi bona uel mala omnis dirigẽda oratio est. Cùm autem de æquo & iniquo differitur, æquitatis loci colligantur. hi cernuntur bipartitò, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autẽ æquitatis tripartita est: Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atq; etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse: una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt, pleraq; enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis: quarum fines ipsi declarant quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis ius est, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositio, tum

æquitas. Deliberandi finis, utilitas, cuius hæ partes, quæ modò expositæ, rerum expetẽdarum. Laudationis finis, honestas, de qua item est antè dictum. Sed definitæ quæstiones à suis quæq; locis quasi proprijs instituuntur, in accusationem defensionemq; partitæ. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum, aut si sit factum, aliud eius facti nomen esse, aut iure esse factum. Itaq; aut inficialis aut coniecturalis prima appelletur: definitiua altera: tertia quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarũ propria argumenta ex ijs sumpta locis quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græcè στάσις *dicitur, Latinè appelletur status, in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atq; etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem existũt status. Nam & negantur sæpe ea futura quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri nõ possunt, aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq; ijs rebus quæ his sunt contrariæ, incurrunt status aut iuris, aut nominis: quod idem contigit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse quod lau-*

 detur.

detur, aut non eo nomine afficiendum quo laudator affecerit, aut omnino non esse laudabile, quòd non rectè, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio efficitur, eam Græci κρινόμενον uocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, quâ de re agitur, uocari. Quibus autem hoc, quâ de re agitur, continetur, hæc cōtinentia uocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, qui appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem contingit cùm scriptum ambiguum est, ut duæ differentes sententiæ accipi poßint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris, ut quæratur, uerbane plus an sententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera quæ controuersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti & uoluntatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus quàm in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horū tractationes in alijs libris explicantur.

cantur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim communibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attenti sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectent, id est ut planæ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moderatæ, ut cum dignitate. Quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. Quæ autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maximè ualeant, dictum est in iis in quibus de omni ratione dicendi diximus. Peroratio autem & alia quædam habet: & maxime amplificationem: cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur: & si ita iam affecti antè sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere cùm noles. Ad id autem quod uelle senseram, cumulatè satisfactum esse debet uoluntati tuæ. Nam ne præterirem aliquid quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura quàm à te desiderata erant, sum complexus: feciq; quod sæpe liberales uenditores solent, ut cùm ædes fundúmue uendiderint,

rutis

rutis casis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte & loco positum esse uideatur. Sic tibi nos ad id quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quadam noluimus non debita accedere.

M. T. CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

TVDEO, *mi pater, Latinè ex te audire ea quæ mihi tu de ratione dicendi Græcè tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis.* CICERO PATER: *An est, mi Cicero, quod ego malim, quàm te quamdoctißimum esse? Otium autẽ primum & summum est. quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter.* C. F. *Vis'ne igitur ut tu me Græcè soles ordine interrogare, sic ego te uicißim eisdẽ de rebus Latinè interrogem?* C. P. *Sanè, si placet. Sic enim & ego te meminisse intelligam quæ accepisti, & tu ordine audies quæ requiris.* C. F. *Quot*

in

in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo, quas? C. P. Primùm in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionē. C. F. In quo est ipsa uis? C. P. In rebus & uerbis. Sed & res & uerba inuenienda sunt, & collocanda. Propriè autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem etsi est commune, tamen ad inueniendū refertur. Vox, motus, uultus, atq; omnis actio, eloquendi comes est: earumq; omnium rerum custos est memoria. C. F. Quid, orationis quot sunt partes? C. P. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio. Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio. C. F. Quid? quæstio quasnam habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello: & definitam, quam controuersiam nomino. C. F. QVONIAM IGITVR primum est inuenire oratoris, quid quæret? C. P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis quibus uolet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis aut in reipsa insitis, aut assumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos in quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumentum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C. F. Quomodo igitur duo genera ista diuidis? C. P. Quæ sine arte putātur, ea remota appello,

ut te

ut testimonia. C. F. *Quid insita?* C. P. *Quæ inhærent in ipsa re.* C. F. *Et testimoniorum quæ sunt genera?* C. P. *Diuinum & humanum. Diuinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum: Humanum, quod spectatur ex autoritate, & ex uolūtate, & ex oratione aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæsita.* C. F. *Quæ sunt quæ dicis insita?* C. P. *Quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus quæ quodammodo affecta sunt ad id de quo quæritur. Et ad id totum de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex his autem rebus quæ quodāmodo affecta sunt ad id de quo quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnātibus, alia ex causis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrarium, ut ea quæ sunt ipsi contrarioue eius aut similia, aut dißimilia, aut consentanea, aut dissentanea: aut ea quæ sunt quasi cōiuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnātia inter se: aut earum rerū de quibus agitur, causæ: aut causarū euentus, id est quæ sunt effecta de causis: ut distribut*

butiones, ut genera partium, generúmue partes: ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit: in quibus aut naturæ rerũ, aut facultates comparantur. C. F. *Omnibúsne igitur ex his locis argumenta sumemus?* C. P. *Imò uerò scrutabimur & quæremus ex omnibus, sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reijciamus, nonnunquam etiam cõmunia prætermittamus, & non necessaria.* C. F. *Quoniam de fide respondisti, uolo audire de motu.* C. P. *Loco tu quidem quæris, sed planius quod uis explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero.* C. F. *Quid sequitur igitur?* C. P. *cùm inueneris, collocare. Cuius in infinita quæstione ordo est idem ferè quem exposui locorum. In definita autem adhibenda sunt illa etiam quæ ad motus animorum pertinent.* C. F. *Quomodo igitur ista explicas?* C. P. *Habeo communia præcepta fidem faciendi & commouendi: quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. Tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationẽ ad finem accommodo quæstionis. Nam est in proposito finis, fides: in causa, & fides & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroq; dixero.*

C. F.

C. F. *Quid habes igitur de causa dicere?* C. P. *Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modò qui audit: aut disceptator, id est rei sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex: aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera: iudicij, deliberationis, exornationis: quæ quia in laudationes maximè confertur, propriũ habet iam ex eo nomẽ.* C. F. *Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator?* C. P. *Delectationẽ in exornatione: in iudicio aut sæuitiã aut clementiã iudicis: in suasione autem aut spem aut reformidationẽ deliberantis.* C. F. *Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum?* C. P. *Vt rationem collocandi ad finem cuiusq; accommodem.* C. F. *Quonam tandem modo?* C. P. *Quia quibus in orationibus delectatio finis est uarij sunt ordines collocãdi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascendimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate distinguimus, cum parua magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus: quæ in exornationem cadunt omnia.* C. F. *Quid, in deliberatione quid spectas?* C. P. *Principia uel non longa, uel sæpe nulla. Sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. Nec multum sanè sæpe nar-*

randum est. Est enim narratio præteritarum rerum, aut præsentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem & ad modum adhibenda est omnis oratio. C.F. Quid in iudicijs, quæ est collocatio? C.P. Non eadem accusatoris, & rei: quòd accusator rerum ordinem prosequitur, & singula argumenta, quasi hasta in manu collocata, uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur: perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione, paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, & uehementius in perorando. est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum est contra reo? C.P. Omnia longè secus: sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam: narrationes aut amputandæ quæ lædunt, aut relinquẽdæ, si totæ sunt molestæ: firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digreßionibus obruenda: perorationes autem ad misericordiam conferendæ. C. F. Sempérne igitur ordinem collocandi quem uolumus, tenere possumus? C. P. Non sanè. nam auditorum aures moderantur oratori prudenti & prouido: & quod respuunt, immutandum est. C. F. Expone deinceps quæ ipsius orationis uerborumq; præcepta sunt. C. P. Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum: alterum uersum, atq; mutatum. Prima

nis est in simplicibus uerbis: in coniunctis secunda. Simplicia inuenienda sunt, coniuncta collocanda sunt: Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua, ea quæ significata sunt sensu. Reperta, quæ ex his facta sunt. Et nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atq; etiam est hæc distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leuiora & quodammodo nitidiora: alia contrà. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo, qualia sunt ea quæ transferuntur, aut immutantur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. F. *Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro.* C. P. *Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros aures ipsæ metiũtur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, tẽporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus uerbis quod non est Latinum, sic in coniunctis quod non est consequẽs, uituperãdum est. Communia autem simplicium coniunctorumq; sunt hæc quinq; quasi lumina*

dilucid

dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue. Dilucidũ fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis, aut circunscriptione conclusa, aut intermißione, aut concisione uerborum. Obscurum autem, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atq; immutatione uerborum. Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaq; re dicenda, nulli rei nisi ut dilucide dicas, seruiendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atq; expolitum, si est autoritas & pondus in uerbis, si sententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus. Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponũtur, ac trãslata & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atq; ab ipsa actione atq; imitatione rerum non abhorrentia. Est enim hæc pars orationis quæ rem constituat penè ante oculos. Is enim maximè sensus attingitur: sed cæteri tamen, & maximè mens ipsa moueri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia: est enim plus aliquanto illustre, quàm illud dilucidum. Altero fit ut intelligamus: altero uerò uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primùm elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium: deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disiunctos atque hiantes: & sit

circunscripta non longo anfractu, sed ad spiritũ uocis apto: habeatq; similitudinem æqualitatemq; uerborum: tum ex contrarijs sumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus respondeãt: relataq; ad idem uerbum, & geminata atque duplicata, uel etiam sæpius iterata ponantur: constructioq; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suauis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditũ, aut nouum dicas. Delectat enim quicquid est admirabile, maximeq; mouet ea quæ motum aliquem animi miscet oratio, quæq; significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali: aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq; comitate fieri magis quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. Itaq; etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandũ. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuersa oratione atq; mutata. C. F. Est itaq; id genus totum situm in commutatione uerborum, quæ simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba diducitur. Ex

oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut cum semel dictum sit directe sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retroq; dicatur: deinde idem intercise atq; permiste. Eloquendi autem exercitatio maximè in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est itaque quidem oratori & cum reru & cum uerborum momentis commutãda maximè est. facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, nõ uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu. quæ plurimum ualebunt, si cũ orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequẽtur. C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sanè præter memoriam, quæ est germana literaturæ quodammodo, & in dißimili genere persimilis. Nã ut illa constat ex notis literarum, & ex eo in quo imprimuntur illæ notæ: sic confeßio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat. C. F. Quoniam igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima & postrema ad motum

animi ualet, is enim initijs est & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq́; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaq; ad fidem quoq; uel plurimum ualet. Est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio: ut illa docendi causa sit, hæc commouendi. C. F. *Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare.* C. P. *Faciam, & à principijs primum ordiar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia, ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis, nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maximè liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei, contrarijs rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut spe significanda: & si in nos aliquod odium offensióue collata sit, tollenda ea, minuendáue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur & attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor*

discit,

discit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neq; prudentiã eius impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt rectè referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cũ ipsis apud quos res agetur. Sic autem hoc etiam in præceptis, ut si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliquod, & maxime in perorando, dederit occasionẽ nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tempus aptè, ne derelinquamus: & quæ suo loco de amplificatiõe dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri. C. F. *Quid, in narratione quæ tandem conseruanda sint?* C. P. *Quoniam narratio est rerũ explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus: quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterq; narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem. Ergo ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas: eaq; sæpißime in narratio*

ratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea quæ narrabuntur, consentient, si cuiusque facti, & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, autoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. *Nempe ea sequuntur quæ ad faciendam fidem pertinent.* C. P. *Ita est: quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. Nam in confirmando, nostra probare uolumus: in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur omne quod in controuersiam uenit, id aut sit, néche sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio.* C. F. *Teneo istam distributionem. Nunc coniecturæ locos quæro.* C. P. *In uerisimilibus, & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia ueri simile, quod plerunq; ita fiat: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiun*

periuntur ex partibus & quasi membris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in tẽporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum negotiorumq; naturis. In personis, naturæ primùm spectantur ualetudinis, figuræ, uiriũ, ætatis, mariũ, fœminarum: atq; hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodũ commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia. Atq; hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiæ, libertas, & ea quæ sunt ijs contraria. In locis autem & illa naturalia, maritimi, an remoti à mari: plani, an montosi: læues, an asperi: salubres, an pestilentes: opaci, an aprici. et illa fortuita, culti, an inculti: celebres, an deserti, coædificati, an uasti: obscuri, an rerum gestarum uestigijs nobilitati: consecrati, an profani. In temporibus autẽ præsentia & præterita & futura cernuntur. In his ipsis uetusta, recentia, instantia, paulò pòst aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa quæ temporis quasi naturam notant: ut hyems, uer, æstas, autumnus: aut anni tempora: ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ.) Iam facta & euentus aut consilij sunt, aut imprudẽtiæ, quæ est aut in casu, aut in quadã animi permotione. Casu, cum aliter accidit ac putatum sit.

Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerũ autem bonarum & malarum tria sunt genera: nam aut in animis, aut in corporibus, aut extrà esse possunt. Huius igitur materiæ ad argumentum subiectæ perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorũ aliud, quod ex facti uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris: oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid quod sensu percipi poßit: etiam si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditũ, indicatũ. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim etiã si uidentur esse exigua per se, multũ tamen cum sunt coaceruata, proficiunt. Atq; in his uerisimilibus insunt nonnunquã etiam certa rerum & propriæ notæ. Maximã autẽ facit fidẽ ad similitudinem ueri, primùm exemplum, deinde introducta rei similitudo. Fabula etiã nonnunquã, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet. C.F. Quid, definitionis quæ ratio est, & quæ uia? C.P. Nõ dubiũ est id quidẽ, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadã, aut etiã cõmuniũ frequẽtia, ex quibus propriũ quid sit eluceat. Sed quoniã de proprijs oritur plerunq; magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs,

trarijs, sæpe etiam ex dißimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrē descriptiones quoq; sunt in hoc genere sæpe aptæ, & enumeratio consequentium, in primisq; commouet explicatio uocabuli, ac nominis. C. F. *Sunt exposita iam ferè ea quæ de facto, quæq; de facti appellatione quæruntur. Nempe igitur ea restant, quæ cum factum constet & nomen, qualia sint uocatur in dubium.* C. P. *Est ita ut dicis.* C. F. *Quæ sunt igitur in eo genere partes?* C. P. *Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut deniq; neceßitate, inscitia, casu. Nam quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia, iure & rectène factum sit, quæri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est.* C. F. *Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem. & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo.* C. P. *Aut totum est negandum quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum aut falsum esse poßis dicere: aut redarguenda ea quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicuè falsis eadem*

posse

posse dici. Tum ex ijs quæ sumpserint, non effici quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula, sic uniuersa frangentur. Commemoranda sunt etiam exempla quibus simili in disputatione creditum non sit: conquerenda conditio communis periculi, si ingenijs hominum criminosorum sit exposita uita innocentium. C. F. Quoniam unde inueniuntur quæ ad fidẽ pertinẽt, habeo: quemadmodum in dicendo singula tractentur, expecto. C. P. Argumentationem quærere uideris, quæ est argumenti explicatio: quæ sumpta ex ijs locis qui sunt expositi, conficienda & distinguenda dilucide est. C. F. Planè istuc ipsum desidero. C. P. Est ergo (ut suprà dictum est) explicatio argumenti, argumentatio: sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur. Argumentandi autem duo sunt genera: quorum alterum ad fidem directò spectat: Alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid quod probaret, sumpsitq; ea quibus uteretur, atq; his confirmatis, ad propositum sese retulit, atq; conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro & contrà prius sumit quæ uult, eaq; confirmat: deinde id quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Est autem illa uarietas in argumẽtando, & non iniucũda distinctio, ut cũ interrogamus nosmetipsos, aut percon

tamur

tamur, aut imperamus, aut optamus: quæ sunt cum aliis compluribus sententiarũ ornamenta. Vitare autem similitudinẽ poterimus non semper à proposito ordientes, & si non omnia confirmando disputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus: quodq; ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper cõcludere. C. F. *Quid illa quæ sine arte appellantur, quæ iandudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent?* C. P. *Illa uerò indigent: et nec eò dicuntur sine arte, quòd ita sunt, sed quòd ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamẽ arte tractat, & maximè in testibus. Nam de toto genere testium, quàm id sit infirmum, sæpe dicendum est: & argumenta, rerum esse propria: testimonia, uoluntatũ: utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit: & de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si præmio, si gratia adducti: comparandiq; superiore cum autoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Sæpe etiam quæstionibus resistendum est, quòd, & dolorem fugientes multi in tormẽtis ementiri persæpe sunt, moriq; maluerunt falsum fatendo, quàm uere inficiando dolere. Multi etiam suam uitã neglexerunt, ut eos qui his chariores quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem, aut natura corporis, aut*

consuet

consuetudine dolendi, aut metu supplicij aut mortis, uim tormentorũ pertulerũt. Alij ementiti sunt in eos quos oderant. Atq; hæc exemplis firmanda sunt. Neq; est obscurũ, quin quoniam in utraq; parte sunt exempla, & item ad coniecturã faciendã loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atq; etiã incurrit alia quædam in testibus & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehẽduntur. C. F. Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in perorando est, de qua sanè uelim audire. C. P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas parteis, amplificationẽ & enumerationem. Augendi autem & hic est proprius locus in perorando: & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, grauior quædã affirmatio, quæ motu animorũ conciliet in dicendo fidem. Ea & uerborũ genere conficitur, & rerũ. Verba ponenda sunt quæ uim habeant illustrãdi, nec ab usu sint abhorrentia grauia, plena, sonántia: iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiã relata uerba, iterata, duplicata, & ea quæ ascendunt

gradat

gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora. Omninoq; semper quasi naturalis, & non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis, ad augendum accõmodatior. Hac igitur in uerbis, quibus actio uocis, uultus et gestus congruens, & apta ad animos permouendos, accõmodata est. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda & pro re agenda. Nam hæc quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt quàm causa, diligenter ferè, quid quenq; deceat iudicandum est. Rerũ amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa quæ dicta sunt ad fidem: maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimiliũ, & inter se pugnantium rerum cõflictio, & causæ, & ea quæ sunt de causis orta, maximeq; similitudines, & exempla: fictæ etiam personæ, muta denique loquantur. Omninoq; ea sunt adhibenda, si causa patitur, quæ magna habentur: quorũ est duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia usu. Natura, ut cœlestia, ut diuina, ut ea quorũ obscuræ causæ, ut in terris mundoq; admirabilia quæ sunt: ex quibus, similibusq; si attendas, ad augendũ permulta suppetũt. Vsu quæ uidentur hominibus aut prodesse, aut obesse uehemẽtius. quorũ sunt genera ad amplificandũ tria. nã aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentũ: aut amore, ut fratrũ, ut coniu-

gum,

gum, ut liberorũ, ut familiarium: aut honestate, ut uirtutum, maximeq; earum quæ ad communionem hominum, & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohortationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos à quibus ea uiolata sunt, odia incitãtur, & miseratio nascitur, proprius locus augendi in ijs rebus aut amißis, aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser. Et hoc totũ quidem moueat, si bonà ex fortuna quis cadat, & à quorum charitate diuellatur, quæ amittat, aut amiserit, in quibus malis sit, futurúsue sit, exprimatur breuiter. Cito enim árescit lacryma, præsertim in alienis malis. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandũ est, minuta est enim omnis diligentia: hic autẽ locus grandia requirit. Illud iam est iudicij, quo quaq; in causa genere utamur agendi. In illis enim causis quæ ad laudationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autẽ, bonorum ac malorum enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs, accusatori ferè, quæ ad iracundiã: reo plerunq;, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquã tamen accusator misericordiam mouere debet, et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non sæpe, accusatori sæpius quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt: si

aut

aut memoriæ diffidas eorum apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis: aut frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum, est, quòd ponenda sunt contraria, quorũ dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum ne ostentatio memoriæ suscepta uideatur esse puerilis. Id effugiet qui non omnia minima repetet, sed breuia singula attingens, pondera rerũ ipsa cõprehendet. C. F. *Quoniam & de ipso oratore, et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quẽ ex tribus extremũ proposuisti quæstionis locũ.* C. P. *Duo sunt, ut initio dixi, quæstionũ genera, quorũ alterum finitum tẽporibus & personis, controuersiã & causam appello: alterum infinitum, nullis neq; personis neq; temporibus notatũ, propositũ uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædã, & controuersiæ. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrẽ prius de proposito dicamus. cuius genera sunt duo: cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut uerine sint sensus. alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid: ut si quæratur quibus officijs amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit necne, quid sit, quale sit. Sit necne, ut, ius in natura sit, an in more. Quid autẽ sit, sitne ius id quod maiori parti sit utile.*

Quale autem sit, iustè uiuere sit nécne utile. Actionis autem duo sunt genera. Vnum ad persequendũ aliquid, aut declinandũ: ut quibus rebus adipisci gloriam possis: aut quomodo inuidia uitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum usumq; refertur, ut quemadmodum sit Respub. administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis, consultatione, ubi sit, nécne sit, aut fuerit, futurúmne sit, quæritur, unum genus est quæstionis possitne aliquid effici: ut cum quæritur ecquisnã perfecte sapiens esse possit. Alterum, quemadmodum quidq; fiat, ut quonam pacto uirtus pariatur, naturáne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes in quibus ut in obscuris naturalibusq; quæstionibus causæ rationesq; rerum explicantur. Illius autẽ generis, in quo quid sit id de quo agitur, quæritur, duo sunt genera: quorum in altero disputãdum est, a'iud an idem sit, ut pertinacia & perseuerantia: in altero autẽ descriptio generis alicuius & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo quale sit quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut, honestúmne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic: ut, sítne utile in Rep. administranda uersari. De æquitate uerò sic: ut, sítne æquum amicos

cogn

cognatis anteferre. Atq; in hoc eodem genere, in quo quale sit quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid aequius, atq; etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum: cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas uitae. Atq; ea quidem quae dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis, cuius alterum est praecipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet: ut quemadmodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis moeroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus (quod in amplificanda oratione saepe faciendum est) uel gignendos, uel concitandos. Atq; ferè haec est partitio consultationū. C. F. Cognoui: sed quae ratio est in his inueniendi & disponendi requiro. C. P. Quid tu aliámne censes, & non eadem esse quae est exposita, ut ex ijsdem locis ad fidem & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autē quae est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarū consultationum, controuersiarum & causarum genera

restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneq; uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse poßit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq; uersetur. Reliquum autem genus causarum aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera causarum extiterunt: unum, quod à meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. *Mihi uerò placet.* C. P. *Ac laudandi uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum solũ, sed etiam ad honestè uiuendum ualent, exponam breuiter, atq; à principijs exordiar & laudandi & uituperandi. Omnia enim sunt profectò laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt: & quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendisq;*

factis

factis, siue ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatæ. Non enim dubia firmantur, sed ea quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex ijs quæ antè dicta sunt, & narrandi & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his causis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione singulorum uerborum insignibus, quæ habent plurimum suauitatis: id est, ut factis uerbis aut uetustis, aut translatis frequenter utamur: & in ipsa constructione uerborum, ut paria paribus, & similia similibus sæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunscripta numerose, non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum auriũ sensum, apto quasi quodam uerborum modo. Adhibendaq́; frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ admirabilia, nec opinata: siue significata monstris, prodigijs, oraculis: siue quæ uidebũtur ei de quo agimus, accidisse diuina, atq; fatalia. Omnis enim expectatio eius qui audit, & admiratio, & improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona maláue uersantur, externis, corporis & animi: prima sunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceq́; laudato, aut, si erit infame, prætermisso: si

humile, uel præterito, uel ad augendũ eius quem laudas, gloriam, tacto: deinceps, si res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendũ. Postea de corporis bonis: in quibus quidem quæ uirtutẽ maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex est, aut enim temporũ seruandus est ordo: aut in primis recentissimum quodq; dicẽdum: aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt digerenda. Sed hic locus uirtutum atq; uitiorum latissime patens, ex multis & uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. Aut enim scictia cernitur uirtus, aut actione. Nã quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; grauissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uerò moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atq; illa prudentia in suis rebus, domestica in publicis, ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas, itidem res, & in communes distributa est: duobusq; modis in rebus commodis discernitur, & ea quæ absunt, non expetendo: & ab ijs quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nã quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ quod iam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complecti

plecti

plectitur, magnitudo animi dicitur, cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maximè iniurijs, & omne quod est eius generis graue, insedatum & turbulentum. In communione autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eaq; erga Deos religio, erga parentes pietas, uulgò autem bonitas creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atq; hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando uera atq; falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit, & iudicat: quæ uirtus omnis in ratione scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accommodatior. Custos uerò uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens, uerecundia est. Atq; hi sunt quidem ferè quasi quidam habitus animi sic affecti & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti, à quibus ut quæq; res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem quasi præculti & præparati rectis studijs & artibus.

ut in suis reb us studia literarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensuræ, ut siderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum. In communibus propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus præcipuè atq; insigniter diligendis. Atq; hæc quidem uirtutum: uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & religionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam disputandi prudentiam concertatio, captatioq; uerborũ, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia uidentur ea quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq; ex his sumetur uirtutum uitiorumq; partibus: sed in toto qua contextu orationis hæc erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus, moratusq; fuerit, & siquid cui magnum aut incredibile

acciderit, maximeq; si id diuinitus accidisse potuerit uideri: tum quod quisq; senserit, dixerit, gesserit, ad ea quæ proposita sunt uirtutum genera, accommodabuntur, ex illisq; ijsdem inueniendi locis causæ rerum, & euentus, & consequentia requirentur. Neq; uerò mors eorũ quorum uita laudabitur, silentio præteriri debebit, si modò quid erit animaduertendum, aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus quæ post mortem erunt consecutæ. C. F. Accepi ista, didiciq; breuiter non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiã quemadmodum eniterer ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicẽda quã uiam & quæ præcepta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaq; dicenda, ut illa prima sint suasori, aut dissuasori uidenda, quid aut posit fieri, aut non posit: & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & siquid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit: & siquid necesse est (necesse autem id est, sine quo salui liberiue esse non possumus) id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & commodis anteponẽdum. Cùm autem quæritur quid fieri possit, uidendum etiam est quàm facilè posit. Nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non posint. Et cum de necessitate attẽdemus, etsi aliquid non necessarium uidebi

debitur, uidendum tamen erit quàm sit magnū. Quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaq; cùm constet hoc genus causarum ex suasione & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suasori utrunq; docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate antè dicamus, quæ in discernendis bonis malisq; uersatur. Bonorū autem partim necessaria sunt: ut uita, pudicitia, libertas: ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs atq; uirtutibus: alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ. Eorum autem quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate ea, quæ proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulò antè est dictum, quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis aut fortunæ bonis expetenda. quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersæ, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas diuitiæ, clientelæ. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate &

amore cernuntur. Nam cùm Deorũ, tum parentum patriæq; cultus, eorumq; hominum qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad charitatem referri solet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij quos usus familiaritasq; coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facilè est intellectu quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere possemus, haud sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunq; deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, & honesta propter utilitatem relinquantur: ad hãc difficultatẽ explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorũ qui audiunt accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera: alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati: alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatẽ anteponat. Itaq; huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisq; uirtus: illi autem alteri quæstus, emolumentum, fructusq; proponitur, atq; etiã uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanißimus quisq; acerrime sequitur, neq; solum honestis

honestis rebus, sed etiam necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum cõsilium des, sæpe sanè laudanda est, & illud uidendũ quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt, quàm deuitãt turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerũ dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atq; suadendo propositum quidẽ nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona consequi, malaq; uitare possimus. Sed apud homines bene institutos, plurimum de laude & de honestate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuẽda augendaq; uersantur. Sin apud indoctos imperitosq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atq; ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumeliæ tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs quæ dicta sunt reperietur. Quid autem possit effici, necne possit, in quo etiam quàm facile possit, quamq; expediat, quæri solet, maxime ex causis ijs quæ quanque rem efficiant, est uidendum. Causarum

autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ quæ ipsæ conficiunt, aliæ quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaq; illæ superiores, conficientes uocentur, hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non poßit. Conficiens autem causa, alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam. cuius generis uaria est, & sæpe aut maior, aut minor: ut & illa quæ maximam uim habet sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cùm autem quæritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere, quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus, armorum, pecuniæ, sociorum, earum'ue rerum quæ ad quanq; rem efficiendam pertinent, poßimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt quæ nobis suppetūt, sed etiam illa quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem, aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterq; uero ad augendum habeat

beat exemplorum aut recentium, quò notiora sint, aut ueterum, quò plus autoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia ac necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. Ad commouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secundæ: sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atq; hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicẽdis breuia esse debebunt: non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator atq; autor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quàm uerbis. C. F. *Cognoui iam laudationis & suasionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata sunt, expecto, idq; nobis genus restare unum puto.* C. P. *Recte intelligis. atq; eius quidem generis finis est æquitas, quæ non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam, ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid æquius, æquissimum*

ſimum'ne ſit, quæritur: quas ad cauſas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atq; etiam ante iudicium de conſtituendo ipſo iudicio ſolet eſſe contentio, cùm aut ſit'ne actio illi qui agit, aut iam'ne ſit, an non iam eſſe deſierit, aut illa'ne lege, his'ne uerbis ſit actio, quæritur: quæ etiamſi antè, quàm res in iudicium uenit, aut cõcertata, aut dijudicata, aut confecta non ſunt: tamen in ipſis iudicijs permagnum ſæpe habent pondus, cùm ita dicitur, Plus petiſti, ſerò petiſti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum cauſarum genus eſt poſitũ in iure ciuili, quod eſt in priuatarum ac publicarum rerum lege, aut more poſitum: cuius ſcientia neglecta ab oratoribus pleriſq;, nobis ad dicendum neceſſaria uidetur. Quare de conſtituendis actionibus, accipiendis ſubeundisque iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea ferè generis eius ſunt, ut quanquam in ipſum iudicium ſæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideantur: paululum ea ſeparo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm diſsimilitudine generis. Nam omnia quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono diſceptantur, cadunt in eam formam, in qua quale quid ſit ambigitur, de qua dicturi ſumus, quæ in æquitate & iure maxime conſiſtit. In omnibus igitur cauſis tres

ſunt

ſunt gradus : ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures non queas, ad reſiſtendum. Nam aut ita conſiſtẽdum eſt, ut quod obijcitur, factum neges: aut illud quod factum fateare, neges eam uim habere, atq; id eſſe quod aduerſarius crimi‍netur. Aut ſi neq; de facto, neq; de facti appellatione ambigi poteſt, id quod arguere, neges tale eſſe, quale ille dicat : & rectum eſſe quod feceris, concedendum'ue defendas. Ita primus ille ſtatus, & quaſi conflictio cum aduerſario, coniectura quadam: ſecundus autem definitione atque deſcriptione aut informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoſcendum diſputatione tractandus eſt. Et quoniam ſemper is qui defendit, non ſolum reſiſtat oportet aliquo ſtatu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, ſed etiam rationem ſubijciat recuſationis ſuæ. Primus ille ſtatus rationem habet iniqui criminis, ipſam negationem inficiationemq; facti. Secundus, quòd nõ ſit in re quòd ab aduerſario ponitur in uerbo. Tertius, quòd id rectè factum eſſe defendet, quod ſine ulla nominis controuerſia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum eſt ab accuſatore id, quod ſi nõ eſſet in accuſatione, cauſa omnino eſſe non poſſet. Itaq; ea quæ ſic referuntur, continentia cauſarum uocentur : quanquam ea nõ magis quæ contra rationẽ defenſionis afferuntur, quam ipſa defenſionis rationes continent cauſas. Sed

diſting

distinguendi gratia, rationem appellamus eam quæ affertur a reo ad recusandum depellēdi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contrà ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem & ex firmamenti conflictione & quasi concursu quæstio exoritur quædā, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudiciū, et de quo disceptetur, quæri solet. Nā prima aduersariorū contētio diffusam habet quæstionē, ut in cōiectura, ceperitne pecunias Decius. In definitione minueréine maiestatem Norbanus. In æquitate, iuréne occiderit Opimius Gracchū. Hæc quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & cōfusa sunt. Rationū & firmamentorū contentio adduxit in angustū disceptationem. ea in coniectura nulla est: nemo enim eius quod negat factū, rationē aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaq; in his causis eadē & prima quæstio, et disceptatio est extrema. In illis autem ubi ita dicitur. Non minuit maiestatem, quòd egit de Cepione turbulentius; populi enim Ro. dolor iustus uim tum illā excitauit, non tribuni actio. maiestas autem, quoniā est magnitudo quædā pop. Ro. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius quàm diminuta. & ubi ita refertur, Maiestas est imperij, atq; in omni pop. Ro. dignitate, quam minuit

is qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit: existit illa disceptatio, minueritne maiestatem, qui uoluntate pop. Ro. rem gratam & æquã per uim egerit. In his autẽ causis, ubi aliquid rectè factum, aut concedendum esse factum defenditur. cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omniũ & conseruandæ Reip. causa: relatũq; est ab Decio, Ne sceleratißimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, potueritne rectè salutis Reipu. causa ciuem euersorẽ ciuitatis indemnatũ necare. Ita disceptationes eæ quæ in ijs controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ: detractisq; tẽporibus & personis rursum ad cõsultationis formam rationemq; reuocantur. Sed in grauißimis firmamentis & illa ponenda sunt, siqua ex scripto, aut legis testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur, defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ cõiectura cõtinentur. Quod enim factũ negatur, id argui non potest scripto, ne in definitionem quidem uenit genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbũ aliquod de scripto definiendum est quã uim habeat, ut cum ex testamentis quid sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur quæ sunt ruta cæsa: non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuersiam parit.

Cùm

Cùm autem plura significantur scripto propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei qui contrà dicat, eò trahere significationẽ scripti, quò expediat, aut uelit: aut etiã si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem & sententiã scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrariè scripto defendere: tum disceptatio ex scripti contentione existit: ut in ambiguis disceptetur quid maximè significetur: in scripti sententiæq; contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum. Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes argumentationes repetita ex inueniendi locis conijciantur. Quod quanquam satis est ei qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In coniectura igitur cùm est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt. Sed accusatorem pro omni actore & petitore appello. Possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarum genera uersari. Sed hæc duo sunt ei prima, causa, & euentus. Causam appello rationem efficiendi: euentum, id quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulò antè in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præci-

piebantur, quamobrem aut utilitatē viderentur habitura, aut efficiendi facultatē: eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. quamobrem & utilia illi quem arguet, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstret. Vtilitatis coniectura mouetur, si illud quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroq; genere maiora ponuntur. Spectantur etiā ad causam facti, motus animorum: si ita recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienum, si angustiæ rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotēs, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si uinolentus, si cum spe effugiendi, si cum opinione celandi, aut, si patefactum esset, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut si iudicij pœna lenior, quàm facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti suspicio confirmatur, cū & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uolūtate autē utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitationeq; alicuius incommodi quæritur, ut aut spes aut metus impulisse uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudē, quàm ratio utilitatis impellit. Quāobrem sint hæc dicta de causis. C. F. *Teneo, &*

quæro

quæro qui sint illi euentus quos ex causis effici dixisti. C. P. Consequentia quædam signa præteriti, et quasi impressa facti uestigia: quæ quidem uel maximè suspicionem mouent, & quasi tacita sunt criminũ testimonia. Atq; hæc quidem grauiora, quòd causæ communiter uidentur insimulare & arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid. Hæc propriè attingunt eos ipsos qui arguuntur: ut telum, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid quod ablatũ ereptúmue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatũ, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptũ, aut obsignatũ, aut depositum quippiam. Hæc enim & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiã antè quàm factum est, aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis & efficiẽdi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locũ crimini relinqueret. Communis ille contrà locus, audaciam temeritati, nõ prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandũ dum fateatur: argumentis peccata cõuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atq; hæc quidẽ de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum genus erit

ipsum laudandum, dicendumq́;, ne argumentis tenerentur reus, ipsum sua cautione fecisse: testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudẽtur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse rectè non credi: uiro bono & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atq; etiam si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam: aut eos esse cuiusq; locupletißimos testes, qui id de quo agatur, facillime scire posſint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt: confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certe repudiassent. De institutis Atheniensium, Rhodiorumq́; doctißimorum hominum, apud quos etiam (id quod acerbißimum est) liberi ciuesq́; torquentur. De nostrorum etiam prudentißimorum hominum institutis, qui cum de seruis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, & coniuratione quæ facta me cõsule est, quærendũ putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones, & meditata, puerilisq́; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse & sine cupiditate quæsitum: dictaq́; quæstionis, argumentis & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt.

Defen

Defenſionis autem primum infirmatio cauſarum, aut non fuiſſe, aut non tantas, aut non ſibi ſoli, aut commodius potuiſſe idem conſequi, aut non his eſſe moribus, nō ea uita, aut nullos animi motus, aut nō tam impotentes fuiſſe. Facultatum autem infirmatione utetur, ſi aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuiſſe demonſtrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut nō ſe tam ineptum, ut id ſuſciperet, quod occultare non poſſet: neque tam amentem, ut pœnas ac iudicia contemneret. Conſequentia autem diluet, exponendo non eſſe illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admiſſo conſequi poſſent: conſiſtetq; in ſingulis: & ea, aut eorum quæ ipſe facta eſſe dicet, propria eſſe defendet potius quàm criminis: aut ſi ſibi cum accuſatore communia eſſent, pro periculo potius quàm contra ſalutē ualere debere: teſtiumq; & quæſtionum genus uniuerſum, & quod poterit in ſingulis, ex reprehenſionis locis, de quibus antè dictum eſt, refellet. Harum cauſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatē ab accuſatore ponentur: denuntiabiturq; inſidiarum commune periculum, excitabunturq; animi ut attendant. A reo autem, querela conflati criminis, collectarumq; ſuſpicionum, & accuſatoris inſidiæ, & item commune periculum proferetur, animiq; ad miſericordiam allicientur, & modicè

 bene

beneuolentia iudicũ colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumẽtis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut prætermissis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum euentus erunt casusq; narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisq; contrarijs, sæpe erunt accusatori motus animorũ incitandi: reo mitigandi. Atq; hæc quidẽ utriq; maximè in peroratione facienda: alteri frequentatione argumentorum, & coacernatione uniuersa: alteri si planè causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidq; diluerit, & miseratione ad extremum. C. F. *Scire mihi iam uideor quemadmodũ coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus.* C. P. *Communia dantur in isto genere accusatori defensoriq; præcepta. Vter enim definiendo describendoq; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionẽq; penetrarit: & uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicãdo excutiendoq; uerbo: ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo: defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris*

corr

corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem, mentemq; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptũ sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur æquitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset: quaq; tamen complectetur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno præuaricationis cõprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui cõtrarium est nomen præuaricationis: ex consequentibus, quòd ea litera de accusatore soleat dari indici: ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrarijs causis, quasi uariè esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad æquitatis locos, ad rerum indicatarum autoritatem, ad finem aliquem periculi: communeq; sit hoc præceptũ, ut cùm uterq; definierit quammaximè potuerit ad communem sensum, uimq; uerbi, tum similibus, exemplisq; eorum qui ita locuti sunt, suam definitionem sententiamq; confirmet. Atq; accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minimè esse concedendum, ut is qui de re confiteatur, uerbi se interpretatione defendat. Defensor autem de ea quã proposui æquitate nitatur, & ea cũ secum

faciat, non re, sed depravatione uerbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosq; inueniendi locos. Nam & similibus utitur, & contrarijs, & consequentibus, quanquam uterq; tamen reus, nisi planè erit absurda causa frequentius. Amplificandi autem causa, quæ aut cùm digredientur à causa, dici solent, aut cùm perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos, ex ijs quæ sunt antè posita, sumentur, si modò rerum magnitudo, hominúmue aut inuidia aut dignitas postulabit. C. F. *Habeo ista: nunc ea quæ cum quale sit quippiam disceptatur, quæri ex utraq; parte deceat, uelim audire.* C. P. *Confiteantur in isto genere qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. Sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda, quod diuiditur in duas partes primas, naturam atq; legem: & utriusque generis uis in diuinum & humanum ius est distributa: quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex: cuius altera directi, & ueri, & iusti, & (ut dicitur) æqui & boni ratione defenditur, altera ad uicißitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio, gratia: in iniuria, ultimo nominatur: atq; hæc communia sunt naturæ atq; legis: sed propria legis, & ea quæ scripta sunt, et ea quæ sine literis*

aut

aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem, priuatum aliud est, publicum aliud. Publicum, lex, senatusconsultum, fœdus. Priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atq; etiam hoc in primis, ut nostros mores legesq; tueamur, quodammodo naturali iure præscriptum est. Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur ijs qui sua sponte & uoluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est, quæ sumetur ex plerisq; locis æquitatis. Expositum est, ut potui breuissimè, de omni controuersiarum genere, nisi præterea tu quid requiris. C. F. *Illud equidem, quod iam unum restare uideo, quale sit cùm disceptatio uersetur in scriptis.* C. P. *Rectè intelligis: eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs præcepta communia. Vterq; enim hanc significationem qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet. Vterq; id quod aduersarius ex ambiguo scripto*

scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maximè, si poterit eiusdem: quamq; defendet ipse, eam rem & sententiam quemuis prudentem & iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius, eamq; sententiam quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cùm autem aliud scriptor sensisse uidetur, & aliud scripsisse: qui scripto nitetur, cum re exposita, recitatione uti oportebit: deinde instare aduersario, iterare, renouare, interrogare num aut scriptum neget, aut contrà factum inficietur. Pòst iudicem ad uim scripti uocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudanda, audaciamq; confutet eius qui cùm palàm cõtrà fecerit, idq; fateatur, adsit tamen, factumq; defendat. Deinde infirmet defensionem, cùm aduersarius aliud uoluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit. Cur cum eà quæ planè scripta sint, neglexerit: quæ nunquam scripta sint, proferat. Cur prudentißimos in scribẽdo uiros, summæ stultitiæ putet esse damnandos. Quid impedierit scriptorẽ quo minus exciperet illud quod

aduersarius tanquam si exceptum esset, ita dicit se secutum. Vtetur exemplis ijs quibus idē scriptor: aut, si id non poterit, quibus alij quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio est, siqua poterit inueniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperādi, alia abrogandi: dissentire aduersarij uocem, atq; legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum atq; priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maximè grauiter erit uehementerq; dicendum. Ille autem qui se sententia legis uoluntateq; defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in uerbis ac literis uim legis positam esse defendet: quodq; nihil exceperit in lege, laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atque ut ex facto cuiusq; iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis & calumniæ retrahatur in odiū iudicis, cùm quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum necessitatem'ue pertineat, quod genus paulò antè attigimus, erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborū deprecandum. Sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraq; connexa & apta, ut

quæ

quæ paulò antè præcepta dedimus ambigui, quæq; proximè sententiæ & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem quæ nos adiuuat, eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quæ modò de scripto sententiaq; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus. EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neq; sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nam & partiri ipsum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, & uidere quæ sumenda in argumentando sint, quidq; ex ijs quæ sumpta sunt efficiatur, & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare & distinguere, & aut malè sumpta, aut malè conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut Dialectici qui appellantur, uel ut Oratorem decet, latè exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiosè dicendi artis est. De bonis uerò rebus & malis, æquis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut copiam? Quare hæc tibi

tibi sint, mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C. F. *Ego uerò; ac magno quidem studio, mi pater, multisq; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.*

M. T. CICERONIS DE OPTIMO GENERE ORATORUM.

RATORVM *genera esse dicuntur tanquam poëtarum. id secus est: nam alterum est multiplex. Poëmatis enim Tragici, Comici, Epici, Melici etiã, ac Dithyrambici, quod magis est tractatum à Latinis, suum quoduis est diuersum à reliquis. Itaq; & in tragœdia comicum uitiosum est, & in comœdia turpe tragicum. Et in cæteris suus est cuiusq; certus sonus, & quædam intelligentibus nota uox. Oratorum autẽ siquis ita numerat plura genera, ut alios grandeis, aut graueis aut copiosos: alios tenueis, aut subtileis, aut breueis: alios eis interiectos, & tanquã medios putet: de hominibus dicet aliquid, de re parum. In*

re enim

re enim quod optimum sit, quæritur: in homine dicitur quod est. Itaq; licet dicere & Ennium summum Epicum poëtam, sicui ita uidetur. & Pacuuium tragicum, & Cæcilium fortasse comicum. Oratorem genere non diuido, perfectum enim quæro. Vnum est autem genus perfecti, à quo qui absunt, non genere differũt, ut ab Accio Terentius, sed in eodem nõ sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium & docet & delectat & permouet. Docere debitum est, delectare honorarium, permouere necessarium, hæc ut alius melius quàm alius, concedendum est: uerum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est, & proximum, quod ei simillimum. ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id esse deterrimum. Nam quoniam eloquentia constat ex uerbis, & sententijs, perficiendum est: ut, pure, & emendate loquentes, quod est Latinè, uerborum præterea & propriorum, & translatorum elegantiam persequamur. In proprijs, ut aptissima eligamus: in translatis, ut similitudinem secuti uerecunde utamur alienis. Sententiarum autem totidem genera sunt, quot diximus esse laudum. Sunt enim docendi, acutæ: delectandi, quasi argutæ: commouendi, graues. Sed & uerborum est structura quædam duas res efficiens, numerum, & lenitatem: & sententiæ suam compositionem habent ad probandam rem accom-

modat

modatum ordinem, sed earum omnium rerum, ut ædificiorum, memoria est quasi fundamẽtum, lumen actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit orator peritißimus: in quo media, mediocris: in quo minima, deterrimus. Et appellabantur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali: nec generibus inter sese, sed facultatibus differunt. Itaq; nemo est orator, qui se Demosthenis similem esse nolit: at Menander Homeri noluit. Genus enim erat aliud, id non est in orationibus: aut etiam si est, ut alius grauitatem sequens, subtilitatem fugiat: contrà, alius acutiorẽ se quàm ornatiorem uelit: etiam si est in genere tolerabili, certè non est in optimo. si quidem quod omnes laudes habet, id est optimum. Hæc dixi breuius equidem, quàm res petebat; sed ad id quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Vnum enim cum sit genus, id quale sit quærimus. Est autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorum oratorum ipsa uis ignota est, nota gloria. Nam alterum multi uiderunt, uitiosi nihil apud eos: alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim uitiosum in sentẽtia, si quid absurdum, aut alienum, aut non acutum, aut subinsulsum est. In uerbis si inquinatum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longè petitum. hæc uitauerunt ferè omnes qui aut Attici numerantur, aut dicunt Attice: sed quatenus ualuerunt, sani & sicci

duntaxat habeantur, sed ita, ut palæstricè spatiari in xysto ut liceat, non ab Olympijs coronam petant, qui cum careant omni uitio, non sunt contenti quasi bona ualetudine, sed uires, lacertos, sanguinem quærunt, quandam etiam suauitatem coloris: eos imitemur, si possumus: sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est proprium Atticorum: quàm eos, quorum uitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. Quod cùm faciemus, si modo idipsum assequemur (est enim permagnum) imitemur, si poterimus, Lysiam, & eius quidem tenuitatem potißimum. Est enim multis in locis grandior: sed quia & priuatas ille plerasque, & eas ipsas alijs, & paruarum rerum causulas scripsit, uidetur esse ieiunior, quoniam se ipse consultò ad minutarum genera causarum limauerit. Quod qui ita faciet, ut si cupiat uberior esse, non poßit, habeatur sanè orator, sed de minoribus: magno autem oratori etiam illo modo sæpe dicendum est in tali genere causarum. Ita fit ut Demosthenes certè poßit summisse dicere, elate Lysias fortasse non poßit. Sed si eodem modo putant exercitu in foro, & in omnibus templis, quæ circum forum sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re priuata ad unum iudicem diceremus, uim eloquentiæ sua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbuit, partim

seipsos

seipsos Attice dicere, partim neminem nostrum dicere: alteros negligamus. satis enim hic res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas, aut adhibiti derideantur: nam si arriderentur, esset idipsum Atticorum. Sed qui dici à nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes aures habent, intelligensq; iudicium, tanquam ad picturam probandam adhibentur etiam inscij faciendi, cum aliqua solertia iudicandi. Sin autem intelligentiam ponunt in audiendi fastidio, neq; eos quidquam excelsum magnificumq; delectat: dicant se subtile quiddam & politum uelle, graue ornatumq; contemnere: id uerò desinant dicere, qui subtiliter dicunt, eos solos Attice dicere, id est quasi sicce, & integre, & ample, & ornate, & copiosè, cum eadem integritate Atticorum est, quid dubium est utrum orationem nostram tolerabilem tantum, an etiam admirabilem esse cupiamus? Non enim iam quærimus, quid sit Attice, sed quid sit optime dicere: ex quo intelligitur, quoniam Græcorum oratorum præstantißimi sunt ij qui fuerunt Athenis, eorum autem princeps facilè Demosthenes, hunc si quis imitetur, cum & Atticè dicturum, & optime: ut quoniam Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere. Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus, putaui

mihi suscipiendum laborem utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. Conuerti enim ex Atticis duorum eloquentißimorum nobilißimas orationes inter se contrarias, Aeschinis, Demosthenisq́; : nec conuerti ut interpres, sed ut orator, sententijs ijsdem, & earum formis tanquam figuris, uerbis ad nostram consuetudinem aptis : in quibus non uerbum pro uerbo necesse habui reddere, sed genus omnium uerborum, uimq́; seruaui : non enim ea me annumerare lectori putaui oportere, sed tanquam appendere. hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines quid ab illis exigant, qui se Atticos uolunt, & ad quam eos quasi formulam dicendi reuocent, intelligant. Sed exorietur Thucydides, eius enim quidam eloquentiam admirantur. id quidem rectè, sed nihil ad eum oratorem quem quærimus. Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari, criménue dissoluere, aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulchre : num melius quàm Plato? necesse tamen est oratori quem quærimus, controuersias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Quare si quis erit, qui Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorreat etiam à suspicione eius, quæ uersatur in re ciuili & forensi : qui Thucydidem

lauda

laudauit, aſcribat ſuæ noſtram ſententiam. Quin ipſum Iſocratem, quem diuinus autor Plato ſuum ferè æqualem admirabiliter in Phædro laudari fecit à Socrate, quemq́; omnes docti ſummum oratorem eſſe dixerunt, tamen hunc in numero non repono, non enim in acie uerſatur; & ferro, quaſi rudibus eius eludit oratio. A me autem (ut cum maximis minima conferam) gladiatorum par nobiliſsimum inducitur. Aeſchines tanquam æſerninus (ut ait Lucilius)

Non ſpurcus homo, ſed doctus & acer,
Cum Pacidiano hic cōponitur optimu' longè
Poſt homines natos.

Nihil enim illo oratore arbitror cogitari poſſe diuinius. Huic labori noſtro duo genera reprehenſorum opponuntur: unum hoc (uerum melius Græci) à quo quæratur, ecquid poſsint ipſi melius Latine? alterum, Quid iſtas potius legam, quàm Græcas? Iidem Andriam, & Synephebos, nec minus Terentium, & Cæcilium, quàm Menandrum legunt. nec Andromacham aut Anthiopam, aut Epigonos Latinos recipiant: ſed tamen Ennium, & Pacuuium, & Accium potius, quàm Euripidem, & Sophoclem legunt. Quid igitur eſt eorum in orationibus à Græco conuerſis faſtidium, nullum cum ſit in uerſibus? Sed aggrediamur iam quod ſuſcepimus, ſi prius expoſuerimus, quæ

causa in iudicium deducta sit. Cum esset lex Athenis nequis populi scitum faceret, ut quisquam corona donaretur in magistratu prius quàm rationes detulisset: Ex altera lex, eos qui à populo donarentur, in concione donari debere, quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosq; refecit pecunia sua, de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab ipsó rationibus relatis, ut corona aurea donaretur: eaq; donatio fieret in theatro populo conuocato, qui locus non est concionis legitima: atque ita prædicaretur, eum donari uirtutis ergô, beneuolentiæq;, quam erga populum Atheniensem haberet. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium adduxit Aeschines, quòd contra leges scripsisset, ut & rationibus non relatis corona donaretur, & ut in theatro, & quod de uirtute eius, & beneuolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec uir bonus esset, nec benemeritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem formula consuetudinis nostræ, sed est magná. Habet enim & legum interpretationem satis acutam in utranq; partem, & meritorum in Rempublicam contentionem sanè grauem. itaq; causa fuit Aeschini, quoniam ipse à Demosthene esset capitis accusatus, quòd legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis, famaq; Demosthenis. Non enim tam multa

dixit

dixit de rationibus non relatis, quàm de eo, quòd ciuis improbus, ut optimus laudatus esset. Hanc multam Aeschines à Ctesiphonte petijt quadriennio ante Philippi Macedonis mortem, sed iudicium factum est aliquot annis pòst Alexandro iam Asiam tenente, ad quod iudicium concursus dicitur è tota Graecia factus esse. Quid enim aut tam uisendum, aut audiendum fuit, quàm summorum oratorum in grauißima causa accurata, & inimicitijs incensa contentio? Quorum ego orationes, si, ut spero, ita expressero uirtutibus utens illorum omnibus, id est sententijs, & earum figuris, & rerum ordine, uerba persequens eatenus, ut ea non abhorreant à more nostro (quae si è Graecis omnia conuersa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint, elaborauimus) erit regula ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice uolunt dicere. Sed de nobis satis: aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

FINIS.

